

Språk och stil

TIDSKRIFT FÖR
SVENSK SPRÅKFORSKNING

DISTRIBUTION

NY FÖLJD

eddy.se ab
e-post: order@bokorder.se

27 ♦ 2017

Utgiven med stöd av Vetenskapsrådet

Utgiven med stöd av

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND

Ingrid, Margit och Henrik Höijers donationsfond II

Språk och stils redaktion tar hjälp av externa manusgranskare för att avgöra vilka bidrag som ska antas till publicering. Inför bearbetningen av sina manus har också artikelförfattarna fått ta del av referenternas utlåtanden. Redaktionen tackar följande personer för värdefulla referentsatser under arbetet på Språk och stil 27:

Lars Andersson, Marcus Axelsson, Görel Bergman-Claeson, Ingrid Björk, Kasper Boye, Johan Brandtler, Jonas Carlquist, Lars-Olof Delsing, Lars-Erik Edlund, Lena Ekberg, Staffan Fridell, Karin Hagren Idevall, Anna Hannesdottir, Staffan Hellberg, Annika Hillbom, Carla Jonsson, Marit Julien, Viggo Kann, Leelo Keevalik, Kari Kinn, Jarmo Lainio, Mats Landqvist, Inger Larsson, Lennart Larsson, Svein Lie, Camilla Lindholm, Yvonne Lindqvist, Harry Lönnroth, Sven-Göran Malmgren, Janus Mortensen, Sanni Nimb, Marianne Nordman, Lina Nyroos, Elisabeth Oxfeldt, Josef Pallas, Hanne Ruus, Caroline Sandström, Erik Skyum-Nielsen, Emma Sköldberg, Eivor Somnardahl, Jacob Steensig, Johan Tønnesson, Orla Vigsø, Anna Vogel, Erling Wande, Bo Wendt, Helena Wistrand, Daniel Wojahn.

De engelska sammanfattningarna har språkgranskats av fil.dr Donald MacQueen.

© Författarna och Språk och stil

ISSN 1101-1165

Textgruppen i Uppsala AB, Uppsala 2017

Innehåll

Elisabet Engdahl & Elizabeth Coppock: Absolut superlativ i samtida språkbruk	5
Emma Sköldberg & Lena Wenner: Folkmun och Luxikon. En jämförelse mellan två användargenerade ordbokssajter	21
Lennart Larsson: Vilken plats hade kvinnan? Om grammatiskt och sexuellt genus i SAOL:s sjunde upplaga 1900	49
Lena Rogström: »Om våra swänske ord komma i bruk, kunna de såwäl som fremmande förstås.» En studie av lexikalisk förändring i juridiskt språk på 1600-talet	67
Christian Waldmann & Marlene Johansson Falck: Tankar kring <i>kring</i> . En diakron studie av prepositionsbruket vid kognitionsverb	96
Jaana Kolu: »just det niillä oli sovborgon.» Kulturella och pragmatiska aspekter på kodväxling i tvåspråkiga ungdomssamtal i Haparanda, Stockholm och Helsingfors	129
Saara Haapamäki & Harriet Eriksson: Flerspråkighet i Kjell Westös romaner. Om en analysmodell och dess tillämpning	159
Hanna Sofia Rehnberg: Från dinosaurie till modern myndighet. Fallet trafikverket – hur medarbetare skapar mening i relation till värdeordet <i>modern</i>	189
Simon Magnusson: Spelet mellan bilderna. Sekventiell analys av åhörarens möjligheter att delta under bildspelspresentationer	221
<i>Recensioner</i>	
Engstrand, Olle: Kan du säga Schweiz? En bok om uttal på svenska och utländska (2016). Rec. av Therese Leinonen	249
Kalm, Mikael: Satskvivalenta infinitivfraser i svenskan. En synkron och diakron undersökning (2016). Diss. Rec. av Jan Terje Faarlund	251
Nordenfors, Mikael: Elevernas texter. Redskap för textanalys, textsamtal och bedömning (2017). Rec. av Carin Östman	255
Pettersson, Theresia: Stockholms stads tänkeböcker. Funktionell texthistoria 1476–1626 (2017). Diss. Rec. av Harry Lönnroth	259
Salö, Linus: Languages and Linguistic Exchanges in Swedish Academia: Practices, Processes, and Globalizing Markets (2016). Diss. Rec. av Janus Mortensen	264
Författarna i detta nummer	269

Absolut superlativ i samtida språkbruk

Av ELISABET ENGDAHL och ELIZABETH COPPOCK

Abstract

Engdahl, Elisabet, elisabet.engdahl@svenska.gu.se, Professor emeritus, Department of Swedish, University of Gothenburg; *Coppock, Elizabeth*, elizabeth.coppock@gu.se, Assistant Professor, Department of Philosophy, Linguistics and Theory of Science, University of Gothenburg and Pro Futura Scientia Fellow, Swedish Collegium for Advanced Study, Uppsala, Sweden: “Absolute superlative in contemporary Swedish”. *Språk och stil* NF 27, 2017, pp. 5–20.

In this article we report on a corpus study of *elative superlatives* in contemporary Swedish. Elative superlatives differ from ordinary superlatives in that no direct comparison with other referents is involved. Instead a referent is said to have the property expressed by the adjective to a very high degree. In Swedish, elative superlatives are formally distinct from ordinary superlatives (they lack the post-nominal clitic article) which means that they can be found in corpus searches. We show that elative superlatives have expressive function and are typically used in emphatic assertions which are intended to make the strongest possible claim in a given situation. Elative superlatives are used in all grammatical functions but with slightly different implicational properties. Contrary to what has been assumed, elative superlatives are not limited to fixed expressions and formal written language. Creative uses abound in blog texts and sports commentaries.

Keywords: Swedish, superlatives, elatives, definiteness, polarity sensitivity, strength of assertion.

Medan vanlig superlativ används för att uttrycka att en referent har en egenskap i högre grad än alla andra referenter (i kontexten), används absolut superlativ för att uttrycka att en referent har en egenskap i mycket hög grad, utan direkt jämförelse med andra referenter.¹ Jämför den vanliga superlativen i (1) med den absoluta användningen i (2).

- (1) *Det största intresset* riktades mot Allsvenskan.
- (2) Vi följer utvecklingen med *det största intresse*.

¹ Under arbetet med absolut superlativ har vi haft konstruktiva diskussioner med många människor. Vi tackar särskilt Robin Cooper, Östen Dahl, Gunlög Josefsson, Filippa Lindahl, Benjamin Lyngfelt, Jason Merchant, Kerstin Norén och Ulla Stroh-Wollin samt deltagare vid Linguistic Society Annual Meeting 2014, Grammatikseminariet i Göteborg, Grammatikkollokviet i Uppsala och Grammatik i fokus i Lund 2015. Vi tackar även Ulf Teleman och tre anonyma referenter för värdefulla synpunkter på en tidigare version av denna artikel.

I avsnittet om absolut superlativ i SAG (kapitel 4 Adjektiv, § 50) står att denna »har expressiv funktion och förekommer förutom i lexikaliserade uttryck mest i formellt talspråk eller neutralt eller formellt skriftspråk». I denna artikel ser vi närmare på vad det innebär att absolut superlativ har expressiv funktion och visar att den används i yttranden som uttrycker det starkast möjliga påståendet på en skala. Vår undersökning baseras till största delen på ett urval av 200 exempel med absolut superlativ hämtade från Språkbankens korpusar. Ett intressant resultat är att bruket av absolut superlativ är i högsta grad levande även i informellt skriftspråk som bloggtexter där kreativiteten sprudlar.

1. Vad utmärker absolut superlativ?

1.1 Form

Formmässigt karakteriseras absolut superlativ av att det nominala huvudordet har obestämd form trots att det föregås av en bestämd artikel och att adjektivet har bestämd form, som i definitiva nominalfraser. Den bestämda artikeln utelämnas vanligen i lexikaliserade förbindelser som i *bästa/värsta fall*. Även i högfrekventa förbindelser med *största* och *minsta* som i (3)–(4) förekommer utelämnning av artikel.²

- (3) Jag vill att Herr Klein ska tas emot med *allra största gästfrihet* i vårt hem, Marta. (R) (SAG del 2 s. 207)
- (4) Jag skulle själv utan *minsta tvekan* riskera mitt eget liv för att rädda en varg i nöd! (blogg)

Till skillnad från vanlig superlativ, som ofta kan stå självständigt, utan nominalt huvudord, är tolkningen som absolut superlativ bara möjlig om det finns ett utsatt nominalt huvudord. I en kontext där man talar om intresset för olika klubbar är (5) fullt begriplig medan det inte går att lämna ut huvudordet *intresse* i (6).³

- (5) *Det största* riktades mot Allsvenskan.
- (6) Det är viktigt att följa utvecklingen med intresse och det gör vi med *det största* {*Ø/intresse}.

² Om utelämnning av artikel skriver SAG (del 2, s. 207; del 3, s. 80) att det kan ske i nominalfraser med divduativ (eller svag) referens.

³ Däremot förekommer det att huvudordet *aning* utelämnas i det lexikaliserade uttrycket *den blekaste aning*. Beträffande annotering av exemplen följer vi SAG (del 1 s. 10 f.). * anger ett ogrammatiskt exempel eller alternativ, ? anger att ett uttryck endast med större eller mindre tvekan är grammatiskt acceptabelt ([...] i det aktuella sammanhanget). Ø betecknar utelämnat led.

De adjektiv som uppträder i absolut superlativ är *graderbara* och förutsätter därmed en föreställning om en skala, där superlativen placerar referenten högst eller lägst på skalan, beroende på det lexikala innehållet (SAG kapitel 4 Adjektiv, § 9). Absolut superlativ kan kombineras med ytterligare attributiva adjektiv i bestämd form, som i *den tystaste lilla mus*, men superlativen måste i sådana fall stå före (**den lilla tystaste mus*).

1.2 Användning

Den speciella användningen av en nominalfras med absolut superlativ framträder tydligast vid en jämförelse med vanlig superlativ, alltså samma nominalfras med efterställd artikel. Betrakta de två exemplen i (7).

- (7) a. Stjärnan kan inte urskiljas med *det största teleskopet*.
 b. Stjärnan kan inte urskiljas med *det största teleskop*.

Med vanlig superlativ som i (7a) påstår talaren att stjärnan i fråga inte kan urskiljas med det största av teleskopen i den relevanta jämförelsemängden. Med absolut superlativ som i (7b) påstår talaren att stjärnan inte kan urskiljas ens med ett teleskop av maximal storlek, oberoende om ett sådant teleskop existerar eller inte. Vid vanlig superlativ är jämförelsemängden ordnad enligt en skala och det är följaktligen rimligt att även tala om *det näst största teleskopet* som i (8a). Med absolut superlativ blir detta omöjligt, (8b).

- (8) a. Stjärnan kan inte urskiljas med *det näst största teleskopet*.
 b. *Stjärnan kan inte urskiljas med *det näst största teleskop*.

Absolut superlativ används alltså inte för att identifiera en referent utan för att karakterisera en referent genom att ange att den har adjektivets egenskap i maximal grad. Detta visar sig även genom att det inte gärna går att ställa uppföljande frågor om identiteten hos referenten. Att fråga *Vilket är det?* går bra efter (7a) och (8a), men inte efter (7b).

Julien (2005 s. 35 f.) skriver om motsvarande norska konstruktion att den har en *intensionell* betydelse och ger följande minimala par. Vi återger även hennes engelska parafrafer för att visa skillnaden i betydelse.

- (9) a. Dei oppfører seg som *dei verste bøllar*.
 'They behave like the worst brutes [whoever those are].'
 b. Dei oppfører seg som *dei verste bøllane*.
 'They behave like the worst brutes [and we know who they are].'

2. Korpusundersökning

För att få fram ett varierat underlag för vår undersökning har vi använt Språkbankens annoterade korpusar av modern svenska, särskilt delkorpusarna Tidningstext (Göteborgs-Posten 2001–2013), Skönlitteratur (romaner 1976–1999) och Bloggmix (1998–2015). Vi har använt den utökade sökfunktionen i sökgränssnittet Korp, vilket gjort det möjligt att söka fram nominalfraser med artikel, superlativ i bestämd form och huvudord i obestämd form. Eftersom en sådan, positivt specificerad, söksträng även ger ett stort antal irrelevanta träffar med relativsatsers som *det största teleskop som finns*, har vi även utnyttjat möjligheten till negativ specificering; substantivet får inte följas av *som* eller ett personligt pronomen (vanligt subjekt i relativsatsers). En förenklad söksträng återges i (10).⁴

- (10) [bestämd artikel] [valfritt led] [superlativ] [substantiv i obestämd form] [ej *som* eller pronomen]

Vi har gått igenom resultatet manuellt och sorterat bort exempel med relativsatsers, datum (*den första november*) samt uttryck som *den enklaste sak i världen* där prepositionsfrasen antyder en jämförelsemängd. Bland träffarna har vi gjort ett urval på 200 exempel som vi undersökt närmare och som vi i fortsättningen hänvisar till som ASSS-200.⁵ Eftersom vi eftersträvat att återge variationen ska fördelningen av absolut superlativ i ASSS-200 inte uppfattas som representativ för distributionen i bruket. Samlingen består av 200 unika kombinationer av superlativ och substantiv. I korpusmaterialen är t.ex. *blekaste*, *bästa*, *minsta*, *största* och *värsta* betydligt vanligare än i ASSS-200. Detta betyder att vi inte tar upp frågor om generell frekvens eller grad av lexikalisering i vår undersökning. Vi återger för det mesta exemplen från korpussökningarna ordagrant, som i källan, men har i en del fall förkortat och anonymiserat dem.

⁴ En söksträng som hittar uttryck som *den allra tystaste mus* visas i (i):

(i) [word = "den"] [{}0,1} [msd = "JJ\SUV\UTR\+NEU\SIN\+PLU\DEF\NOM"] [msd = "NN\UTR\SIN\IND\NOM"] [(word != "som" & pos != "PN")]

⁵ ASSS = Absolut Superlativ i Samtida Språkbruk. Samtliga 200 exempel med vår annotering, finns tillgängliga på Språkbankens webbsida: <https://svn.spraakbanken.gu.se/sb-arkiv/pub/engdahl/Superlativ ASSS-200> skiljer sig från det urval som används i Coppock & Engdahl 2016, där kallat Korp-200, därigenom att varje kombination av superlativ och substantiv bara förekommer en gång.

2.1 Satstyper

Absolut superlativ används så gott som uteslutande i påståendesatser, såsom de anförda exemplen visat. Absolut superlativ i imperativsatser förekommer sparsamt (11), medan frågesatser verkar vara begränsade till retoriska frågor, som i (12).

- (11) Fyll en bricka med *de vackraste ting* och vips, en installation att ha på ditt bord. (blogg)
- (12) Hur kan det vara demokratiskt att stödja väpnade gäng som begår *de värsta illdåd?* (blogg)

En relativt stor andel av exemplen är negerade. Det gäller uttrycket *blekaste aning* men även andra polaritetskänsliga uttryck med *minsta* och *ringaste* (SAG kapitel 30 Satsadverbial § 79).⁶

- (13) Han tror inte att justitieministern har *den blekaste aning* om hur det är att sitta i svenskt fängelse. (GP)
- (14) Det kändes så ohyggligt befriande att verkligen inte sätta *den minsta press* på påkarna. (blogg)
- (15) Det får inte finnas *den ringaste misstanke*. (GP)

Många av exemplen har ett utsatt modalverb i presens eller preteritum.

- (16) Ett litet skämt kan skingra *det tätaste allvar*. (GP)
- (17) En rätt som till och med *det kräsnaste barn* borde gilla. (blogg)

Ett fåtal exempel har konjunktiv i form av *vore*.

- (18) Hon vill se det stora i det futtiga, ana att också *den svagaste skiftning* i trädens lövverk vore nog för att fylla en hel roman. (GP)

Nära den modala användningen ligger villkorssatser där vi finner absolut superlativ både i bisatsen (19) och huvudsatsen (20).

- (19) Om det hade *det minsta inslag* av att vara det, så skulle det förmodligen finnas någon miljöorganisation i Sverige som hade något gott att säga om EU. (GP)
- (20) Har man då tagit alltför bra fart i tangentens riktning hjälper inte *de bästa däck*. (GP)

⁶ Vi väljer att använda termen *polaritetskänslig* snarare än *negationsberoende*, som används i SAG, eftersom dessa uttryck även förekommer i icke-negerade kontexter som frågor och restriktiva relativsatser, se SAG del 4, s. 190 f.

Beträffande tempus är presens klart vanligast, följt av infinitiv. Absolut superlativ används gärna för att uttrycka att något gäller allmänt eller att någon har en disposition att vara eller handla på ett visst sätt, och då är presens det omarkerade tempusvalet.

- (21) Men som bekant har även *de vildaste fester* ett slut. (GP)
- (22) Vännen har *de flinkaste fingrar*. (GP)

2.2 Satsled

Som redan framgått av de anförda exemplen uppträder absolut superlativ i många olika satsled. Den vanligaste funktionen i ASSS-200 är som objekt, se (12)–(14), (16), (19) och (22). Absolut superlativ uppträder även ofta i prepositionsfraser som fungerar som adverbial eller attribut. Bundna adverbial som i (23) verkar vara vanligare än fria som i (24).

- (23) Den mentala karta över Sverige i slutet av 80-talet som Troell här ritar väjer inte för *de brantaste tankestup*. (GP)
- (24) På en sekund kan han vara bortblåst & jag hittar honom på *de knasigaste ställen*. (blogg)

Absolut superlativ som predikativ förekommer, men sparsamt, se (25). Där emot är det ganska vanligt i jämförelser, både med *som* (26) och med *än* (27).

- (25) och jag är helt säker på att de blir *de bästa föredömen* för Älva under hennes uppväxt. (blogg)
- (26) Värderingar som tidigare förefallit synnerligen väl underbyggda och märkvärdigt stabila föll nu samman som *de bräckligaste korthus*. (rom)
- (27) Han är teknikern, som trollar med klubban och pucken, elegantare och kvickare än *den flinkaste ryss*. (GP)

En vanlig kontext för absolut superlativ är i relativsatser, som i (27), och i participiella bestämningar som i (28).

- (28) Andlöst möter vi en fullständigt banal melodistump, förädlad och upphöjd till *den skönaste konst*. (GP)

Det är förhållandevis vanligt att absolut superlativ ingår i subjektet, se (17), (18), (20) och (21). Absolut superlativ uppträder även som egentligt subjekt i några fall, se (15), något som vi återkommer till i avsnitt 5.1.

2.3 Adjektiven

Förutom de vanligaste superlativerna som *bästa*, *minsta*, *största* och *värsta* hittar vi ett stort antal emotivt laddade deskriptiva adjektiv som *elegantaste*, *grymmaste*, *hiskligaste* och *vackraste*. Dessutom uppträder, särskilt i bloggmix och på sportsidorna, ett antal ovanliga eller nybildade superlativer.

(29) Den blev så köttig att *den vanaste kannibal* säkerligen avböjt. (blogg)

(30) Inte ens *den blåvitaste galning* tordes andas nå't åt det hållet. (GP)⁷

I alla exempel hittills har adjektivet suffixform med ändelserna *-sta* eller *-ste*. Absolut superlativ med perifrastisk komparation förekommer, men är betydligt ovanligare.⁸

(31) Hon visste att kvantmekaniken hade missbrukats för att legitimera *de mest osannolika teorier*. (rom)

2.4 Huvudorden

Även de nominala huvudorden uppvisar stor variation. Vi hittar poetiska uttryck som *de nordligaste breddgrader* och *det svagaste månljus*, men också tillfälliga sammansättningar som *den trognaste IOC-ledamot* och nybildningar som *de sjukaste YouTube-klipp*. I ASSS-200 är fördelningen mellan abstrakta och konkreta substantiv rätt jämn, liksom beträffande singular och plural.

3. Expressiv funktion

Yttranden med expressiv funktion uttrycker ofta talarens känslomässiga inställning till innehållet, som i *Ditt e"ländiga⁹ kräk!* (SAG del 1 s. 166) där emfatisk betoning utnyttjas. Emfatisk betoning kan också användas för att framhäva att ett påstående är det starkast möjliga i kontexten, som i (32), från en roman.

(32) [Brianna] sa att hon skulle kunna sälja *sin "själ* för att få tillbaka sin far ...

⁷ Färgen anspelar på IFK Göteborg, som spelar i blåvitt.

⁸ SAG (del 2 s. 207) tar upp följande exempel.

(i) Jag hade försjunkit i *den mest orubbliga japanska bofasthet* [...] (R)

⁹ " markerar extra stark betoning (se SAG del 1 s. 13).

Exemplet tolkas som att Brianna vill göra vad som helst, till och med sälja sin egen själ, för att uppnå målet att få tillbaka sin far. I vår kulturella kontext är *sälja sin själ* en mer extrem handling än alternativ som *sälja sin bil* eller *sälja sitt piano*. Genom att välja det extrema alternativet uppnår talaren den retoriska effekten.

Vi menar att absolut superlativ används på ett liknande sätt som emfatisk betoning för att uttrycka det starkast möjliga påståendet i en given kontext.¹⁰ När bloggaren bakom (33) ska motivera sin hantverksskicklighet, använder hen absolut superlativ två gånger.

- (33) För jag är duktig, jag kan tyda *de svåraste mönster* och hantera *de tunnaste spindelvävsgarner*. (blogg)

Genom att välja absolut superlativ uttrycker bloggaren att hen kan tyda vilket mönster som helst, t.o.m. mönster med den högsta svårighetsgraden. Yttrandet blir begripligt bara om vi antar att någon som kan tyda mönster med den högsta svårighetsgraden är skickligare än någon som kan tyda mönster med en mellansvår svårighetsgrad osv. Ju högre graden av egenskap är, desto starkare blir påståendet.

Absolut superlativ används ofta i yttranden som utgör argument för en åsikt, i exempel (33) för att skribenten är duktig, i (29) för att maträtten i fråga var extremt köttig och i (30) för att det var viktigt för IFK att inte avslöja något. Typiskt för dessa användningar av absolut superlativ är att det inte går att negera dem eller stryka en utsatt negation. Om vi utgår från exempel (17), upprepat här som (34a), och negerar det, blir resultatet mycket märkligt.

- (34) a. En rätt som till och med *det kräsnaste barn* borde gilla. (blogg)
b. ?En rätt som inte ens *det kräsnaste barn* borde gilla.
c. En rätt som inte ens *det kräsnaste barn* borde tacka nej till.

Att *till och med det kräsnaste barn* skulle gilla rätten i fråga är ett starkt påstående, starkare än till exempel påståendet att ett ganska kräset barn skulle gilla rätten, eftersom vi vet att kräsna barn gillar färre rätter än mindre kräsna barn. (34a) fungerar alltså som ett starkt argument för att rätten är bra. Om vi negerar utsagan, som i (34b), blir det svårt att hitta en kontext där den skulle fungera som ett argument, eftersom det inte är särskilt förvånansvärt att ett mycket kräset barn *inte* skulle gilla en maträtt. Den negerade versionen fungerar däremot

¹⁰ I Coppock & Engdahl 2016, avsnitt 4.2 finns en utförligare diskussion av expressiv funktion med referenser till relevant pragmatisk och semantisk litteratur. Vi anammar där Krifkas (1995) »Emphatic assertion principle».

bra i en utsaga där verbfrasen är ändrad från positiv (*gilla*) till negativ (*tacka nej till*), som i (34c).

För att ett yttrande med absolut superlativ ska fungera som det retoriskt starkaste påståendet i ett visst sammanhang, måste följaktligen valet av adjektiv och yttrandets polaritet stämma överens med vissa, givna eller aktualiserade, bakgrundsantaganden, som att det är mer förvånande att ett mycket kräset barn gillar en maträtt än att ett mindre kräset barn gör det. I (35) visar vi samspelet mellan val av adjektiv, verb och polaritet givet att det är mer förvånande att en färg lyser upp en mycket grå dag än en mindre grå dag.

- (35) a. Färgerna lyser upp *den gråaste dag*. (GP)
- b. ?Färgerna lyser inte upp *den gråaste dag*.
- c. ?Färgerna lyser upp *den klaraste dag*.
- d. ?Färgerna förmörkar *den gråaste dag*.
- e. Färgerna förmörkar *den klaraste dag*.

Medan (35a) är ett starkt argument för att färgerna i fråga har den – i alla fall på våra breddgrader – önskvärda egenskapen att lysa upp en grå dag, fungerar det dåligt att negera utsagan eller använda antonymen *klaraste*. Exempel (35e) är ett begripligt yttrande, men då snarare som argument för att inte välja färgerna i fråga.

4. Två typer – implikativ och absolut

Som redan nämnts förutsätter de graderbara adjektiven som används i absolut superlativ en föreställning om en skala. I många av korpusexemplen framhävs detta ytterligare genom fokuserande satsadverbial som *till och med* och *även* i positiva satser, se (17), (21) och (36).

- (36) *Även i de tighaste scheman* går det att pula in lite träning. (blogg)

I negerade och hypotetiska satser uppträder i stället *ens*, se (30) och (37).

- (37) Med en för all del porträttlik Hank von Helvete som inte kan framföra *ens den enklaste replik* så att det låter naturligt. (blogg)

Som vi sett innebär absolut superlativ att en referent tillskrivs den högsta graden av den egenskap som uttrycks med adjektivet. I många av exemplen kan man sluta sig till att referenten även har egenskapen i lägre grad. Om det går att

pula in lite träning även i de tightaste scheman i (36) så går det att pula in träning i mindre tighta scheman. För negerade satser gäller det omvända; om skådespelaren som omtalas i (37) *inte kan framföra ens den enklaste replik så att det låter naturligt* så kan vi sluta oss till att han inte heller kan framföra mer komplicerade repliker på ett naturligt sätt. Dessa slutledningsmönster hänger nära ihop med huruvida uttrycket är nedåt-implicierande eller uppåt-implicierande (från engelska »downward/upward entailing»), dvs. om de tillåter inferenser från mängd till delmängd, respektive delmängd till mängd, eller inte (Ladusaw 1980; för svenska se även Brandtler 2010). Exempel där en implikation från högre till lägre grad är möjlig kan vi kalla *implikativa*.

För att ta reda på hur vanligt det är att exemplen implicerar även en lägre grad, gick vi igenom samtliga exempel i ASSS-200 och testade om det går att lägga till *även, till och med* eller *ens*. Vi fann att det går bra i omkring hälften av exemplen utan att den retoriska effekten av yttrandet förändras, se (38) och (39).

(38) Ett litet skämt kan skingra *till och med det tätaste allvar*. (Jämför (16))

(39) Den mentala karta över Sverige i slutet av 80-talet som Troell här ritat väjer inte *ens* för *de brantaste tankestup*. (Jämför (23))

Men omkring hälften av exemplen är inte implikativa. I dessa kan man inte sluta sig till att referenten även har egenskapen i lägre grad och då blir resultatet av att lägga till *även, till och med* eller *ens* mycket svårt att tolka.

(40) ?Fyll en bricka med *även de vackraste ting!* (Jämför (11))

(41) ?Värderingar som tidigare förefallit synnerligen väl underbyggda och märkvärdigt stabila föll nu samman som *till och med de bräckligaste korthus*. (Jämför (26))

(42) a. Här gömde sig en rätt fylld med *det möraste lamm*. (GP)

b. ?Här gömde sig en rätt fylld med *till och med det möraste lamm*.

(43) a. Ingen kan säga att vi inte var *de bästa vänner*. (rom)

b. ?Ingen kan säga att vi inte *ens* var *de bästa vänner*.

Om man uppmanar någon att *fylla en bricka med de vackraste ting* så följer inte att man också har uppmanat personen att fylla en bricka med mindre vackra ting. Följaktligen kan *även* inte tolkas som ett fokuserande satsadverbial, som i (36). På liknande sätt implicerar inte att något *föll samman som det bräckligaste korthus* att det föll samman som ett mindre bräckligt korthus skulle göra och tillägget av *till och med* är omotiverat. Om en matskribent påstår att en rätt är fylld *med det möraste lamm*, kan man inte sluta sig till att rätten är fylld med ganska mörkt lamm, något som skulle vara ett mindre starkt argument för att

rätten är utsökt. Från att det inte går att säga att *vi inte var de bästa vänner* kan man inte dra slutsatsen att *vi inte ens var de bästa vänner*.

I motsats till de implikativa exemplen i (36)–(39) uttrycker exemplen i (40)–(43) att referenten har den högsta graden av egenskapen. Eftersom de inte är uppåt- eller nedåt-implicierande går det inte att lägga till *även*, *till och med* eller *ens*. Här är det i ännu högre grad befogat att tala om *absolut* superlativ.

Vår genomgång visar att de flesta satsledstyper fungerar i både implikativa och absoluta exempel. Ett undantag är predikativ där en superlativ normalt tolkas absolut, som i (44a).

- (44) a. Sommartid måste vara *den bästa bot* mot trötta själar. (GP)
- b. ?Sommartid måste vara *även den bästa bot* mot trötta själar.
- c. Sommartid måste *även* vara *den bästa bot* mot trötta själar.

I (44a) identifieras sommartid som den bästa bot mot trötta själar utan att implicera att den också är en bra bot. Detta gör att ett tillägg av ett prefokalt placerat *även* som i (44b) låter konstigt, om det inte tolkas som i (44c) där *även* anger att vi talar om flera egenskaper som sommartid kan ha.

Även i uttryck med identifierande *som* eller *likt* är bara den absoluta användningen möjlig, se (41) ovan och (45).

- (45) a. Men likt *den envisaste åsna* vägrar Pedagogens ledning att ta till sig av kritiken och anpassa utbildningen efter yrkesrollen. (GP)
- b. Men likt {?även/?till och med} *den envisaste åsna*

Detta är väntat eftersom predikativ och identifierande uttryck används för att hävda att en referent har en viss position på skalan som associeras med adjektivet. Annorlunda är det med komparativer, som ju aktualiserar en jämförelse och implicerar en lägre grad. Följaktligen går det bra att lägga till *till och med*.

- (46) a. och sex lär vara bättre än *den starkaste värktablett*. (blogg)
- b. och sex lär vara bättre än *till och med den starkaste värktablett*.

Några exempel innehåller redan ett fokuserande adverbial, som *bara* eller *endast*, som framhäver att yttrandet bara gäller för den referenten. I dessa fall är den implikativa tolkningen omöjlig och det går följaktligen inte att lägga till ytterligare ett fokuserande adverbial.

- (47) a. Alternativet är ju att man betraktar väljarna som så hopplöst obildade och oförmögna till nyanserat tänkande att *endast de vulgäraste argument* duger. (GP)
- b. ?att *till och med endast de vulgäraste argument* duger.

5. Bestämmd eller obestämd?

Eftersom absolut superlativ ingår i en nominalfras med bestämd artikel men obestämt huvudord är det motiverat att försöka reda ut om hela frasen är bestämd eller obestämd.¹¹ Medan bestämd artikel vanligen indikerar definit betydelse, dvs. att användaren förutsätter att lyssnaren kan identifiera referenten, i verkligheten eller i en tänkt situation, stämmer inte detta för fraser med absolut superlativ. I så gott som alla våra exempel används inte frasen för att identifiera en referent – det är snarare irrelevant om det finns en sådan individ. I stället används absolut superlativ för att karaktärisera en sorts referenter, nämligen dem som har den högsta graden av den egenskap som uttrycks av adjektivet. Definitheten gäller alltså graden av egenskapen, inte substantivets denotationsmängd, och frasen som helhet är indefinit. Detta föreslogs redan i Teleman 1969 s. 88 och liknande tankegångar återfinns hos Julien (2005 s. 41). Hon menar att absolut superlativ involverar en särskild sorts bestämdhet som är begränsad till adjektivfrasen och följaktligen inte leder till att hela nominalfrasen tolkas definit.¹²

Ett tecken på att fraser med absolut superlativ inte hänvisar till en identifierbar referent visar sig i att det sällan går att hänvisa till denna referent med ett personligt pronomen i en fortsättning, t.ex. i en fråga som i (48b).¹³

- (48) a. Han är teknikern, som trollar med klubban och pucken, elegantare och kvickare än *den flinkaste ryss*. (GP)
 b. *Vem är han?

Anaforisk syftning med personligt pronomen är däremot möjlig inom en villkorsats, precis som för indefinita nominalfraser i s.k. åsnesatser.¹⁴

¹¹ I avsnittet om absolut superlativ i SAG (kapitel 14 Nominalfraser § 47) står att dessa ingår i en definit nominalfras men att de semantiskt sett snarast är indefinita. I Coppock & Engdahl 2016 använder vi den engelska termen *quasi-definite* för nominalfraser med bestämd artikel och huvudord i obestämd form. Stroh-Wollin & Simke (2014 s. 101) använder samma term, vilket är ett intressant sammanträffande.

¹² En formell semantisk och syntaktisk analys utvecklas i Coppock & Engdahl 2016, avsnitt 5.

¹³ Anaforisk syftning är möjlig om fortsättningen tänks utspelas i samma framtid eller tänkta situation som beskrivs av exempelmeningen, så kallad *modal subordination* (Roberts 1989).

(i) Hon kommer självfallet att kläs i *den vackraste skrud* (GP)
 och *den* kommer hennes föräldrar att betala.

Även med exempel som beskriver faktiska händelser i förfluten tid är anaforisk syftning tänkbar, som i den konstruerade fortsättningen på exempel (42a) i (ii).

(ii) Här gömde sig en rätt fylld med *det möraste lamm*. *Det* formligen smälte i munnen.

Vi har dock inte funnit något exempel på sådan anaforisk användning i ASSS-200.

¹⁴ Exempeltypen diskuterades först av Geach (1962) och benämns ofta *donkey sentence* efter exemplet i (i).

(i) If a farmer owns a donkey, he beats it.

- (49) Om en bonde har en åsna, slår han den.
 (50) Om du har *den minsta fråga*, ställ *den* här eller SMS:a till ... (Google)
 (51) Även *den skickligaste simmare* är chanslös om *han* hamnar mitt i en sådan ström. (GP)

De bestämda pronomenen *han* och *den* i (49) syftar tillbaka på antecedenter i *om*-satsen utan att man kan sluta sig till att en viss bonde eller åsna existerar. Inte heller tolkar vi (50) eller (51) som att de handlar om en viss fråga eller en viss simmare.

5.1 Egentligt subjekt och räckvidd

En syntaktisk funktion där normalt bara obestämda nominalfraser kan uppträda är egentligt subjekt.

- (52) Det sitter {en prinsessa/*prinsessan} i tornet.

Intressant nog kan även absolut superlativ förekomma i egentliga subjekt, vilket diskuteras av Teleman (1969), Delsing (1993) och Julien (2005). Ett par exempel visas här.

- (53) Det förekommer *de finaste viner* vid kungens taffel, trots att han själv är nykterist. (Teleman 1969, s. 88)
 (54) a. Det sitter *den vackraste prinsessa* i tornet. (Delsing 1993, s. 128)
 b. *Det sitter *den vackraste prinsessan* i tornet. (Delsing 1993, s. 129)
 (55) a. Det härskade (*den*) *största oordning* i huset. (SAG del 3 s. 80)
 b. *Det härskade (*den*) *största oordningen* i huset.

Detta utgör ytterligare evidens för att fraser med absolut superlativ är indefinita. Motsvarande exempel med vanlig superlativ och substantivet i bestämd form är helt klart ogrammatiska.

SAG konstaterar att egentliga subjekt normalt har snäv räckvidd i förhållande till andra räckviddsskapande uttryck i satsen (kapitel 19 § 16). Detta gäller även för egentliga subjekt med absolut superlativ. Den vanligaste typen illustreras av (15), upprepat här som (56a).

- (56) a. Det får inte finnas *den ringaste misstanke*. (GP)
 b. ≈Det måste vara så att det inte finns *den ringaste misstanke*.
 c. ≠Det måste vara så att *den ringaste misstanke* inte finns.

Exemplet i (56a) tolkas som i (56b), med räckvidd under både modal verbet och negationen. Tolkningen i (56c), där uttrycket har vidare räckvidd än negationen, är inte tillgänglig.

Rent allmänt gäller att en fras med absolut superlativ normalt har snäv räckvidd i förhållande till andra räckviddsskapande uttryck som modalverb.

- (57) Hon visste att *det kortaste ärende* kunde ta ett par timmar om hon stötte ihop med en kompis som hon inte hade sett sedan de konfirmerades av pastor Johansson. (GP)

Exemplet i (57) kan inte tolkas som att subjektet visste att det fanns ett mycket kort ärende som kunde ta ett par timmar utan måste tolkas som att det kunde vara så att ett mycket kort ärende tog ett par timmar, alltså med snäv räckvidd i förhållande till *kunde*.

Som nämndes ovan har många av exemplen i ASSS-200 ett utsatt modalverb. Även satser utan modalverb tolkas oftast generiskt eller dispositionellt, se (58) och (59).

- (58) Våra barn växer upp med *de sjukaste ideal*. (blogg)
(59) Även *det mildaste våld* framkallade avsky hos honom. (GP)

Exempel (58) i presens tolkas som en generaliserande utsaga om våra barns uppväxtförhållanden. Exempel (59) i preteritum tolkas som en beskrivning av hur personen i fråga tenderade att reagera, inte som en beskrivning av en händelse i förfluten tid. Det är påfallande att exemplen med absolut superlativ sällan beskriver enskilda händelser. När de någon gång uppträder i en beskrivning av en enskild händelse är det oftast som adverbial eller i en *som*-konstruktion.

- (60) På grund av sin säregna karaktär avvaktades detta mål med *det största intresse* av hela Göteborg. (GP)
(61) – Men varför får mannen ha fyra fruar, frågar jag, som *det värsta skjutjärn*. (GP)

5.2 Komplex indefinit nominalfras

Vi föreslog ovan att den bestämda artikeln i fraser med absolut superlativ bestämmer graden av adjektivet och alltså ingår i adjektivfrasen. Detta betyder att vi kunde vänta oss ytterligare en artikel i nominalfrasen och det är precis vad vi finner i exempel med vad SAG benämner *komplex indefinit nominalfras* (SAG del 3 s. 60). Några exempel visas i (62)–(63).

- (62) Hela rummet flyter i *en den ljusaste värme*. (GP 2001)
(63) Vi lever nu i en väntan – på de skyar av gyllene, nej gult pollen, [...] som ska samlas upp av bina, fraktas som *en den dyrbaraste last* in till *de hemligaste gömmen* [...]. (GP 2001)

Enligt SAG har denna strukturtyp »mycket begränsad användning». Vi har framför allt hittat exempel i romaner och tidningstext från 1800-talet, men som visas i (62)–(63) förekommer den även i modern tidningstext, särskilt när skribenten verkar ha litterära ambitioner.

Samförekomsten av indefinit och definit artikel i denna konstruktion är ytterligare tecken på att den bestämda artikeln i absolut superlativ hör till adjektivfrasen,¹⁵ i alla fall för de något äldre språkbrukare som kan producera sådana exempel. Yngre språkbrukare, även sådana som själva använder absolut superlativ, finner konstruktionen med dubbla artiklar gammalmodig. Huruvida detta betyder att de analyserar den bestämda artikeln såsom hörande till nominalfrasen, och inte till adjektivfrasen, vore intressant att försöka undersöka.

6. Slutord

I denna artikel undersöker vi den expressiva funktionen hos absolut superlativ i samtida språkbruk. Vi visar att konstruktionen används på ett sätt som liknar emfatisk betoning, nämligen för att uttrycka det starkast möjliga påståendet i en given kontext. Den absoluta superlativen fungerar alltså förstärkande. En del frekventa uttryck med absolut superlativ som *den blekaste aning* och *det minsta tecken* är också polaritetskänsliga. Med Israels (2001) terminologi kan man kalla dessa *minimerare*, medan uttryck som *det största intresse* och *det starkaste teleskop* kan kallas *maximerare*.¹⁶ Vi menar att detta inte är en tillfällighet eftersom polaritetskänsliga uttryck som *ett dugg* också tenderar att användas för att uttrycka det starkast möjliga påståendet.

Genom en undersökning av 200 korpusexempel har vi kunnat konstatera att absolut superlativ används i alla syntaktiska funktioner, men på lite olika sätt. Om ett exempel implicerar att referenten i fråga även har den egenskap som uttrycks av superlativen i lägre grad, så kan också fokuserande satsadverbial som *ens, till och med* och *även* uppträda. Vi kallar denna exempeltyp för *implikativ*. Om däremot exemplet inte tillåter att man drar slutsatser om lägre grader, har vi att göra med en *absolut* exempeltyp som uttrycker att referenten bara har den högsta graden av egenskapen. Denna är särskilt vanlig i predikativ och jämförande *som*-konstruktioner.

¹⁵ Se även trädstrukturen i Teleman 1969 s. 88.

¹⁶ Vi tackar en anonym referent för detta förslag.

Våra korpusundersökningar visar också att konstruktionen fortfarande är i bruk, inte bara i lexikaliserade fraser och formellt språk utan kanske framför allt i informellt skriftspråk, såsom det uppträder på tidningarnas sportsidor och i bloggar. Konstruktionen verkar däremot inte särskilt vanlig i talspråk. De fåtaliga exempel vi hittat i samtalspråk är likartade: *den minsta grund, den minsta kontakt, den minsta spricka*.¹⁷ Avsaknaden av nybildade och kreativa exempel i samtal kan möjligen bero på att dessa kräver längre formuleringstid.

Litteratur

- Brandtler, Johan, 2010: The Evaluability Hypothesis. The Syntax and Semantics of Polarity Item Licensing in Swedish. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 71.) Lund: Centre for Languages and Literature, Lund University.
- Coppock, Elizabeth & Engdahl, Elisabet, 2016: Quasi-definites in Swedish: Elative superlatives and emphatic assertion. I: *Natural Language and Linguistic Theory* 34(4). S. 1181–1243.
- Delsing, Lars-Olof, 1993: *The Internal Structure of Noun Phrases in the Scandinavian Languages*. Malmö: Team Offset.
- Geach, Peter, 1962: *Reference and Generality: An Examination of Some Medieval and Modern Theories*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Israel, Michael, 2001: Minimizers, maximizers, and the rhetoric of scalar reasoning. I: *Journal of Semantics* 18. S. 297–331.
- Julien, Marit, 2005: *Nominal phrases from a Scandinavian perspective*. Amsterdam: John Benjamins.
- Krifka, Manfred, 1995: The semantics and pragmatics of polarity items. I: *Linguistic Analysis* 25. S. 209–257.
- Ladusaw, William, 1980: *Polarity Sensitivity as Inherent Scope Relations*. New York: Garland.
- Roberts, Craige, 1989: Modal subordination and pronominal anaphora in discourse. I: *Linguistics and Philosophy* 12(6). S. 684–721.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Stroh-Wollin, Ulla & Simke, Rico, 2014: Strong and weak adjectives in Old Swedish. I: *The noun phrase in Romance and Germanic: Structure, variation and change*, red. av Frank Van de Velde, Petra Sleeman & Harry Perridon. Amsterdam: Benjamins. S. 95–112.
- Teleman, Ulf, 1969: *Definita och indefinita attribut i nusvenskan*. Lund: Studentlitteratur.

Korpus

NorDiaCorp: <http://www.tekstlab.uio.no/scandiasyn/>
Språkbanken: <https://spraakbanken.gu.se>

¹⁷ Vi har gjort sökningar i *Gothenburg Dialog Corpus*, tillgänglig via Språkbanken, och i det svenska delmaterialet i den nordiska dialektkorpusen *NorDiaCorp*.

Folkmun och Luxikon

En jämförelse mellan två användargenererade ordboks-sajter

Av EMMA SKÖLDBERG och LENA WENNER

Abstract

Sköldberg, Emma, emma.skoldberg@svenska.gu.se, Associate Professor, Department of Swedish, University of Gothenburg; *Wenner, Lena*, lena.wenner@sprakochfolkminnen.se, Ph.D., Institute for Language and Folklore: "Folkmun and Luxikon. A comparison between two user-generated web dictionaries". *Språk och stil* NF 27, 2017, pp. 21–48.

This study examines two user-generated web dictionaries dedicated to the Swedish language: Folkmun.se and Luxikon.se. These web sites are well suited for comparison since both were launched by non-lexicographers (approx. in 2007–2008), are freely available and contain 2500–4000 headwords (lemmas).

The headwords in the two dictionaries are similar, in the sense that they contain a high frequency of slang and dialect words. However, Folkmun.se deals with more bad language (e.g. word referring to sexual activity) and Luxikon.se includes more multiword expressions. Another difference is that the information in the definitions of the headwords in Luxikon.se is more comprehensive, which is probably due to the instructions given to the contributors.

The quality of the dictionary articles varies considerably, but the outcome of non-lexicographers' work gives us new perspectives on traditional lexicographic solutions in terms of e.g. lemma selection.

The study also shows that user-generated dictionaries give access to words and multiword expressions that for various reasons are not included in traditional dictionaries. The advantages of having people of different backgrounds and skills working with word collections are obvious and their work should be considered an important contribution to the field of lexicography.

Keywords: Swedish lexicography, user-generated, web dictionary, dialect, slang.

Digga, Donken och din mamma jobbar inte här är några av alla de ord och uttryck som behandlas i lexikografiska webbresurser som produceras eller vidareutvecklas av användarna själva. Den kanske mest kända svenska sajten med användargenererat innehåll är Wiktionary, ett systerprojekt till Wikipedia. Men det finns också andra sajter som bygger på en påtaglig medverkan från användarna, t.ex. Folkets synonymlexikon Synlex, Folkets engelsk-svenska lexikon och Slangopedia.se. I enlighet med Carr (1997 s. 214) betraktar vi dessa resur-

ser som resultat av så kallad *bottom-up lexicography*, alltså motsatsen till mer traditionell *top-down lexicography*, som bedrivs »from editors, through publishers, to readers».

Det är knappast ett nytt fenomen att icke-professionella lexikografer nedtecknar ord och uttryck av olika slag, t.ex. dialektala sådana, och gör mer eller mindre omfattande förteckningar över dessa. Tidigare har bl.a. många lokala hembygdsföreningar upptecknat dialektord, som de sedan låtit publicera, t.ex. Dialekt i Bro och Brastad (Stängens hembygdsförening 1993) och Västgötska dialektord från södra Redväg (Haldorson m.fl. 1991). Men tack vare internet kommer nu amatörlexikografernas och amatördialektologernas arbeten i dagen på ett helt annat sätt än tidigare.

Syftet med föreliggande uppsats är att studera två användargenererade ordbokssajter, Folkmun.se och Luxikon.se. I det följande ges en bakgrund till den forskning som bedrivits kring användargenererade lexikografiska sajter i allmänhet. Därefter presenteras de två resurserna på ett övergripande sätt. Vi granskar innehållet i artiklar och jämför valda delar av innehållet på de två sajterna med varandra och i viss mån med uppgifter i mer traditionella (ofta tryckta) dialekt- och slangordböcker. Undersökningen avslutas med en sammanfattande diskussion.

Studier av öppna ordbokssajter som utvecklas gemensamt av användarna behövs. I nuläget vet vi mycket lite om de svenska sajternas styrkor och svagheter. Enligt internationell forskning har dock den här typen av resurser stor potential. Det faktum att ordböckerna bygger på så många olika källor (dvs. olika användare) kan – åtminstone i teorin – exempelvis säkerställa att innehållet blir av hög kvalitet (se t.ex. Abel & Meyer 2013 s. 179 och Mederake 2015 s. 329).

1. Tidigare forskning om användargenererade ordbokssajter

Svenska användargenererade ordböcker, dvs. ordböcker som bygger på *crowdsourcing*, har studerats i mycket liten utsträckning. Det finns nog flera skäl till detta, men ett kan vara att ordböckerna är svåra att undersöka eftersom de snarare är pågående processer än statiska produkter (Mederake 2015 s. 330–331). Törnqvist (2015) belyser också ett annat problem kopplat till det han kallar »folklexikografi», nämligen ordböckernas flyktighet och förgänglighet. Sajterna har en tendens att byta webbadress eller helt enkelt försvinna efter

några år. Några studier som dock bör nämnas är Törnqvists artikel »Brukar-medverkan i webbordböcker» (2010) och hans översikt över olika nordiska dialekt- och slangordböcker av detta slag (Törnqvist 2015). En undersökning som har tydlig relevans för det här arbetet är Sköldbergs artikel »Bland runda ord och dialektala uttryck [...]» (2015) där ordbokssajten Folkmun.se introduceras.

På senare år har emellertid i första hand engelskspråkiga användargenererade sajter uppmärksammas. Fuertes-Olivera (2009), Meyer & Gurevych (2012) m.fl. diskuterar innehållet i bl.a. engelska Wiktionary. Också den tyska versionen av denna ordbok har granskats, bl.a. ur ett användningsperspektiv. Som exempel kan en användarundersökning av Müller-Spitzer m.fl. (2015) som är baserad på loggfiler nämnas.

Vidare har Gao (2012) och Lew (2014 s. 17–19) studerat Urban Dictionary (UD), en sajt som tjänat som förebild för en av de resurser som undersöks här (se vidare avsnitt 3). UD lanserades år 1999 av Aaron Peckham, som beskriver bakgrunden till sajten och dess nuvarande funktion så här:

Urban Dictionary started as the anti-dictionary, a parody of dictionary.com. Today it's not just a parody: Parents and teachers use it to understand the next generation, and you can use it to decode the newest hip-hop lyrics or laugh at "pedestrians" and "bluetooths". In a UK court case, a judge referred to Urban Dictionary in a lawsuit between two rappers. It's been referenced in trademark disputes, high school graduation speeches, and newspaper articles. (Peckham 2007 s. VI)

I textutdraget betonas sajtens användbarhet. Som synes kan UD tjäna som en form av nyckel till bl.a. ungdomars språk. Men Peckham lyfter också fram ordbokens, i synnerhet betydelsebeskrivningarnas, underhållningsvärde.

Det är oklart hur många uppslagsord UD har idag, men år 2012 innehöll den mer än 6 miljoner definitioner (Gao 2012 s. 425). Antalet uppslagsord torde dock vara betydligt mindre, eftersom vissa artiklar har ett mycket stort antal betydelseangivelser. Ord som *sex* och *hipster* har i själva verket mer än 500 olika definitioner vardera. Se även Rundells (2012 s. 80) resonemang kring de 256 subjektiva definitionerna av ordet *Republican*. Men Peckham (2007 s. VI) anser det viktigt att belysa vanliga språkbrukares inneboende kunskaper om språket:

By publishing your definitions, Urban Dictionary puts the power of the dictionary where it belongs – in the hands of normal people who speak everyday language. Definitions don't always agree – many words are defined differently by different people – but on urbandictionary.com that's totally cool.

Utmärkande för UD är också att användarna röstar på de, i deras tycke, bästa definitionerna. Lew (2011) konstaterar dock att den typen av demokrati inte nödvändigtvis gynnar lexikografen. De mest populära betydelsebeskrivningarna är inte alltid ett gott stöd för den som är osäker på ett ords betydelse. Traditionella betydelsebeskrivningar upplevs ofta som förutsägbara och ointressanta och får därför få röster.

2. Användargenererade ordböckers innehåll och kvalitet

Nätordböckerna inkluderar naturligtvis många olika typer av ord, men enligt Törnqvist (2015 s. 155) torde de dialektala och/eller slangbetonade orden vara i majoritet i de flesta av dem.

Törnqvist (2015) menar att de mer renodlade dialektala nordiska ordsajterna ofta har enkel struktur och att de behandlar en enda dialekt. Deras omfång varierar från tio uppslagsord till flera tusen, men de flesta omfattar några hundra ord. Vidare sammanställs ordböckerna i regel av personer som är förtrogna med den aktuella dialekten och vänder sig till folk som saknar lingvistiska specialkunskaper. Utgivarna är hembygds- och pensionärsföreningar, lokaltidningar, kommuner, småföretag eller enskilda personer. Enligt Törnqvist tycks syftet med förteckningarna i allmänhet vara att framhäva den lokala identiteten.

Törnqvist (2015) redogör också för olika typer av slangordböcker som bygger på användares medverkan. För det första finns det mer omfattande databaser, t.ex. Folkmun.se, som utarbetats av ett större antal användare tillsammans. För det andra finns det ordböcker över geografiskt begränsad slang, främst från storstäder, exempelvis Leonis slanglexikon över Stockholmsslang. För det tredje finns det ordböcker över speciell slang. Enligt författaren är det största antalet slangordböcker på nätet just av detta slag och trots att de i allmänhet innehåller relativt få uppslagsord kan de ändå vara någorlunda täckande inom sitt område. Till denna typ av ordböcker hör t.ex. Järnvägsslang, som sammanställts av Törnqvist själv utifrån bidrag på ett discussionsforum för järnvägsintresserade.

De flesta forskare tycks vara överens om att bottom-up lexicography har sina begränsningar. Meyer & Gurevych (2012 s. 262) konstaterar t.ex., vad gäller ordböckernas kvalitet, att engelska Wiktionary har kritiserats för att vissa definitioner skulle vara bristfälliga. Sajten har emellertid använts för språkteknolo-

giska ändamål. För svenskans del har delar av innehållet i svenska Wiktionary t.ex. använts inom Språkbankens resurs Swesaurus, som är ett fritt ordnät (se Borin & Forsberg 2011). Men traditionella lexikografiska beskrivningar bygger, till skillnad från användargenererade ordböcker, i mycket hög grad på principer, goda verktyg och resurser (Lew 2014 s. 25). Gao (2012 s. 427–428) påpekar att många ordboksamatörer tycks ha svårigheter när det gäller urval av uppslagsord. Bidragsgivarna kontrollerar heller inte vad som redan är inlagt, vilket leder till att samma betydelser återkommer, om än uttryckta med olika ord. Enligt Lew (2014 s. 17) fungerar modellen där användarna är med och utvecklar en resurs bättre när det gäller encyklopedier (som Wikipedia). Wikipedia bygger ju på att en expert är villig att gratis dela med sig av sin kunskap till andra människor. Wiki-modellen är mindre robust när det gäller uppgiften att (på ett traditionellt vis) beskriva ords och uttrycks uttal, morfologi, syntax och betydelse.

Folklexikografen har dock många styrkor. Lew (2014 s. 17) konstaterar att sajter som UD fyller en viktig funktion när det gäller dokumentation av helt nya ord som man inte vet hur varaktiga de blir. Inom traditionell lexikografi avvaktar ordboksredaktörerna ofta något innan de lägger in ett ord för att försäkra sig om att ordet verkligen har etablerats i språksamfundet och inte bara är en högfrekvent dagslända.

Amatörlexikograferna kan alltså göra betydande insatser när det gäller dokumentation av nyord. De kan även lämna stora och viktiga bidrag vid uppteckning och beskrivning av slangord, dialektala ord och teknisk terminologi (Rundell 2012 s. 80; Lew 2014 s. 25). Beskrivningen av en viss typ av vokabulär, t.ex. könsbeteckningar, kan också vara otillräcklig i traditionella ordböcker. Se t.ex. Holms (2000) bidrag om de svenska orden *fitta*, *fucka*, *knulla* och *kuk* – en grupp, enligt hans studie, mycket anrika ord, som undviks i bildat samtal. Holms undersökning av de fyra orden ska ses som ett komplement till några svenska etymologiska handböcker (Hellquist 1948, Wessén 1998) och är föranledd av det enkla faktum att orden inte fått vara med i dessa ordböcker och heller inte i övriga nordiska länders motsvarigheter, eftersom de inte betraktats som rumsrena.

Rundell (2012 s. 80–81) lyfter dessutom fram en positiv ekonomisk aspekt på att man tar användarna till hjälp:

Lexicography, especially multilingual lexicography for specialized domains, is a highly labour-intensive business, and crowd-sourcing offers the possibility of quickly accumulating large amounts of lexical data at low cost.

Numera är motsatsförhållandet mellan institutionellt och kollektivt författade ordböcker inte längre så tydligt (Lew 2011 s. 237). Enligt Abel & Meyer (2013 s. 179) har ökad kommunikation och samarbete mellan lexikografer och användare stor potential. Det leder inte bara till ett aktuella ordböksinnehåll, utan medför också djupare kunskaper om hur ordböcker kan bli mer användarvänliga och det lexikografiska innehållet mer tillgängligt.

3. Folkmun.se och Luxikon.se: allmänna drag

I det följande presenteras de två sajter som studeras. Vi redovisar hur länge sajterna har funnits, vilka personer som skapat dem och varför de skapats. Vidare kommer vi att redogöra för sajternas struktur och deras redaktionella riktlinjer.¹

Sajten Folkmun.se konstruerades av David Eriksson våren 2007. Eriksson är utbildad programmerare och i mejlkontakt (brev daterat 2014-10-27) berättar han att han kom att intressera sig för blekingskan och att han därför startade en sajt där ord och uttryck ur blekingskan kunde dokumenteras. Därifrån var steget till Folkmun.se, med dialektala uttryck från hela Sverige men också slang och nyord, inte så långt. En viktig drivkraft bakom den fritt tillgängliga sajten är Erikssons stora intresse för dialekter och språkliga uttryck i allmänhet. I en intervju i Blekinge Läns Tidning betonar upphovsmannen vikten av att dokumentera svenska dialekter, för annars »riskerar de att bli urvattnade» (Porshed 2009).

Folkmun.se innehåller närmare 4 000 ord och ordboken blir sakta men säkert allt större. I mars 2016 hade det tillkommit drygt 70 uppslagsord med tillhörande artikeltexter sedan sajten granskades i början av december 2014, vilket innebär att ca en artikel i veckan lagts till det senaste året (jfr Sköldbberg 2015).

Sajten Luxikon.se startades 2008, ett år efter Folkmun.se. Den innehåller ca 2 300 ord. Christoffer Larsson är en av tre initiativtagare till Luxikon.se. Han skriver till oss i ett mejl (daterat 2015-11-02) att de var tre kollegor som hade ett gemensamt intresse för ord. Förutom han själv var det Karin som då arbetade som copywriter och Mattias som hade kunskaper inom programmering. Syftet med arbetet var att skapa en lista över nyord som folk använde, tid-

¹ Vi vill tacka David Eriksson (Folkmun.se) och Christoffer Larsson (Luxikon.se) som tagit sig tid att besvara våra frågor.

stämpla dem och i viss mån även geografiskt placera orden. Deras idé om en sajt med nyord förverkligades på bara några veckor. På webbsidan presenteras syftet med sajten:

– Luxikon började väl egentligen som en fix idé att försöka göra en svensk variant av Urban Dictionary. Vi kunde inte hitta någon sådan, tyckte det saknades och behövdes. [...] Hoppas att ni vill vara med och utöka, utveckla, sprida alla former av svenska i Sverige. Hoppas också att Luxikon ska vara en källa till ett välbehövt dagligt skratt. Poängen är att ha kul med svenska språket. [...] /Christoffer juli 2008 (<http://www.luxikon.se/om>)

De första månaderna inkom upp till 50 ord om dagen, men därefter mattades aktiviteten av. År 2011 påbörjades arbetet med ett nytt användargränssnitt, men det blev aldrig färdigt och ordboksprojektet rann så småningom ut i sanden. Enligt Larsson är dock Luxikon.se inte nedlagd. Ambitionen finns att ta hela databasen och göra en ny mer modern webbsida.

3.1 Sajternas ingångssidor

Folkmun.se:s ingångssida, som återges i figur 1, täcks av nyinlagda definitioner. Bland de senast införda orden återfinns adjektivet *krabbit* som lades in i ordboken i december 2015 av signaturen »Johanna».

Enligt bidragsgivaren betyder *krabbit*, som också kan stavas *krabbigt*, att 'något är svårt att utföra'. För att förtydliga lämnas också ett språkprov, *De va krabbit*, med betydelsen att något var svårt eller tillkrånglat. Just detta adjektiv saknas i SO (2009) och SAOL 14 (2015). Däremot är formen *krabbig* upptagen i Rietz (1862–1867) med betydelsen 'oskicklig'. I dialektlexikonet redovisas från Skåne *krabber* 'dålig arbetare' och *krabbed* 'dåligt'.

Användarna kommer åt innehållet i Folkmun.se antingen genom att skriva in ett ord i sökrutan upp till höger på ingångssidan eller genom att klicka på någon av bokstäverna i alfabetet. Gör man det senare får man tillgång till alla uppslagsord som börjar på den aktuella bokstaven. Längst ner på sidan finns det länkar till sidor med mer uppgifter om sajten och på ingångssidan har man också möjlighet att kontakta Folkmun.se. Användarna möts dessutom av annonser, som t.ex. reklam för klänningar (se figur 1), vilket torde påverka det helhetsintryck de får av sajten.

På ingångssidan till Folkmun.se ställs vidare den retoriska frågan: »Är det Svenska Akademien som bestämmer över det svenska språket eller är det du?». Det är en maktförhandling som omfattar både vem som har makt över språket

The screenshot shows the homepage of folkmun.se, a Swedish website for neologisms. The browser address bar shows 'https://www.folkmun.se'. The page features a search bar, navigation links, and a main section titled 'Senast inlagda definitioner' (Recently added definitions). Below this, there is a sub-header 'Är det Svenska Akademien som bestämmer över det svenska språket eller är det du?' (Is it the Swedish Academy that determines the Swedish language or is it you?). The main content is a grid of definitions, each with a title, a brief description, and the author's name and date. At the bottom, there is a promotional banner for 'Fashion // la New Style Dresses 90% off' and a footer with subscription information.

folkmun.se
 Senast inlagda definitioner

Är det Svenska Akademien som bestämmer över det svenska språket eller är det du?

<p>Näk</p> <p>Få pitebonska betyder det att vara etak <small>av Kristina 2016-02-16 - Rapportera</small></p>	<p>gäsöch</p> <p>något ädligt, snusligt, kladdigt. exempel: slemmig mat eller barn som slickar snor från näsan <small>av Lisa 2016-02-07 - Rapportera</small></p>	<p>långsamare.</p> <p>av Vase 2015-12-18 - Rapportera</p>
<p>Sugrör</p> <p>"Att befinna sig i sugröret" - När man är så fullständigt enkelspåringt fokuserad på en enda sak att man fullständigt tappar koll på världen i övrigt. <small>av Yogan 2016-02-12 - Rapportera</small></p>	<p>ta stann</p> <p>Stanna, stoppa. T.ex. "bilen tog stann" när man fått motorstopp. <small>av David 2015-12-24 - Rapportera</small></p>	<p>En bättre påse löst</p> <p>Uttrycket härstammar från Jonsered, Partille kommun, och används frekvent av Aftonbladet-journalisten Robert Lau. Nyligen (skrivet 11 december 2015) förklarade han innebörden av en bättre påse löst i Radio 88 Partilles sportprogram Sportbar 88: "En bättre påse löst är en påse lösgodis som innehåller den bästa blandningen med godisar som går att kombinera med varandra. Ta till exempel en lakritsapp och en slumsvamp – kombinationen är oslagbar." <small>av Göte 2015-12-11 - Rapportera</small></p>
<p>Muckkam</p> <p>Härvårdsverktyg som används för daglig nedräkning, tills ägaren slipper loss från en påtvingad långvarig aktivitet, t ex militärtjänst, fängelse eller degenererande arbete. <small>av Substantiv 2016-02-11 - Rapportera</small></p>	<p>Krabbit</p> <p>När något är svårt att utföra. "De va krabbit" dvs det var svårt, tillkrånglat. Alternativ stavning av krabbigt. <small>av Jonanna 2015-12-19 - Rapportera</small></p>	<p>Nollätta (08:a)</p> <p>Någon som bor eller härstammar från Stookholmstråten. Ofta används det av norrlänningar. <small>av Akta norrlänning 2015-11-22 - Rapportera</small></p>
	<p>Lagrann</p> <p>Noggrann i något som utförs <small>av Bengt L 2015-12-18 - Rapportera</small></p>	
	<p>haschtomte</p> <p>Person som rökt så mycket hasch att hans själva börjat fungera</p>	

Fashion // la New Style Dresses 90% off
 Shop Now

Prenumerera på nya ord - Om webbplatsen - Topplistor - Giltig HTML - Giltig RSS - DMole and Conquer - 2Co0D Productions

Find in page Highlight All Match Case

Figur 1. Folkmun.se (ingångssida, hämtad 2016-02-17, Mozilla Firefox).

LUXIKON 5 ÅR

LÄGG TILL SLUMPA SENASTE

LOGGA IN SKAPA KONTO

SÖK

DAGENS UTVALDA

ONSDAG 15 FEBRUARI

EX-PRESSEN • Det samtal som de flesta förr eller senare glider in på i initialfasen av ett förhållande: Det pressande samtalet om tidigare partners. Har de gjort koola grejer, har de stålar, hur snygga är dom egentligen? Svaren på de frågorna kan ibland förklara varför den här människan har tagit det vansinniga beslutet att vilja vara ihop med just dig.

Om de är mycket mer spännande än dina ex betyder det att den nyvunna vännen är lite för het för dig egentligen?

Ordet kan också beskriva den nästintill fysiska press över bröstet en del kan känna när de helt oförhoppandes springer på ett ex tillsammans med sin nya livskamrat. Eller tvärtom. – *Ex-pressen var maximal med Stina. Hon har ju typ långtids dejtat världsartister och legat med toppolitiker.*

– *Var det Pagan?*

– *Ja jo men ändå. Hon var faktiskt Janne Schaffers pingla under hela förra Electric Banana Band-turnén.*

Förklaring av Pelle, 7 augusti 2010 kl 22:32

Jag har använt detta ordet
Jag gillar det här ordet
Lägg till förklaring

TISDAG 14 FEBRUARI

GE PÅ NÖTEN • (fras.) Att slå någon på käften. – *Den där stekaren loskade just på min doja! - Ge han på nöten!*

MÅNDAG 13 FEBRUARI

ENTOURAGE • Vänner och arbetare som följer med och efter viktiga personer. – *Har du slutat hänga med Björn Gustafsson nu eller?*
– *Asså hans entourage är ju ett gäng nötter, så det går ju inte längre.*

SÖNDAG 12 FEBRUARI

DRAMATEN • Den otroligt praktiska väska med hjul och handtag som man kan använda bland annat för att dra hem maten från valfri matbutik. Därav namnet. Måste varit en göteborgare som kom på namnet. – *Ska jag komma och hämta dig vid affären så slipper du känka alla kassarna?*
– *Den är emma inga pöblem vettu, jag tar dramaten med mig!*
– *Åh, orka.*

LÖRDAG 11 FEBRUARI

MELLANMJÖLK • Något medelmåttigt, tråkigt, banalt, som varken är bra eller dåligt. Bara väldigt mittemellan. – *Gud, han va så mellanmjölk att jag typ somnade när han berättade om sitt intresse för handboll.*

HEJ!

Luxikon är en webbplats med ord. Dina ord, andras ord, ord som används ofta, sällan och ord som inte fanns förrän nyss.

Om du stöter på några fel på sidan, eller har något annat trevligt att säga kommer vi att hoppa av glädje om du skickar ett meddelande till oss. Använd vårt kontaktformulär, som du hittar här.

facebook

twitter

TRE SENASTE

Snutvagga
Röding
Rasslare

SAMTLIGA

;)
?
1337
1337-time
2braxtalet
2laxtalet
A la carte
Abrovink
Abrovinkel
Absolut
Acnevampyr
Adda
AFK
Aggro
Aight
Aina
Albatross
Alexander Lukas
Alien
Alkoofasi
Alkoholhydrater
Alkohålan

Figur 2. Luxikon.se (ingångssida, hämtad 2016-02-17, något beskuren).

och vems språk som är viktigt. Enligt Sköldberg (2015) kan frågan tyda på en strävan efter att uppvärdera »vanliga» användares språk. Det är tydligt att denna resurs, liksom många andra användargenererade ordböcker på nätet, åtminstone delvis präglas av en upproriskhet gentemot etablissemangets (beskrivning av) språk.

Luxikon.se:s ingångssida består å sin sida till största delen av »dagens utvalda» ord eller uttryck (se figur 2). Av bilden framgår att de senaste utvalda orden har varit *Ex-pressen*, *ge på nöten*, *entourage*, *dramaten* och *mellanjölk*. Som synes betecknar substantivet *Ex-pressen*, som lagts in av signaturen »Pelle», bl.a. den fysiska press över bröstet som man kan uppleva när man stöter ihop med sitt ex, dvs. någon som man tidigare haft ett förhållande med. Dagens användare kan lockas att tro att just denna artikel valdes ut i februari 2016, men så är inte fallet. Ingångssidan är i själva verket »frusen» och efter onsdagen den 15 februari 2012 har det inte längre presenterats några utvalda ord-boksartiklar (se vidare avsnitt 3.2).

I menyn högst upp på Luxikon.se:s ingångssida finns fyra snabbval och där kan man lägga till ett nytt ord, slumpa fram ett ord, se de senast inlagda orden samt i ett sökfält söka efter ett specifikt ord. Möjligheten att skicka in nya ord togs bort i augusti 2014 p.g.a. den stora mängden skräppost till redaktionen, men övriga funktioner är aktiva. I övre högra hörnet av ingångssidan återfinns vidare syftet med Luxikon.se. Där står: »Luxikon är en webbplats med ord. Dina ord, andras ord, ord som används ofta, sällan och ord som inte fanns förrän nyss.» Därunder finns länkar till Facebook och Twitter. Det pushas också för de tre senast inlagda orden och slutligen finns det en klickbar lista över samtliga ord sorterade i bokstavsordning.

Ur ett användarperspektiv kan dessa sökmöjligheter tyckas otillräckliga. Vill användarna exempelvis ta del av ett eller flera uppslagsord som börjar på bokstaven T krävs det ett antal klickningar innan de når fram till dessa i listan.

3.2 Redaktionella riktlinjer

Som Sköldberg (2015 s. 232) visat finns det redaktionella riktlinjer till dem som vill lägga in ett nytt ord i Folkmun.se eller utveckla en befintlig artikel. Av instruktionerna att döma förutsätts de som skriver en artikel ha vissa grundläggande grammatiska kunskaper. Bidragslämnarna uppmanas att infoga exempel (språkprov) tillsammans med definitionen. Även uppgifter om ordklass och geografisk härkomst kan infogas i form av s.k. etiketter. Detta exemplifieras

med ordet *däka* som ges etiketterna »dialekt», »blekingska» och »substantiv». Av anvisningarna framgår också att redaktionen försöker stävja oseriösa bidrag och att den förbehåller sig rätten att redigera eller radera inskickade definitioner. Slutligen måste en giltig e-postadress anges. Till denna adress skickas en länk som bidragsgivaren klickar på för att ordet och definitionen ska visas på webben.

På Luxikon.se är uppmaningen att lägga in nya ord mer informellt skrivna. När användare söker på ett ord som inte behandlas möts de av meddelandet: »Darn...» och »Nej men hoppla det där ordet saknar vi ju helt. Lägg till det här under vetja.» Men det finns också allmänna riktlinjer:

Skriv så att så många som möjligt förstår, inte bara dina närmaste vänner. Undvik att nämna icke-offentliga personer. Där det är nödvändigt använd endast förnamn. Vi förbehåller oss rätten att ändra inlägg och upphovsrätten tillfaller då Luxikon.se. Luxikons redaktörer kommer ta bort inlägg som strider mot dessa riktlinjer.

För att lägga till ett nytt ord i Luxikon.se finns, liksom för Folkmun.se, ett konkret formulär att fylla i. För varje fält i formuläret finns det en hjälpruta med instruktioner och exempel. I det första fältet efterfrågas »Ord eller fras» och i hjälprutan står »T ex 'Lärkig' eller 'Trixa med trasan'». I nästa fält ska ordet eller frasen förklaras och i det tredje fältet ska ordet eller frasen placeras i en mening. Detta förtydligas med: »Försök sätt ordet eller frasen i ett sammanhang så att man förstår hur det används. Det kan vara en replik, en liten berättelse eller bara en bra mening.» Slutligen ska namn och e-postadress fyllas i.

Förutom de obligatoriska fälten finns möjlighet att föra in ytterligare information om ordet eller frasen. Man kan t.ex. klassificera sitt bidrag som adjektiv, fras, interjektion, substantiv eller verb. I hjälprutan finns ramsor som stöd: »Substantiv är namn på ting, till exempel, boll och ring. Adjektiven sen oss lär, hurudana tingen är». Man kan också peka ut orter eller städer där ordet används och slutligen kan man även uppge vilket årtionde som ordet eller frasen var populärt.

Som redan framgått har möjligheten att skicka in nya ord till Luxikon.se tagits bort, men Larsson har beskrivit processen (mejl 2015-11-02). Alla ord publicerades direkt på Luxikon.se, och samtidigt fick redaktörerna ett e-brev om varje inlagt ord. Då kunde de radera ordet om de ansåg det olämpligt, redigera texten, rätta stavfel, korrigera meningar och fylla på med mer information. På Luxikon.se fanns tidigare även möjligheten att skapa ett konto och vissa funktioner var enbart öppna för kontoinnehavare, bl.a. chansen att rösta på sitt favoritord.

På båda sajterna händer det att bidragsgivare lägger in mindre rumsrena eller rent av stötande ord och uttryck. Folkmun.se försöker hantera denna problematik genom att vem som helst kan rapportera ord och uttryck eller betydelsebeskrivningar som uppfattas som olämpliga. Vidare kan bidragslämnarna redan när de matar in ett ord fylla i en ruta om den angivna definitionen är »barnförbjuden eller politiskt inkorrekt». Dessa funktioner uppmärksammar ordboksredaktionen på sådant som kan uppfattas som stötande av någon användare, men leder inte per automatik till att ordet eller betydelsen stryks.

4. Uppslagsorden

I det följande kommer urvalet av uppslagsord i Folkmun.se och Luxikon.se att behandlas lite mer ingående. Inledningsvis diskuterar vi uppslagsordens inre struktur och grad av konventionalisering i det svenska språksamfundet (se vidare t.ex. Svanlund 2009 s. 37). Därefter fördjupar vi oss i två typer av uppslagsord som framträder tydligt på båda sajterna, närmare bestämt dialektala ord och slang inklusive nedsättande ord. Med tanke på att båda sajterna innehåller flera tusen artiklar har vi begränsat vårt undersökningsmaterial. Fokus ligger, i enlighet med en tradition inom svenska ordboksstudier, på samtliga artiklar som rör uppslagsord som inleds av bokstäverna D och P (jfr t.ex. Holm 1986, Malmgren 1992, Sköldberg 2010). Materialet består i mars 2016 av totalt 439 artiklar i Folkmun.se (148 ord på D och 291 på P) och 253 artiklar i Luxikon.se (102 ord på D och 151 ord på P).

Vid en närmare granskning av ordböckernas uppslagsord visar det sig att materialet inte är systematiskt normaliserat. Inte sällan redovisas olika stavningsvarianter och böjningsformer av ett och samma ord som olika uppslagsord och de ligger därmed till grund för olika artiklar. Det gäller t.ex. uppslagsorden *dojer*, *dojja* och *dojor* som är en vardaglig beteckning på 'sko(r)' (jfr diskussionen i avsnitt 2 om bristande kontroll bland bidragsgivarna vid inläggning av nya uppslagsord). Detta faktum måste alltså beaktas när man läser siffran med antalet uppslagsord ovan.

Som framgår av Sköldberg 2015 utgörs huvuddelen av uppslagsorden i Folkmun.se av enkla ord eller sammansättningar, men det finns också en hel del flerordsuttryck. Detsamma gäller Luxikon.se där vi under bokstaven D finner att så många som en tredjedel av uppslagsorden är flerordsuttryck. En orsak till detta är att många uttryck inleds med ordet *det*, t.ex. *Det är bara att näta*. I

en traditionell ordbok skulle huvudordet utgöra uppslagsord. Likaså hade uttryck som *ditt pulver* och *ditt seppo* sorterats på huvudordet i en mer konventionell ordbok, men här hamnar de under bokstaven D.

Till skillnad från Wiktionary, som ställer som krav att de ord som tas upp ska vara belagda, kräver varken Folkmun.se eller Luxikon.se att orden måste vara etablerade. Ett stort antal av Folkmun.se-orden tycks vara kända svenska ord och uttryck, t.ex. *paragrafryttare* 'någon som utan eftertanke alltid följer alla regler och föreskrifter', *pattar* 'kvinnobröst' och *pilsk* 'kåt'. Många av orden i Luxikon.se torde dock vara nybildade, t.ex. *därtappat* 'vin som inte är härtappat', *distanskröka* 'berusa sig tillsammans med en person via webbkamera' och *projektledarfett* 'fettfläckar på skärmen efter att någon petat på den'.² En anledning till att orden publiceras på sajterna kan vara att användarna vill visa sin språkliga uppfinningsrikedom. Åtskilliga ord i Luxikon.se tycks också vara mer tillfälliga bildningar som är begränsade både i tid och i utbredning. Ett exempel är frasen *det är lungan*, med följande förklaring:

En variant på uttrycket »Det är lugnt.» Används av rätt irriterande typer som hade sin egen storhetstid samtidigt och i samma sociala sammanhang som Christer Sandelin/Tommy Ekman. –En av solstolen på ryggen randig 43-åring med en grisskär bränna på framsidan av kroppen, i diskussion med sin sambo. –Du måste ju smörja in dig här på Rhodos! Det är inte Upplands Väsby's bleka strålar du leker med! –Det är lungan. Jag är Doktor Sol. Om jag dricker GT i skuggan från och med nu lägger sig det här tills imorrn. Det är en väldokumenterad kemisk process.

Förklaringarna i Luxikon.se är många gånger så här detaljerade och ofta innehåller artiklarna en uppiktad konversation mellan namngivna personer.

Det är i första hand vardagliga ord som beskrivs på sajterna. I linje med Törnqvist (2015) kan man urskilja två huvudtyper av uppslagsord: 1) dialektala ord och 2) slangord inklusive nedsättande ord, och i återstoden av detta avsnitt koncentrerar vi oss på dessa. I viss mån har vi jämfört vårt material med ordböcker som specialiserat sig på ett vardagligare språkbruk. Framför allt har vi använt oss av Norstedts svenska slangordbok (1998), Stora fula ordboken (Dagrin 2013) och Svenskt dialektlexikon (Rietz 1862–1867). Rietz arbete bygger på material från upptecknare över hela landet och är än idag det enda dialektlexikon som täcker hela Sverige.

² Intrycket av att orden är nybildade förstärks av att det i Korp (som består av ca 10 miljarder löpande ord) endast finns ett belägg på *därtappad*. *Distanskröka* och *projektledarfett* saknas helt i korpusen (mars 2016).

4.1 Dialektala uppslagsord

Dialekt kan definieras som en språkart som talas av invånarna inom ett avgränsat geografiskt område (Ivars 2015 s. 13). I vardagligt tal och för gemene man tjänar ofta landskapsgränserna som avgränsning mellan olika dialektområden. Man talar om *skånska*, *småländska* (jfr Eriksson som uttrycker intresse för att dokumentera *blekingskan*, se avsnitt 3). Traditionell dialektologi räknar dock fortfarande med de gamla sockenmålen, men i kontakt med allmänheten använder även dialektologer landskapsgränserna som övergripande kategorier. De senaste åren har intresset för svenska dialekter ökat och det märks också på de sajter som vi undersöker.

Ungefär 40 av de drygt 400 ord som börjar på D eller P i Folkmun.se har av bidragsgivaren försetts med geografisk anmärkning. Folkmun.se signalerar redan med sajtnamnet att det finns ett intresse för dialektala ord och i instruktionerna till bidragsgivarna är *dialekt* och *blekingska* exempel på etiketter som kan användas (se avsnitt 3.2 ovan). Majoriteten av de ord som har geografisk bestämning klassas som skånska eller blekingemål, exempelvis *dul* 'slö', *dölled* 'dåligt', *pimsegöra* 'något som görs med små fingrar, i praktiken av kvinnor' och *puggepevling* 'grodyngel'.

Flera av orden är traditionella dialektord. *Puggepevling* får flera träffar vid sökning på internet och ordet finns även i Rietz (1862–1867) med uppgift om att det förekommer i Skåne. Andra exempel är *prästanäsan* 'gumpen på en gås', *pattaglytt* 'spädbarn' och *pulling* 'insektslarv' som förekommer hos både dagens dialektalare och i dialektordböcker. I Rietz står att *pulling* är larv till spyflugan och att ordet förekommer i Blekinge och Skåne. Ibland anges också den dialektala utbredningen ganska exakt, t.ex. för *däga* (*däka*) 'flicka' som en bidragsgivare menar förekommer i »mellersta Halland, utåt kusten till».

I Luxikon.se anges, till skillnad från i Folkmun.se, aldrig att ord är dialektala, även om det finns ord som kan klassas som sådana, t.ex. *döna* 'föra oväsen', *dubbelsovla* 'lägga mer än ett slags pålägg på smörgåsen', *dän* 'därifrån', *däven* 'nedstämd' och *päsa* 'ta det lugnt'. För ordet *pluska* 'supa' finns dock en regional bestämning. Signaturen »sunreflex» skriver att ordet började användas i Sundsvall i mitten av 90-talet. Ordet finns inte sedan gammalt i denna betydelse utan bör nog betraktas som tillfälligt uppkommet.

När ett ord väl är inlagt i Folkmun.se med en dialektal bestämning är det enkelt för andra bidragsgivare att fylla på med information från sin region. Som framgår ovan har en bidragsgivare angivit att ordet *däga* förekommer i »mel-

lersta Halland, utåt kusten till». En annan användare påpekar att ordet också används vid gränsen mellan Skåne och Blekinge. Båda uppgifterna stämmer väl med uppteckningarna i Institutet för språk och folkminnets dialektsamlingar där *däka* uppges förekomma i Halland, Västergötland, sydöstra Småland, Blekinge och nordöstra Skåne. Ett annat exempel är *pärer* 'potatis' – ett dialektord som används över hela Sverige – vilket kategoriseras som såväl skånska som norrländska av olika bidragsgivare. Genom sajten får man också veta vilka olika uttryck som används om leken *tafatt* på olika håll i Sverige. För uppslagsordet *datten* anges betydelsen 'leken tafatt' och en provinsialbestämning till Västergötland. I artikeln finns länkar till andra namn på samma lek och var dessa används. Det gäller *pjätten* i Skåne, *tatten* i Östergötland och Västmanland, *kull* i Stockholm, *lacken* i södra Norrland, *jagad* i Hälsingland, *sur* i mellersta Norrland och *du'ä* i Västernorrland. I den 14:e upplagan av SAOL (2015) redovisas enbart orden *tafatt*, *kull* och *pjätt* för denna lek (det senare är markerat som en »provinsialism»). *Datten*, *tatten*, *lacken*, *jagad*, *sur* och *du'ä* saknas således i ordlistan. Just den här typen av beteckningar för olika lekar letar man ofta förgäves efter i dialektordböckerna, så användarna bidrar här med att få regionala ord på pränt.

Några av orden som bidragsgivarna klassificerar som dialekt anges samtidigt vara ålderdomliga, t.ex. *pude* 'kudde'. Utöver dessa mer klassiska dialektord förekommer ord som språkvetare snarare skulle klassificera som slang än som dialekt, t.ex. *drankarsel* 'en person som gör någonting fumligt' vilket i Folkmun.se anges vara norrländska. I detta sammanhang bör man dock komma ihåg att det ofta är svårt att avgöra om ett ord är dialektalt eller slangartat, eftersom det inte råder några skarpa gränser mellan dessa kategorier.

4.2 Slang inklusive nedsättande ord

Slang definieras som vardagligt språkbruk som ligger på en stilistisk nivå under det neutrala språkets (Norstedts svenska slangordbok, 1998 s. VI). Fenomenet är framför allt talspråkligt. Kotsinas (2003 s. 9, 14) påpekar att slangen ofta är skämtsam och raljerande samt att den anses vara uttryck för ett grovt och dåligt språk. Enligt Lindfors Viklund (2001 s. 65) berör den ofta tabubelagda områden. Vidare har slangen många olika funktioner. Den kan användas för att markera grupptillhörighet, men slang kan också användas för att chockera, lätta upp stämningen eller för att språkbrukarna vill visa sin språkliga uppfinningsrikedom (Kotsinas 1994 s. 63 ff.).

Ren nybildning av slangord är ytterst sällsynt. Vanligen bildas ord på redan befintligt språkstoff (Lindfors Viklund 2001 s. 58). Ordförrådet i romani har exempelvis haft stort inflytande på svenskt slangspråk (Bergman 1931; Kotsinas 1998; Lindfors Viklund 2001 s. 39). I Luxikon.se finns både *kycke* 'hund' och *kirra* 'ordna', med uppgift om att orden kommer från just romani. Moderna slangord bygger däremot ofta på engelska, t.ex. *planta* 'armera (en bomb)' som i kommentaren på Folkmun.se anges komma från engelskans *plant*. Ett annat ord hämtat från samma sajt är *deffa* 'desarmera', en kortform av engelskans *defuse*. I Luxikon.se finns å andra sidan *pördigt* med kommentaren att det kommer från engelskans *perdy*. I UD (se avsnitt 1) förklaras ordet *perdy* vara slang för *pretty*. Från norskan kommer uttrycket *pumpestick* som innebär att man tankar utan att betala. På svenska har uttrycket fått en vidare betydelse av att man – enligt signaturen »Pläp» på Luxikon.se – »knullar och sedan sticker». Denna vidareutvecklade betydelse verkar saknas i norskan.

Ett flertal slangord i resurserna är tydligt metaforiska. Exempel från Folkmun.se är *pensionärskuvös* 'inglasad balkong' och *promenadlimpa* 'tax eller annan långsmal hund med ett långfranskliknande yttre'. Slangen har ibland betraktats som »gatans poesi» och exempel på två ordlekar är *dolmenkollen* ('androlog- eller urologmottagning'; *dolme* avser 'penis') och *Drogsved*. *Drogsved* är enligt Folkmun.se ett annat namn på Rågsved som används av ungdomarna i Rågsved för att det anses bo så många missbrukare där. Många lekfulla slangord finns också i Luxikon.se där vi bl.a. finner *diskiplin* 'regler för uppförande i fikarum, speciellt att man diskar efter sig' och *dramaten* 'shoppingkärra'.

Slangen återfinns framför allt i ett språks ordförråd, men det finns också en del fenomen i formläran som kan betecknas som slang. Exempelvis kan slangord bildas med suffix. Med o-suffixet bildas *pucko* och *seppo* som finns som uppslagsord i både Folkmun.se och Luxikon.se. Substantivet *fyllo* är välkänt vilket kan vara en anledning till att det inte har lagts in som uppslagsord. Där- emot finns sammansättningar som *riksfyllo* och *barfyllo* på sajterna.

Ett annat produktivt slangsuffix är -is. I Folkmun.se hittar man bl.a. *dekis* 'förfallen, neddekad' och *pottis* som har två betydelseangivelser. Den första syftar på Karlskrona eller en person därifrån. Det kommer av *Pottholmen*, en ny stadsdel i Karlskrona (<http://www.karlskrona.se/sv/Projekt/Pottholmen/>). Den andra betydelsen är 'fotbollsmål-vakt'. Bidragsgivaren skriver att *pottis* användes i den bemärkelsen när han var barn på 1970-talet. Som slangsuffix är -is fortfarande produktivt, men i något lägre grad än vad det har varit. Kotsinas (1994 s. 67) antar att det beror på att suffixet spridits till allmänt vedertagna ord som *godis* och *dagis*. Det finns dock uppslagsord i Luxikon.se som tyder på att

is-suffixet fortfarande används relativt frekvent, t.ex. i orden *pengisar* 'pengar', *poppisar* 'popcorn' och *punkis* 'punköl, folköl'.

Många av de senast tillkomna orden har uppstått i invandrartäta områden. I förortsslang finns suffixet *-ish* som kan läggas till både substantiv, verb och adjektiv. Flera av orden med detta suffix beskriver sådant man inte gärna talar högt om, exempelvis *sex* (Dagrin 2013 s. 6). I Folkmun.se finns *starfish* som betecknar 'anus', men suffixet läggs också till neutrala ord (*biblish* för 'biblioteket').

Ännu ett ordbildningssätt är att skapa verb av substantiv eller adjektiv. Slangopedia.se anför ordet *verba* ('när man skapar ett verb av ett andra ord, ofta substantiv') för denna process. Exempel på bildningar av denna typ är *fickla* ('lysa med ficklampa') som finns både i Folkmun.se och i Luxikon.se. Andra exempel är *pärkla* 'att lägga pärlor på en pärlplatta' och *dega* 'att leka med trolldeg eller lera'. *Pärkla* finns i Folkmun.se, men *dega* saknas i denna betydelse. De senaste åren har pärlslöjd blivit alltmer populärt som hobby och användningen av ordet *pärkla* sprids i takt med att aktiviteten blir vanligare. Att leka med modeller är inte någon vanlig aktivitet bland vuxna och det är därför förklarligt att detta ord inte fått samma spridning.

Som redan framgått finns det många slangartade ord både på Folkmun.se och på Luxikon.se. Där finns också ord och uttryck som explicit lanseras som slang av användarna själva. En skillnad mellan ordböckerna är dock att på Folkmun.se är de ord som fått etiketten slang mer etablerade än de ord som kategoriseras som slang på Luxikon.se. På Folkmun.se återfinns t.ex. *dirre* 'dip', *dojer* 'skor', *donken* 'McDonald's', *pjuck* 'skor', *pang* 'halvrisigt hotell' och *pral* 'bror'. Dessa är relativt välkända ord som används av breda grupper. Men det finns även tydliga slangord som inte har någon etikett, t.ex. *pannknacka* 'huvudvärk', *panzermorsa* 'kvinna med barnvagn som inte tar hänsyn till människor runtomkring henne. Hon använder barnvagnen som en murbräcka för att ta sig igenom mindre folksamlingar [...]'. Ännu ett exempel är *plastraggare* som sägs betyda 'fritidsbåtsförare i skärgårdsmiljö. Företrädelsetvis förare utav plastbåt'.

För Luxikon.se:s del ser det lite annorlunda ut. Där är det fler ord som fått etiketten slang, men de är å andra sidan ofta mindre välkända, t.ex. *pegga upp*. I kommentaren står att detta är konsultslang för att göra en ansats. Innebörden förtydligas med ett språkexempel: »–Jaha, blir det mallis i år då? –Det kan bli mallis, men jag har peggat upp för en vecka i Thailand.»

Folkmun.se och Luxikon.se liknar i flera avseenden Dagrins Stora fula ordboken (2013). Upphovsmännen tycks ha liknande syn på språket. Dagrins

verk består av drygt 18 000 uppslagsord, främst inom områdena sex, snusk, kön och svordomar. Man behöver inte söka länge på Folkmun.se eller Luxikon.se för att finna ord som tillhör dessa områden (se vidare Sköldberg 2015).

Bidrag på sajter som Folkmun.se och Luxikon.se kan upplevas som stötande, men det finns kommentarer av användare om att vissa av de nedlåtande uttrycken används med en förlåtande ton, se t.ex. *ditt pulver* och *pundig* i Luxikon.se. Avsikten med att använda dessa uttryck skulle i så fall inte vara att såra någon.

5. Ordboksartiklarnas innehåll

I avsnittet ovan granskades de uppslagsord som finns på sajterna ur lite olika perspektiv. I det följande diskuteras de typer av uppgifter som återfinns *inne* i artiklarna i de båda resurserna, med betoning på hur betydelsebeskrivningarna ser ut. Inledningsvis presenteras några typiska artiklar i Folkmun.se och därefter ges exempel ur Luxikon.se. Artikelinnehållen i ordböckerna återges här och hädanefter i oredigerat skick, dvs. inklusive eventuella avvikelser från standardspråket.

Som framgår av exempel (1–4) nedan är artiklarna i Folkmun.se av skiftande längd, men vår undersökning visar för det första att samtliga artiklar, bortsett från själva uppslagsordet, inkluderar en betydelsebeskrivning. För det andra är de försedda med en signatur (här »Arla», »john d», »Kudro» och »David») och en datumangivelse.

- (1) **digga** Gilla, uppskatta
av Arla 2007-08-10
- (2) **dramaten** varupåse på hjul med handtag som ofta används av pensionärer.
av john d 2010-01-17
- (3) **pack** Pack är en negativ definition av en grupp människor tex. invandrapack, 08pack (stockholmare) »nej vi går inte genom den tunneln, de hänger en massa pack där» (folk man inte vill stöta på.)
av Kudro 2008-01-08
- (4) **prokrastinera** förhala, fördröja T.ex. »Jag borde betala räkningarna men jag prokrastinerar tills att jag verkligen måste.» Från engelskans »procrastinate».
av David 2011-01-28

De återkommande informationskategorierna går förstås att koppla till de instruktioner som bidragsgivarna får; det går inte att lägga in en artikel på sajten utan att ha fyllt i betydelse och en signatur (se avsnitt 3.2). Som framgår av exempel (3) och (4), dvs. *pack* och *prokrastinera*, finns det också morfologiska och syntaktiska språkprov inne i vissa artiklar. Dessa sammansättningar och fraser/meningar stöder förstås betydelseangivelserna. Verbet *prokrastinera* är även försett med uppgifter om etymologi – signaturen »David» upplyser att ordet kommer från engelskans *procrastinate*.

Det vanligaste sättet att beskriva betydelser på i Folkmun.se är enligt Sköldbberg (2015) att ange en eller flera synonymer. Verbet *digga* i (1) anges betyda 'gilla, uppskatta' och *prokrastinera* i (4) 'förhala, fördröja'. Betydelsen hos uppslagsordet *dramaten* i (2) beskrivs dock mera utförligt med hjälp av en definition.

Trots att användarna, när de ska lägga in ett nytt ord eller en ny betydelse på sajten, uppmanas att kontrollera om betydelsen redan finns med, är det inte ovanligt att i grunden en och samma betydelse hos ett ord återges med olika ord (jfr Gao 2012 i avsnitt 2; jfr även Sköldbberg 2015). Som exempel kan ordet *datanörd* anföras.

- (5) **datanörd** Människa som har en livsstil som innebär att han/hon sitter mycket vid datorn. Bl. a. surfas det på Internet, skrivs dikter och annat.
av Anonym 2011-04-02
- (6) **datanörd** Entusiastisk datatekniker eller liknande person, som går in för liv och lust i det senaste med datorer, kopplar till ovanlig utrustning, installerar osannolika program och rentav programmerar datorer.
av Dagobert 2012-01-24

Det tycks här som om signaturen »Dagobert» inte ansåg att »Anonym»:s beskrivning av *datanörd* var helt tillfredsställande, för ungefär ett år senare valde hen att utveckla beskrivningen (jfr Peckham 2007 om olika definitioner i UD, avsnitt 1). För övrigt kan man notera att båda betydelsebeskrivningarna är i positiva ordalag (jfr t.ex. SO 2009 där det uppges att beteckningen *nörd* är »något nedsättande»).

Ett ord som emellertid har två helt olika betydelser är *pucko/Pucko*, vilket redovisas så här:

- (7) **pucko** idiot, t.ex. »Vilket pucko jag är som glömde väskan!»
av David 2007-05-04
- (8) **Pucko** En dryck med smak av choklad. Nästan som O'boy.
av A.B 2009-01-05

Just detta fall visar att användarna inte drar sig för att lägga in namn på sajten och mer encyklopedisk information. Traditionellt har det funnits en arbetsfördelning mellan ordböcker, som tagit sig an att beskriva språket, och uppslagsverk, som tagit sig an att beskriva världen (Svensén 2004 s. 5; jfr även Farø 2013). Man kan dock ifrågasätta om denna uppdelning är rimlig ur användarsynpunkt. En mer modern internetanvändare förväntar sig förmodligen att få information om såväl språk som värld genom en och samma sökning.

Av vissa artiklar på Folkmun.se framgår det vidare att bidragsgivarna inte sällan har problem med att använda rätt form på definitionen – i alla fall sett ur ett substituerbarhetsperspektiv. Sköldberg (2015) konstaterar att definitionerna många gånger inleds av infinitivmärket *att*, trots att det är substantiv som beskrivs (jfr det traditionella kravet på substituerbarhet som diskuteras i Svensén 2004 s. 283). Ännu ett exempel är uppslagsordet *prejj* med betydelseangivelsen 'förstörd, sönderslagen'. Användaren har lagt in följande språkprov: »han prejjade min cykel igår, nu går den inte att cykla på» och »är du helt prejj i huvudet eller??». Som synes är det inte ett adjektiv som används i det första exemplet utan verbet »prejja» (dvs. *preja*) (jfr Gao 2012 ovan). Kanske är detta ett tecken på att vissa principer, som t.ex. att uppslagsordet och betydelsebeskrivningen ska kunna ersättas av varandra, är viktigare för lexikografer än för användarna.

Artiklarna i Luxikon.se ger ett lite annat intryck än dem man möter i Folkmun.se. De återkommande informationskategorierna är i många stycken desamma som i Folkmun.se: det finns ett uppslagsord, en betydelsebeskrivning, en signatur och en datumangivelse. Artiklarna som rör substantivet *dunka-dunka* och liknelsen (*som en*) *piss i Mississipp*i kan tjäna som exempel på detta:

- (9) **Dunka-dunka** Den äldre generationens beskrivning av musik som tillkommit efter Mozarts död. –Nä, Asta, vi går inte in där. De spelar sån där dunka-dunka-musik. Förklaring av jussi, 30 juli 2008 kl 16:51
- (10) **Piss i Mississipp**i (fras.) När man tillför något väldigt litet till något väldigt stort. –Amorterar du på lånet nu eller? –Ja, men det känns ju som en piss i Mississipp. Förklaring av Christoffer, 30 juli 2008 kl 11:36

Ett bestående intryck är emellertid att Luxikon.se-artiklarna är fylligare än Folkmun.se-artiklarna. Detta blir extra tydligt om man jämför de redan nämnda *digga* och *dramaten* i Folkmun.se med motsvarande artiklar i Luxikon.se. För att förenkla för läsaren återupprepas Folkmun.se-exemplen (1) och (2) – här presenterade som (11) och (13):

- (11) **digga** Gilla, uppskatta
av Arla 2007-08-10
- (12) **Digga** Ett koolt sätt att säga »gillar». –Fasen vad jag diggar beatsen i Fat Boy Slims senaste låt. –Va!!! Han har ju samplat A-teens, det är ju inget cred alls. Förklaring av ahlstrominfo, 8 augusti 2008 kl 14:15
- (13) **dramaten** varupåse på hjul med handtag som ofta används av pensionärer.
av john d 2010-01-17
- (14) **Dramaten** Den otroligt praktiska väska med hjul och handtag som man kan använda bland annat för att dra hem maten från valfri matbutik. Därav namnet. Måste varit en göteborgare som kom på namnet. –Ska jag komma och hämta dig vid affärn så slipper du känka alla kassarna? –Den är enna inga pobleem vettu, jag tar dramaten med mig! –Åh, orka. Förklaring av Smul, 7 september 2010 kl 14:48

Artikelförfattarna är överens om betydelserna hos de två orden, men Luxikon.se-artikeln som behandlar *digga* innehåller – förutom ett sajttypiskt språkprov – en kommentar som rör stil och bruk av ordet. Signaturen »Smul», som författade artikeln om *dramaten*, lyfter dessutom fram den ordvits som är kopplad till ordet och menar att det torde ha uppfunnits av någon från Göteborg. Troligen är det denna teori som gör att »Smul» väljer att återge språkprovet på fiktiv göteborgska.

Det fylligare artikelinnehållet i Luxikon.se kan nog vara ett resultat av att Luxikon.se:s instruktioner är enklare och mer jordnära. Medan man i Folkmun.se uppmanas att lägga in en »definition» – som inte får vara tramsig – uppmanas man i Luxikon.se att »förklara ordet eller frasen» (jfr avsnitt 3.2). Dessutom uppmanas man på den senare sajten att använda ordet eller frasen i en mening och just detta tar många bidragsgivare fasta på.

6. Sammanfattande diskussion

I denna artikel redogör vi för en studie av två ordbokssajter, närmare bestämt Folkmun.se och Luxikon.se. De två webbsidorna har mycket gemensamt. De har båda startats av personer som inte arbetar eller har arbetat professionellt med lexikografi, men som har stort språkintresse och är kunniga i bl.a. programmering. Initiativtagarna vill dokumentera valda delar av svenskan. Sajterna startades ungefär samtidigt (runt 2007–2008), de är fritt tillgängliga för användarna och de är av jämförbar storlek. Uppslagsorden är av ganska liknande slag – det finns mycket slang och dialekt, men Folkmun.se tycks innehålla fler ord »under bältet» medan Luxikon.se redovisar fler uttryck. Vilka ord

som behandlas på sajterna torde till viss del vara ett resultat av de instruktioner som ges till bidragsgivarna. Folkmun.se ger inga exempelord, men föreslår att ordklass och geografisk härkomst läggs till som etiketter. Det är inte långsökt att tänka sig att mer etablerade ord skickas in till just den sajten, och gärna ord som används provinsialt, men som inte bereds plats i traditionella ordböcker. Luxikon.se exemplifierar däremot som sagt med ord och uttryck som *lärkig* och *trixa med trasan* (se avsnitt 3.2). Indirekt uppmuntras man därigenom att lägga till slangord eller nybildade ord och flerordsuttryck. Slutligen verkar artiklarna innehålla ungefär samma informationskategorier men Luxikon.se-artiklarna är ofta fylligare, inte sällan tack vare längre språkexempel, vilket också kan bero på de lättbegripliga anvisningar som ges.

Teinler (2016 s. 58) påpekar att lekmäns uppfattningar kan sätta fokus på områden som förbisetts inom den språkvetenskapliga traditionen. Enligt vår mening varierar kvaliteten inom de undersökta resurserna, men användargenererade sajter kan ändå fylla en viktig funktion eftersom de inkluderar ord och uttryck som av olika skäl inte tas upp i traditionella ordböcker. Sköldberg (2015) lyfter fram söksträngar som användare skrivit in i sin sökmotor innan de valt att gå in på Folkmun.se. Exempel på sådana strängar är *ord på t, småländska ord* och *cocabonnar* (skånska för 'tjocka glasögon'). Det rör sig alltså om ord som inleds av en viss bokstav och dialektala ord. Genom att titta närmare på återkommande söksträngar av detta slag kan man bilda sig en uppfattning om vad användarna letar information om. Frågan är vad det finns för alternativ till de användargenererade sajterna – i alla fall på nätet, där de flesta användare trots allt söker. Rietz finns i skannad form, men för övrigt är det dåligt med mer uttömmande ordböcker av god kvalitet. Det kan således vara svårt att få uppgifter om vad dessa ord och uttryck betyder någon annanstans (jfr även Törnqvist 2010 s. 389).

En sökning i Mediearkivet, Nordens största digitala nyhetsarkiv, visar också att det finns hänvisningar till sajternas innehåll i svensk dagspress. Ett exempel är en kåserande text, publicerad i Svenska Dagbladet, som rör dialektala ord från Blekinge (Thunberg 2009). Ett annat exempel är en hänvisning till Folkmun.se i en artikel i *Östgöta Correspondenten* som bl.a. rör attityder till könsord (Auer 2013). Ytterligare ett fall som rör Folkmun.se är hämtat från en notis i Östersunds-Posten från januari 2011 (Olsson 2011; vår kursiv):

TT:s nyhetsflöde bjuder på nyheter av alla olika slag. I går klockan 12.55 kunde vi läsa följande: »Skalad och förkokt storkökspotatis kan minsann vara minst lika nyttig som hemkokta pärer.» Nyheten i sig är kanske inte så chockerande, mer förvånande är snarare valet av synonymen *pärer*. Inget ord man läser varje dag,

och det är inte heller så konstigt, för det finns inte i Svenska akademiens ordlista. Däremot på sajten folkmun.se där *pärer* beskrivs som ett dialektalt ord som framför allt används i södra och mellersta Norrland.

Folkmun.se och Luxikon.se kan alltså fungera som ett komplement till traditionella ordböcker som tenderar att i första hand innehålla standardspråkliga ord och uttryck. Sajterna fyller också en funktion på så vis att de bekräftar/erkänner att de aktuella orden och uttrycken existerar. På så sätt ger resurserna också indirekt erkännande åt dem som använder orden och uttrycken och bidrar därigenom till dessa personers identitetsskapande. Sist men inte minst har många av dessa sajter ett klart underhållningsvärde – såväl för dem som bidrar med artiklar som för dem som söker information.

Vidare är det positivt att fler personer är involverade i arbetet med att beskriva svenska språket. Användarnas bidrag bör alltså sättas in i en större kontext där många ordboksförlag kämpar med kraftigt vikande försäljning (Sköldberg & Mattsson 2016). Löfvendahl (2015) konstaterar i sin recension av SAOL 14 att det nu, när ordboksbranschen krisar, finns risk för att »förklaringsarna i SAOL och övriga publikationer med koppling till universitetet i Göteborg närmast får monopolstatus.»

Det finns fördelar med användargenererade sajter som även traditionella ordboksredaktörer kan ha nytta av. Troligtvis är de flesta som bidrar till sajten inte språkvetare och man kan inte förvänta sig ett korrekt bruk av språkvetenskaplig terminologi m.m. Eftersom det är många olika personer som bidrar till sajterna är innehållet inte heller konsekvent. Samtidigt innebär det en frihet för användarna att inte behöva följa någon strikt mall. Det finns ingen begränsning i utrymme, vilket kan tala för fler talspråksrelaterade ord, och bidragsgivarna behöver inte heller ta ställning till om ordet i fråga har en framtid eftersom sajten uppdateras kontinuerligt. Detta gör att mer tillfälliga ord kan fångas upp som annars inte skulle komma på pränt. Dessa ord bidrar till att spegla vår samtid och är en viktig pusselbit för framtida forskare. Många av orden hade också varit omöjliga att komma åt genom insamling eller enkäter. En nackdel med att sajterna uppkommit på initiativ av enskilda privatpersoner är emellertid att det inte finns någon garanti för att innehållet i dem kommer att förbli tillgängligt för framtida forskare (jfr Törnqvist 2015 om ordböckernas förgänglighet, avsnitt 1). Sajter av detta slag skulle kunna upprätthållas av någon institution som garanterar att materialet inte går förlorat, utan arkiveras för framtiden.

Genom att granska hur användarna har gjort när de har haft lösa tyglar kan man också få perspektiv på traditionella lösningar och arbetssätt inom lexikografin (vad gäller informationskategorier, sortering och presentation av data).

Av vårt material framkommer bl.a. att bidragsgivarna inte drar någon skarp gräns mellan appellativ och egennamn och att det traditionella kravet på substituerbarhet mellan uppslagsord och betydelsebeskrivning inte tycks vara så viktigt. Dessutom tycks det för många bidragsgivare vara naturligare att låta flerordsuttryck utgöra uppslagsord än att placera uttrycken under ett enskilt huvudord.

Som språkvetare och lexikograf kan man ha svårt att frigöra sig från att sajterna saknar information som är obligatorisk för en traditionell ordbok. Det är lusten till ord som driver David Eriksson och andra upphovsmän att starta liknande sajter. Sett ur deras perspektiv fungerar sajterna troligtvis fullt tillräckligt. Folk är nöjda med att de hittar de ord de söker efter. Att det råkar finnas dubletter och att orden inte är helt korrekt kategoriserade spelar kanske mindre roll. Upphovsmännen till de undersökta sajterna är språktintresserade, men deras kompetens ligger i första hand inom data. Sajterna är inte deras livsverk, utan de sysslar med andra projekt medan ordböckerna mer eller mindre sköter sig själva.

Dagrin (2013 s. 8) konstaterar att en ordbok aldrig blir färdig. Nya ord tillkommer och slangord utvecklas ständigt. Webbordböcker som Folkmun.se och Luxikon.se kan som sagt ta loven av denna problematik, eftersom innehållet utvecklas konstant av användarna själva. Ofta läggs fler definitioner till ett redan befintligt uppslagsord. *Diffa* fördes in av signaturen »Kudro» 2008 med betydelsen 'fisa, prutta' och med geografisk bestämning till Halmstad. Två år senare lade »John» till den standardspråkliga betydelsen 'variera, skilja sig från standardvärde' och 2011 kompletterade »Earl» med betydelsen 'att använda diffspärren i ett fordon, t.ex. en traktor'. Det är tydligt att folk som sitter inne med kunskaper om ord gärna tar chansen att dela med sig av dessa, oavsett om det är lokala ord, slang eller om det är ord som används inom ett specialområde.

Eftersom alla bidrag är försedda med tidsangivelse kan man också få en god bild av vilka ord och uttryck som var aktuella en viss period. Idag finns en uppsjö av smilisar, men 2008 ansåg signaturen »ahlstrominfo» att begreppet behövde förklaras. I Luxikon.se återfinns därmed beskrivningen: »;) En så kallad smiley. Används ofta i chattar och i sms för att försöka få till det här med ironi.»

I framtiden vore det intressant att göra en mer systematisk jämförelse av de uppgifter som ges på olika användargenererade sajter. Det kunde också vara givande att jämföra användargenererade sajter med innehållet i traditionella ordböcker. Vidare vill vi gärna studera hur resurser som utarbetas av gemene man förändras över tid och vilka faktorer som tycks trigga att en ordboksartikel påbörjas eller vidareutvecklas. Teinler (2016 s. 58) anser att det finns ett stort

värde med ett folklingvistiskt perspektiv. Det berikar språkvetenskapen genom att fokusera på språkets betydelse för människan som social varelse. I *Folkmun.se*-materialet har vi möjlighet att studera bidragen sorterade efter bidragsgivarnas alias. Är det så att vissa bidragsgivare tenderar att lägga in en viss sorts beteckningar, t.ex. slangord av engelskt ursprung, ord och uttryck från en viss dialekt eller en viss sorts definition? Med andra ord vore det spännande att försöka ta fram s.k. bidragsgivarprofiler av dem som vill dra sitt strå till stacken när det gäller att beskriva svenskan i all dess variation.

Litteratur

Ordböcker

- Dagrin, Bengt, G., 2013: *Stora fula ordboken. Baktalade ord på språkets bakgård*. 5 uppl. Stockholm: Carlssons.
- Folkets engelsk-svenska lexikon. Tillgänglig: <http://folkets-lexikon.csc.kth.se/folkets> [juli 2016].
- Folkets synonymlexikon Synlex. Tillgänglig: <http://folkets-lexikon.csc.kth.se/synlex.html> [juli 2016].
- Folkmun.se. Tillgänglig: <http://www.folkmun.se> [juli 2016].
- Hellquist, Elof, 1948: *Svensk etymologisk ordbok*. Lund: Gleerup.
- Järnvägsslang. Tillgänglig: <http://www.cercurius.se/ordlistor/jarnvagsslang.htm> [februari 2017].
- Leonis slanglexikon. Tillgänglig: <http://leonisslanglexikon.ownit.nu> [februari 2017].
- Luxikon.se. Tillgänglig: <http://www.luxikon.se> [juli 2016].
- Norstedts svenska slangordbok 1998. Utarbetad av Ulla-Britt Kotsinas. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Rietz, Johan Ernst, 1862–1867. *Svenskt dialektlexikon: ordbok öfver svenska allmogespråket*. Lund: Gleerups.
- SAOL 14 = Svenska Akademiens ordlista 2015. 14 uppl. Stockholm: Norstedts.
- Slangopedia. Tillgänglig: <http://www.slangopedia.se> [juli 2016].
- SO = Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien 2009. Stockholm: Norstedts.
- Swesaurus. Tillgänglig: <http://spraakbanken.gu.se/resource/swesaurus> [juli 2016].
- Wessén, Elias & Svenska språknämnden, 1998: *Våra ord: deras uttal och ursprung: kortfattad etymologisk ordbok*, 2 utökade uppl. Stockholm: Norstedts ordbok.
- Wiktionary (svensk version). Tillgänglig: <http://sv.wiktionary.org/wiki/Wiktionary> [juli 2016].

Övrig litteratur

- Abel, Andrea & Meyer, Christian, 2013: *The dynamics outside the paper: user contributions to online dictionaries*. I: *Electronic lexicography in the 21st century: thinking outside the paper*. Proceedings of the eLex 2013 conference, 17–19 October 2013, Tallinn, Estonia, red. av I. Kosem, J. Kallas, P. Gantar, S. Krek, M. Langemets

- & M. Tuulik. Ljubljana/Tallinn: Trojina, Institute for Applied Slovene Studies/Eesti Keele Instituut. S. 179–194.
- Auer, Jürgen, 2013: Fula ord kan inte missförstås. I: Östgöta Correspondenten 13.11.2013. S. B2.
- Bergman, Gösta, 1931: Rotvälska: rommani, månsing, förbrytarspråk och slang. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Borin, Lars & Forsberg, Markus, 2011: Swesaurus – ett svenskt ordnät med fria tyglar. I: LexicoNordica 18. S. 17–39.
- Carr, Michael, 1997: Internet dictionaries and Lexicography. I: International Journal of Lexicography 10 (3). S. 209–230.
- Eriksson, David: Personligt mejl daterat 27.10.2014.
- Farø, Ken, 2013: Inventariografi – al leksikografis och grammatikografis mo(r)der? I: LexicoNordica 20. S. 35–54.
- Fuertes-Olivera, Pedro A., 2009: The Function theory of lexicography and electronic dictionaries: WIKTIONARY as a prototype of collective free multiple-language Internet dictionary. I: Lexicography at a crossroads: dictionaries and encyclopedias today, lexicographical tools tomorrow, red. av H. Bergenholtz, S. Nielsen & S. Tarp. Bern: Peter Lang. S. 99–134.
- Gao, Yongwei, 2012: Online English Dictionaries: Friend or Foe? I: Proceedings of the 15th EURALEX International Congress 7–11 August 2012, red. av R. V. Fjeld & J. M. Torjusen. Oslo: Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo. S. 422–433.
- Haldorson, David, Filipsson, Harald & Svensson, Gösta, 1991: Västgötska dialektord från Södra Redväg. Ulricehamn: Timmele hembygdsförening & Blidsbergs hembygdsförening.
- Holm, Gösta, 2000: *Fitta, fucka, knulla, kuk* – en grupp mycket anrika ord, som undviks i bildat samtal. I: Språkets speglingar. Festskrift till Birger Bergh, red. av A. Jönsson & A. Piltz. Lund. S. 368–372.
- Holm, Lars, 1986: Swedbergs Svensk Ordbok – tryckta källor, föregångare och möjliga förebilder. I: Jesper Swedbergs Svensk ordbok – bakgrund och tillkomsthistoria. Uppsala: Uppsala universitet. S. 1–117.
- Ivars, Ann-Marie, 2015: Dialekter och småstadsspråk. Svenskan i Finland i dag och i går 1:1. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 798.) Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Korp. Tillgänglig: <https://spraakbanken.gu.se/korp> [februari 2017].
- Kotsinas, Ulla-Britt, 1994: Ungdomsspråk. Ord och stil 25. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Kotsinas, Ulla-Britt, 1998: Introduktion. I: Norstedts svenska slangordbok. Stockholm: Norstedts Ordbok. S. VI–XIII.
- Kotsinas, Ulla-Britt, 2003: En bok om slang, typ. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Larsson, Christoffer: Personligt mejl daterat 2.11.2015.
- Lew, Robert, 2011: Online Dictionaries of English. I: E-lexicography. The Internet, Digital Initiatives and Lexicography, red. av P. A. Fuertes-Olivera & H. Bergenholtz. London/New York: Continuum. S. 230–250.
- Lew, Robert, 2014: User-generated content (UGC) in online English dictionaries. OPAL – Online publizierte Arbeiten zur Linguistik 2014 (4). S. 8–26. Tillgänglig: <http://pub.ids-mannheim.de/laufend/opal/pdf/opal2014-4.pdf> [juli 2016].

- Lindfors Viklund, Maja, 2001: Exotismer, romanticismer och vanliga överdrifter. Mönster och metaforer i svensk drogslang. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 28.) Göteborg: Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning.
- Löfvendahl, Bo, 2015: Nya ord för vår sköna nya värld. I: Svenska Dagbladet 10.4.2015. Tillgänglig: <http://www.svd.se/nya-ord-for-var-skona-nya-varld> [juli 2016].
- Malmgren, Sven-Göran, 1992: German-Swedish lexicography in 18th century Pomerania. I: Symposium on Lexicography V. Proceedings of the Fifth International Symposium on Lexicography May 3–5, 1990 at the University of Copenhagen, red. av K. Hyldgaard-Jensen & A. Zettersten. (Lexicographica Series Maior 43.) Tübingen: Niemeyer. S. 201–216.
- Mederake, Nathalie, 2015: Overwriting knowledge: analyzing the dynamics of Wikipedia articles. I: Electronic lexicography in the 21st century: linking lexical data in the digital age. Proceedings of the eLex 2015 conference, 11–13 August 2015, Herstonceux Castle, United Kingdom, red. av I. Kosem, M. Jakubiček, J. Kallas & S. Krek. Ljubljana/Brighton: Trojina, Institute for Applied Slovene Studies/Lexical Computing Ltd. S. 327–341.
- Mediearkivet. Tillgänglig: <http://www.retriever-info.com/sv/category/news-archive> [juli 2016].
- Meyer, Christian, M. & Gurevych, Iryna, 2012: Wiktionary: a new rival for expert-built lexicons? Exploring the possibilities of collaborative lexicography. I: Electronic Lexicography, red. av S. Granger & M. Paquot. Oxford: Oxford University Press. S. 259–291.
- Müller-Spitzer, Caroline, Wolfer, Sascha & Koplenig, Alexander, 2015: Observing Online Dictionary Users: Studies Using Wiktionary Log Files. I: International Journal of Lexicography 28 (1). S. 1–26.
- Olsson, Hanna, 2011: Pärer och arrestering. I: Östersunds-Posten 11.1.2011. S. 2.
- Peckham, Aaron, 2007: Mo' Urban Dictionary: Ridonkulous Street Slang Defined. Kansas City: Andrews McMeel.
- Porshed, Kerstin, 2009: IT-killen som samlar på ord. I: Blekinge Läns Tidning 5.9.2009. S. 20–21.
- Rundell, Michael, 2012: 'It works in practice but will it work in theory?' The uneasy relationship between lexicography and matters theoretical. I: Proceedings of the 15th EURALEX International Congress 7–11 August 2012, red. av R. V. Fjeld & J. M. Torjusen. Oslo: Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo. S. 47–92.
- Sköldberg, Emma, 2010: Ordning och reda i ordspråksförrådet? Om struktur och innehåll i Grubbs Penu proverbiale (1665). I: Nordiska studier i Lexikografi 10. Rapport från Konferensen om lexikografi i Norden, Tammerfors 3–5 juni 2009, red. av H. Lönnroth & K. Nikula. Tammerfors. S. 470–483.
- Sköldberg, Emma, 2015: Bland runda ord och dialektala uttryck. Om den användargenererade sajten Folkmun.se. I: Perspektiv på lexikografi, grammatik och språkpolitik i Norden, red. av C. Sandström, I. Cantell, E.-R. Grönros, P. Nuolijärvi & E. Somnardahl. Helsingfors: Institutet för de inhemska språken. S. 229–241.
- Sköldberg, Emma & Mattsson, Christian, 2016: Ful- och finlexikografi? Om ordboksverksamhet i Sverige i dag och i morgon. I: Framtidens lexikografi. Rapport från ett

- symposium i G​öteborg 5 oktober 2012, red. av A. Hannesdóttir. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 42.) G​öteborg.
- Stångenäs hembygdsförening, 1993: Dialekt i Bro och Brastad: dialektord, bemärkelse-dagar, ordspråk och talesätt, berättelser från bygden m.m. Munkedal: Stångenäs hembygdsförening.
- Svanlund, Jan, 2009: Lexikal etablering. En korpusundersökning av hur nya sammansättningar konventionaliseras och får sin betydelse. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology, New series 52.) Stockholms universitet, Institutionen för nordiska språk.
- Svensén, Bo, 2004: Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik. Andra, omarbetade och utökade upplagan. Stockholm: Norstedts.
- Teinler, Jannie, 2016: Dialekt där den nästan inte finns. En folklingvistisk studie av dialektens sociala betydelse i ett standardspråksnära område. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 98.) Uppsala.
- Thunberg, Karin, 2009: Herta Müller, det här behöver du inte förstå I: Svenska Dagbladet 10.10.2009. S. 23.
- Törnqvist, Lars, 2010: Brukarmedverkan i webbordböcker. I: Bo65. Festskrift till Bo Ralph, red. av K. Jóhannesson, I. Larsson, E. Magnusson Petzell, S.-G. Malmgren, L. Rogström & E. Sköldb​erg. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 39.) G​öteborg: Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning. S. 383–390.
- Törnqvist, Lars, 2015: Nordiska dialekt- och slangordböcker på Internet. I: Lexico-Nordica 22. S. 57–75.

Vilken plats hade kvinnan?

Om grammatiskt och sexuellt genus i SAOL:s sjunde upplaga 1900

Av LENNART LARSSON

Abstract

Larsson, Lennart, lennart.larsson@nordiska.uu.se, Associate Professor, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: "What was the woman's place? On grammatical and biologically based gender in the 7th edition of SAOL in 1900". *Språk och stil* NF 27, 2017, pp. 49–66.

In the seventh edition of The Swedish Academy Glossary (SAOL) in 1900, biologically based gender was included in addition to grammatical gender. This required the SAOL editor to take a stance as to the sex of the non-neuter nouns referring to persons: Was it a question of men or women or both? Based on the SAOL gender designations, this article discusses those factors, both linguistic and non-linguistic, that were determinative for the editor's classification. That a word's traditional grammatical gender continued to play an important role is clear: a significant number of the personal nouns received the designation "m." (masculine) or "f." (feminine) regardless of the sex of the reference. And although many of the personal nouns that traditionally were classified as masculine in the 1900 edition were designated as "mf." (masculine and feminine), a significant discrepancy can be traced between the SAOL gender designations and the reality outside the linguistic world – the place women received in SAOL is considerably narrower than that which was the actual case for women at the turn of the 19th century.

Keywords: history of lexicography, The Swedish Academy Glossary, SAOL, grammatical gender, biologically based gender, women's place, Swedish.

1. Inledning

I SAOL:s sjunde upplaga år 1900 infördes sexuellt genus vid sidan av grammatiskt, något som tvingade ordlistans redaktör att ta ställning till könstillhörigheten hos de personbetecknande utrala substantivens referenter: handlade det om män eller kvinnor eller både och? Syftet i det följande är att – med utgångspunkt i ordlistans genusangivelser – försöka klarlägga vilka faktorer, såväl inom- som utomspråkliga, som spelade in vid redaktörens arbete. En fråga i sammanhanget är hur samspelet mellan den grammatiska och den på kön grundade genusklassificeringen såg ut. I vilken utsträckning

fick den grammatiska och lexikografiska traditionen lämna plats för en klassificering utifrån referenternas kön? En intressant fråga är också vilken bild av kvinnans plats i den tidens samhälle som ordlistans genusangivelser tecknar. Och hur väl stämmer denna bild överens med de faktiska förhållandena?¹

2. SAOL:s 1800-talsupplagor

Till de frågor man hade att brottas med i de tidigare upplagorna av SAOL hörde inte minst genusklassificeringen. I de sex första, utgivna i snabb följd åren 1874 till 1889, tillämpades ännu svenskans gamla tregenussystem: substantiven klassificerades utifrån grammatiskt genus i maskulinum, femininum eller neutrum. Problemen med detta var flera. Först och främst handlade det om en arkaisering, ett försök att upprätthålla språkliga distinktioner som till stora delar saknade stöd i det reella språkbruket. Utanför dialekterna hade maskulinum och femininum som grammatiska genus sedan länge en mycket svag ställning, och som akademiledamoten och den blivande SAOB-chefen Esaias Tegnér år 1892 kunde konstatera i sin (mot den traditionella klassificeringen starkt kritiska) *Om genus i svenskan*, hade det redan vid 1800-talets början »blivit så godt som en stadgad grundlag för den bildade svenska prosan att som sakligt personalpronomen icke använda *han* och *hon*, utan *den*» (1892 [1962 s. 154]).²

Ett annat problem var de många nyare lånord som pockade på en plats i ordlistan men som i många fall svårligen lät sig klassificeras enligt det här systemet (jfr Malmgren 2009 s. 122). Varför t.ex. *brosch*, *nerv* och *strejk*, när de släpptes in i ordlistan 1889, samtliga angavs som »m.» kan man undra över. Att *nerv* klassificerades som maskulinum kunde i och för sig motiveras med att ordet hade detta genus också i franskan; men det från samma språk lånade *brosch* var tvärtom femininum där, och vad gäller det från engelskan hämtade *strejk* gav ju det långgivande språket ingen som helst vägledning. (Inte utan orsak använde Tegnér (1892 [1962 s. 188]) här uttrycket »till väsentlig del rena kon-

¹ För min förståelse av kvinnans ställning under 1800-talets senare hälft har de viktigaste källorna varit Wieselgren 1969, Göransson 1996, Florin & Kvarnström 2001, Österberg & Carlsson Wetterberg 2002 samt Wikander 2006.

² Se även Davidson 1990, Teleman 2003 s. 139 ff. och (mer specifikt vad gäller SAOL) Malmgren 2009 s. 120 ff.

struktioner» medan Noreen (1908 s. 327) valde det mer oförblommerade »ren fiktion – för att icke säga humbug».)

Ytterligare ett problem var konflikten mellan å ena sidan grammatiskt och å andra sidan semantiskt eller sexuellt genus.³ Trots att ett ord som *flickunge* självfallet betecknade en varelse av kvinnokön och lika självfallet betedde sig som ett femininum när det gäller valet av personligt pronomen (det kunde knappast vara annat än *hon*) och böjningen av adjektiviska bestämningar (en fras som »den lille flickungen» lär ha krävt en viss självövertinnelse), hade ordet ännu i SAOL 6 1889 genusangivelsen »m.» – detta till följd av att efterledens *unge* i den grammatiska traditionen klassificerades som ett maskulinum.

I fallet *flickunge* hade redaktörerna för SAOL:s 1800-talsutgåvor alltså förbigått den uppenbara motsättningen mellan grammatiskt och sexuellt genus med tystnad. I andra fall – att det framför allt tycks handla om grammatiskt feminina personbeteckningar är knappast någon slump – fann de sig däremot nödsakade att explicit påtala de motsägelser som det strikta fasthållandet vid det grammatiska tregenusssystemet gav upphov till. Ett exempel är det traditionella femininet *vakt*, där SAOL 6 (liksom förstaupplagan 1874) tvingades konstatera att »i bet. *vaktkarl*, *vaktande soldat* o. d. användes ordet som m.». På liknande sätt kan man under *brandvakt* läsa »f.; då ordet utmärker en brandvaktskar eller hvarje särskild person, som tillhör den kollektiva brandvakten, är det att betrakta som maskul.». Däremot har *portvakt* liksom de 1889 nytillkomna *banvakt* och *skyltvakt* enbart »m.», *kajutvakt* »f. o. m. (jfr *Vakt*)», medan *nattvakt* 1874 har »f.; jfr *Vakt*» och 1889 »f. och m.; jfr *Vakt*» (jfr 4.2 nedan).

Som exemplet *vakt* visar lyckades det traditionella genussystemets företrädare inte helt undkomma motsättningen mellan grammatiskt och sexuellt genus. Och det här var en motsättning som blev alltmer påträngande ju längre seklet fortskred. I och med »den hushållsbaserade ekonomins övergång i den marknadsbaserade» (Göransson 1996 s. 52) fick den patriarkala

³ I benämningen *semantiskt* genus inbegrips här förutom distinktionen mellan maskulinum och femininum (det som Tegnér (1892 [1962]) kallar *sexuellt* eller *naturligt* genus; Noreen (1908 s. 303) liksom i senare tid t.ex. Hultman (2003 s. 49) använder här termen *sexus*) också den mellan animatum och inanimatum (av Tegnér (1892 [1962] s. 25 ff.) benämnt *animellt* genus; jfr även Teleman 1987 s. 110 ff.). Sexuellt genus kan i sin tur uppdelas i dels *lexikalt* genus där orden i själva sin grundbetydelse är specificerade i fråga om kön, dels *referentiellt* genus där det snarast handlar om det dominerande könet bland referenterna, att orden »företrädesvis [förknippas] med endera könet fastän de kan användas om bägge könen om substantivets beskrivning passar» (SAG, bd 2, s. 27; jfr även Harjuniemi 2014 s. 49 f.).

maktordningen delvis nya förtecken: samtidigt som gränsdragningarna mellan manligt och kvinnligt snarast förstärktes kom den på kön baserade arbetsdelningen att omgestaltas (inte minst på grund av behovet av billig arbetskraft) och tidigare helt enkönade miljöer och verksamhetsfält (där ibland den akademiska världen) började öppna sig för kvinnor (se vidare 5.2.2).

3. SAOL:s sjunde upplaga 1900: en ofullbordad revolution

Det stod allt tydligare att SAOL:s genusklassificering inte var hållbar, vare sig ur språklig eller samhällelig synvinkel, och i sina många exempel på de orimliga konsekvenserna av att hålla fast vid det obsoleta tregenussystemet – inte minst just *flickunge* (1892 [1962 s. 17 f.]) – såg Tegnér »fröet till en verklig revolution i våra ordböcker» (s. 122). Men även om dennes skrift »kom att utgöra den teoretiska basen för genusuppgifterna i sjunde upplagan av SAOL» (Malmgren 2009 s. 125) skulle revolutionen dröja till åttonde upplagan 1923. Där var tvågenussystemet fullt genomfört, och i stället för explicita genusangivelser nöjde man sig med att helt enkelt ge bestämdhetssuffixet i singular: *-(e)n* för utrala substantiv och *-(e)t* för neutrala (en lösning på problemet som redan Tegnér (s. 192 ff.) för fram som en del av »ett tankeexperiment»).

Vad man möter i SAOL 7 är i stället en kompromissprodukt mellan gammalt och nytt, mellan å ena sidan det traditionella systemet och å den andra de radikala reformkrav som Tegnér gjort sig till tolk för. Samtidigt som man bibehöll den hävdvunna klassificeringen av de utrala substantiven som »m.» eller »f.» kompletterades denna efter två olika linjer: dels införde man ett fjärde genus, reale (förkortat »r.»), dels kombinerades »m.», »f.» och »r.» på olika sätt med varandra för att därigenom också uttrycka semantiskt (såväl animellt som sexuellt) genus.

En grundläggande skiljelinje drogs mellan substantiv med animata och inanimata referenter. För de senares del kom fem olika angivelser på fråga: »rm.» eller »rf.» i de fall det handlade om traditionella maskuliner (t.ex. *brunn*, *kärlek* och *njure*) resp. feminina (t.ex. *grav*, *stolthet* och *vecka*); »rmf.» eller »rfm.» för dem vilkas grammatiska genus var oklart eller vacklande (några exempel är *färg*, *svulst* och *välling* resp. *apel*, *borg* och *hjurd* där de tidigare upplagorna

hade »m. och f.»);⁴ samt ett ensamt »r.» för de många – till stor del nytillkomna – lånord som inte riktigt lät sig infogas i de gamla fällorna.⁵

För de animata referenternas del skildes djuren ut genom att traditionellt genus där fick förstaplatsen medan »r.» placerades i andra rummet: sålunda »mr.» (för t.ex. *kanin* och *rödhake*) eller »fr.» (så t.ex. *and* och *myra*), eller – i de fall djurbeteckningens grammatiska genus av en eller annan orsak var svårbestämt – »mfr.» (så t.ex. för *mullvad* där de tidigare upplagorna hade »m. och f.»), liksom för det i SAOL 7 nytillkomna lånordet *antilop*).⁶

Vad sedan gäller de personbetecknande substantiven fanns fyra olika möjligheter: förutom »m.» och »f.» också de kombinerade »mf.» och (i betydligt mindre utsträckning) »fm.». Klart är att redaktören – SAOB-medarbetaren Otto Hoppe som enligt Malmgren (2009 s. 125) arbetade »under Tegnérns överinseende» – här ställdes inför betydligt knepigare överväganden än för de sak- och djurbetecknande substantivens del. Medan han för dessas vidkommande förhållandevis lättvindigt kunde kombinera den nya beteckningen reale med det historiskt (och i ordlistans tidigare upplagor) givna grammatiska genuset (eller rent av nöja sig med »r.»), krävde personbeteckningarna att han tog ställning till en utomspråklig verklighet av långt mindre självklart slag: vilken könstillhörighet hade de här substantivens referenter?

4. Vad styrde valet av personbeteckningarnas genus?

I förordet till SAOL 7 (s. VIII) kan man läsa följande programförklaring vad gäller valet av genusangivelser för de personbetecknande utrala⁷ substantiven:

I fråga om naturligt kön användas fortfarande beteckningarna *m.* (maskulinum) och *f.* (femininum). Vid sådana ord som *släkting*, *artist*, om hvilka kan sägas både *han* och *hon*, skrives *mf.*

⁴ I tre fall – *frukt*, *tid* och *framtid* – uppträder en ytterligare modifierad variant »rf(m).» (att *eftertid* däremot fått »rfm.» får väl betraktas som ett förbiseende).

⁵ Att SAOL gick från 40 000 uppslagsord 1889 till 71 000 i upplagan 1900 (se Gellerstam 2009 s. 56) förklaras till största delen av att många lånord nu bereddes plats. Även i ordlistan redan etablerade lånord som t.ex. de ovannämnda *brosch*, *nerv* och *streck* fick nu angivelsen »r.».

⁶ Något »fmr.» har jag inte lyckats hitta i ordlistan. – Ett intressant fall är det historiskt och formellt otvetydigt maskulina *visé*. I och med att man på 1700-talet kom till insikt om att bisamhället oväntat nog styrdes av en drottning och inte av en individ av maskön kom grammatiskt och sexuellt genus i konflikt med varandra; här valde SAOL 7 »mfr.» mot de tidigare upplagornas »m.».

⁷ För de neutrala substantivens del var grammatiskt genus fortfarande allenarådande; även personbetecknande neutrer som t.ex. *biträde*, *fruntimmer* och *syskon* har genomgående ett enkelt »n.».

En liten reservation finns dock i en fotnot på följande sida (s. IX):

Anmärkas bör, att Ordlistan i fråga om sina genusuppgifter (särskildt dem som afse personer) i allmänhet icke tager hänsyn till mera sällsynta undantagsfall. Så angifvas *major* och *löjtmant* blott såsom *m.*, ehuru orden i frälsningsarméen äfven förekomma såsom feminina titlar. Till undvikande af olämplig vidlyftighet har äfven i vissa andra fall en mera summarisk genusbeteckning måst användas.

Ska man ta förordets författare på orden var det alltså, frånsatt »sällsynta undantagsfall» och vissa fall av »mera summarisk genusbeteckning», referentens faktiska – eller (med tanke på formuleringen »kan sägas») rent av: möjliga – könstillhörighet som avgjorde valet av genusangivelse. Något som måste ha varit betydligt lättare sagt än gjort. Visserligen finns det en hel del personbeteckningar (sådana som å ena sidan *man*, *konung* och *brudgum* och å den andra *kvinn*a, *drottning* och *brud*) där könstillhörigheten i sig utgör en central betydelsekomponent, och i dylika fall av lexikalt genus beredde klassificeringen förstås inga problem. Detsamma gäller för de många avledningarna på *-(er)ska* och *-inna*; här kunde inget annat än ett enkelt »f.» komma på fråga.⁸ Men för det stora flertalet personbeteckningar var det alltså den utomspråkliga verkligheten i all sin föränderlighet, komplexitet och svärgripbarhet som skulle bestämma. Arbetet måste ha varit både mödosamt och grannlaga, fyllt av besvärliga bedömningar och avvägningar, och uppenbarligen kom också andra faktorer att spela in vid klassificeringarna: dels är det tydligt att grammatiskt genus i vissa fall fortfarande fick bestämma, dels är det lätt att hitta exempel på inkonsekvenser och förbiseenden från redaktörens sida.

4.1 Betydelsen av grammatiskt genus

Trots ambitionen att referenternas könstillhörighet skulle styra genusangivelserna är det tydligt att det ibland var den grammatiska genusklassificeringen som fällde avgörandet. Ett exempel kan vara de många mer eller mindre pejorativa personbeteckningarna med fakultativt bevarad maskulin nominativändelse *-er*, där redaktören i bara två fall, *spjuv(er)* och *tok(er)*, valde angivelsen »mf.», medan »m.» uppträder i över 20 fall, däribland t.ex. *ffiant(er)*, *slarv(er)*, *spelevink(er)* och *tölp(er)*; att grammatiskt genus spelade in här indikeras av att de pejorativa personbeteckningarna annars med relativ lätthet tycks ha fått ett »mf.» som genusangivelse (jfr 5.2.1).

⁸ Som påpekas i SAG (bd 2, s. 27) kan gränserna i detta avseende förändras över tid; för SAOL-redaktören år 1900 (liksom för den tidens språkbrukare) var könstillhörigheten hos t.ex. *präst* och *sjuksköterska* säkerligen en självfallen del av betydelsen.

Än tydligare visar sig den grammatiska genusklassificeringens inflytande hos ord med det traditionellt femininbildande ordslutet *-a*. Det faktum att finalt *-a* uppträder i många ord som entydigt betecknar personer av kvinnligt kön (sådana som *kvinna*, *flicka* och *maka*, liksom i suffixen *-(er)ska* och *-inna*) har uppenbarligen spillt över också på behandlingen av andra personbeteckningar med detta ordslut (som Tegnér (1892 [1962 s. 104]) skriver bildar *-a* »den starkaste formanalogi, som vår genuslära vet av»). Paradexemplet här är *människa* som (i likhet med sammansättningarna *med-*, *ur-* och *övermänniska*) enbart har genusangivelsen »f.». Detsamma gäller för t.ex. *fyllkaja*, *retsticka* och *skvallerbytta* liksom för *förmåga*, *medelmåtta* och *nolla* i sina personbetecknande användningar. Ändå är ju i fall som dessa pronomenet *han* det självklara valet för en individ av manligt kön, och när det gäller det som »f.» angivna *beckbyxa* i betydelsen 'sjöman' lär det vara tveksamt om ordet någonsin kommit till användning om kvinnor (för att citera Tegnér (s. 20): »som *sjöman* är beckbyxan en *han*»).⁹

En bild av hur samspelet mellan grammatiskt och sexuellt genus kunde se ut ger de sammanlagt elva substantiv som fått angivelsen »fm.». I fallet *odåga* liksom i de tre avledningar på *-het* där också personbetecknande användningar redovisas, *berömdhet*, *personlighet* och *storhet*, var det säkerligen den traditionella grammatiska genustillhörigheten som låg bakom angivelsen »fm.» i stället för »mf.». Detsamma torde gälla för *nåd* i användningen som titel, medan det i fallen *bleknos*, *sockernos* och *sötнос* samt *oskuld* kanske snarast var referenternas tänkta kön som vägde tyngst (även om det också här handlar om grammatiska femininer). De enda fallen där det utan tvekan var referentiellt genus som bestämde ordningsföljden är de två exemplen med det könsneutrala suffixet *-ist* (jfr 5.2): att *telefonist* och *telegrafist* klassificerades som »fm.» visar på att det redan vid förra sekelskiftet handlade om starkt kvinnodominerade yrken (jfr Malmgren 2009 s. 126 f.).¹⁰

⁹ Även om *hon* är det mer eller mindre givna pronomenet när *människan* har generisk betydelse är det vid individuell syftning lika givet att den enskildes kön får styra valet av pronomen (Tegnér (1892 [1962 s. 127 f.]) använder här beteckningen »halvfemininer»). – De enda substantiv på *-a* som fått beteckningen »mf.» är de substantiverade adjektiven *nästa* och *samtida* samt det utpräglade lånordet *paria*. Lite oväntat är kanske att *kollega* trots sin slutvokal och sin (möjliga) könsöverskridande användning bara har »m.».

¹⁰ Som Wikander (2006 s. 80, 119 f.) framhåller var könskodningen av dessa två under 1800-talet nytillkomna yrken långt ifrån given på förhand utan ett resultat av de fortlöpande omförhandlingarna av genuskontrakten – omförhandlingar där de betydligt lägre kvinnolönerna var ett tungt vägande argument (se Wieselgren 1999 s. 11, 13).

4.2 Inkonsekvenser och förbiseenden

Att genusklassificeringen långt ifrån alltid är konsekvent är förstås inget att undra över. Det handlade ju om en anseelig mängd ord som vart och ett för sig skulle bedömas med avseende på referenternas könstillhörighet, och det är självklart att man här och där träffar på klassificeringar som knappast kan förklaras som annat än förbiseenden eller rena tillfälligheter. Några exempel ur högen: Varför har *hank* och *trashank* liksom *regent* och *exregent* angivelsen »mf.» men *slarvhank* liksom *medregent* och *samregent* »m.»? Varför är *importör* »mf.» men *exportör* bara »m.»? Varför *metodiker* och *teoretiker* »mf.» men *systematiker* och *praktiker* »m.»? Varför *reaktionär* »mf.» men *radikal* »m.»? Varför *musiker* och *panegyrist* »mf.» men synonymerna *musikant* resp. *panegyriker* »m.»? Och varför klassificerades det ovannämnda *odåga* som »fm.» men *förmåga*, *medelmått* och *nolla* som bara »f.»? Exemplen skulle kunna mångfaldigas, och uppenbarligen spelade det tillfälliga och slumpmässiga en avsevärd – om än svåravgränsad – roll i genusklassificeringen.

I detta sammanhang kan också nämnas den utrymmesbesparande nyhet som infördes i SAOL 7, att »grammatiska uppgifter blott i inskränkt mått lämnas för sådana sammansatta ord, som utan vidare följa de enkla» (s. III). Å ena sidan innebar det förstås en förenkling för redaktören: många av de sammansatta substantiven kunde lämnas därhän utan någon explicit genusangivelse. Å andra sidan leder det lätt till oegentligheter. Ett exempel är det ovannämnda *flickunge*: i och med att *unge* har »mf.» kommer också *flickunge* (liksom *tösunge*) att referera till båda könen. Ett annat exempel är de sammanlagt 31 sammansättningsarna på *-vakt* av vilka bara tre har utsatt genus: *brovakt* har – i likhet med simplexet *vakt* (jfr 2 ovan) – »mf.» medan *portvakt* och *skyltvakt* har »m.». I de här fallen kan klassificeringen framstå som rimlig och konsekvent utifrån förutsättningarna: en brovakt kunde vara både man och kvinna, vad gäller portvakten fanns (om än inte upptagna i ordlistan; jfr 5.2 nedan) för den kvinnliga motsvarigheten såväl *portvakterska* (och rent av *portvaktarinna*) som *portvaktsfru* (se SAOB P 1499 resp. P 1524), medan skyltvakten (eller skiltvakten som det heter numera) hörde hemma inom det militära, ett exklusivt manligt område. Samtidigt hade sådana oklassificerade substantiv som *korpralsvakt*, *lägervakt* och *officersvakt* säkerligen lika lite av kvinnliga referenter som skiltvakten – men eftersom *vakt* hade genusangivelsen »mf.» innebar ju avsaknaden av genusangivelser för de här orden att de i princip också refererade till kvinnor.

5. Vilken plats ger SAOL 7 åt kvinnorna?

Sammanlagt har jag påträffat 673 fall av genusangivelsen »mf.» i SAOL 7.¹¹ Dock bestäms ju det utrymme som kvinnorna ges i ordlistan också av de personbeteckningar som bara har »m.» liksom av dem som bara har »f.». Att den innehåller avsevärt fler »m.» än »f.» är givet – med Tegnér's ord (1892 [1962 s. 29]) är det inte »blott i livet, det är också i grammatiken som maskulinum är 'det starkare könet' och tager sig rätt att tala å båda könen's vägnar». En finger-visning om hur proportionerna ser ut ger personbeteckningarna med (de slumpvis utvalda) initialbokstäverna <f> och <l> där man i runda tal påträffar 250 angivelser »m.» men mindre än 100 vardera för »f.» och »mf.».

5.1 Genusangivelsen »f.»

Även om genusangivelsen »f.» ibland har sin huvudförklaring i traditionellt grammatiskt genus (se 4.1 ovan) handlar det i det stora flertalet fall om lexikalt bestämt genus: typiskt för personbeteckningarna med »f.» är att de har en grundläggande betydelsekomponent +KVINNLIK. Samtidigt ansluter den stora merparten av de här semantiska femininerna morfologiskt till de grammatiska femininerna genom att sluta på *-a*. Av de 93 substantiv med angivelsen »f.» som jag hittat under <f> och <l> har så många som 87 det här ordslutet, och av dessa handlar det i fyra fall av fem om avledningar på *-(er)ska* och *-inna* motsvarande (maskulina) personbeteckningar på framför allt *-are*. Undantagen är förutom de utpräglade lexikala femininerna *faster*, *fe*, *frisös*, *fru* och *fröken* också *lipsill*, ett ord där genusangivelsen är mindre självklar. Att *lipsill* även kunde användas om manspersoner framgår såväl av SAOB (L 825) där ordet anges som »m./ig.» (dvs. »maskulinum eller individens genus», ordbokens motsvarighet till ordlistans »mf.») som av databasen Svenska dagstidningar – i Svenska Dagbladet 19 september 1892 kan man t.ex. i en hyllning till »kamratandan» vid militärakademien på Karlberg läsa att »var man inte en lipsill från begynnelsen, hände det nog oftast att man växte till karl». Möjligen kan klassificeringen här betraktas som ett förbiseende, en oreflekterad vidareföring av det grammatiska genus

¹¹ Vid undersökningen har jag vid sidan av ett fysiskt exemplar av ordlistan också haft mycket god hjälp av databasen SAOLhist liksom av den inskannade texten i projekt Runebergs digitala samlingar. Givetvis gör sifferuppgifterna här inte anspråk på att vara hundra procentigt korrekta; att jag råkat förbigå enstaka exempel lär knappast ha kunnat undvikas.

som fanns i upplagan 1889 och som hade sin grund i simplexet *sill*; ordet *lipsill* hade annars väl passat in som en i raden av pejorativa personbeteckningar med »mf.» (jfr 5.2.1). Men förklaringen skulle också kunna vara att ordet alltför mycket stred mot den uppdaterade manliga självbild där väsensskillnaden mellan könen framhävdes (jfr 5.2.2) – inte för inte kännetecknas ju lipsillen i språkprovet från 1892 av att inte kunna »växa till karl».

I det fåtal fall där femininerna är avledda med könsneutrala suffix (jfr 5.2) handlar det också nästan uteslutande om lexikalt genus: så *drottning* och *kärring*, *bajadär* (förklarar som »Indisk danserska») och *hetär*, samt *guvernante* (därtill kommer *backant* med den i ordlistan unika angivelsen »f., äfv. m.»). Bara i ett fall finns det skäl att tala om referentiellt genus här: det gäller *modist* som när det infördes i ordlistan 1889 angavs som »m. och f.» men som 1900 bara fick ett enkelt »f.».

Som nämnts ovan utgörs den stora merparten av ordlistans femininer av avledningar på *-(er)ska* och *-inna* med motsvarande maskuliner på *-are*, men det finns också ett tjugotal avledningar på *-erska* som saknar sådana motsvarigheter. Även om språkbruket i vissa fall väl motiverade att redaktören nöjde sig med att ta upp femininavledningen – ett typexempel är *föderska* med sammansättningarna *barna-*, *först-* och *omföderska* – gäller det inte alltid. Att döma av SAOB skilde sig gångbarheten hos t.ex. *diskare* (D 1561), *gråtare* (G 1131), *noppare* (N 562), *stickare* (S 11635 f.) och *tvättare* (T 3406) inte i någon större utsträckning från de feminina motsvarigheterna, men uppenbarligen uppfattade redaktören verksamheterna i fråga som så utpräglade eller typiskt kvinnliga att han nöjde sig med att ta upp *diskerska*, *gråterska*, *nopperska*, *stickerska* resp. *tvätterska*.

5.2 Fördelningen mellan »mf.» och »m.»

För att lättare komma åt mönstren i fördelningen av »mf.» och »m.» har jag i tabell 1 sammanställt genusangivelserna för ett antal ofta återkommande personbetecknande avledningssuffix (sammanlagt omfattande 402 av de 673 förekomsterna av »mf.»).

Som framgår av tabellen är skillnaderna mellan de olika suffixen påfallande: medan andelen »m.» för *-andel-ende* och *-ling* är mindre än 20 procent, ligger den för *-are* och *-(at)or* på över 90 procent medan *-log* helt saknar »mf.» som genusangivelse.

Tabell 1. Fördelningen av »mf.», »m.» och »f. (fm.)» hos några vanliga personbetecknande avledningssuffix.

Suffix	<i>-ande/-ende</i>	<i>-ant/-ent</i>	<i>-are</i>	<i>-arie</i>	<i>-graf</i>	<i>-iker</i>
antal mf.	49	61	28	7	4	31
antal m.	8	32	805	10	13	42
antal f.	–	2	–	–	–	–
totalt antal	57	95	833	17	17	73
andel m. i %	14 %	34 %	97 %	59 %	86 %	58 %

Suffix	<i>-ing</i>	<i>-ist</i>	<i>-ling</i>	<i>-log</i>	<i>-(at)or</i>	<i>-är</i>	<i>-(at)ör</i>
antal mf.	39	119	24	–	5	17	18
antal m.	38	51	5	34	61	20	87
antal f. (fm.)	2	1 (2)	–	–	–	2	–
totalt antal	79	173	29	34	66	39	105
andel m. i %	48 %	29 %	17 %	100 %	92 %	51 %	83 %

Förklaringarna till detta är flera. En är förstås att de olika suffixen användes i fråga om förhållanden och aktiviteter av olika slag som var – eller av redaktören ansågs vara – mer eller mindre öppna eller gångbara för kvinnor (se vidare nedan). En annan förklaring är att suffixen inte alltid är könsneutrala. Till skillnad från t.ex. *-ande/-ende* liksom de inlånade *-ant/-ent* och *-ist* är *-are* liksom *-(at)or* och *-(at)ör* klart manligt kodade (åtminstone historiskt och etymologiskt). Att de olika suffixens varierande grad av könskodning i sig var av betydelse för valet mellan »m.» och »mf.» finns det också en hel del som tyder på; det kan mycket väl ligga bakom att t.ex. *distribuent*, *emigrant*, *immigrant*, *komponist*, *laborant*, *låntagande* och *pensionär* angavs som »mf.» medan de (när)synonyma *distributör*, *utvandrare*, *invandrare*, *kompositör*, *laborator*, *låntagare* resp. *pensionstagare* däremot bara fick »m.»

Av betydelse i sammanhanget är också förekomsten av parallella femininbildningar på framför allt *-(er)ska* och *-inna*: det kan mycket väl vara förklaringen till att en viss personbeteckning enbart fått ett »m.» som genusangivelse. Inte minst gäller det för avledningarna på *-are* som i uppemot en fjärdedel av fallen har sådana parallellbildningar: så t.ex. *ansförare*, *förtjusare* och *motståndare* där ordlistan för en person av kvinnligt kön har inte bara *ansförerska*, *förtjuserska* resp. *motstånderska* utan också *ansförarinna*, *förtjusarinna* resp. *motståndarinna*. Uppenbarligen avspeglade detta också i många fall det rådande språkbruket: exempelvis ger en sökning på »fabriksarbetersk*» i Svenska dagstidningar hela 383 träffar för perioden 1837–1899 och på »åskådarinna*» 342 träffar för åren 1835–1899 (påfallande ofta i förbindelsen »åskå-

dare och åskådarinnor»). Av det faktum att ord som *arbeterska* och *åskådarinna* ännu var fullt brukliga vid det förra sekelskiftet följer ju att *arbetare* och *åskådare* på ett helt annat sätt än i dag var markerade för kön – och att deras genusangivelse »m.» därmed kunde anses välmotiverad.

Kanske bör också en del av de personbeteckningar på *-are* som saknar feminina motsvarigheter ses som exempel på den i förordet nämnda »mera summarisk[a] genusbeteckning» som »måst användas» till »undvikande af olämplig vidlyftighet», dvs. att ordlistans användare är tänkta att själva supplera ord som t.ex. de med enbart ett »m.» försedda *avsändare*, *förföljare* och *skrävlare* med motsvarande femininbildningar (jfr även *portvakt* i 4.2 ovan). Också när det gäller *-ing* och *-(at)ör* är femininbildningarna förhållandevis frekventa: mot *utlänning* och *öläkning* svarar *utländska* resp. *öländska* och mot *ackompanjatör* och *frisör* svarar *ackompanjatriss* resp. *frisörska* och *frisös*. Och också här skulle frånvaron av feminina parallellbildningar till t.ex. *ålänning* och *traktör* kunna förklaras som uttryck för utrymmesbesparing (om det inte handlar om rena förbiseenden från redaktörens sida).

Dock gäller sådana förklaringar långtifrån alltid. Att t.ex. *apotekare* och *läkare* angetts som »mf.» beror ju på att de feminina motsvarigheterna här antingen var obsoleta eller hade en annan betydelse (se SAOB A 2013 f. resp. L 1597). Och också inom den stora majoritet av avledningar på *-are* som bara har angivelsen »m.» bör det rimligtvis ha funnits ett betydande antal som användes om båda könen. Ett intressant exempel är *försörjare*. Med övergången till ett marknadsbaserat försörjningssystem blev de kvinnliga ensamförsörjarna allt fler: t.ex. var i det sena 1800-talets Norrköping enligt fattigvårdsstatistiken »omkring 25 procent av cirka 1 700 understödda kvinnor [...] ensamma familjeförsörjare» (Plymoth 2001 s. 76; jfr även Wieselgren (1969 s. 7 ff.) om försörjningsproblematiken för den växande medelklassens ogifta kvinnor). Och här var *försörjerska* uppenbarligen inte något alternativ: de blott två 1800-talsbelägg i Svenska dagstidningar – där det i det ena fallet används skämtsamt och i det andra står inom citattecken – visar att ordet hade en mycket perifer karaktär, och i SAOB (F 3377) anges ordet som »föga br[ukligt]» med ett första och enda belägg från en ordbok 1906. Kanske bottnar såväl ordlistans enkla genusangivelse »m.» som frånvaron av en feminin motsvarighet i språkbruket i att bilden av mannen som den exklusiva familjeförsörjaren utgjorde en grundbult i det sena 1800-talets patriarkala självbild där »[k]vinnor konstituerades [...] till en annan sorts arbetskraft än män, en tillfällig, ung och billig» (Wikander 2006 s. 120).

5.2.1 Kvinnan som statusbärare

En tydlig skiljelinje när det gäller fördelningen av »m.» och »mf.» går mellan å ena sidan »utövare av verksamhet» och å den andra »bärare av status» (se Söderbergh 1967): redaktören är betydligt mer generös med angivelsen »mf.» i det senare fallet, och det är detta som ligger bakom den relativt höga andelen »mf.» hos sådana ofta eller företrädesvis statusbetecknande suffix som *-ing*, *-ist* och *-ling*, medan däremot de av angivelsen »m.» starkt dominerade *-graf*, *-log*, *-(at)or* och *-(at)ör* mer eller mindre genomgående betecknar verksamhetsutövare (jfr Söderbergh 1967 s. 70 ff.).¹²

Till de personbeteckningar där ordlistan närmast regelmässigt har »mf.» hör de som betecknar anhängare av viss lära, åskådning eller åsiktsriktning: så t.ex. *godtemplare* och *herrnhutare*, *fanatiker* och *skeptiker*, *doktrinär* och *revolutionär*, *lut(h)eran* och *republikan*, liksom också *demokrat*, *dissenter*, *kosmopolit* och *teosof*. Här finns också förklaringen till att avledningarna på *-ist* har en så stor andel »mf.»: i samtliga de uppemot 60 avledningarna inom den här betydelsesfären, alltifrån *absolutist* och *adventist* till *utilist* och *utopist*, har kvinnorna inkluderats.

Också när det gäller bärare av visst sinnelag eller viss läggning eller sjukdom eller sjuklig böjelse är angivelsen »mf.» väl representerad: så t.ex. *enstöring*, *vanvetting* och *vettvilling*, *vekling*, *krympling* och *sjukling*, *humorist*, *hypokondrist* och *morfinist*, *konvalescent* och *patient*, *epileptiker*, *flegmatiker* och *reumatiker* liksom *entusiast* och *fantast*, *invalid*, *kleptomant* och *misanthrop*. Inte minst märks här många mer eller mindre pejorativa personbeteckningar: ett urval exempel (vilka i SAOL 6 samtliga hade ett enkelt »m.») är *dilettant*, *dumbom*, *filur*, *fuling*, *girigbuk*, *idiot*, *latmask*, *lätting*, *narr*, *odugling*, *pedant*, *skalk*, *skälm*, *sölkorv*, *tosing*, *träbock*, *vällusting* och *ynkrygg*. Frikostigheten med »mf.» för pejorativens del visas också av sådana personbeteckningar med det traditionellt maskulina ordslutet *-e* som *bråkstake*, *drönare*, *dåre*, *fåne*, *krake*, *plumphuggare* och *stolle* (liksom av det ålderstigna *hundsfott* som i SAOB (H 1425) är angivet som enbart »m.» och förklarat som »grovt, starkt nedsättande okvädinsord, användt till l. om manlig individ»).

¹² Avviker från mönstret gör de ursprungliga presensparticipen på *-ande/-ende* (liksom, om än mindre markant, *-ant/-ent*) där också beteckningarna för verksamhetsutövare i stor utsträckning har »mf.». Kännetecknande för de verksamheter som uttrycks i t.ex. *arbetsökande*, *föredragande*, *klagande*, *minstbjudande* och *resande* (eller *debutant*, *konsument* och *supplikant*) är dock att de betecknar »ett mer tillfälligt förehavande» (Söderbergh 1967 s. 68) som semantiskt ligger nära de statusangivande personbeteckningarna av typen *hjälpbehövande*, *liktänkande* och *maktägande* (eller *delinkvent* och *ignorant*).

5.2.2 Kvinnan som verksamhetsutövare

När det kommer till utövare av verksamhet är SAOL 7 alltså betydligt mer sparsmakad med angivelsen »mf.». I mångt och mycket avspeglade detta förstås den faktiska könsbaserade arbetsdelningen sådan den såg ut kring förra sekelskiftet. Det var inte bara militärväsendet som var enkönat. Ända in på 1920-talet nyttjades formuleringen i 1809 års regeringsform att »Konungen äger att i Statsrådet utnämna och befordra infödde svenske *män* [min kurs.] till alla de ämbeten och tjänster inom riket, högre och lägre, vilka äro av den egenkap, att Konungen fullmakter därå utfärda» för att blockera kvinnors tillträde till statliga tjänster (se t.ex. Wieselgren 1969 s. 33 passim), och även om undantagen efterhand blev allt fler var det de lägre befattningarna kvinnorna hänvisades till. De högre ämbetena var reserverade för män, så det var säkerligen i överensstämmelse med de rådande förhållandena när *bibliotekarie*, *direktör*, *kontrollör* och *läkare* (liksom *underläkare*) fick angivelsen »mf.» men *överbibliotekarie*, *överdirektör*, *överkontrollör* resp. *överläkare* däremot bara ett »m.» (även *ängel* resp. *överängel* har för övrigt samma genusfördelning).

Samtidigt går det inte att komma ifrån att redaktören inte sällan drar gränserna för kvinnornas verksamhet betydligt snävare än vad som faktiskt var fallet år 1900 – och förstås än mycket snävare om man (som ordlistans förord ger vid handen) även skulle ta kvinnornas potentiella verksamhetsfärer i beaktande. Det är också så att ett antal av de personbeteckningar som Tegnér (1892 [1962 s. 123 ff.]) anför som exempel på »tvekönade ord» inte har fått »mf.» utan bara »m.» som genusangivelse: förutom de statusangivande *grobian*, *like* och *kaxe* också *organist*, *revisor* och *svarande* liksom »många främmande sammansättningar på *-log*, *-nom*, *-graf osv.*» (jfr nedan). Och även om det här delvis skulle kunna förklaras som tillfälligheter eller förbiseenden (jfr 4.2 ovan) kan det knappast vara hela sanningen.

Ett exempel på ett område som – lite oväntat – sticker ut är musikutövning. Så har av de 13 avledningarna på *-ist* inom det här verksamhetsfältet bara två, *pianist* och *violinist*, angetts som »mf.», medan t.ex. *basist*, *flöjtist*, *klarinetist*, *kornettist* och *violoncellist* (liksom det ovannämnda *organist*) bara har ett enkelt »m.». Samma sak gäller för samtliga de elva sammansättningarna med *blå-sare* som hör till det här området (t.ex. *klarinet*, *lur*, *oboe* och *tubablå-sare*), och bara i ett fall, *flöjtblå-serska*, finns en motsvarande femininavledning (att det rör sig om ett litet och högtönt instrument är kanske ingen tillfällighet; jfr *violinist* men *violoncellist*).

Allra tydligast framträder dock diskrepansen mellan ordlistans genusangivelser och kvinnornas faktiska ställning när det gäller intellektuell och veten-

skaplig verksamhet. Och kanske kan det här sättas i samband med det senare 1800-talets förändrade kvinnosyn. Samtidigt som kvinnorna alltsedan 1870-talet börjat få tillträde till universiteten fick en av läkarvetenskap och socialdarwinism inspirerad biologisk syn på skillnaderna mellan könen allt större genomslag. Medan kvinnans underordning tidigare främst hade motiverats med teologiska och filosofiska argument gavs den nu en naturvetenskaplig legitimering: »Kvinnor presenterades av den nya naturvetenskapen som mäns motsatser, som fysiskt svaga medan män var starka, som ologiska medan män var skarpsinniga och begåvade, som lynniga medan män var sansade och pålitliga.» (Wikander 2006 s. 55). Tiden präglades av ett »försjukligande av kvinnor» (s. 56), de betraktades som »av sina komplicerade kvinnliga organ» styrda känslövelser vilka till följd av själva sin biologiska konstitution var mindre lämpade för intellektuella sysselsättningar (jfr även Hammar 2002 s. 131 ff.).

Att den högre utbildningen var på väg att öppnas för kvinnor har visserligen satt sina spår i ordlistan: bland personbeteckningarna med »mf.» märks således inte bara *akademiker*, *student* och *tentand* utan också *licentiat*, *docent*, *doktor* och *professor*. Däremot har *respondent* och *tentator* liksom de tjänstebetecknande *adjunkt*, *lektor* och *rektor* enbart »m.»). Och när det gäller de olika vetenskapsområdena är ordlistan synnerligen snål med angivelsen »mf.»). Mest markant kommer detta till uttryck i de 34 personbeteckningarna på *-log* där »mf.» helt lyser med sin frånvaro, inte bara för traditionellt manliga verksamheter som *teknolog* och *teolog* utan också t.ex. *astrolog*, *biolog*, *ideolog* och *psykolog*. Ett tydligt mönster uppvisar också avledningarna med *-graf*: medan de fyra exempel som har »mf.»), *fotograf*, *stenograf*, *typograf* och *xylograf*, samtliga betecknar utövare av praktisk yrkesverksamhet, representerar de 13 som bara har »m.») företrädesvis olika teoretiska och vetenskapligt präglade sysselsättningar, sådana som *etnograf*, *geograf*, *lexikograf* och *topograf* (två avvikelser från mönstret är *kalligraf* och *litograf* där man kanske kunnat förvänta sig ett »mf.» i stället för »m.»). Något liknande gäller för de fem personbeteckningarna på *-nom*, där de två som mest utpräglat refererar till vetenskaplig verksamhet eller kompetens, *agronom* och *astronom*, har »m.»), medan de tre övriga har »mf.»: förutom *gastronom* gäller det *ekonom* där betydelsen kanske snarare är den av 'kassör' eller 'hushållare' (betecknande är att *ekonomist* 'nationalekonom' bara har »m.») samt *fysionom* med dess dragning åt det mera praktiska och handfasta (också synonymerna *fysionomiker* och *fysionomist* har »mf.») medan de i samma spalt uppträdande *fysiker*, *fysiograf*, *fysiokrat* och *fysiolog* däremot samtliga har »m.»).

Bortsett från *jurist* (som i likhet med *advokat* kanske snarast bör ses som en yrkesbeteckning) är det egentligen bara inom två vetenskapsområden som kvinnorna getts ett entydigt tillträde: *botaniker* och *botanist* liksom *kemiker* och *kemist* har alla »mf.».¹³ I övrigt har så gott som samtliga till vetenskaplig verksamhet hörande personbeteckningar på *-iker* och *-ist* bara ett »m.»: till exemplen hör *historiker* (detta trots att Ellen Fries som den första kvinnan i Sverige avlade doktorsexamen i just historia 1883) och *matematiker* (trots att Sonja Kovalevsky blev professor i just matematik vid Stockholms högskola 1884). Påfallande är också frånvaron av kvinnor inom det språkvetenskapliga området: *fonetiker* och *grammatiker* har bara »m.», och detsamma gäller för samtliga avledningar på *-ist* inom den här betydelsesfären, sådana som *germanist*, *lingvist*, *orientalist*, *romanist*, *sanskritist* och *slavist*. Och detta trots att den första kvinnan i Sverige som avlade fil.kand.-examen år 1875, Betty Pettersson, hade lingvistik som huvudämne, och trots att Anna Ahlström tog sin doktorsexamen i romanska språk 1899, alltså året innan SAOL 7 gick i tryck. Något som redaktören knappast kan ha varit omedveten om – men kanske handlade det i hans ögon om de i förordet nämnda »mera sällsynta undantagsfall» som ordlistan »icke tager hänsyn till» (se 4 ovan).

6. Avslutning

I artikeln har jag, utifrån det undersökningsmaterial som själva ordlistan erbjuder, försökt klarlägga vad som ligger bakom valet av genusangivelser för de personbetecknande utrala substantiven i SAOL:s sjunde upplaga 1900. Vilka faktorer har varit bestämmande? Hur ser samspelet mellan grammatiskt och sexuellt genus ut? Och hur förhåller sig den bild av kvinnans ställning som ordlistan förmedlar till de faktiska förhållanden som rådde vid denna tid?

Även om en hel del frågetecken kvarstår så tillåter undersökningen ändå vissa slutsatser. För det första står det klart att ordens traditionella grammatiska genus fortsatt spelade en viktig roll: inte så få av de personbetecknande substantiven fick angivelsen »m.» eller »f.» helt oavsett referenternas könstillhörighet.

¹³ Varför *kemist* fick »mf.» men *fysiker* bara »m.» tål att fundera över – till saken hör att Sveriges första kvinnliga doktor i fysik, Gulli Petrini, disputerade redan 1901, liksom att Marie Curie fick sitt Nobelpris i kemi 1911 men det i fysik redan 1903. Rena tillfälligheter? Eller kanske associerades *fysiker* med den fysiska styrka som maskuliniteten var så starkt förknippad med?

För det andra går det inte att komma ifrån att en betydande del av genusangivelserna måste förklaras som tillfälligheter och förbiseenden, helt naturligt med tanke på den synnerligen besvärliga och arbetskrävande uppgift som redaktören stod inför: att vart och ett för sig klassificera de många personbetecknande substantiven utifrån en bedömning av vilket kön referenterna hade.

För det tredje: även om ett betydande antal av de personbetecknande substantiv som traditionellt och i tidigare upplagor klassificerats som maskuliner nu fick angivelsen »mf.», fanns det fortfarande en betydande diskrepans mellan ordlistans genusangivelser och den utomspråkliga verkligheten – den plats som tillerkändes kvinnan i ordlistan var betydligt mer insnävad än vad som faktiskt var fallet kring det förra sekelskiftet.

Litteratur

- Davidson, Herbert, 1990: Han hon den. Genusutvecklingen i svenskan under nysvensk tid. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 45.) Lund University Press.
- Florin, Christina & Lars Kvarnström (red.), 2001: Kvinnor på gränsen till medborgarskap. Genus, politik och offentlighet 1800–1950. Stockholm: Atlas Akademi.
- Gellerstam, Martin, 2009: SAOL i många upplagor. I: SAOL och tidens flykt. Några nedslag i ordlistans historia, red. av Martin Gellerstam. S. 53–83. Norstedts.
- Göransson, Anita, 1996: Kön som analyskategori i den ekonomiska historien. Några linjer och resultat. I: Kvinnovetenskapens vadan och varthän. Rapport från en konferens, red. av Eva Borgström & Anna Nordenstam. S. 49–67. Institutionen för kvinnovetenskap, Göteborgs universitet.
- Hammar, Inger, 2002: *Alma maters* sedliga döttrar. Kvinnornas intåg på den akademiska arenan. I: Österberg, Eva & Christina Carlsson Wetterberg (red.), s. 116–164.
- Harjuniemi, Jenna, 2014: Kön, språk och kognition. Semantiska och begreppsliga strukturer hos svenska femininavledningarna och deras finska och tyska ekvivalenter. (Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 122.) Uleåborg: Uleåborgs universitet. På nätet: <http://jultika.oulu.fi/files/isbn9789526205830.pdf>
- Hultman, Tor G., 2003: Svenska Akademiens språklära. Stockholm: Svenska Akademien.
- Malmgren, Sven-Göran, 2009: Tre viktiga språkförändringar speglade i SAOL. I: SAOL och tidens flykt. Några nedslag i ordlistans historia, red. av Martin Gellerstam. S. 119–137. Norstedts.
- Noreen, Adolf, 1908: Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning, band 5. Lund: C. W. K. Gleerups förlag.
- Plymoth, Birgitta, 2001: Kvinnors »medborgerliga» möjligheter: Kvinnor och fattigvård under sent 1800-tal. I: Florin, Christina & Lars Kvarnström (red), s. 70–93.
- SAG = Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Stockholm: Svenska Akademien.

- SAOB = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien, 1–, 1893–. På nätet: <http://www.saob.se/>
- SAOL 7 = Ordlista öfver svenska språket utgiven af Svenska Akademien. 7 uppl., 1900. Stockholm: P. A. Norstedt & söners förlag. På nätet: <http://runeberg.org/saol/7/>
- SAOLhist. Databas: <http://spraakdata.gu.se/saolhist/>
- Svenska dagstidningar = Sök bland svenska dagstidningar. Databas: <http://tidningar.kb.se/>
- Söderbergh, Ragnhild, 1967: Svensk ordbildning. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 34.) Stockholm: Svenska bokförlaget/Norstedts.
- Tegnér, Esaias, 1892 [1962]: Om genus i svenskan. I: Svenska Akademiens handlingar 1891. Nytryck 1962. Stockholm.
- Teleman, Ulf, 1987: Hur många genus finns det i svenskan? I: Grammatik på villovägar. Huvudred. Ulf Teleman. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 73.) S. 106–114. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Teleman, Ulf, 2003: Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 87.) Stockholm: Norstedts ordbok.
- Wieselgren, Greta, 1969: Den höga tröskeln. Kampen för kvinnas rätt till ämbete. (Kvinnohistoriskt arkiv 7.) Lund: Gleerups.
- Wikander, Ulla, 2006: Kvinnoarbete i Europa 1789–1950. Genus, makt och arbetsdelning. Stockholm: Atlas Akademi.
- Österberg, Eva & Christina Carlsson Wetterberg (red.), 2002: Rummet vidgas. Kvinnor på väg ut i offentligheten 1880–1940. Stockholm: Atlantis.

»Om våra swänske ord komma i bruk, kunna de såväl som fremmande förstås»

En studie av lexikalisk förändring i juridiskt språk på 1600-talet

Av LENA ROGSTRÖM

Abstract

Rogström, Lena, lena.rogstroem@svenska.gu.se, Senior Lecturer, Head of Department, Department of Swedish, University of Gothenburg. "If our Swedish words will come into use, they could be understood just as well as foreign ones." *Språk och stil* NF 27, 2017, pp. 67–95.

The aim of this article is to investigate the growth of lexical norms with a focus on legal language during the end of the 17th century. The materials used are the first two legal handbooks in Swedish, the protocols from the King's committee for the great revision of Swedish Law, known as the Law of 1734, and texts written by three Swedish lexicographers and linguistic authorities during the early 1800th century. The article is based on empirical studies of legal vocabulary and discussions of lexical norms, and the results give reason to believe that the official linguistic norm in modern Swedish, i.e. the functional norm, is based on the same fundamental mindset concerning the establishment of linguistic novelties as in the 17th century, although the political and democratic conditions have changed over the years.

Keywords: lexical norms, 17th century, legal texts, Latin terms.

Hur tar man sig an uppgiften att ställa samman en lag, giltig för såväl stad som land, när det språk man ska skriva på varken har en etablerad språknorm som ryggrad eller ett så fullödigt ordförråd att man utan problem kan använda de ord man skulle behöva? Detta är, något tillspetsat, den situation som medlemmarna i Karl XI:s lagkommission hade att bemästra när de höll sitt första sammanträde på Stockholms slott den 6 december 1686. Knappt femtio år senare skulle resultatet av deras arbete föreligga i det som kommit att kallas 1734 års lag – en text som redan av sin samtid betraktades som en mönstertext, och som tillsammans med Gustav Vasas bibel (1541) fått stor betydelse för utformningen av svenskt skriftspråk. (För en utförligare diskussion om språkliga förebilder och spridningskanaler, se Teleman 2002, kapitel 3.)

Lagens homogena och högtidliga stil har tillskrivits lagkommissionens siste ordförande, Gustav Cronhielm, som gjorde den slutliga bearbetningen av tex-

ten (Wessén 1968 s. 36 f.). Hans bearbetningar genomfördes i en tid då svenskan undergick stora förändringar och det är rimligt att tänka sig att lagkommissionen arbetade mot bakgrund av en samtida föreställning om språklig normering som kommer till uttryck i Cronhielms text. Vilken typ av norm var det då som lagkommissionen försökte tillämpa, och hur förhöll den sig till den framväxande språknormen? Dessa frågor ligger till grund för denna undersökning. Syftet är att närmare skärskåda synen på språknormering under slutet av 1600-talet med särskilt fokus på lexikalisk tillväxt i juridiskt språkbruk. Undersökningen tar sin utgångspunkt i Förarbetena till 1734 års lag (Sjögren 1900–1909, hädanefter kallade Förarbetena) och de övergripande frågeställningarna är tre:

1. Hur återspeglas samtidens tankar om behovet av en utökning av svenskt ordförråd i Förarbetena till 1734 års lag – ideologiskt och praktiskt?
2. Hur ansluter dessa idéer och praktiker till annan juridisk kontext vid denna tid?
3. Hur såg 1600-talets syn på lexikalisk utveckling ut i jämförelse med dagens förhärskande språknorm, den s.k. funktionella normen?

Undersökningen disponeras på så sätt att den teoretiska utgångspunkten följs av en översikt om lexikalisk tillväxt och språknormeringssträvanden under slutet av 1600-talet. Därefter beskrivs metod och material. Slutligen redovisas två empiriska undersökningar kopplade till de två första forskningsfrågorna, och resultaten från dessa läggs slutligen till grund för ett resonemang kring den tredje forskningsfrågan.

Teoretisk utgångspunkt

Undersökningarna utformas mot bakgrund av den teori om framväxt av språkplanering som utarbetats av Einar Haugen (1987). Haugen utgår från ett antagande om att språkplaneringsprocesser drivs framåt i växelverkan mellan samhällsliga strukturer och språkbruk. Modellen för hur denna process gestaltas återges i figur 1.

Den språkplanerande processen tar sin början genom att språkliga problem identifieras (punkt 1 i modellen). När behoven av normering fastställts vidtar det språkliga arbetet vars syfte är att kodifiera de normer som behövs (punkt 2). Därefter implementeras och utvärderas normen (punkt 3) och slutligen

underhålls det språknormerande arbetet av t.ex. språkvårdande instanser (punkt 4.)

	Form (policy planning)	Function (cultivation)
Society (Status planning)	1. Selection (decision procedures) a) Identification of problem b) Allocation of norms	3. Implementation (educational spread) a) Correction procedures b) Evaluation
Language (Corpus planning)	2. Codification (standardization procedures) a) Graphization b) Grammatication c) Lexication	4. Elaboration (functional development) a) Terminological modernization b) Stylistic development

Figur 1. A Revised Model of Language Planning (Haugen 1987 s. 64).

Haugens modell är konstruerad för att visa processer i språkliga samfund som redan har en utarbetad språkplanerande verksamhet, men här används modellen för att analysera hur olika steg i processen initieras och etableras; något som bl.a. utnyttjats av Hannesdóttir (2000, 2011) och Rogström (2010). Hannesdóttir (2000) analyserar vilken roll Abraham Sahlstedts ordbok (1773) spelar i kodifieringen av svensk morfologi, och i Hannesdóttir (2011) används modellen för att diskutera framväxten av svenskt vetenskapligt språk. Rogström (2010) undersöker lagkommissionens arbete med att ersätta latinska ord mot svenska ekvivalenter.¹

Flera viktiga processer som Haugens modell bygger på har för svenskt vidkommande klarlagts av Telemann (2002, 2003), framför allt etableringen av ortografi och morfologi (punkterna 2a, b) samt utvecklingen av svensk språkvård generellt (3a, b). Vad gäller valet av normer (processen 1b i Haugens modell), ger Telemann (ibid.) en ingående beskrivning av språklig standardisering och normering av svenska. Han beskriver framväxten av dagens språkvård som ett resultat av en långvarig kamp mellan traditionalister och funktionalister, där slutligen ändamålsenligheten vunnit företräde (2003 s. 10). Under 1900-talet har den funktionella normen slutligen mejslats fram, och tanken med den är att det språk som ska följa språkliga riktlinjer ska vara lätt att producera, lätt att tolka och lätt att lära in (Språkriktighetsboken 2005 s. 65). Normen tar alltså hänsyn både till den som producerar ett språkligt yttrande och den som avkodar

¹ För enkelhetens skull kommer uttrycken »latinska» och »svenska» att användas för att beteckna ord med latinsk respektive germansk härkomst.

det. Modern språkvård är noga med att betona att all normering utgår från bruket (Språkriktighetsboken 2005 s. 28) och den botten därmed i ett demokratiskt förhållningssätt där allas språk ska kunna läggas till grund för språklig normering.

Ett problem med att undersöka framväxten av språknormer i äldre tiders språkbruk är att det finns ganska få uppgifter om hur författaren uppfattar sitt eget språkbruk i relation till en rådande eller framväxande norm. Teleman (1991 s. 214 f.) säger att »vi känner till NF [normföreställningar] fr.o.m. slutet av 1600-talet» men hur dessa realiserades i t.ex. val mellan olika lexikaliska alternativ framkommer endast mycket sparsamt i de efterlämnade texterna. Vi vet helt enkelt inte särskilt mycket om hur dåtidens författare själva uppfattade och förhöll sig till den framväxande normen och vi vet heller inte mycket om hur deras texter togs emot av de tänkta läsarna. Genom de bevarade protokollen från arbetet med 1734 års lag kan man emellertid komma en språklig diskussion om lexikaliska val ganska nära, och protokollen tillhandahåller ledtrådar som hjälper oss att förstå viktiga sammanhang för framväxten av en normeringsprocess ur lexikaliskt perspektiv, om än begränsat till juridiskt språkbruk. Tillgången till förstahandsuppgifter om varför lagkommissionen föredrar vissa ord framför andra synonyma uttryckssätt är en viktig utgångspunkt i valet av teoretisk grund för denna undersökning, eftersom de uppgifterna erbjuder den grund för hela den process som Haugens modell bygger på, nämligen identifieringen av det språkliga problem som behöver normeras (punkt 1a i modellen).

En empirisk undersökning av den lexikaliska normeringen kan förhoppningsvis ge oss mer kunskap om lexikaliskt arbete under yngre nysvensk tid och om hur ordförråd utvecklas och etableras. De punkter i modellen som särskilt kommer i fokus i denna undersökning är därför främst 1b (Allocation of norms) samt 4a (Terminological modernization), där det senare begreppet snarast får förstås som etablering av ord som användes i juridiskt språkbruk, och inte regelrätt terminologi. (För mer ingående diskussioner om framväxt av juridiskt fackspråk hänvisas till Landqvist et al. 2016, och däri angiven litteratur.)

Lexikalisk tillväxt och språksyn under slutet av 1600-talet

Teleman (2002, 2003) spårar vissa drag av ändamålsenlighetsprincipen ända till 1600-talet i form av den »förnufts- och nyttolära» som kom att prägla 1700-talets språkdebatt (2003 s. 10). Det finns dock inga större lexikaliska undersökningar som följer detta spår. Det medeltida juridiska ordförrådet finns beskrivet i Söderwalls (1884–1918) och Schlyters (1877) stora lexikografiska arbeten, men de lexikologiska undersökningarna av äldre juridiskt språk är få. Wessén (1968) ger endast en övergripande karaktäristik över lagordförrådet med enstaka exempel. Pettersson (1992) och Wendt (1997) tar upp en del begränsade lexikala frågeställningar och Ruthström (2002) analyserar begreppet 'lösöre' i medeltida nordiska lagar. Några omfattande studier av 1734 års lags betydelse för utvecklingen av juridisk terminologi har inte gjorts. Det senaste verket som bl.a. berör 1734 års lag (Landqvist et al. 2016) diskuterar språkets betydelse för jurister, men inte ur ett normeringsperspektiv. (För en översikt över andra studier av 1734 års lag se Almquist 1946; Björne 1995.)

I Rogström (2009) behandlas Karl XI:s lagkommission (hädanefter *lagkommissionen*) och dennas arbete i förhållande till 1600-talets språkplanerande verksamhet. Undersökningen baseras på tre konstateranden av Teleman (2002 s. 7) rörande 1600-talets språkliga strävanden: att svenska skulle vara det huvudsakliga språket; att svenskan som språkligt system behövde kodifieras bättre och att svenska språket skulle utvecklas till att bli ett gemensamt, samhällsbärande språk utan individuell variation i kodifieringen. Resultaten visar att lagkommissionen tydligt arbetar utifrån det första av dessa strävanden: lagen ska skrivas på svenska. Vad beträffar kodifieringen verkar lagkommissionen sträva efter tydlighet och enhetlighet på det lexikaliska området, medan morfologisk kodifiering behandlas ytterst sparsamt och ortografisk kodifiering inte alls (Rogström 2009). Däremot uppvisar själva slutprodukten – 1734 års lag – enhetlighet och systematik både i ortografi, morfologi och stilistiska val (Wessén 1968), en enhetlighet som fått starkt inflytande på den fortsatta normeringen av svenskan.

Teleman (1991 s. 69) menar att man i språkliga val gärna solidariserar sig med yttringar som snarare är av kulturpolitisk än tekniskt-funktionell karaktär. För 1600-talet har en av stormaktstidens kulturpolitiska idévärldar – göticismen – lämnat avtryck i svensk språknormering (se också Lindroth 1975). Tanken att en stark nationell identitet kräver ett starkt och dugligt nationalspråk skapar under 1600-talet ökade krav på svenskan som kommunikationsmedel.

Inte minst behövde ordförrådet utökas och förfinas så att det kunde överta latinets roll och användas inom alla domäner (Teleman 2002 s. 71, se även Hansson 1984, Lindberg 1984).

Även Cooper (1989) diskuterar sociala och kulturella förändringsmekanismer i förhållande till språkplanerande faktorer, och exemplifierar resonemanget med kardinal Richelieus målmedvetna arbete med att stärka franskans positioner gentemot latinet under franskt 1600-tal. Ett resultat av dessa språkpolitiska strävanden var instiftandet av Académie française år 1634, som fortsatte att rensa det franska språket från främmande inslag, vulgära och dialektala ord (Cooper 1989 s. 7 f.). De svenska strömningarna hade vissa paralleller med de franska, inte minst instiftandet av vetenskapliga akademier (se Hildebrand 1939 s. 54 f.), men i Sverige fanns inte riktigt samma puristiska förhållningssätt till dialekt och äldre språkbruk. Tvärtom ansåg svenska språkdebattörer att både dialekter och talat språk kunde bidra till utökningen av det svenska ordförrådet, en inställning som den nyvaknade insikten om språksläktskapet mellan svenska och fornvästnordiska bidrog till (Teleman 2002 s. 49 ff.). Man ville förankra stormaktsväldets rötter och kraftfulla expansion i ett ärorikt förflutet (se Lindroth 1975 s. 249 ff.) och ett led i detta var att stärka svenskans ställning gentemot latinet, vars inflytande under stormaktstiden var massivt.

Lindberg (1984) beskriver rentav 1600-talets Sverige som »latinets guldålder» (s. 20). Inom vetenskap och högre utbildning var latinet *lingua franca* men inom juridiken skiftade språkbruket mellan svenska och latin. I lagkommissionens arbete spelar latinet därför en viktig roll. Lagarna var skrivna på svenska och den praktiska rättsskipningen skedde på svenska medan latin användes inom rättsvetenskap och juridisk utbildning. (För en ingående beskrivning av historiken över svenskt rättsväsende, se Björne 1995.) Lagkommissionens professionella kontext kan därför sägas vara latinets, men deras praktiska uppgift skulle resultera i en lagbok på svenska.

Språkvalet hade inte bara en ideologisk dimension, utan den spelade också en viktig juridisk roll, genom att ords juridiska giltighet definieras, förmedlas och tolkas via ett och samma språkliga system. Därför krävs både god juridisk kunskap av lagstiftare och jurister liksom språklig insikt om att beteckningen för ett visst begrepp inte bara är semantiskt betydelsebärande utan också har betydelse för den juridiska giltigheten (se t.ex. Campos & Isani 2015 s. 5 och Mattila 2013 s. 135).

Lagkommissionens arbete kan betraktas utifrån detta perspektiv, och Rogström (2010) visar att kommissionen uppvisar ett medvetet förhållningssätt i

valet mellan latinska och svenska juridiska termer, även om svårigheten för lagkommissionen att själva uttrycka sig på svenska ses i protokollen där språken blandas obehindrat.²

Assess. Hasel: Familien hafwer äntå faveur stor nog, der man går alt up til acqviorentem, ty man moste få sig sträckia til possessoris eller venditoris lineam collateralalem, när alle acqviorentis descendentes må börda; men godset är offta så gamalt in familia, att owist är om primo acqvirente (19/11 1689)

Hade lagkommissionen några andra exempel på hur man kunde bearbeta latinet i juridiska texter? Rogström & Landqvist (2015, 2016a, 2016b) undersöker hur juridisk fackterminologi hanteras i de två första juridiska handböcker som skrivs på svenska: OBSERVATIONES JURIS PRACTICÆ (Clas Rålamb 1674) samt Then Swenska Lagfarenheetz Spegel (Claudius Kloot 1676). Böckerna påbörjades troligen under 1650-talet (se Landqvist & Rogström 2016), möjligen som en reaktion på hovrättspresidenten Per Brahes uppmaning om att använda svenska i stället för latin i juridiska sammanhang (Jägersköld 1964 s. 127 ff.). Ingen av författarna klarar sig helt på svenska men de utnyttjar latinet på olika sätt. Rålamb säger inget om sitt språkval och han växlar obehindrat mellan latin och svenska. Kloot anger uttryckligen att han försöker skriva på svenska, och han använder svenska termer i huvudtexten med latinska förklaringar i marginalen (Kloot 1676, förordet). Båda böckerna fick stor spridning (Rålamb's bok utkom rentav i en andra upplaga redan 1679) och handböckerna kan mycket väl ha varit föremål för språklig inspiration för lagkommissionen.

Som Teleman (2002) visar är den språknormerande debatten omfattande under slutet av 1600-talet och början av 1700-talet, men diskussionen handlar mestadels om ortografisk normering. Tre personer anlägger emellertid ett explicit lexikaliskt fokus som är intressant för mina frågeställningar: Samuel Columbus, Jesper Swedberg och Haquin Spegel. Dessa får därför utgöra den bakgrund mot vilken lagkommissionens arbete jämförs. Två av språkmännen, Swedberg och Spegel, skrev var sitt lexikon och bidrog på det viset till framväxten av den systematiska beskrivningen av ordförrådet. Också Samuel Columbus skrev språkvetenskapliga verk, bl.a. en grammatik (utgiven först 1881) som behandlar svenskans ordförråd. Han skrev dock inget lexikon. Varken Columbus grammatik eller Swedbergs ordbok blev tryckta under författarnas levnad, och deras skrifter kunde därigenom inte få något större genomslag i språk-

² Rena citat anges på det sätt de förekommer i de citerade källorna. I de fall originalen är tryckta i frakturstil med latinska ord i antikva, anges latinet med kursiv stil. Som källreferens till Sjögren (1900–1909) anges protokollsdatum för citatet.

debatten. De är ändå intressanta för denna undersökning genom att författarnas principiella förhållningssätt till utökningen av svenskans ordförråd klargörs samt att resultatet av deras tänkesätt och arbete föreligger i form av diskuterrande text och faktiska exempel.

I En svensk ordeskötsel (1881) argumenterar Columbus för att man ska göra bruket till norm både i ordval och stavning. Vad gäller utländska ord har han en ganska pragmatisk syn, och menar, liksom Spegel, att sådana ord som redan fått starkt fäste i språket ska behållas, men att det inte finns någon anledning att ta in utländska ord bara för själva sakens skull (s. 5). De svenska ord som ska främjas är enligt Columbus av tre slag:

- 1) »Algemeene swenske oohl [...] wackre betydande ord, som härtills äre bruklige i Talet ok inte i Skriften» (s. 10);
- 2) »Gamle oohl, [...] som stå i Lagen, Konung styrelsen, ja ok Bibeln, Salmer» (s. 23);
- 3) »Teelnings-ord» (s. 26), med vilka han menar avledningar och sammansättningar.

Columbus är heller inte främmande för att bilda, och använda, helt nya ord från nya rotmorfer.

En tydlig åsikt som skiljer Columbus från Spegel och Swedberg är hans starka uppfattning om att det talade språket ska ligga till grund för den skriftspråkliga normeringen, en princip som Teleman benämner »Ijudbildsprincipen» (Teleman 2002 s. 84 f.)

Haquin Spegel hade ambitionen att, i enlighet med det franska sällskapet Plejadens tankegångar, förena diktande och språkligt arbete i syfte att förädla och utöka det svenska ordförrådet. Hannesdóttirs (2007, 2014) omfattande undersökning av hans arbete visar bl.a. att många av de ord som Spegel introducerar i sitt diktverk Guds Werk och Hwila (1685) återfinns i hans ordbok Glosarium Sveo-Gothicum eller Swensk-Ordabook (1712). Båda dessa verk av Spegel blev tryckta, och de kan säkerligen ha påverkat andra personers tankar om språk och språkutveckling. Inte minst kan hans ordbok från 1712 ha spelat en viktig roll för beskrivningen av svenskans ordförråd runt denna tid. Spegels resonemang om hur man bör utöka ordförrådet ansluter till göticismens agenda och han menar att man med fördel kan använda arkaismer, införliva fler dialektord och folkliga ord, samt utnyttja sig av nybildningar (Hannesdóttir 2007 s. 128). Spegel ogillar möjligheten att låna in utländska ord, men accepterar trots detta etablerade lånord framför tanken på att återuppliva ord som alldeles kommit ur bruk. Hans användning av nybildningar verkar inskränka sig till en

del sammansättningar (Hannesdóttir 2007 s. 129). Olsson (1963) visar i en fyllig undersökning av Guds Werk och Hwila (refererad i Hannesdóttir 2014) att Spegel i praktiken främst verkar använda dialektord samt vardagliga ord i stället för arkaismer, och därmed inte har så lätt att implementera sina egna idéer.

Jesper Swedberg företräder en mer konservativ hållning till lexikalisk nydaning och är en varm anhängare av det ordförråd och de ordbildningsprinciper som tillämpas i bibeln, något som utgivaren av hans ordbok, Lars Holm, diskuterar i förordet (2009 s. 18, 33).

Swedberg diskuterar lånord i Schibboleth (1716), ett verk där han ger prov på en stor mängd ord, varav en del juridiska, som han tycker ska införas i svenskan. Även Swedberg är av den åsikten att man inte kan undgå främmande ord. Om man en gång accepterat dem och införlivat dem i språket är det svårt att byta ut dem, speciellt om motsvarande svenska ord fallit i glömska eller »i bruket ännu ej inkomna äro» (s. 219). Ordet *affect*³ bör t.ex. behållas eftersom det är vanligare än *sinnesrörelse*, som därför har svårt att hävda sig. Swedberg menar också att utländska ord som används i bibeln är så bekanta att de inte bör mönstras ut. I likhet med Spegel tycker han att man inte kan införa helt nya konstruerade ord, eftersom begripligheten då skulle minska (s. 220). Latinska ord kan däremot gärna kompletteras med svenska ekvivalenter.

Alla tre diskuterar de gängse till buds stående medel för lexikalisk utökning: återuppliva äldre ord som kommit ur bruk, använda mer dialektala ord också i standardspråket, utvidga ords betydelser samt bilda nya sammansättningar, avledning eller rentav nya rotmorfem. Den sistnämnda möjligheten förefaller mest ha varit en teoretisk möjlighet. Vanligare var då ordbildning med hjälp av inlånade suffix och prefix, ofta via tyskan (se Ekberg 2005 s. 1303 f.). Sammanfattningsvis kan konstateras att de mest framkomliga vägarna till lexikalisk utökning ansågs vara reguljär ordbildning samt återanvändning av äldre, men inte helt avsonnade ord.

Columbus, Spegel och Swedberg har ungefär samma hållning i frågan om hur man ska utöka svenskans ordförråd i teorin. Columbus är den djärvaste av dem, medan Spegel och framför allt Swedberg är mer knutna till bibelspråket som norm. Columbus försöker tillämpa alla möjligheterna i praktiken och använder t.ex. sina förslag på nybildade grammatiska ord. Spegel har högt ställda ambitioner men kommer i praktiken att hantera det ordförråd som är mest praktiskt, dvs. det som redan används. Swedberg är den som är mest knuten till bi-

³ Enstaka metaspråkliga, lexikaliska exempel anges alltid i kursiv, oavsett språk.

belnormen. Man kan dra vissa paralleller till Rålamb och Kloot som också hade höga språkliga ambitioner, men som inte fullt ut lyckades med sina föresatser.

I ett så stort projekt som en lagrevidering hade det varit naturligt att ta intryck av liknande projekt, inte minst om de genomfördes inom besläktade lagtraditioner. Det svenska lagprojektet som startades 1686 hade också en föregångare i den danska lagrevideringen av Christian V:s lag, som påbörjades 1661 och avslutades 1683 (Skautrup 1947, s. 273). Danmark uppvisar en liknande språkpolitisk utveckling som Sverige med krav att stärka folkspråket och att klargöra dess koppling till äldre språkskeden (se Galberg Jacobsen 2005, s. 1960). Det ligger nära till hands att anta att den danska lagkommissionen brottades med liknande språkliga problem som den svenska, men skillnaderna i arbetssätt mellan de båda projekten är så stora att en jämförelse dem emellan är svår att göra. Förarbetena till den danska lagen (se Secher & Støchel 1893) består av vad som verkar vara ren lagtext som ska diskuteras, medan de svenska förarbetena (Sjögren 1900–1909) är protokoll där det främst noteras hur diskussionen förs kring juridiska problem och formuleringar. Man kan därför inte i de efterlämnade förarbetena till Christian V:s lag följa några språkliga diskussioner på samma sätt som i den svenska motsvarigheten. I den svenska lagkommissionens protokoll finns enbart någon enstaka hänvisning till den danska lagrevideringen varav ett exempel är frågan om arv när den självklara arvingen är försvunnen (4/3 1690). Det finns däremot inga hänvisningar till den danska lagkommissionen rörande språkliga diskussioner. Tvärtom vill man utmönstra ord som uppfattas som danska, t.ex. *införssel* (19/3 1713). Med utgångspunkt i detta kan man anta att det danska lagarbetet som språklig inspirationskälla inte var så stort, något som den politiska situationen vid tidpunkten heller inte uppmuntrade till.

Det finns emellertid vissa generella likheter lagrevideringarna emellan. Också den danska kommissionen hade tydliga krav på sig att utarbeta en lag på folkspråket »med tydelige og nu brugelige danske Ord [...]» (Skautrup 1947 s. 273). Skautrup menar dock att man i princip ordagrant införlivade text från de äldre landskapslagarna, vilket något sköt bredvid målet för den språkliga utformningen och gav lagen ett mindre modernt uttryck än önskat. Ortografin är å andra sidan föredömligt enhetlig (s. 273 f.), ett drag som den danska lagen har gemensamt med 1734 års lag. Liksom i Sverige var det också i Danmark en enda person som gjorde den slutliga, språkliga bearbetningen, i detta fall Rasmus Vinding.

Metod och material

Den teoretiska utgångspunkten för undersökningen grundas i ett antagande om en växelverkan mellan faktiskt språkbruk och språksamfundets etablering och tillämpning av framväxande språkliga normer (se avsnittet Teoretiska utgångspunkter). Den ideologiska hållningen rörande upparbetningen av svenskt ordförråd under 1600-talets slut utgår till stor del från göticismens idéer om att förstärka det inhemska, ålderdomliga och dialektala, som visar upp svenskans långa, ärorika förflutna. För att kunna undersöka hur dessa tankar realiserats i juridiskt språkbruk, utgörs undersökningsmaterialet dels av juridiska texter, dels av texter som återger språknormerande diskussioner.

För att kunna se hur lagkommissionen resonerade om införandet av nya ord och uttryck i lagtexten utgår jag från Förarbetena till 1734 års lag (Sjögren 1900–1909). Materialet, som också är digitaliserat i korpusverket Korp <spraakbanken.gu.se>, finns mer ingående beskrivet i Rogström 2009 och har använts i bl.a. Rogström 2009, 2010, 2013. Ur detta material har jag excerperat uttalanden av metaspråklig art, framför allt diskussioner om nya ord och uttryck. För att se i vilken mån den lexikaliska diskussionen fick något genomslag utnyttjas 1734 års lag.

Ett kompletterande material med juridiskt ordförråd på svenska och latin ges av Rålamb (1674) och Kloot (1676). Rålamb uppvisar ingen systematik i användningen av latin respektive svenska i valet av termer (se Rogström & Landqvist 2015, 2016a), men han har intressant nog ett register i vilket han listar sammanlagt 148 stickord, varav 71 på latin. Funktionen hos ett register är att vara en förteckning över de ställen i huvudtexten där vissa ämnen behandlas. Registret bör därför lämpligen utgöras av stickord som bäst representerar det begrepp man hänvisar till, eftersom registret annars skulle tappa sin funktion. Man kan därmed anta att stickorden som utgör registrets stomme har en viss prototypisk prägel för juridiskt språkbruk under 1600-talet, och Rålamb's register används därför i jämförelsen av svenska och latinska juridiska termer.

Kloots bok innehåller totalt 217 latinska ord som placerats i marginalen, som förklaringar till svenska ekvivalenter i inlagan. (Dessa kallas hädanefter *marginalord*.) Kloot klarar sig dock inte helt utan latin i inlagan utan använder 97 latinska ord som saknar svenska ekvivalenter. Dessa latinska ord är lätta att hitta genom att de p.g.a. sitt latinska ursprung satts i antikva, och därmed avviker från frakturstilen som boken annars är tryckt i. Kloots latinska ord i inlagan samt hans marginalord används i undersökningen av latinska och svenska juridiska termer.

Som representanter för de mer språkpolitiska tankegångarna om lexikalisk normering används verk av Samuel Columbus (1881), Haquin Spegel (1712) (refererat i undersökningar av Hannesdóttir 2007 och 2014) och Jesper Swedberg (1716, 2009).

De två första forskningsfrågorna undersöks i huvudsak med empiriskt material och den tredje frågan diskuteras utifrån de resultat som framkommer i de två empiriska undersökningarna. Målet med forskningsfråga tre är att relatera det lexikaliska arbetet med juridisk terminologi till dagens funktionella norm. För att få någon slags gemensam nämnare härvidlag har jag valt att koppla diskussionen till de principer för den funktionella normen så som de framställs i Språkriktighetsboken (2005 s. 23). Principerna erbjuder ett mer detaljerat raster för analys av empiriskt material och de har legat till grund för bl.a. undersökningar av modernt myndighetsspråk (se Lind Palicki 2015). Språkriktighetsprinciperna sammanfattas i sex punkter (Språkriktighetsboken 2005 s. 23):

1. Hur etablerat uttryckssättet är i bruket.
2. Hur accepterat uttryckssättet är bland språkbrukarna.
3. Hur accepterat uttryckssättet är bland normauktoriteter, till exempel språkvårdare och lärare.
4. Hur väl uttryckssättet stämmer med språkssystemet i övrigt.
5. Hur väl uttrycket stämmer med den skriftspråkliga traditionen.
6. Hur väl uttrycket fungerar i olika kommunikativa sammanhang.

Alla dessa punkter är inte helt tillämpliga på mitt material, eftersom de bygger på att man i ett språksamfund har en fungerande språkplanering samt att man har ett undersökningsmaterial som är tillämpligt på alla frågorna. Ett historiskt material som återspeglar en situation där en språknorm håller på att byggas upp kan inte fullt ut besvara de frågor som utgör de sex punkterna, men frågorna kan ändå bidra till att belysa hur utvecklingen av den lexikaliska normeringen under 1600-talet förhåller sig till dagens funktionella norm.

Punkt ett – uttryckssättets etablering i bruket – har till viss del kartlagts i tidigare undersökningar av Rogström (2009, 2010, 2013) som visat stor överensstämmelse mellan lagkommissionens förslag på ersättningsord och förestämmer av dessa ord i andra källor, framför allt samtida ordböcker. Jag antar därför att merparten av de ord som lagkommissionen föreslår ansluter till bruket.

Punkterna två och tre handlar båda om acceptans – språkbrukarnas och normauktoriteters. För att en språklig förändring ska slå rot är det viktigt att för-

ändringen accepteras av språkbrukarna. Vad gäller lagtext och juridiskt språk kan man dock misstänka att allmänhetens åsikt inte hade så stort inflytande på lagkommissionens arbete. Språkbrukarnas inflytande på normen kommer därför kanske främst till uttryck i den hänsyn lagkommissionen tog till äldre, mer traditionellt språkbruk. Däremot borde normauktoriteternas åsikter, i detta fall främst andra juristers, haft en mer direkt påverkan på lagtextens utformning. Lagkommissionens egen status som normauktoritet var otvivelaktig stark inte minst för att de hade ett kungligt uppdrag att genomföra sin uppgift. Kommissionen bestod också av höga jurister, ofta verksamma i hovrätter (se förteckning i Förarbetena 6 dec. 1686). Det omfattande remissförfarandet som tillämpades (se Rogström 2009) borgade också för att andra jurister kunde komma till tals och påverka den slutliga utformningen av texten. Detta innebär att vi kan betrakta de slutliga förslagen som accepterade av juridiska normauktoriteter.

Här kan man dock påpeka att bruk och acceptans inte alltid stämmer överens, vilket också syns i att lagkommissionens medlemmar inte alltid använder de ord som de föreslår ska ersätta latinska uttryck. Ett annat exempel på detta är Sven Hof som i förordet till sin bok Svenska språkets rätta skrifsätt (1753) klargör att han själv inte tillämpar den stavning han förespråkar, men att han skulle göra det om den på något sätt blev officiell. Man kan alltså ha accepterat en viss norm trots att man inte brukar den, precis som man kan göra det motsatta – använda en norm som man personligen inte accepterat, t.ex. om man i sitt arbete är ålagd att använda en viss språkform. Vad gäller lagkommissionens uppgift – att skriva en lag på svenska – är det just detta som lagkommissionen förbundit sig att göra, och då är det av mindre vikt att veta om de enskilda medlemmarna i lagkommissionen faktiskt accepterade det språkbruk de var satta att föra fram. Huvudsaken är att vi kan se på vilket sätt de fullföljer sin uppgift. Av den anledningen utgår jag från antagandet att det ordförråd som kommer till uttryck i materialen också är det som accepteras utifrån en officiell synvinkel.

Det är dock viktigt att påpeka att normer och förebilder inte är lika starka i etableringen av ett ordförråd som de är när det gäller grammatiska kategorier. Lexikonet står under ständig förvandling, och inflytandet från socialt konstruerade diskurser har stor påverkan, inte minst vad gäller det mer privata språkbruket. När det handlar om officiellt språk, som det juridiska, har officiellt sanktionerade normauktoriteter ett starkt inflytande jämfört med normauktoriteter för det privata språkbruket. (För en mer ingående diskussion om normföreställningar och normer se Teleman 1991 och Lyngfelt 2013.)

Punkt fyra kopplar det undersökta uttrycket till språkssystemet i övrigt, vilket här visas genom hur de föreslagna ersättningsorden ansluter till svenskans ordbildningssystem och semantiska struktur.

Den femte punkten tar fasta på hur förändringarna faller in i den skriftspråkliga traditionen, och här jämförs framför allt de juridiska termerna i Förarbetena med de båda handböckernas användning av motsvarande material.

Punkt sex, hur väl uttrycket fungerar i kommunikativa sammanhang, behandlas på sätt och vis i alla punkterna, eftersom frågan om etableringen av ett mer svenskt ordförråd i grund och botten handlar om just kommunikation.

Jag förutsätter alltså att det ordförråd som används i de undersökta texterna också är det som accepterats av respektive normauktoritet. Jag antar vidare att de principiella språkliga ställningstaganden och praktiker som kan urskiljas dels tar hänsyn till äldre normföreställningar, dels påverkar den framväxande normföreställningen vid denna tid. Detta baseras på att lagkommissionen var en stark normauktoritet vid denna tid, och att resultatet av deras arbete hade stora möjligheter att få språkligt gehör.

Undersökningarna genomförs på så sätt att de två första forskningsfrågorna undersöks med hjälp av det empiriska materialet. Resultaten belyses därefter utifrån den tredje forskningsfrågan, som diskuteras utifrån de sex principerna som sammanfattar den funktionella normen i Språkriktighetsboken.

Undersökning ett: Hur utökar man ett juridiskt ordförråd?

De bärande tankarna om lexikalisk förnyelse under det slutande 1600-talet kan i korthet sammanfattas i tankar om att utnyttja svenskans äldre ordförråd, att införliva en del dialektala ord⁴ i befintligt språk samt att nybilda ord utifrån regelbundna ordbildningsprinciper. Hur förhåller sig då lagkommissionen till dessa språkförnyande idéer?

I Förarbetena diskuteras egentligen aldrig någon ideologisk princip för lexikalisk förnyelse, men indirekt framkommer en del av lagkommissionens tankar

⁴ I undersökningarna har jag excerperat ord och vissa flerordsuttryck som betecknar ett avgränsat begrepp. Jag refererar till materialet som *ord* eller *uttryck*. I de fall då det kan anses befogat använder jag *term* som en beteckning för ett ord som har en fackspecifik betydelse, i enlighet med Laurén och Nordman (1987). *Ekvivalent* används i de fall då ett ord ur ett visst språk föreslås bytas ut mot ett motsvarande ord i ett annat språk.

i diskussioner av konkreta exempel. Rogström (2009) undersöker vilka typer av lexikaliska förändringar som lagkommissionen diskuterar explicit och flera tas upp av rent språkliga skäl. Ofta ges förslag på ersättningar till de ord man vill byta ut, bl.a. ett femtiotal ord av latinsk härkomst (se Rogström 2010). Grundvalarna för utbytena som genomförs är vanligen tydlighet, juridisk giltighet samt anpassning till en modernare svensk språkdräkt (Rogström 2009 s. 25 f). I undersökningen kan man se att lagkommissionen ibland byter ut en del ord mot äldre synonymer, men det finns också gott om exempel på motsatsen, dvs. att man föreslår ersättningsord som både är yngre och mindre »inhemska» (s. 26). Man uppehåller sig också ofta vid definitioner av olika begrepp samt indelningen av dem i semantiska fält, troligen i syfte att få de nya förslagen att stämma både juridiskt och språkligt. Några exempel på detta ges den 22/8 1687 (diskussion om indelning av olika typer av jord); den 16/5 1693 (diskussion om definition av 'tomt') och den 26/3 1708 (uppräknig av olika persedlar). I jämförelse med den ideologiska hållningen hos Columbus, Spegel och Swedberg verkar lagkommissionens krav på tydlighet och juridisk giltighet väga tyngre än önskemål om att det förnyade ordförrådet ska ansluta till svenskans språkliga historia. Genom att lagen skulle vara allmänt begriplig för alla var möjligheterna att använda dialektala ord samt att återuppväcka äldre tiders ordförråd delvis kringkurna. Detta hade annars varit en framgångsrik väg att gå med tanke på de många juridiska ord som kunde ses i de gamla landskapslagarna. Lagkommissionen är i stället tydlig med att uttryckssätt som man inte längre kunde förvänta sig att människor förstod skulle anpassas efter mer moderna skrivsätt. Den 18/10 1714 bestäms att: »Denna § 2 skall blifwa, som Prof. Lundius den fattat, doch att the offgambla orden lämpas effter det nu brukelige skrifsetsättet.» Lagkommissionens protokoll ger därför inte förslag på så många äldre, »återuppväckta» ord. Tvärt om vill man i stället byta ut en del medeltida lagtermer mot nyare. Några sådana förslag är *biltog* > *landzflychtig* (15/12 1692) och *dana arf* > *främmandes arf, som här i landet äro* (9/5 1687). Lagkommissionens strävan att ersätta dessa ord med något modernare lyckades dock inte, och de medeltida orden används ofta i 1734 års lag.

Lagkommissionen är alltså inte så trakterad av att utöka ordförrådet med äldre eller dialektala ord utan de föredrar att använda redan befintliga ord för att förnya lagen. Flera av deras förslag till utbyten, både av specifikt juridiska termer och av mer allmänna ord, finns också etablerade i samtida lexikon (Rogström 2010, 2013, 2014).

Sammanfattningsvis kan sägas att lagkommissionens tillvägagångssätt för att etablera nya ord i lagspråket baserades på en tankegång om att inte i onödan

ta bort sådant som var allmänt känt och vedertaget utan i stället satsa på att ersätta sådant som var förlegat, svårt att förstå eller juridiskt felaktigt. Samma tankegångar kan ses hos andra aktörer vid denna tid, men det är tydligt att språkdebattörernas mer teoretiska resonemang som i många stycken förespråkar ganska ålderdomliga lexikaliska lösningar inte alltid får så stort gehör hos lagkommissionen.

Hur ville de då gå tillväga för att rent praktiskt etablera nya ord i lagboken? Detta diskuteras på ett flertal av lagkommissionens möten, och det går att urskilja en tydlig tanke om att det nya etableras genom bruket. Vid sammanträdet den 6/4 1688 har man uppe Rådstugubalken till diskussion och dryftar bl.a. benämningarna *politie borgmestare* och *justitiæ borgmestare*. För *politie borgmestare* föreslås ersättningen *ordnings borgmestare* och för *justitiæ borgmestare* föreslås något av alternativen *rättskötande*, *rättvårdande*, *rättskipande* eller *sljikt*. Vidare menar lagkommissionens ordförande, kanslirådet greve Lindskiöld, att om »våra swänske ord komma i bruk, kunna de såwål som fremmande förstås», varvid hovkanslern baron Gyllenstolpe fortsätter: »När bruket tilkommer, blifwa orden goda. Uthi Tyskland kallas justitiæ borgm. ordförande borgmestare».

Ett annat tillvägagångssätt som förs fram ett flertal gånger är att man ska använda både det gamla och nya ordet parallellt, så att det nyare, svenska, ordet därmed får sin förklaring av det mer vedertagna men utländska ord som man vill byta ut. Den 16/4 1713 föreslås att man kan börja med att tillämpa denna princip i rättegångsstadgan, för att därefter, när de nya orden blivit mer accepterade och brukade, börja använda dem också i rättegångsbalken:

Äfwenledes fantz det gått, att emädan uti åthskillige ordningar blifwa fremmande ord brukade, hwilket äfwen i Rättegångzstadgan sker, altså lærer det wara bäst, att de orden, som äro lika såsom termini artis, att the kunna fuller här brukas, men deriempte ett iemngått swänskt ord sätties, och ehuruwål the intet för detta äro allmänt wanlige wid rättegånger, så kunna de genom denna stadga blifwa introducerade och sedan med större beqwämhet införas i Rättegångzbalken, [...]

Tilltron till styrkan hos bruket och till det redan etablerade, gjorde att lagkommissionen emellanåt valde att begagna sig av ord som kanske egentligen betraktades som oriktiga. Av denna anledning diskuteras t.ex. efterleden *-led* i *svågerskapsled*, eftersom lagkommissionen menar att ett ord som *led* endast borde kunna användas om biologiska och inte ingifta släktled. Man väljer ändå att behålla ordet eftersom det är *usu receptum*, dvs. praxis (18/2 1725).

Detta gällde också vissa stavningar, som annars inte diskuteras särskilt (21/2 1715):

»§ 6. För *præliminale*⁵ sättes *præliminare*, fast än Prof. Lundius ej brukat *præliminare*, ty det är wanligare».

Ibland tvekar lagkommissionen och vill inte helt göra sig av med gamla ord och uttryckssätt. Ett sätt att hantera dessa är då att placera dem i marginalen, något som syns i diskussionen av orden *dulga dråp* och *dana arf* (9/5 1687):

Hans Excell:ce påminte Kongl. Maj:ttz klare ordres wara at lagen sättia på reen swenska, hwar ifrån man ej gå tör; och kunna eljest de gamble orden i brädden sättias, särdeles emedan få äro i städerna och på landet, som dem förstå, lagen likwäl af allom förstås bör; och biföllo alle detta, at sådane gamble märkelige ord i brädden sättias.

Detta förfarande kunde också tillämpas när man ville införa inhemska ord i huvudtexten och använda marginalerna för de latinska ekvivalenterna: »§ 3. Det kunde wara nog, om ordet *interlocutorie* sattes allenast i brädden och intet i contextu» (25/2 1715).

Metoden att placera ord i marginalen, som ju också praktiserades av Claudius Klot (1676), tillämpades redan i 1526 års översättning av Nya Testamentet. I förordet (s. 7–8) diskuterar översättarna⁶ olägenheten att behöva använda ovanliga svenska ekvivalenter till de latinska och grekiska motsvarigheterna, men de litar till att bruket ska göra orden välkända och accepterade. Man har också använt marginalen som plats för förklaringar till sådant som kan behöva utredas i texten. Att använda marginalen för förklaringar till huvudtexten var således ett sedan länge fullt vedertaget tillvägagångssätt, och kan väl närmast jämföras med dagens fotnoter.

Lagkommissionen hyser således en stark tilltro till att bruket ska visa vägen för den lexikaliska normen. Vad gäller vissa typer av ord, såsom de ovan exemplifierade, skulle nog lagkommissionen som normauktorit bara kunnat införa den beteckning som de tyckt passat bäst, men i stället går de mer försiktigt fram. Bevekelsegrunderna för deras tillvägagångssätt är inte explicit angivna. Teleman (1991) anger att det är vanligt att »NF-konstruktörerna» upphöjer det egna språkbruket till rekommenderad norm (s. 216), men detta stämmer inte riktigt för lagkommissionen. Eftersom de själva verkade föredra att använda latinsk terminologi, kan man tänka sig att de helt enkelt inte hade någon klar föreställning om en lexikalisk norm på svenska, och därför hade svårt att tillämpa den. Följande exempel ger också prov på att lagkommissionen inte alltid ansåg sig omfattas av den språkliga norm de försökte tillämpa i lagtexten. Ordet *an-*

⁵ Spärrad stil i citat ur Sjögren (1900–1909) återges med kursiv.

⁶ Två av översättarna var högst troligen Laurentius Andræ och Olaus Petri (Stähle 1970 s. 2, not 3).

tiquitet tyckte man behövde ersättas och förslaget är att det byts ut mot uttrycket *gambla saker* med motiveringen »ty det är bäst undvika fremmande ord» (25/5 1706). Lagkommissionen fortsätter dock själva att använda det latinska ordet i den egna diskussionen, vilket visas på flera ställen längre fram i protokollen: »[...] när några antiquiteter finnes» (14/6 1706); »add[atur]: i *lagen*, men intet i *lagomen*, som har för mycket smak af antiqu[it]et». (18/10 1714); »antiqua et inusitata verba till vårt nu gångbare språk förbytas» (14/3 1715). Även om lagkommissionen kanske inte hade en egen uttalad lexikalisk normföreställning var de säkert helt medvetna om att deras förslag till nya ord hade stor potential att slå igenom, något som Telemans diskuterar i termer av *synlighet* (1991 s. 217).

Sammanfattningsvis kan man säga att den princip som lagkommissionen håller högt är att hålla sig nära bruket, och att sätta funktionen före traditionen. De förespråkar vedertagna sätt att introducera de nya orden på och har framför allt fokus på att orden ska vara lätta att tolka och förstå. Däremot nämns inget om att orden ska vara enkla att producera.

Undersökning två: Juridiskt ordförråd på latin och svenska hos andra jurister

Det språk som lagkommissionen skulle hantera var ett fackspråk i vardande, ett fackspråk där många termer hade latinskt ursprung, och som skulle ersättas med svenska. Detta språkbruk vilade samtidigt på en lång tradition, och det är rimligt att anta att lagkommissionen kände till de få föregångare som stått inför samma lexikaliska problem som de själva. Två av dessa var Clas Rålamb och Claudius Kloot. För att ge en bild av hur latinet användes i svenskt juridiskt språkbruk under slutet av 1600-talet görs här en jämförelse mellan latinet i de två första juridiska handböckerna på svenska, Rålamb (1674) och Kloot (1676) samt Förarbetena. Av särskilt intresse är hur man tar sig an de latinska juridiska termerna, och om det går att urskilja en gemensam kärna av juridiska termer på svenska och latin som behandlas på samma sätt i de olika materialen.

Den första jämförelsen utgår från de 71 latinska stickord som finns i Rålamb's register. Här ligger ett antagande till grund om att stickorden på något sätt är lexikaliserade och därmed tydliga representanter för en juridisk vokabulär vid denna tid. De latinska stickorden i Rålamb's register jämförs först med

marginalorden i Kloots handbok (totalt 217 st.), därefter med de latinska termer som finns kvar i inlagan i Kloots handbok (97 st.) och slutligen med Förarbetena.

Tabell 1. Jämförelse som utgår från Rålamb's register (71 token).

Material som jämförs	Gemensamma termer
Rålamb's register och Kloots marginalord	14
Rålamb's register och Kloots latinska termer i inlagan	11
Rålamb's register och Förarbetena	36

Störst överensstämmelse finns mellan Rålamb's register och Förarbetena, som innehåller 36 av Rålamb's 71 latinska termer från registret. Kloots latinska marginalnoter inkluderar 14 av Rålamb's latinska stickord, i samma eller varierande form. De återges här med den form som de har hos Rålamb: *appellation, capital, citation, contract[us]; depositum; injurier; legitima; probatio; praescription; publique, pupill; testamentarius tutor, transaction, possessio*. De gemensamma orden är till sin karaktär typiska juridiska termer.

Minst överensstämmelse föreligger mellan Rålamb's register och Kloots latinska termer i inlagan – elva stycken. Dessa är emellertid helt otvetydigt latinska termer som var väl etablerade i en juridisk domän vid denna tid. De anges här med den form och stavning som de har i Kloot (1676): *action, actoris, advocaters, citatus, compromissum, contumacia, interessenter, exception, execution, process, reus*. Typen av överensstämmelse tyder på att dessa ord är lexikaliserade latinska juridiska termer som är svåra att byta ut mot svenska och därför har fått stå kvar i inlagan. Det är heller inte förvånande att de finns i Rålamb's register.

Det kan i förstone verka besynnerligt att antalet överensstämmande latinska termer är så liten mellan Rålamb och Kloot. Båda böckerna är juridiska handböcker som i stort sett behandlar samma innehåll (se Landqvist & Rogström 2016) och man kunde förvänta sig en liknande latinsk terminologi. Förklaringen till den svaga lexikaliska överensstämmelsen står troligen att finna i latinets olika funktioner i de båda handböckerna. I Rålamb's register anges termerna som ingångar till det ställe i boken där begreppet behandlas. Latinet i registret är därför troligen så pass lexikaliserat att läsaren förstår ordet som det naturliga att söka efter.

I Kloots text har latinets två funktioner. I inlagan fyller de latinska termerna en nödvändig funktion genom att de betraktas som de naturliga att använda trots sin latinska härkomst (vilket också syns i de elva exemplen ovan). I mar-

ginalen är latinet i stället förklaringar till svenska uttryck som används i inlagan, och som sådana har de inte alltid en tydligt lexikaliserad form utan antar ibland formen av språkligt sett friare förklaringar, ofta flerordsuttryck. Som sådana är de svåra att ha som stickord, vilket troligen är förklaringen till att de heller inte syns i Rålamb's register.

Man kan däremot se en större överensstämmelse mellan Kloots marginalord och Förarbetena. Av Kloots totalt 217 marginalord fungerar alltså bara 14 som stickord i Rålamb's register, men i Förarbetena återfinns 61 av dem i samma eller mycket liknande latinsk form. Orsaken till den större överensstämmelsen mellan Kloot och Förarbetena står troligen att finna i att Förarbetena är en typ av text som inkluderar både rättsvetenskapliga diskussioner och mer juridisk praxis i form av regelrätt lagtext. I jämförelsen med Kloot är det den mer rättsvetenskapliga vokabulären som slår igenom. Rålamb's register innehåller inte den typen av ord och har därför mindre gemensamt med Kloots marginalord än vad Förarbetena har. En typ av uttryck som finns både hos Kloot och Förarbetena men som inte finns i Rålamb's register är olika fraser med huvordet *Jus*: *Jus civile* ('Then Borgerlige Laghen'); *Jus Divinum* ('Mosaiske laghen'); *Jus Gentium* ('alle Folckers Lagh'); *Jus Positum* ('Stichtat'); *Jus Privatum* ('eenskylt'); *Jus Publicum* ('allmennelig'); *Jus Retractus vel* ('Byrdz-Rätt'). Fraserna finns i ett avsnitt av Kloots handbok som handlar om olika typer av rätt, och i Kloots tappning används latinet som en tydlig term, vilket inte lika entydigt kan sägas om deras svenska motsvarigheter. I lagkommissionens protokoll används fraserna med *jus* löpande i diskussionen av olika typer av rättsliga förhållanden, och det är tydligt att man föredrar de latinska fraserna framför svenska motsvarigheter, troligen för att den latinska språkformen har en för alla gemensam betydelse som inte kan missförstås – något som är centralt i juridiska sammanhang. En undersökning av Rålamb's inlaga hade möjligen visat att dessa fraser förekommer hos honom också, men i hans register förekommer de inte.

Tabell 2. Jämförelse som utgår från Kloots latin i inlagan (97 token).

Material som jämförs	Gemensamma termer
Latin i Kloots inlaga och Rålamb's register	11
Latin i Kloots inlaga och Förarbetena	71

En jämförelse mellan Kloots latinska termer i inlagan med Rålamb's latinska stickord i registret uppvisar alltså en ganska liten överensstämmelse (elva termer). Däremot är överensstämmelsen större mellan Kloots latinska termer i in-

lagen och Förarbetena, 71 st. Det större sammanfallet mellan dessa båda texter har förmodligen samma förklaring som den större likheten mellan Kloots marginalord och Förarbetena: de behandlar liknande saker. En undersökning av Rålamb's inlaga hade troligen också visat en större överensstämmelse med Förarbetena på denna punkt.

En fråga som inte berörts är hur överensstämmelsen mellan de svenska orden i respektive material ser ut. En jämförelse som utgår ifrån de svenska ord som Kloot anser sig behöva förklara med latinska marginalord visar att överensstämmelsen med Rålamb är något större än för de latinska termerna, men inte frapperande stor.

Tabell 3. Jämförelse som utgår från Kloots svenska termer i inlagan med latinsk förklaring i marginalen (217 token)

Material som jämförs	Gemensamma termer
Kloots inlaga och Rålamb's register	44
Kloots inlaga och Förarbetena	113

44 svenska termer används på samma sätt hos Kloot och Rålamb. Några exempel, här återgivna med modern stavning, är *bakarv*, *borgenär*, *bröstarv*, *edgång*, *fullmakt*, *fästepenning*, *förmyndarskap*, *svarande*, *trolovning*, *vittne*. Orden är gamla etablerade juridiska termer, och man kan undra varför Kloot alls finner det nödvändigt att förklara dem på latin i marginalen. Att de förekommer i Rålamb's register är helt förväntat.

En förklaring till den förhållandevis låga överensstämmelsen mellan Rålamb och Kloot vad gäller svenska termer kan vara att Kloot ibland har valt att använda svenska ersättningar för latinet i form av förklarande fraser istället för termer. I sin strävan att ersätta latinet med svenska har han ibland inte hittat ett fullgott ord utan nöjt sig med en förklarande fras och denna kan av förklarliga skäl inte jämföras med stickord i ett register. Några sådana exempel (återgivna i Kloots form) är *när Galden förnöijes genom någon = assignatio*; *Then Swarande, som treske Stämningar = Citatio dilatoria*; *dråp med willia = parricidium*; *Skriffelige Skäl som skeer igenom Segel och Breeff = probatio per Instrumenta*.

Kloots användning av latinet förbryllar. Att han använder marginalorden som förklaringar till svenska uttryck som inte är klart etablerade i juridisk text är inte så konstigt. Ett sådant exempel är *Homicidium culposum* som används som förklaring till frasen *Dråp aff Wåda tillijka medh Dråparens Skuld begångit*. Latinet har här en klart lexikaliserad form med en (förhoppningsvis)

uppenbar juridisk tolkning, vilket inte den svenska frasen kan sägas ha på samma sätt. Konstigare är att han emellanåt också använder marginalen till att ge latinska ekvivalenter till gamla, väletablerade, svenska juridiska termer, som knappast hade behövt en ytterligare förklaring. Ett sådant exempel är *ur-botamål* som i marginalen förklaras med: *Delicta capitalia mortem fere cum consiscatione bonorum irrogantia*. Exemplet ger fog för misstanken att Kloots användning av marginalord på latin delvis tjänar ett annat syfte än att etablera mindre kända termer på svenska. En hypotes är att han också använder latinet tvärt om – för att genom sina latinska översättningar visa att svenskan som juridiskt språk till stor del redan är lika fullgott som latinet – en hypotes som dock inte kan undersökas mer noggrant inom ramen för denna artikel.

Man kan alltså se att bruket av latinska juridiska termer i stor utsträckning utgörs av liknande eller samma ord i de tre texterna, men att de används med delvis olika syften och därför inte är helt jämförbara. Kloot strävar efter att använda svenska och hävdar själv att han mest använder latin som förklaringar där det inte finns några etablerade svenska ord. Detta stämmer dock inte fullt ut. Rålamb använder både svenska och latin som stickord i sitt register, brukar mycket latin i sin bok och har en mer pragmatisk syn på användningen av de båda språken. Lagkommissionen kodväxlar i de resonerande partierna i Förarbetena, men använder inget latin i de språkliga exempel som ska stå i själva lagen.

Kopplat till punkterna i Språkriktighetsboken kan man säga att de termer som används till stor del är brukliga, men att Rålamb föredrar att utnyttja latinska termer i de fall där det inte finns etablerade motsvarigheter på svenska. Kloot försöker i flera fall att översätta betydelsen av latinska termer till svenska, utan att hitta en bra svensk term, och förefaller därmed att avvika från tanken om att det uttryck man vill lansera inte bara ska vara brukligt utan också stämma med skriftspråklig tradition och fungera väl i det kommunikativa sammanhanget. På så sätt ansluter Rålamb bättre till det redan etablerade bruket, nämligen latinet, men bidrar inte särskilt mycket till att etablera ett nytt bruk på svenska.

Av de ord som undersökts hos Rålamb och Kloot återfinns en stor del i språkdebattörernas böcker. Swedberg (1716) listar 37 juridiska termer av latinskt ursprung som han också föreslår svenska ersättningar till, t.ex. *Apellera* > *wädia*; *Judicera* > *döma*; *Regulera* > *laga till retta* (s. 222). Förslagen till ersättningar sammanfaller i mycket hög grad med de stickord som används i Rålambs register. Flera känns igen som de absolut mest vanliga svenska ekvivalenterna, och de återfinns dessutom i flera ordböcker något senare fram i ti-

den (se Rogström 2010, 2014). Columbus (1881 s. 23 f.) förespråkar att man ska använda ord ur medeltidslagarna, bl.a. följande: *afradsdag*, *gitter*, *hemula*, *jäf*, *menlös*, *saklös*, *saköre*, *stemmodag*, *qwarstad*, *wild*, *åwärkan* och *öfwer-maga*. Alla dessa ord, utom *menlös*, återfinns också i 1734 års lag. Bergman skriver i Språktidningen (2012/03) om ordet *övermaga* ('omyndig'), där det sägs att *övermaga* var en föråldrad rättsterm redan under 1600-talet. Att Columbus vill återuppliva den är inte så förvånande; mer intressant är att den finns i 1734 års lag.

Columbus diskuterar också prefixet *off-* i samband med de gamla lagorden som han tycker ska användas (1881 s. 24). Han menar att *off-* är »wäl wärdt upwäckias från döda» (helst stavat *off*) och han poängterar särskilt ordet *offhårdeliga* (Columbus 1881 s. 25 f.), ett ord som också lagkommissionen diskuterar vid två olika sammanträden, den 25/10 1695 och den 28/3 1707. Lagkommissionen menar, liksom Columbus, att partikeln som är »en particula intensiva» mycket väl kunde användas. I 1734 års lag finns den dock inte kvar.

Jämförelsen mellan de tre juridiska materialen visar att det verkar finnas en given kärna av juridiska termer både på latin och svenska, något som också bekräftas av jämförelser med de tre språkmännens material. Dessa termer är framför allt sådana som används i lagtext. I rättsvetenskaplig text är det latinska inslaget mycket större, och där förefaller det också vara vanskligare att hitta fullgoda svenska ersättningar.

Lagkommissionen ger ofta prov på ord som aldrig kommer till bruk i 1734 års lag, där man i stället valt att behålla medeltida termer. Det är intressant att se att dessa också ofta finns hos Columbus. Detta tyder på att redaktören Cronhielm anslutit sig till en mer traditionell skriftspråklig tradition än lagkommissionen.

Undersökning tre: Hur gammal är den funktionella normen?

Hur förhåller sig då lagkommissionens språkliga arbete till dagens funktionella norm? Om man lägger Språkrådets sex principer till grund för diskussionen kan man börja med att konstatera att brukets etableringsgrad väger tungt för lagkommissionen. Det är viktigt för dem att termerna är funktionella och uttrycker det juridiska innehåll som är korrekt. Samtidigt ser man att denna önskan inte alltid går före redan starkt etablerat bruk, eftersom de ibland låter bli att föreslå

termer som kan vara juridiskt mer korrekta, men som inte är så etablerade. 1734 års lag föredrar ofta det äldre och etablerade framför lagkommissionens mer nydanande förslag.

Acceptansen hos språkbrukarna framgår inte av denna undersökning, men mottagarperspektivet blir ibland synligt i lagkommissionens diskussioner, framför allt när det gäller frågan om hur man ska introducera nya termer. Troligtvis är det så att språkbrukarnas acceptans av lagkommissionens förslag är av mindre vikt vid denna tid. Lagkommissionen hade säkert i kraft av sin auktoritet kunnat driva igenom en lagtext som låg ganska långt ifrån det redan vedertagna och traditionella, men en del av deras yttranden visar att de ändå har brukarnas acceptans för ögonen. Man ser också att lagkommissionen hyser förtröstan om att en del okända uttryck med tiden kommer att accepteras, bara de används. De ger också prov på visst strategiskt tänkande i införandet av nya ord och uttryck, genom att föreslå att dessa kan införas i vissa texter först. Sammantaget ger deras förhållningssätt intryck av att lagkommissionen både har den språkliga och juridiska korrektheten för ögonen samtidigt som de tar stor hänsyn till bruket och traditionen.

Det går också att urskilja att lagkommissionens förslag till nya termer och uttryck i stort överensstämmer med andra texter från samma tid, inte minst ordböcker. Detta stärker slutsatsen om att de ansluter till uttryckssätt som är accepterade av andra normauktoriteter (t.ex. andra jurister och lexikografer) trots att de själva ofta ger prov på att som enskilda personer hålla fast vid de latinska termerna. Man får i detta sammanhang komma ihåg att det är just lagtexten som ska skrivas på svenska, inte den rättsvetenskapliga litteraturen generellt. Det fortsatt starka latinska inflytandet på rättsvetenskap visar sig i jämförelsen med både Rålamb och Kloot, medan överensstämmelsen med Columbus, Spegel och Swedberg snarare gäller lagspråkets ordförråd. De tre språkmännen strävar efter att använda ålderdomligare och mer dialektala ord än vad som kommer till synes i Förarbetena, men så har de heller inte samma juridiska perspektiv som lagkommissionen.

Svaret på frågan som ställs i den fjärde punkten i Språkrådets principer – hur väl uttryckssättet stämmer med språkssystemet i övrigt – kan besvaras på så sätt att överensstämmelsen är stor. De ordbildningsprinciper som kommer till användning faller väl in i svenskans ordbildningssystem. De semantiska diskussionerna och indelningarna stämmer också med svenskans lexikaliska principer. Förarbetena innehåller flera uppräknings av ord som tillhör samma semantiska fält, t.ex. olika typer av jord, och diskussioner av hur dessa ska beskrivas i termer av över- och underordning. Många av de språkliga utbytena

syftar till att antingen generalisera eller specificera olika uttryck i syfte att etablera en mer stringent juridisk tolkning (se Rogström 2009).

Nya rotmorfem återfinns inte i Förarbetena, men är heller inte särskilt väl företrädda någon annanstans än hos Columbus. Man kan konstatera att det juridiska språket är mer praktiskt orienterat än de mer teoretiskt grundade beskrivningar som finns hos Columbus, Spegel och Swedberg, och att anpassningen till språkssystemets lexikaliska sida är god.

Beträffande lagkommissionens anpassning till den skriftspråkliga traditionen är det otvivelaktigt så att det slutliga resultatet, 1734 års lag, föll mycket väl in i den skriftspråkliga traditionen. På så sätt ansluter lagkommissionens arbete till Språkriktighetsbokens punkt fem, även om en del av diskussionen som framkommer i Förarbetena snarare pekar på att man vill förnya det juridiska språkbruket på ett sätt som kanske inte alltid är så traditionellt. Detta kom dock att ändras över åren. Språket i 1734 års lag betraktas också av eftervärlden som lite ålderdomligt (Wessén 1968 s. 37), men detta är förmodligen ett mycket medvetet val av Gustav Cronhielm, den slutliga redaktören. Lagkommissionens diskussioner om lexikaliskt urval och morfologi, i den ringa utsträckning som morfologi diskuteras, företräder en modernare språksyn än vad som kommer till synes i 1734 års lag. De femtio år som gått mellan lagprojektets start och slut har troligen medfört en tydligare etablering av svensk skriftnorm, och lagen i sig har därefter medverkat till att konsolidera och föra denna norm vidare.

Den sista frågan – hur väl lagkommissionens föreslagna åtgärder fungerar i kommunikativa sammanhang – besvaras också den ur ett juridiskt perspektiv, och här läggs fokus på 1734 års lag, eftersom lagkommissionens arbete mynnade ut i denna text. Wessén (1968) karakteriserar som sagt lagen som konservativ och stilistiskt vördnadsbjudande, men säger samtidigt att den är »beundransvärt ändamålsenlig och effektiv» (s. 37), vilket torde betyda att den fungerade väl i kommunikativa sammanhang.

Sammanfattande tankar

Hur kan då dagens funktionella norm relateras till lagkommissionens arbete? Som redan konstaterats har Telemann hävdats att en del av ändamålsenlighetsprincipen går att tolka in redan i karolinernas språkliga diskussioner (2003 s. 10). Detta påstående kan här bekräftas genom de empiriska undersökningar

som genomförts av juridiskt material och som analyserats med hjälp av de sex språkriktighetsprinciperna. Resultaten pekar på att lagkommissionens förslag i mångt och mycket baseras på funktion och bruk, men att de ändå inte alltid får genomslag i 1734 års lag. Lagspråket tillämpar istället den äldre juridiska vokabulär som var klart ålderdomligare, men fortfarande funktionell. Härigenom upprätthålls en obruten tradition tillbaka till det äldre lagspråket, utan att funktionaliteten går förlorad. Detta faller väl in i de tankegångar som kan kopplas till den götiska nationalism som uppstod i det tidevarv då lagkommissionen tillsattes.

Dagens funktionella norm måste betraktas utifrån att samhället nu genomsyras av ett demokratiskt tankesätt där ett mycket bredare spektrum av språkbrukare uppmärksammas och respekteras. Om man som Haugen (1987) menar att språkbruk och språkplanering är ömsesidigt verkande processer har ett ökat demokratiskt tänkande under årens lopp omvandlat de grundvalar på vilka embryot till den funktionella normen verkade under det slutande 1600-talet. Båda tidevarvens normtänkande bottenar i bruket, men har olika ideologiska kopplingar.

Litteratur

- Almquist, Jan Eric, 1946: Svensk juridisk litteraturhistoria. Stockholm: P. A. Norstedts & Söners förlag.
- Bergman, Bo, 2012: »Övermaga». I: Språktidningen. 2012/03.
<<http://spraktidningen.se/artiklar/2012/03/overmaga>>
- Björne, Lars, 1995: Patrioter och institutionalister. Den nordiska rättsvetenskapens historia. Del I. Tiden före 1815. (Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin: Serien 1. Rättshistoriskt bibliotek. LII.) Lund: Institutet för rättshistorisk forskning.
- Campos, Miguel Ángel & Isani, Shaeda, 2015: Aspects of Language and the Law: Exploring Further Avenue. (Alicante Journal of English Studies 28.) S. 5–12.
- Columbus, Samuel, 1881: En svensk ordeskötsel angående bokstäfver, ord och ordesätt. Utg., Gustaf Stjernström och Adolf Noreen. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet 4.) Uppsala.
- Cooper, Robert L., 1989: Language Planning and Social Change. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ekberg, Lena, 2005: The development of the lexicon from the 16th to the end of the 18th century. I: The Nordic languages. An international handbook of the history of the North Germanic Languages. Volume 2, red. av Herbert Ernst Wiegand. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Band 22.2.) Berlin & New York: Walter de Gruyter. S. 1302–1313.

- Galberg Jacobsen, Henrik, 2005: Language cultivation and language planning 1. Denmark. I: The Nordic languages. An international handbook of the history of the North Germanic Languages. Volume 2., red. av Herbert Ernst Wiegand. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Band 22.2.) Berlin & New York: Walter de Gruyter. S. 1960–1969.
- Gustav Vasas Bibel = Biblia, Thet är: All then Helgha Scrifft, På Swensko: 1541. Upsala.
- Hannedóttir, Anna Helga, 2000: Ordböckernas roll i svenskans grammatiska standardisering. I: *LexicoNordica* 7. S. 23–40.
- Hannedóttir, Anna Helga, 2007: Först och sist. Haqvin Spegel och ordförrådets förnyelse. I: *LexicoNordica* 14. S. 125–139.
- Hannedóttir, Anna Helga, 2011: From vernacular to national language: Language planning and the discourse of science in eighteenth-century Sweden. I: *Languages of science in the eighteenth century*, red. av Britt-Louise Gunnarsson. Berlin: De Gruyter Mouton. S. 108–120.
- Hannedóttir, Anna Helga, 2014: Haquin Spegels arbete med orden. I: *Haquin Spegel – En antologi*, red. av Johnny Hagberg. Skara: Skara stiftshistoriska sällskap. S. 149–178.
- Hansson, Stina, 1984: Svenskans nytta, Sveriges ära. Litteratur och kulturpolitik under 1600-talet. (Skrifter utgivna av litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet. 11.) Göteborg: Litteraturvetenskapliga institutionen. Göteborgs universitet.
- Haugen, Einar, 1987: Blessings of Babel. Bilingualism and Language Planning. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hildebrand, Bengt, 1939: Kungl. Svenska Vetenskapsakademien. Förhistoria, grundläggning och första organisation. Stockholm: Kung. Vetenskapsakademien.
- Hof, Sven, 1753: Svenska språkets rätta skriftsätt. Stockholm.
- Jägerskiöld, Stig, 1964: Hovrätten under den karolinska tiden och till 1734 års lag (1654–1734). I: *Svea Hovrätt. Studier till 350-årsminnet*, red. av Sture Petré, Stig Jägerskiöld & Tord O:son Nordberg. Stockholm: P.A. Norstedt & Söners förlag.
- Kloot, Claudius, 1676: *Then Swenska Lagfarenheetz Spegel*. Götheborg.
- Landqvist, Hans, Laurén, Christer, Nordman, Lieselott, Nordman, Marianne & Kvist, Maria, 2016: Juridik på svenska i Finland. Perspektiv på språk och rätt. Vasa: Scriptum.
- Landqvist, Hans & Rogström, Lena, 2016: Kunskapsorganisation, materialitet, sökbarhet och erbjuden läsväg i *OBSERVATIONES JURIS PRACTICÆ* (1674) och *Then Swenska Lagfarenheetz Spegel* (1676). (GU-ISS. Forskningsrapporter från Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet. 2016-05.)
- Laurén, Christer & Nordman, Marianne, 1987: *Från kunskapens frukt till Babels torn. En bok om fackspråk*. Malmö: Liber.
- Lind Palicki, Lena, 2015: Principer och språksyn i språkvårdens diskussioner – exemplet samkönad. I: *Från social kategorisering till diskriminering: fyra studier av språk och diskriminering och ett modellförslag*, red. av Mats Landqvist. (Text och samtalsstudier från Södertörns högskola 4.) Huddinge: Södertörns högskola. S. 123–152.
- Lindberg, Bo, 1984: *De lärdes modersmål. Latin, humanism och vetenskap i 1700-talets Sverige*. (Gothenburg Studies in the History of Science and Ideas 5.) Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Lindroth, Sten, 1975: *Svensk lärdoms historia II. Stormaktstiden*. Stockholm: Norstedts.

- Lyngfelt, Benjamin, 2013: Språkråd och deras kontext. Om normering av språkbruk och attityder. I: *Language, Football and All That Jazz*. A Festschrift for Sölve Ohlander, red. av Gunnar Bergh, Rhonwen Bowen & Mats Mobärg. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis. S. 231–247.
- Mattila, Heikki, E. S., [2007], 2013: *Comparative Legal Linguistics. Language of Law, Latin and Modern Lingua Francas*. 2nd ed. Farnham, Surrey & Burlington, VT: Ashgate.
- Olsson, Bernt, 1963: *Spegels Guds verk och hwila. Tillkomsthistoria, världs bild, gestaltning*. Stockholm: Natur och kultur.
- Nya Testamentet = Thet Nyia Testamentit på Swensko (1526). <www.runeberg.org> Hämtad 2017-03-23.
- Pettersson, Gertrud, 1992: *Lagspråk och samhällsutveckling: studier över svenskt lagspråk efter 1734*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap, Serie A, 46.) Lund: Lund University Press.
- Rogström, Lena, 2009: Språkplanering i praktiken? En lexikalisk studie i förarbetena till 1734 års lag. I: *Språk och Stil NF 19*. S. 5–34.
- Rogström, Lena, 2010: I akt och mening. En jämförelse av ordförrådet i 1734 års lag med samtida ordböcker. I: *Studier i svenska språkets historia 11. Förhandlingar vid Elfte sammankomsten för svenska språkets historia i Uppsala 23–24 april 2010*, red. av Maj Reinhammar. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 113.) Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur. S. 189–199.
- Rogström, Lena, 2013: Lagspråk, lexikon och lexisering. En studie av språklig samverkan under 1700-talet. I: *LexicoNordica 20*. S. 167–184.
- Rogström, Lena, 2014: Från dilation till uppskov. Var ordböcker viktiga i etableringen av ett juridiskt ordförråd? I: *Rapport fra Konferense om leksikografi i Norden*. Oslo 13.–16. augusti 2013, red. av Ruth Vatvedt Fjeld. (Nordiske studier i Leksikografi 12.) S. 385–401.
- Rogström, Lena & Landqvist, Hans, 2015: Ett tidigt försök att etablera en svensk juridisk vokabulär? Lexikaliska och fackspråkliga perspektiv på en juridisk handbok från 1674. I: *Rajoen dynamiikkaa. VAKKI-symposiumi XXXV 12.–13.2.2015*, red. av Daniel Rellstab & Nestori Siponkoski. (VAKKI Publications 4.) Vaasa: Vaasan yliopisto, S. 199–208.
- Rogström, Lena & Landqvist, Hans, 2016a: A terminologia Latina till svenska ord. En studie av latinska och svenska lexikala enheter i två juridiska handböcker från 1670-talet. *Svenska språkets historia 14*. Vasa 9 och 10 juni 2016. Vasa: Vasa universitet. Under utg.
- Rogström, Lena & Landqvist, Hans, 2016b: Approaches to Latin and Swedish in two Swedish 17th century legal handbooks – an early sign of changing language policy among members of the legal profession? Inskickat ms.
- Ruthström, Bo, 2002: Land och fæ. Strukturellt-rättsfilosofiska studier i fornnordiskt lagspråk över beteckningar för egendom i allmänhet med underkategorier. (Nordlund 23. Småskrifter från Institutionen för Nordiska språk i Lund.) Lund: Institutionen för nordiska språk. Lunds universitet.
- Rålamb, Clas, 1674: *OBSERVATIONES JURIS PRACTICÆ*. Stockholm.
- Sahlstedt, Abraham, 1773: *Swensk ordbok*. Stockholm.

- Schlyter, Carl Johan, 1877: Ordbok till Samlingen av Sveriges Gamla Lagar. Saml. af Sveriges Gamla Lagar 13. Lund.
- Secher, Wilhelm Adolf & Stöchel, Christian, 1893: Forarbejderna til Kong Kristian V.s danske Lov. Selskabet for udgivelser af kilder til dansk historie. København. <https://archive.org/details/forarbejderneti00dengoog> (Hämtad 17 mars 2016.)
- Sjögren, Wilhelm, 1900–1909: Förarbetena till Sveriges rikets lag: 1686–1736: efter offentligt uppdrag / utgifna af Wilhelm Sjögren. Uppsala.
- Skautrup, Peter, 1947: Det danske Sprogs Historie. Andet bind. Fra Unionsbrevet til danske Lov. København: Gyldendanske boghandel nordisk forlag.
- Spegel, Haquin, [1685] 1998: Gudz Werk och Hwila/ Thet är hela werldenes under samma skapelse/ uti sex dagar af then altzmäktige Gud fullbordad. I: Samlade skrifter av Haquin Spegel utgivna av Bernt Olsson och Barbro Nilsson. Första delen. Voly 1. Text. Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet XXV. Stockholm.
- Spegel, Haquin, 1712: Glossarium Sveo-Gothicum Eller Swensk-Ordabook. Lund.
- Språkriktighetsboken: 2005. Utarbetad av Svenska språknämnden. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 53.) Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Ståhle, Carl-Ivar, 1970: Svenskt bibelspråk från 1500-tal till 1900-tal. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 40.) Stockholm: Läromedelsförlaget.
- Swedberg, Jesper, 1716: Schibbolet, Swenska språkets rycht och richtighet. Skara.
- Swedberg, Jesper, 2009: Swensk Ordabok. Utgiven efter Uppsala-handskriften, med tillägg och rättelser ur övriga handskrifter, av Lars Holm. Skara: Stiftelsen för utgivande av Skaramissalet.
- Söderwall, Karl Fredrik, 1884–1918: Ordbok öfver svenska medeltids-språket. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1. Svenska skrifter.) Lund: Svenska fornskriftsällskapet.
- Teleman, Ulf, 1991: Om normföreställningars födelse. I: (Studier i svensk språkhistoria 2.) Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis. S. 214–229.
- Teleman, Ulf, 2002: Ära, rikedom och reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 85.) Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Teleman, Ulf, 2003: Tradis och Funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 87.) Stockholm: Norstedts Ordbok
- Wendt, Bo-A., 1997: Landslagsspråk och stadslagsspråk: Stilhistoriska undersökningar i Kristoffers landslag. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A. 53.) Lund: Lund University Press.
- Wessén, Elias, 1968: Svenskt lagspråk (2:a uppl). Lund: Gleerups.
- 1734 års lag = Sveriges rikets lag gillad och antagen på Riksdagen år 1734. [1984]: (Skrifter utgivna av Institutet för Rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin. Rättshistoriskt bibliotek.) Lund: Institutet för rättshistorisk forskning.

Elektroniska källor:

Korp = <https://spraakbanken.gu.se/korp/> Hämtad 2017-03-23

Tankar kring *kring*

En diakron studie av prepositionsbruket vid kognitionsverb

AV CHRISTIAN WALDMANN och MARLENE JOHANSSON FALCK

Abstract

Waldmann, Christian, christian.waldmann@lnu.se, Associate Professor, Department of Swedish, Linnaeus University; *Johansson Falck, Marlene*, marlene.johansson.falck@umu.se, Associate Professor, Department of Language Studies, Umeå University: “Thinking around: On the usage of the Swedish preposition *kring* ‘around’ with cognition verbs”. *Språk och stil* NF 27, 2017, pp. 96–128.

This article deals with the usage of Swedish prepositions with cognition verbs. Our main focus is on the usage of the preposition *kring* ‘around’. The study is done within the framework of Cognitive Linguistics, and the notions of trajectory (TR) and landmark (LM) are used to describe the relationships involved. Questions asked are 1. Has the usage of *kring* with cognition verbs changed over time? If so, how? and 2. Has the preposition usage with the cognition verbs *filosofera* ‘philosophize’, *fokusera* ‘focus’, *forska* ‘research’, *fundera* ‘contemplate’, *reflektera* ‘reflect’, *resonera* ‘reason’, *spekulera* ‘speculate’, and *tänka* ‘think’ changed over time? If so, how?

The study is based on news texts from the period of 1923–2012 from the *Korp* Corpus. Taken together, the investigated data contains 3.7 million sentences and 56 million tokens of press texts.

Our results show that changes in the usages of the prepositions are specific to each verb rather than following an overall trend. Throughout the period, the verbs *fokusera*, *fundera*, *reflektera*, *spekulera* and *tänka* are used with prepositions that suggest that people’s thoughts (TR) are directed down towards, or into, abstract topics (LM). The verbs *filosofera*, *forska*, and *resonera*, on the other hand, are used with prepositions that suggest thinking (TR) around abstract topics (LM). There is an increase in the usage of *kring* with *resonera*, and a decrease in the usage of *kring* with *fokusera*.

Keywords: cognition verbs, cognitive linguistics, diachronic change, *kring*, mental representations, news texts, prepositions, Swedish.

1. Inledning

Bruket av prepositionen *kring* har under en längre tid varit föremål för diskussioner, inte bara bland språkvårdare, forskare och lärare utan också

Tack till Kungliga Vitterhetsakademien och Knut och Alice Wallenbergs stiftelse för finansiering av Johansson Falcks akademiforskartjänst (KAW 2009.0295) under tiden för studien.

bland den språkintresserade allmänheten. I dessa diskussioner har *kring* inte sällan utmålats som ett modeord som i allt större utsträckning ersätter mer vedertagna prepositioner såsom *i*, *om*, *på* och *över*. Några illustrerande exempel ges i (1)–(3) (våra kursiveringar), där *kring* används i stället för *i*, *om* eller *på* i (1), i stället för *i* eller *om* i (2) och i stället för *över* i (3). Ytterligare ett exempel ges i (4) där *kring*, på ett till synes motsägelsefullt sätt, används i stället för *på* för att beteckna någons tankemässiga fokus på någonting.

- (1) Det menar doktor Magnus Ranstorp som de senaste 20 åren har forskat *kring* terrorism, med speciellt fokus på islamistisk extremism. (Nerikes Allehanda, 24 juni 2015, <http://na.se/nyheter/orebro/1.3039221-forskaren-sapo-agerar-inte-godtyckligt->)
- (2) Och vem som blir trea där är i nuläget vanskligt att spekulera *kring*. (Sveriges Radio, 11 maj 2015, <http://sverigesradio.se/sida/gruppsida.aspx?programid=2688&grupp=9154&artikel=6162618>)
- (3) Artikelförfattarna är dock kritiska till de sätt många skotska lärare reflekterar *kring* sin undervisning. (Skolverket, 17 mars 2014, <http://www.skolverket.se/skolutveckling/forskning/didaktik/relationer-larande/reflektion-i-ensamhet-inte-effektivt-for-skolutveckling-1.216486>)
- (4) [...] diskussionerna kommer att fokusera *kring* hur avtalet kan bli dynamiskt och långsiktigt, så att det bidrar till att hålla den globala temperaturökningen under två grader. (<http://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2015/05/sverige-var-d-for-dialog-infor-klimatmotet-i-paris/>)

Frågan kvarstår dock om bruket av *kring* verkligen har förändrats. Har dess användningsområde utökats över tid, och har bruket av *kring* i så fall ökat på bekostnad av andra prepositioner?

Trots intresset för bruket av *kring* har detta uppmärksammats sparsamt i tidigare forskning. Lyly (1997) genomförde en lexikografisk undersökning av prepositionsbruket i samband med verbet *forska*, med särskilt fokus på prepositionerna *i*, *kring*, *om* och *på*, i ett material från Språkbanken bestående framförallt av presstext (Press 65, Press 76, DN 87, GP 94, Press 95, Press 96) men också av tidskriften *Forskning och framsteg* och riksdagsdebatter från 1978 och 1979. Undersökningen visade att prepositionerna *i*, *om* och *på* används delvis överlappande tillsammans med verbet *forska*. *Kring*, däremot, har en vidare betydelse än övriga prepositioner och används därför inte överlappande med dessa med verbet *forska*. Studien drar dock inga slutsatser om den kronologiska ordningen för de olika prepositionerna. Lyly menar att användningen av *på* till-

sammans med verbet *forska* är tämligen ny och framförallt sker i mer vardagliga sammanhang.

Frisendal (2010) undersöker betydelse hos *kring* i ett material bestående av svensk presstext från Språkbanken och Presstext som sträcker sig från 1965 till 2008. Studien visar bl.a. att *kring* används i liknande betydelser under hela perioden, men att bruket av *kring* ökade i abstrakt betydelse (från 36 % 1965 till 61 % 2008) jämfört med bruket av *kring* i spatial betydelse (från 36 % år 1965 till 22 % år 2008). Frisendal studerade också en undergrupp till den abstrakta användningen där verbet/substantivet som kopplar ihop *kring* med dess rektion betecknar en aktivitet som refererar till kommunikation, undersökande eller tänkande. Bruket av *kring* i denna betydelse ökade från 27 % 1965 till 43 % 2008. Frisendals studie gör emellertid inga jämförelser med bruket av mer vedertagna prepositioner under samma period.

Även Einarsson (2009) noterar i sin undersökning av talad och skriven svenska från 60- och 70-talen en ökning av bruket av *kring* i abstrakt betydelse. Han menar vidare att ökningen av abstrakta *kring* troligen främst har skett på bekostnad av den mer vedertagna prepositionen *om* (vars konkreta betydelse är densamma som hos *kring*). Eftersom Einarsson endast fann ett 15-tal belägg på abstrakta *kring* i sitt longitudinella material är det angeläget att undersöka hans observation i relation till ett mer omfattande longitudinellt material.

Sammanfattningsvis ger tidigare forskning visst stöd till föreställningen att bruket av *kring* har ökat i abstrakta kontexter. Huruvida denna ökning skett på bekostnad av andra prepositioner är dock fortfarande oklart.

Denna studies övergripande syften är att empiriskt undersöka påståendet att prepositionen *kring* har ökat på bekostnad av mer vedertagna prepositioner i abstrakta sammanhang samt att empiriskt kartlägga det till synes motsägelsefulla bruket av *kring* för att beteckna någons tankemässiga fokus på någonting (som i exempel 4 ovan). Följande forskningsfrågor har varit vägledande genom studien:

1. Har bruket av *kring* med kognitionsverb förändrats över tid? I så fall, på vilket sätt?
2. Har prepositionsvalet för enskilda kognitionsverb förändrats över tid? I så fall, på vilket sätt?

Vi genomförde därför en omfattande undersökning dels av bruket av *kring* tillsammans med verb som refererar till kognitiva aktiviteter (kognitionsverb), dels av prepositionsbruket vid ett urval av kognitionsverben. Vårt fokus på ett antal specifika verb gjorde det möjligt att jämföra bruket av *kring* med bruket

av andra prepositioner i samma kontext. Valet att studera kontexter där *kring* föregås av just kognitionsverb grundas på att dessa, per definition, inleder fraser som betecknar kognitiva, och därmed abstrakta, aktiviteter.

I denna artikel presenterar vi resultaten från undersökningen samt diskuterar bruket av *kring* i abstrakta sammanhang. Artikeln är strukturerad enligt följande: I avsnitt 2 skisseras de relevanta semantiska aspekterna hos prepositionen *kring*, och tidigare forskning om *kring* ges en närmare presentation. I avsnitt 3 beskrivs det undersökta materialet och metoden. Resultaten presenteras i relation till tidigare forskning i avsnitt 4. Avslutningsvis diskuterar resultaten i avsnitt 5.

2. Bakgrund

Vår undersökning har genomförts inom ett kognitivt lingvistiskt ramverk, och begreppen trajektor (TR) och landmärke (LM) används för att beskriva de rumsliga relationer som betecknas av prepositionerna. Vi tänker oss alltså att språkbruk speglar språkares mentala representationer (se Langacker 1987; 2002) och att språkares bruk av just prepositioner säger någonting om hur de begrepp som ingår i dessa representationer förhåller sig till varandra. Sålunda speglar satsen *bollen är på bordet* en mental representation där någon föreställer sig en boll på ett bord och satsen *bollen är under bordet* en mental representation där någon föreställer sig en boll under ett bord. Med TR avses den enhet i en mental representation som rör sig eller befinner sig någonstans (i våra exempel *bollen*) och med LM den referenspunkt som används för att lokalisera denna enhet (i våra exempel *bordet*) (se Langacker 1987 s. 217). TR och LM är därmed synonyma med A- och B-referenter i *Svenska Akademiens grammatik* (SAG, Teleman m.fl. 1999 s. 686).

Av *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB) framgår att (*om*)*kring* har använts under en lång tid för att beteckna konkreta rumsliga förhållanden. Både SAOB och SAG (1999 s. 697, 705) redogör för betydelseerna hos *kring*. Som illustreras i bild 1 används *kring* exempelvis för att beteckna att en TR befinner sig utefter sidan eller sidorna på ett LM bildande en sluten figur (se a) eller att en TR befinner sig på ömse sidor om ett LM (se b). Vidare kan *kring* beteckna att en TR rör sig i en bana runt ett LM (se c), att en TR rör sig åt olika håll från ett LM som omsluts av denna rörelse (se d), eller att en TR rör sig i krök eller vinkel från en punkt utanför någonting till en punkt på andra sidan (se e).

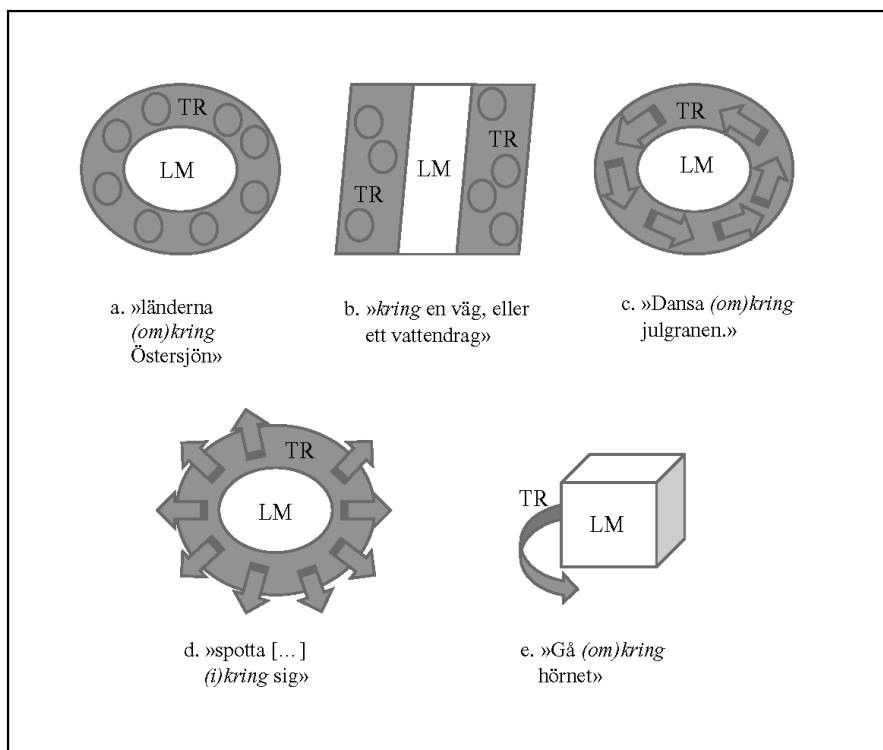

Bild 1. Sammanfattande illustration av några konkreta betydelser hos *kring*. I samtliga illustrationer befinner sig TR inom det mörkare, yttre området medan LM utgör den ljusare mittpunkten eller kärnan som på något sätt omges av TR. Exempelmeningarna är hämtade ur SAOB.

I samtliga fall i bild 1 betecknar *kring* en relation där TR befinner sig utanför, och på så sätt antingen omger, omsluter eller på något sätt begränsar det område där LM befinner sig. I exempel (5) nedan samlades de nyfikna (TR) utanför brandhuset (LM), medan barnen (TR) i (6) kravlade runt avloppsdikena (LM) (och inte direkt i dessa). De rumsliga förhållandena i (5) kan jämföras med dem i illustration (a) eller (b) i bild 1 och de rumsliga relationerna i (6) med dem i (c). I motsats till illustrationerna (a) och (b) är dock TR i exempel (6) i rörelse (jfr med illustration c). Notera att illustrationerna i bild 1 inte gör anspråk på att vara en heltäckande beskrivning av betydelserna hos *kring*.

- (5) Nyfikna samlas *kring* brandhus.
(Svenska Dagbladet, 25 september 2015, <http://www.svd.se/nyfikna-samlas-kring-brandhus>)
- (6) Barn kravlade *kring* öppna avloppsdiken.
(Göteborgsposten, 15 maj 2005)

Förutom i dessa konkreta betydelser kan *kring* också användas i abstrakta betydelser för att beteckna mer eller mindre bildliga förhållanden, (7)–(8). Även dessa bygger på rumsliga relationer där en TR tänks röra sig eller befinna sig omkring ett LM. I exempel (7) betonar *kring* vad som beskrivs som dikternas (som här utgör TR) kretsande rörelse runt en människas död (här LM) och i exempel (7) är motståndet (TR) byggt runt en viss typ av oro (LM).

- (7) Dikterna i den senaste samlingen kretsar *kring* en älskad människas död.
(Svenska Dagbladet, 6 juni 1996)
- (8) Motståndet var byggt *kring* oron för haverier, terrorangrepp, plutoniumstöld och radioaktiviteten.
(Göteborgsposten, 1976)

I motsats till bruket av *kring* i konkreta sammanhang (se bild 1) används *kring* i abstrakta sammanhang inte uteslutande för att beteckna rumsliga förhållanden där TR befinner sig utanför LM. Som framgår av exempel (9)–(11) används *kring* här även i till synes mindre naturliga sammanhang där man kan förvänta sig att TR befinner sig inom ett LM:s tankemässiga fokus. I (9) utlovade Länsstyrelsen i Kalmar under en utbildningsdag om cannabis och nätdroger

- (9) [...] konkreta exempel på hur man kan diskutera *kring* cannabis.
(<http://www.lansstyrelsen.se/kalmar/sv/nyheter/2013/Pages/utbildningsdag-kring-cannabis-och-natdroger.aspx>)

En kursplan vid Mittuniversitetet anger som kursinnehåll

- (10) [...] en bred orientering *kring* frågor rörande områdets ekonomiska och sociala skillnader.
(<https://www.miun.se/utbildning/kurser/ekonomi-juridik-samhalle-och-turism/kulturgeografi/kulturgeografi-gr-a-nord-och-syd-utvecklingsgeografins-grunder-75-hp/kursplan>)

Samma kursplan anger som lärandemål att studenten ska kunna

- (11) [...] diskutera *kring* vilka faktorer som påverkar områdets sociala och ekonomiska möjligheter.

Wellander (1973 s. 163) påpekar att bruket av *kring* i sådana här sammanhang »kan vara berättigat om meningen är att framhålla att den följande framställningen så att säga kretsar omkring ämnet utan att gå in på dess egentliga kärn-

punkt». Han noterar dock att *kring* även används i sammanhang där det inte föreligger någon sådan mening. Exempelvis torde det knappast vara avsikten i våra exempel (9)–(11) att diskuterandet och orienteringen inte ska beröra respektive kärnpunkter *cannabis*, *frågor rörande områdets ekonomiska och sociala skillnader* och *vilka faktorer som påverkar områdets sociala och ekonomiska möjligheter*. På motsvarande sätt torde det inte heller vara avsikten i exempel (1)–(3) ovan att forskandet inte ska beröra kärnpunkten *terrorism*, att spekulerandet inte ska beröra *vem som blir trea* eller att reflekterandet inte ska beröra *sin undervisning*.

Vissa språkare skulle kanske anföra att valet av just *kring* öppnar upp för en bredare syn på ämnet som innefattar inte bara ämnets kärnpunkt utan även relaterade aspekter som kan vara relevanta i de aktuella sammanhangen, och att det därför är fullt möjligt att *forska*, *spekulera*, *reflektera*, *diskutera* och ge en orientering *kring* ett ämne samtidigt som dess kärnpunkt berörs.

En alternativ förklaring till bruk av *kring* i abstrakta sammanhang som (7)–(11) ovan är att *kring* här använts för att betona det sätt på vilket vissa abstrakta ämnen närmas. Kanske är det känsligheten i ämnet *en älskad människas död* i (7) som är förklaringen till att dikterna *kretsar kring* detta ämne snarare än angriper det på ett mer direkt sätt. Likaledes är det möjligt att det är komplexiteten, och därmed svårgripbarheten, hos ämnen som *oron för haverier*, *terrorangrepp*, *plutoniumstöld* och *radioaktiviteten* i (8), bruket av *cannabis* i (9), *frågor rörande områdets ekonomiska och sociala skillnader* i (10) och *faktorer som påverkar områdets sociala och ekonomiska möjligheter* i (11) som motiverar bruket av *kring* i samband med ämnen som dessa. Det förefaller med andra ord även möjligt att bruket av *kring* i abstrakta sammanhang som dessa kan vara motiverat av upplevelsen att vissa abstrakta ämnen är svårgripbara. Vårt forskande, spekulerande, resonerande och diskuterande runt dessa ämnen kan därför ses som de mer eller mindre lyckade tankemässiga försök (TR) att beröra ett svårgripbart, eller känsligt ämne (LM) (se bild 2).

Bruket av *kring* i sammanhang där man inte bara förväntar sig beröring av utan snarare fokus på kärnpunkten framstår dock som mer motsägelsefullt. I exempel (4) ovan skrev Regeringskansliet den 28 maj 2015 i ett pressmeddelande om Sveriges värdskap för ett dialogmöte inför klimatmötet i Paris att *diskussionerna kommer att fokusera kring hur avtalet kan bli dynamiskt och långsiktigt*. Och på Kungliga Vetenskapsakademiens hemsida kan man läsa att dess kommitté i en debattartikel i Dagens Nyheter den 2 april

(12) [...] beslutade att fokusera *kring* meriteringstjänsten.

(<http://www.kva.se/sv/Om-akademien/Akademinyheter/nr-2-2014/Debattartikel-om-meriteringstjansterna/>)

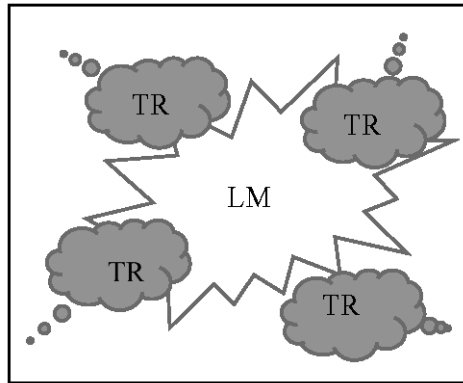

Bild 2. Tankemässig aktivitet *kring* ett diffust, känsligt eller svårgripbart ämne.

Till skillnad från de tidigare diskuterade exemplen som endast förutsatte beröring av en kärnpunkt definierar verbet *fokusera* en väl avgränsad kärnpunkt på vilken ett fokus riktas. I exemplen (4) och (12) förutsätts ett fokus på diskussionernas och artikelns kärnpunkter. Med andra ord implicerar verbet *fokusera* i dessa exempel att mötets diskussioner kommer att gå in på och hålla sig till den egentliga kärnpunkten *hur avtalet kan bli dynamiskt och långsiktigt, så att det bidrar till att hålla den globala temperaturökningen under två grader* och att kommittén i sin artikel kommer att gå in på och hålla sig till kärnpunkten *meriteringstjänsten*. Det krav på fokus på kärnpunkten som verbet *fokusera* medför står i skarp kontrast till de rumsliga relationer som *kring* betecknar. Det innebär fokus på ett omslutet område (se samtliga LM i bild 1) snarare än på de områden som befinner sig utanför dessa (samtliga TR i bild 1).

Sannolikt är det just kombinationen av ett verb som *fokusera*, som definierar en väl avgränsad kärnpunkt på vilken fokus riktas, med en preposition som *kring*, i vars centrala betydelse ingår 'avsaknad av beröring med en kärnpunkt', som bryter mot många språkares intuition. Grünbaum (2001 s. 159) skriver särskilt om bruket av *kring* tillsammans med verbet *fokusera* att »[...] betydelsena av *brännpunkt* och *kring* [inte går] att förena». Huruvida prepositionen *kring* kan öppna upp för en bredare syn på ämnet som inte bara innefattar ämnets kärnpunkt utan även relaterade, relevanta aspekter i sammanhang som förutsätter fokus på kärnpunkten, på samma sätt som i sammanhang som förutsätter beröring av en kärnpunkt, är därför mer oklart. Tidigare forskning säger inte något om bruket av *kring* i abstrakt betydelse där det förutsätts fokus på en kärnpunkt (dvs. i betydelsen där TR befinner sig helt och hållet innanför LM:s yttre gräns). Hur bruket av *kring* ser ut i sammanhang som i våra exempel (4) och (12) ovan är alltså fortfarande oklart.

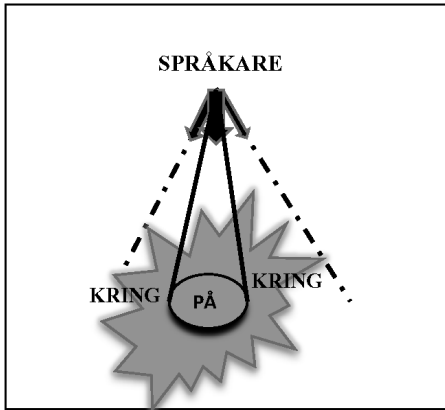

Bild 3. *Fokusera på* (heldragen linje) och *fokusera kring* (streckad linje)

Det förefaller dock möjligt att även det till synes onaturliga bruket av verbet *fokusera* tillsammans med *kring* i exempel (4) och (12) går tillbaka till hur språkare upplever sig närmandet av vissa abstrakta ämnen. Båda dessa exempel handlar även de om komplexa skeenden (dvs. diskussioner som syftar till att *fokusera kring hur avtalet kan bli dynamiskt och långsiktigt* respektive en kommittés *fokus [...] kring en meriteringstjänst*) där ämnen som kan te sig svåra att omfatta behandlas. Möjligen är det just detta faktum som ligger bakom bruket av frasen *fokusera kring* i dessa sammanhang. Som illustreras av bild 3 kan någons fokus på ett mer väldefinierat ämne upplevas som mer precist än någons fokus på ett mer diffust sådant. I det väldefinierade, mer fokuserade fallet, torde frasen *fokusera på* vara bäst lämpad att beteckna den tankeprocess som sker, men i det mer diffusa ter sig frasen *fokusera kring* som ett lämpligt alternativ.

Som antytts ovan är tidigare forskning om bruket av *kring* sparsam. Frisendals (2010) studie om bruket av *kring* i svensk presstext under perioden 1965 till 2008 undersöker i vilka sammanhang *kring* brukas samt om bruket av *kring* förändrats över tid. Med utgångspunkt i en kognitiv semantisk teori där bildscheman användes för att illustrera de mentala representationer som ligger till grund för den betydelse vi tillskriver *kring* identifierar hon 15 olika betydelser i det undersökta urvalet. En gemensam nämnare för så gott som alla dessa betydelser är avsaknaden av omedelbar beröring av en kärnpunkt. Frisendal beskriver detta fokus med att en TR befinner sig utanför ett LM:s yttre gräns och omsluter och/eller rör sig runt eller in mot LM, dock utan att korsa LM:s gräns. Likt Wellander (1973) och SAG (1999 s. 689) finner dock Frisendal i sitt material även exempel på *kring* som används i betydelser där TR befinner sig innanför LM:s yttre gräns. I en av dessa betydelser befinner sig TR såväl utanför

som innanför LM:s yttre gräns (13), och i en annan i Frisendals material tämligen ovanlig betydelse befinner sig TR helt och hållet innanför LM:s yttre gräns (14).

(13) Företaget har vägrat förhandla *kring* lönerna.

(14) *Kring* torget blir det marknad med bland annat försäljning av hantverk.
(Frisendal 2010 s. 45, 50)

Den förstnämnda betydelsen exemplifierad i (13) påträffades enbart i abstrakt¹ betydelse och motsvarar våra exempel på betydelsen 'beröring av en kärnpunkt' i (1)–(3) och (9)–(11) ovan. Den sistnämnda betydelsen exemplifierad i (14) påträffades enbart i spatial² betydelse, men borde, enligt Frisendal, även vara möjlig i abstrakt betydelse. Den abstrakta betydelsen torde motsvara våra exempel på betydelsen 'fokus på en kärnpunkt' i (4) och (12) ovan.

Frisendal kartlägger även förekomsten av *kring* i de 15 olika betydelseerna vid fem olika tidpunkter – 1965, 1987, 1995, 2004 och 2008. Hennes resultat visar att alla betydelser fanns representerade vid samtliga tidpunkter i materialet och att bruket av vissa betydelser inte förändrades märkbart under perioden 1965–2008. Exempelvis låg bruket av *kring* i betydelsen där TR befinner sig helt och hållet innanför LM:s yttre gräns (se exempel (14) ovan) konstant på 0–0,6 % genom hela undersökningsperioden.

Den betydelse som var vanligast genom hela undersökningsperioden kan beskrivas med ett bildschema där TR omsluter LM på alla sidor och har kontakt med LM. Det är också denna betydelse som har ökat mest (från strax under 30 % 1965 till strax över 50 % 2008), särskilt i abstrakt användning. I den abstrakta användningen saknas ofta tydliga avgränsningar i TR:s befintlighet och/eller rörelse, vilket inte sällan leder till flertydighet. En stor del av de abstrakta kan tolkas som att TR befinner sig både utanför och innanför LM:s yttre gräns såsom i exempel (13) ovan. Användningen av *kring* i denna betydelse ('beröring av en kärnpunkt') ökade under perioden och är, enligt Frisendal, numera väl etablerad i standardspråket.

I samtliga ovan angivna exempel innehållande *kring* där avsikten att beröra eller fokusera på kärnpunkten finns, dvs. exempel (1)–(4) och (9)–(13), rekommenderade Wellander (1973) att en mer vedertagen preposition används, t.ex. *forska i/om/på, spekulera i/om, reflektera över, orientering i, fokusera på* och *förhandla om*. Emellertid tyder det ökade bruket av *kring* i abstrakt betydelse noterat av Frisendal (2010) och Einarsson (2009) på att denna rekommendation

¹ En användning kategoriserades som abstrakt om både TR och LM refererade till abstrakta företeelser.

² En användning kategoriserades som spatial om både TR och LM refererade till spatiala företeelser.

kommit på skam. Noteras bör också att vid verbet *diskutera*, som i exempel (9) och (11), handlar det inte om att *kring* har använts i stället för en annan preposition, utan snarare om att *kring* har tillkommit i en annars prepositionslös konstruktion, dvs. *diskutera cannabis* och *diskutera vilka faktorer*.

Mot bakgrund av att bruket av *kring* i abstrakta sammanhang förefaller ha ökat är det intressant att få en djupare förståelse för hur detta bruk ser ut. Framförallt abstrakta sammanhang som förutsätter beröring av eller fokus på en kärnpunkt framstår som angelägna att undersöka.

I denna artikel presenterar vi resultaten från en omfattande undersökning av bruket av *kring* i abstrakt betydelse med särskilt fokus på betydelseerna 'beröring av en kärnpunkt' och 'fokus på en kärnpunkt' vid verb som refererar till kognitiva aktiviteter.

3. Metodologi

3.1 Material

Materialet som ligger till grund för denna undersökning består av presstext från perioden 1923–2012 och har hämtats från Korp vid Språkbanken vid Göteborgs universitet (Borin, Forsberg & Roxendal 2012). Totalt omfattar det undersökta materialet 3 711 026 meningar och 56 032 346 tokens.

Vi valde presstext för att språket riktar sig till allmänheten samtidigt som det har särskilda krav på sig att vara korrekt och riktigt. Det torde därför representera någon form av allmängiltigt skriftspråk eller standardskriftspråk. Vidare består presstext av en mängd olika genrer som behandlar många olika ämnen, t.ex. ledare, kultur, nöje, sport, ekonomi och nyhetsartiklar. Genre- och ämnesmångfalden borde därför boga för en språklig bredd som inkluderar många olika stilnivåer. Eftersom presstext representerar ett någorlunda formellt skriftspråk förväntar vi oss inte att eventuella språkliga nymodigheter blir synliga tidigast i vårt material. Det är troligare att en språklig nymodighet blir synlig i vårt material först efter att den har etablerat sig i talspråket och i mindre formella skriftspråkliga genrer. En undersökning av bloggtexter och andra informella texttyper på nätet torde därför resultera i en annan bild av bruket av *kring* än den vi kommer att presentera i denna artikel.

Perioden 1923–2012 valdes eftersom vi ville blottlägga eventuella utvecklingstendenser med särskilt fokus på perioden från mitten av 1900-talet till bör-

jan av 2000-talet. Startpunkten 1923 markerar den tidigaste korpusen med presstext vid Språkbanken. Data samlades in från följande korpusar vid sju olika tidpunkter under perioden 1923–2012: ORDAT: Svenska Dagbladets årsbok 1923–1958, Press 65, Press 76, DN 1987, Press 96, GP 2005 och GP 2012. En översikt över innehåll samt information om antal meningar och tokens i respektive korpus återfinns i tabell 1. Eftersom dataexcerperingen visade att antalet belägg var få i de två tidigaste korpusarna har vi valt att slå samman dessa till en datapunkt som sträcker sig från 1923–1965. I den fortsatta framställningen kommer vi att referera till denna datapunkt som Press 1923–1965.

Tabell 1. Översikt över materialet.

Korpus	Innehåll	Antal meningar	Antal tokens
ORDAT: Svenska Dagbladets årsbok 1923–1958	25 årgångar av Svenska Dagbladets årsbok 1923–45, 1948 och 1958	71 484	1 525 129
Press 65	Artiklar från Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, Svenska Dagbladet, Stockholmstidningen, Dagens Nyheter och Sydsvenska Dagbladet	53 624	1 120 332
Press 76	Artiklar från Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, Svenska Dagbladet, Stockholmstidningen, Dagens Nyheter och Sydsvenska Dagbladet	89 175	1 351 080
DN 1987	Dagens Nyheter	364 226	5 122 237
Press 96	Artiklar från Göteborgsposten och Svenska Dagbladet	449 148	6 530 515
GP 2005	Artiklar från Göteborgsposten	1 406 044	23 191 048
GP 2012	Artiklar från Göteborgsposten	1 277 325	17 192 005
TOTALT		3 711 026	56 032 346

Av tabell 1 framgår att innehållet i de olika korpusarna vid de olika datapunkterna inte är detsamma. Exempelvis innehåller Press 1923–1965 och Press 1976 artiklar från flera större dagstidningar, medan Press 1996 innehåller artiklar från Göteborgsposten och Svenska Dagbladet, och DN 1987, GP 2005 och GP 2012 enbart innehåller artiklar från Dagens Nyheter respektive Göteborgsposten. Det är dock vår övertygelse att dessa innehållsskillnader inte påverkar jämförbarheten och möjligheten att blottlägga utvecklingstendenser negativt, eftersom samtliga korpusar består av större, väletablerade svenska dagstidningar.

Av tabellen framgår också att korpusarna vid de olika tidpunkterna inte är lika stora till antal meningar och tokens. Vi har valt att undersöka samtliga korpusar i sin helhet i stället för att göra storleksmässigt jämförbara urval ur de olika korpusarna. En undersökning av korpusarna i sin helhet torde resultera i en rättvisare beskrivning av det faktiska prepositionsbruket vid de olika tidpunkterna.

3.2 Metod

För att besvara studiens syften med tillhörande forskningsfrågor genomfördes två olika sökningar i korpusarna. I den första sökningen excerperades samtliga belägg på *kring*. Vi avgränsade sökningen till att endast omfatta *kring* som direkt föregicks av ett verb. Totalt resulterade denna sökning i 1 878 belägg. Efter en manuell granskning, där belägg som inte utgjorde kombinationer av verb+*kring* samt belägg som förekom flera gånger exkluderades, återstod 1 838 belägg. I tabell 2 visas hur de verb+*kring*-kombinationer som ingick i analysen fördelas på respektive tidpunkt.

Tabell 2. Antal belägg på verb+*kring*-kombinationer.

Tidpunkt	Antal belägg
Press 1923–1965	62
Press 1976	50
DN 1987	157
Press 1996	218
GP 2005	683
GP 2012	668
TOTALT	1 838

Eftersom tidigare forskning pekar mot att bruket av prepositionen *kring* har ökat i abstrakta kontexter var vi intresserade av hur utbrett detta bruk är i en så abstrakt domän som kognitiva aktiviteter och hur bruket av *kring* har förändrats i denna domän under perioden fram till 2012. Resultaten från vår sökning analyserades därför med avseende på om verbhandlingen refererade till en kognitiv aktivitet eller inte. Beläggen klassificerades antingen som *kognitionsverb* eller *övriga verb*.

För att kartlägga hur prepositionsbruket ser ut vid kognitionsverb gjordes ett urval bestående av de sju kognitionsverb som uppvisade de högsta frekvenserna i den första sökningen. Eftersom vi var intresserade av prepositioner som definierar relationen mellan TR och LM var en styrande princip vid urvalet av

verben att prepositionsfrasen som inleddes av *kring* i den första sökningen skulle fungera som ett prepositionsobjekt (PO) till verbet. Med andra ord inkluderade vi i vår andra sökning enbart kognitionsverb som selekterar *kring*-inledda PO. De sju verb som mest frekvent selekterade *kring* i den första sökningen är följande (antal förekomster i vår första sökning anges inom parentes): *forska* (72), *fundera* (58), *resonera* (49), *spekulera* (34), *tänka* (22), *filosofera* (10) och *reflektera* (8). Eftersom vi också var intresserade av betydelsen 'fokus på en kärnpunkt' adderade vi till dessa sju verb även verbet *fokusera* (som hade 3 förekomster i den första sökningen).

Den andra sökningen som genomfördes i korpusarna utgick från verbens stamform – *filosofera*, *fokusera*, *forska*, *fundera*, *reflektera*, *resonera*, *spekulera* och *tänk* – och formulerades så att samtliga belägg som börjar med stamformen excerperades. Detta genererade totalt 42 620 belägg, varav många inte var relevanta för vår undersökning av prepositionsbruket vid kognitionsverb. Samtliga belägg granskades därför manuellt, och belägg som inte innehöll något av ovanstående kognitionsverb exkluderades, t.ex. belägg innehållande substantivet *forskare*, participen *tänkt*, hjälpverbet *tänka* och *spekulera* i ekonomisk betydelse. Vidare exkluderades belägg där de åtta kognitionsverben inte selekterade ett PO och, i de fall som samma belägg förekom flera gånger, dubletter.

Efter exkludering av irrelevanta belägg återstod totalt 10 914 belägg innehållande verb+PO, vilka ingick i analysen. I tabell 3 ges en översikt över hur dessa kombinationer av verb+PO fördelas på respektive verb och tidpunkt.

Tabell 3. Antal belägg på verb+PO.

Verb	Press 1923–1965	Press 1976	DN 1987	Press 1996	GP 2005	GP 2012
<i>filosofera</i>	0	0	1	4	17	8
<i>fokusera</i>	0	0	5	67	427	334
<i>forska</i>	5	6	37	51	155	184
<i>fundera</i>	37	48	227	445	1574	1266
<i>reflektera</i>	10	2	7	35	118	115
<i>resonera</i>	8	3	8	21	59	66
<i>spekulera</i>	8	13	35	56	220	125
<i>tänka</i>	126	118	340	628	2151	1744
TOTALT	194	190	660	1307	4721	3842

Mot bakgrund av föreställningen att bruket av *kring* i abstrakt betydelse – och särskilt i betydelseorna 'beröring av en kärnpunkt' och 'fokus på en kärnpunkt' – har ökat på bekostnad av mer vedertagna prepositioner var vi intresserade av vilka prepositioner som inledde prepositionsobjekten till de åtta verben samt

hur distributionen av dessa prepositioner ser ut under perioden fram till 2012. Resultaten från sökningen analyserades därför med avseende på vilka prepositioner som inledde prepositionsobjekten till respektive verb och de olika prepositionernas frekvens vid respektive verb och tidpunkt. För att analysera om en viss distribution var konstant eller förändrades över tid använde vi Pearsons chi-två-test (χ^2). Signifikansnivån sattes till $p < 0,05$.

4. Resultat

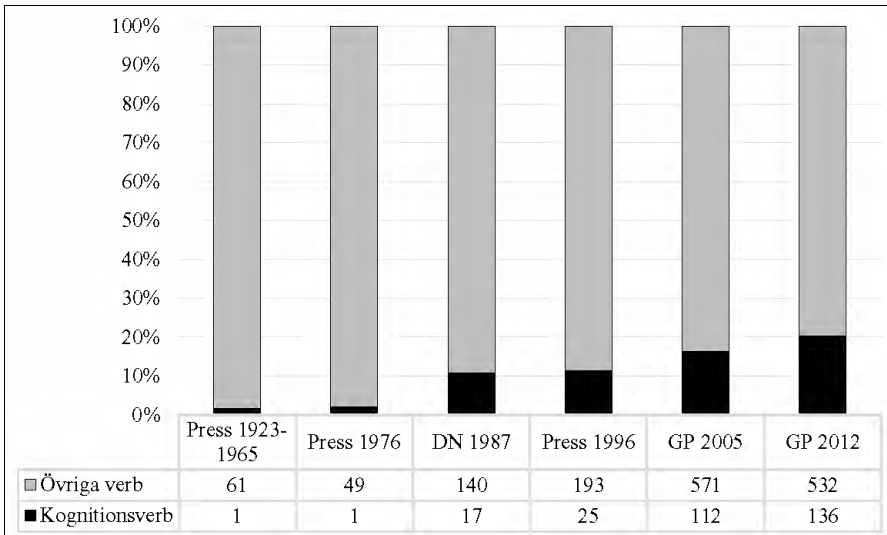
Inledningsvis presenteras i avsnitt 4.1 resultaten från vår undersökning av hur utbrett bruket av *kring* är med kognitionsverb och huruvida detta bruk har förändrats under andra halvan av 1900-talet och början av 2000-talet. Därefter redovisas i avsnitt 4.2 resultaten från undersökningen av prepositionsvalet i PO till kognitionsverben *filosofera*, *fokusera*, *forska*, *fundera*, *reflektera*, *resonera*, *spekulera* och *tänka* i perioden 1923–2012. Bruket av *kring* vid kognitionsverb i nämnda period behandlas specifikt i avsnitt 4.3. Slutligen ges en sammanfattning av resultaten i avsnitt 4.4.

4.1 *Kring* och kognitionsverb

Förekomsten av prepositionen *kring* tillsammans med kognitionsverb och övriga verb presenteras i figur 1. Av figuren framgår att andelen kognitionsverb+*kring* har ökat under perioden. Av de verb som används med *kring* vid de två tidigaste datapunkterna – Press 1923–1965 och Press 1976 – utgör kognitionsverben en försvinnande liten andel: 1,6 % (1/62) respektive 2,0 % (1/50). I DN 1987 och Press 1996 har andelen kognitionsverb+*kring* ökat till 10,8 % (17/157) respektive 11,5 % (25/218), och i GP 2005 och GP 2012 har andelen ökat ytterligare till 16,4 % (112/683) respektive 20,4 % (136/668). Den ökning av andelen kognitionsverb+*kring* som skett mellan Press 1923–1965 och GP 2012 är signifikant ($p < 0,001$).

Några illustrerande exempel på *kring* som används tillsammans med kognitionsverb ges i (15)–(18).

- (15) Boken om Jokkmokk ger också allt som är värt att *veta kring* kommunens bebyggelse, kultur och arbetsliv, dess klimat, växt- och djurliv och inte minst om samernas renskötsel och livsföring.
(Press 65)

Figur 1. Bruket av *kring* tillsammans med kognitionsverb och övriga verb.

- (16) De har *forskat kring* formaldehydreaktorer.
(DN 1987)
- (17) För den som är road av att *fantisera kring* gamla formninnen kan det säkert vara trevligt att segla till vikingarnas öar i Wahlqvists kölvatten.
(Press 96)
- (18) Statsvetaren och socialdemokraten Ulf Bjereld gör statusuppdatering på Facebook för att *problematisera kring* begreppet etnicitet.
(GP 2012)

I (19)–(22) ges några exempel på *kring* som används med övriga verb.

- (19) Striden *kring* denna utställning påminde om den, som för ett par decennier sedan *stod kring* Isaac Grünewalds.
(Svd 23–58)
- (20) Tingsås kyrka i Kronobergs län har av en privatperson erbjudits en tavla föreställande apostlarna som *samlats kring* jungfru Marias rosenfyllda grav sedan hon upptagits till himmelen.
(Press 76)
- (21) Priset lär ha *stannat kring* 10 miljoner kronor, varav den ena hälften skulle erläggas före turneringen och den andra efter.
(Press 1996)
- (22) Samtidigt innebär det att resecentrum stänger som senast klockan 22 när Pressbyrån stänger, en tid som känns snål när vinden *viner kring* perrongerna.
(GP 2005)

Våra resultat antyder alltså att *kring* i allt större utsträckning används med verb som refererar till kognitiva aktiviteter under andra halvan av 1900-talet och början av 2000-talet och att denna ökade användning verkar ha börjat på 1980-talet. Frågan är dock om den ökande andelen kognitionsverb+*kring* av samtliga verb som används med prepositionen *kring* reflekterar en verklig ökning av bruket av *kring* inom kategorin kognitionsverb, eller om ökningen bara är ett resultat av en generell ökning i bruket av kognitionsverb i förhållande till övriga verb i dagspress under den aktuella perioden. Eftersom vi inte har studerat bruket av kognitionsverb i förhållande till övriga verb separat från bruket av *kring* kan vi inte ge något svar på frågan om bruket av kognitionsverb har ökat generellt i dagspress under perioden. Däremot är det viktigt att notera att våra resultat faller väl in i den bild som framkommer i Frisendal 2010, nämligen att bruket av *kring* med kognitionsverb har ökat under andra halvan av 1900-talet. Den sammantagna bilden gör därför troligt att det har skett en verklig ökning i användandet av *kring* i abstrakt betydelse, och särskilt tillsammans med kognitionsverb. Frågor som då uppstår är om det ökade bruket av *kring* tillsammans med kognitionsverb är generell och om ökningen har skett på bekostnad av andra mer vedertagna prepositioner. Dessa frågor behandlas nedan.

4.2 Prepositionsbruk vid kognitionsverb i perioden 1923–2012

För samtliga kognitionsverb i denna delstudie (*filosofera, fokusera, forska, fundera, reflektera, resonera, spekulera* och *tänka*) används, vid sidan av *kring*, flera andra prepositioner för att inleda PO. Vilka prepositioner som används och vilken/vilka som är vanligast varierar mellan olika verb och tidpunkter. För flera verb – *fokusera, fundera, reflektera, spekulera* och *tänka* – är en eller flera prepositioner vanligast genom hela perioden utan större förändringar i distribution. För de resterande verben – *filosofera, forska* och *resonera* – finns en variation i vilken preposition som är vanligast för att inleda ett PO mellan olika tidpunkter. Dessa två grupper av prepositioner behandlas i tur och ordning.

Valet av preposition i PO till *fundera* och *tänka* uppvisar knappt någon variation utan en eller flera prepositioner dominerar genom hela den undersökta perioden. Följande prepositioner har använts för att inleda PO till *fundera*: *i, kring, om, på, runt* och *över*. En översikt över prepositionernas distribution presenteras i figur 2. Prepositionerna *i, om* och *runt* förekommer endast med några enstaka belägg och kan därför betraktas som tämligen marginella som inledare av PO till verbet *fundera*. För *i* påträffades totalt 22 belägg (2 i DN 1987, 1 i

Press 1996, 14 i GP 2005 och 5 i GP 2012), för *om* påträffades totalt 6 belägg (1 i Press 1976, 1 i DN 1987 och 4 i GP 2012) och för *runt* påträffades totalt 2 belägg (1 i GP 2005 och 1 i GP 2012). Resterande prepositioner – *kring*, *på* och *över* – framstår dock som mer etablerade.

Under hela den undersökta perioden är *på* och *över* de vanligaste prepositionerna att inleda PO till *fundera*. Andelen *på*-inledda PO uppgår till 62,2 % (23/37) i Press 1923–1965, 60,4 % (29/48) i Press 76, 64,3 % (146/227) i DN 1987, 59,8 % (266/445) i Press 96, 68,3 % (1075/1574) i GP 2005 och 63,4 % (803/1266) i GP 2012. Tendensen för *på*-inledda PO är att andelen ökar mellan Press 1923–1965 och GP 2012, trots tillfälliga minskningar i Press 76 och Press 96. En signifikansberäkning bekräftar att ökningen är signifikant ($p < 0,05$).

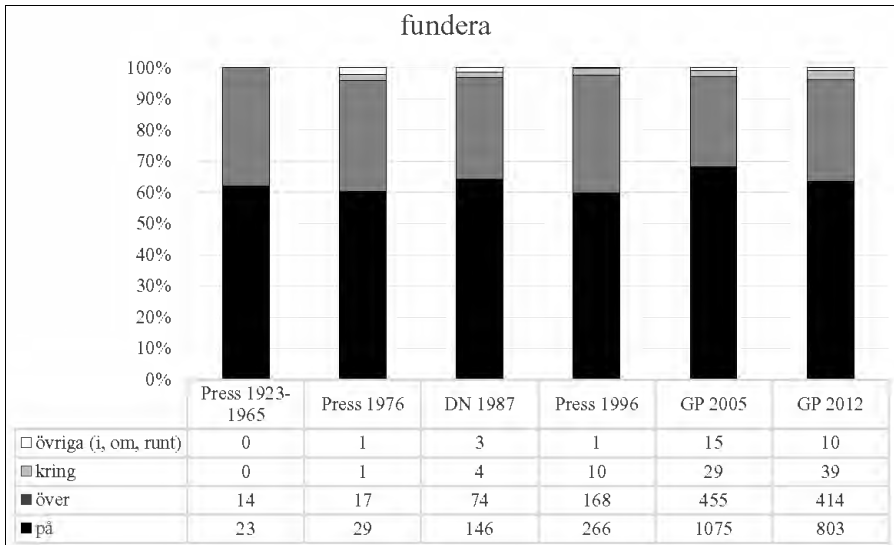
Andelen *över*-inledda PO uppgår till 37,8 % (14/37) i Press 1923–1965, 35,4 % (17/48) i Press 76, 32,6 % (74/227) i DN 1987, 37,8 % (168/445) i Press 96, 28,9 % (455/1574) i GP 2005 och 32,7 % (414/1266) i GP 2012. Till skillnad från *på*-inledda PO är tendensen att andelen *över*-inledda PO minskar mellan Press 1923–1965 och GP 2012. En signifikansberäkning bekräftar att minskningen är signifikant ($p < 0,05$).

Samtidigt som andelen *över*-inledda PO minskar och andelen *på*-inledda PO ökar uppvisar distributionen av *kring*-inledda PO inte några förändringar under perioden (se avsnitt 4.3 nedan för detaljer). Det verkar alltså som att ökningen i användningen av *på*-inledda PO sker på bekostnad av *över*-inledda PO.

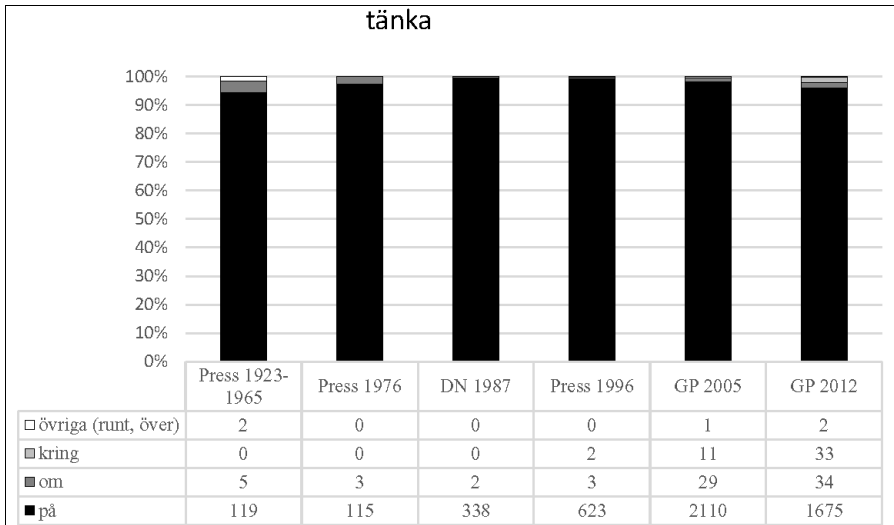
Liksom för *fundera* uppvisar valet av preposition i PO till *tänka* knappt någon variation. Följande prepositioner påträffades som inledare av PO: *kring*, *om*, *på*, *runt* och *över*. En översikt över prepositionernas distribution presenteras i figur 3. Både *runt* och *över* förekommer endast med några enstaka belägg och kan därför sägas vara ytterst marginella. Prepositionen *runt* påträffades endast en gång, i GP 2012, medan *över* påträffades totalt 4 gånger (2 i Press 1923–1965, 1 i GP 2005 och 1 i GP 2012). Övriga prepositioner – *kring*, *om* och *på* – verkar dock tämligen etablerade som inledare av PO till *tänka*.

På-inledda PO är vanligast genom hela perioden, och utgör 94,4 % (119/126) i Press 1923–1965, 97,5 % (115/118) i Press 76, 99,4 % (338/340) i DN 1987, 99,2 % (623/628) i Press 96, 98,1 % (2110/2151) i GP 2005 och 96,0 % (1675/1744) i GP 2012. Tendensen för *på*-inledda PO är att andelen ökar mellan Press 1923–1965 och GP 2012. En signifikansberäkning bekräftar att ökningen är signifikant ($p < 0,001$).

Andelen *om*-inledda PO uppgår till 4,0 % (5/126) i Press 1923–1965, 2,5 % (3/118) i Press 76, 0,6 % (2/340) i DN 1987, 0,5 % (3/628) i Press 96, 1,3 % (29/2151) i GP 2005 och 1,9 % (34/1744) i GP 2012. Tendensen för *om*-inledda

Figur 2. Prepositioner som inleder PO till *fundera*.

Figur 3. Prepositioner som inleder PO till *tänka*.

PO är att andelen minskar mellan Press 1923–1965 och GP 2012. En signifikansberäkning bekräftar att minskningen är signifikant ($p < 0,01$).

Samtidigt som andelen *på*-inledda PO ökar och andelen *om*-inledda PO minskar ökar även andelen *kring*-inledda PO under perioden (se avsnitt 4.3 nedan för detaljer). Eftersom *på*-inledda redan är så dominerande framstår dock alla förändringar som tämligen marginella i sammanhanget.

I motsats till *fundera* och *tänka* uppvisar *fokusera*, *reflektera* och *spekulera* viss variation i valet av preposition i PO, främst i de tidsperioder där de tidigaste beläggen påträffades.

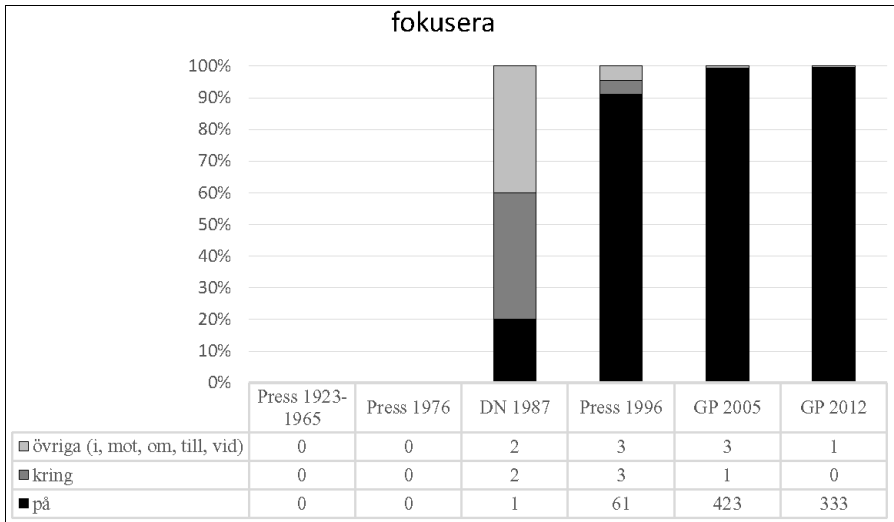
De första 5 beläggen på *fokusera* med tillhörande PO påträffades inte förrän i DN 1987. Vid de följande tidpunkterna har antalet belägg ökat avsevärt. Följande prepositioner användes för att inleda PO i den undersökta perioden: *i*, *kring*, *mot*, *om*, *på*, *till* och *vid*. En översikt över prepositionernas distribution presenteras i figur 4. Prepositionerna *i*, *mot*, *om*, *till* och *vid* förekommer endast med några enstaka belägg och kan därför betraktas som tämligen marginella som inledare av PO till verbet *fokusera*. För *i* påträffades 2 belägg (1 i GP 2005 och 1 i GP 2012), för *mot* 2 belägg (2 i Press 1996), för *om* 1 belägg (GP 2005), för *till* 3 belägg (2 i DN 1987 och 1 i Press 1996) och för *vid* 1 belägg (GP 2005). Även för *kring* påträffades endast några enstaka belägg.

På är den preposition som dominerar under hela perioden, med undantag för i DN 1987 då de få beläggen resulterar i en något avvikande distribution. I Press 1996 utgör *på*-inledda 91,0 % (61/67) av prepositionsobjekten, i GP 2005 99,1 % (423/427) och i GP 2012 99,7 % (333/334). Med andra ord har *på* stärkt sin ställning som den vanligaste prepositionen att inleda PO till verbet *fokusera*.

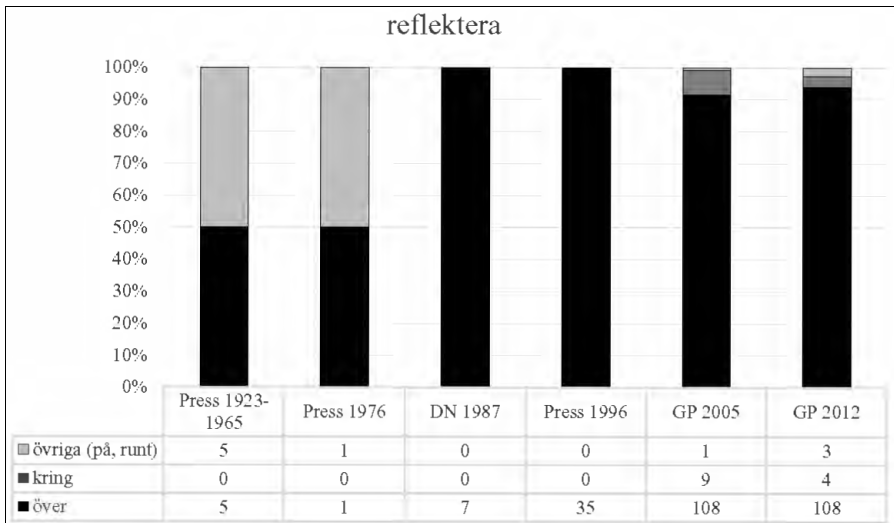
Följande prepositioner användes för att inleda PO till *reflektera* i den undersökta perioden: *kring*, *på*, *runt* och *över*. En översikt över prepositionernas distribution presenteras i figur 5.

På-inledda PO påträffades endast vid de två tidigaste tidpunkterna där de utgör 50 % (5/10) i Press 1923–1965 och 50 % (1/2) i Press 1976. På motsvarande sätt påträffades *runt*- och *kring*-inledda PO endast vid de två senaste tidpunkterna där de utgör 0,9 % (1/118) respektive 7,6 % (9/118) i GP 2005 och 2,6 % (3/115) respektive 3,5 % (4/115) i GP 2012.

Från och med DN 1987 är *över* den vanligaste prepositionen att inleda ett PO till *reflektera*. Andelen *över*-inledda PO uppgår till 50,0 % (5/10) i Press 1923–1965, 50,0 % (1/2) i Press 1976, 100 % (7/7) i DN 1987, 100 % (35/35) i Press 1996, 91,5 % (108/118) i GP 2005 och 93,9 % (108/115) i GP 2012. Om Press 1923–1965, Press 1976 och DN 1987 exkluderas p.g.a. de få beläggen är ten-

Figur 4. Prepositioner som inleder PO till *fokusera*.

Figur 5. Prepositioner som inleder PO till *reflektera*.

densen för *över*-inledda PO att andelen minskar mellan Press 96 och GP 2012. Denna minskning sammanfaller med uppkomsten av *runt*- och *kring*-inledda PO i GP 2005 (se avsnitt 4.3 nedan för detaljer). En signifikansberäkning visar dock att minskningen av *över*-inledda PO inte är signifikant.

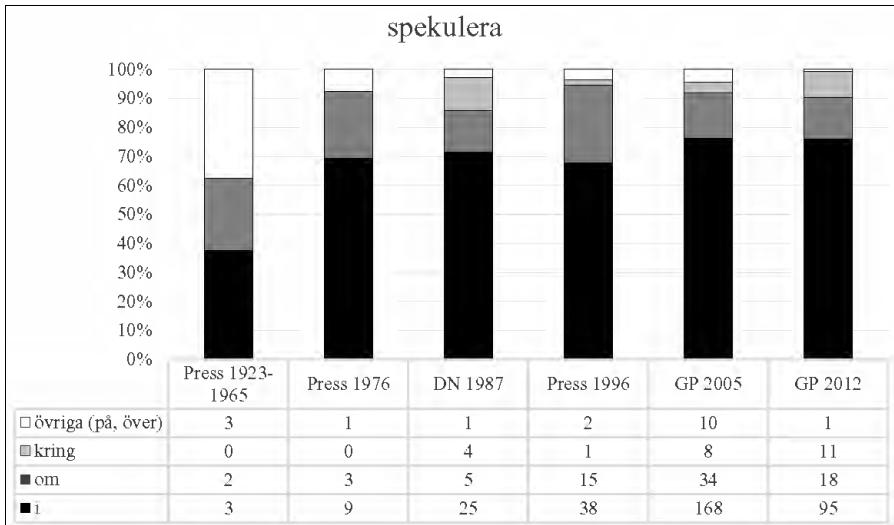
För verbet *spekulera* har följande prepositioner använts för att inleda PO i den undersökta perioden: *i*, *kring*, *om*, *på* och *över*. En översikt över prepositionernas distribution presenteras i figur 6. Prepositionen *på* påträffades endast en gång, i Press 1976, och kan därför sägas vara ytterst marginell tillsammans med *spekulera*. Övriga prepositioner förekommer så gott som under hela den undersökta perioden och verkar vara mer eller mindre etablerade som inledare av PO till *spekulera*.

Valet av preposition i PO till *spekulera* är tämligen stabilt under hela perioden och uppvisar endast en marginell variation. Med undantag för i Press 1923–1965 där andelen *över*-inledda PO utgör 37,5 % (3/8), en snedvridning som sannolikt beror på att det totala antalet belägg är få, är de vanligaste prepositionerna *i* följd av *om* i hela den undersökta perioden. Andelen *i*-inledda PO uppgår till 37,5 % (3/8) i Press 1923–1965, 69,2 % (9/13) i Press 76, 71,4 % (25/35) i DN 1987, 67,9 % (38/56) i Press 96, 76,4 % (168/220) i GP 2005 och 76,0 % (95/125) i GP 2012. Om vi exkluderar Press 1923–1965 och Press 1976 p.g.a. de få beläggen är tendensen för *i*-inledda PO ändå att andelen ökar något mellan DN 1987 och GP 2012, trots en tillfällig minskning i Press 96. En signifikansberäkning visar dock att förändringen inte är signifikant.

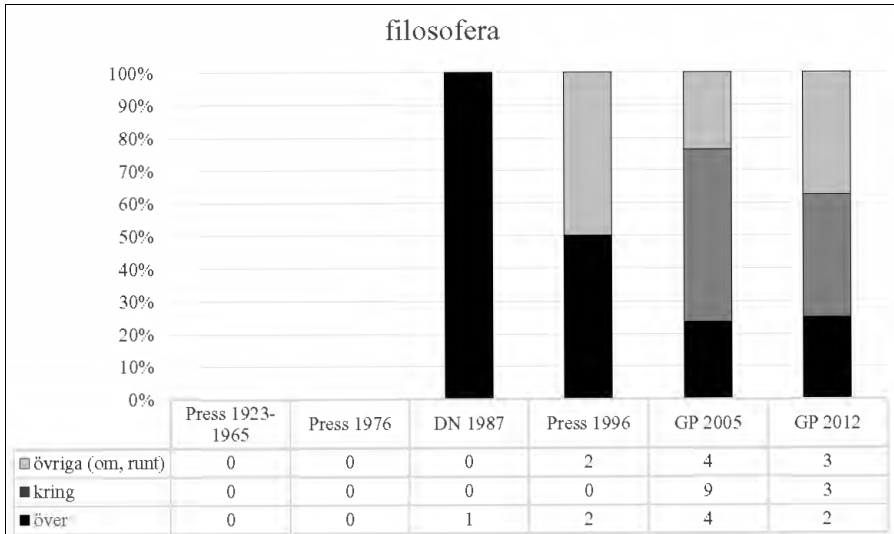
Andelen *om*-inledda PO uppgår till 25,0 % (2/8) i Press 1923–1965, 23,1 % (3/13) i Press 76, 14,3 % (5/35) i DN 1987, 26,8 % (15/56) i Press 96, 15,5 % (34/220) i GP 2005 och 14,4 % (18/125) i GP 2012. Trots en tillfällig ökning i Press 96 är ändå tendensen att *om*-inledda PO minskar något mellan DN 1987 och GP 2012. Dock är denna förändring inte signifikant.

På samma sätt som för *i*- och *om*-inledda PO är distributionen av *kring*-inledda PO stabil mellan DN 1987 och GP 2012 (se avsnitt 4.3 nedan för detaljer). Uppkomsten av *kring*-inledda PO i DN 1987 verkar alltså inte ha påverkat förekomsten av de mer vedertagna prepositionerna *i* och *om*.

Till skillnad från de ovan beskrivna prepositionerna uppvisar *filosofera*, *forska* och *resonera* förändringar när det gäller vilken preposition som är vanligast för att inleda PO. För *filosofera* är beläggen med PO tämligen få vid alla tidpunkter, och därför kan inga säkra slutsatser om utvecklingstendenser dras. Det går inte heller att skönja någon entydig preferens i prepositionsval, utan möjligheterna att välja olika prepositioner för att inleda PO verkar tämligen stora. Följande prepositioner har använts för att inleda PO till *filosofera* i den undersökta perioden:

Figur 6. Prepositioner som inleder PO till spekulera.

Figur 7. Prepositioner som inleder PO till filosofera.

kring, om, runt och *över*. Prepositionen *runt* påträffades endast en gång, i GP 2012. En översikt över prepositionernas distribution presenteras i figur 7.

I Press 96 utgör *över*-inledda 50,0 % (2/4) av prepositionsobjekten och *om*-inledda resterande 50,0 % (2/4). I GP 2005, då de första beläggen på *kring*-inledda PO påträffades, har andelen *över*- och *om*-inledda PO minskat till 23,5 % (4/17) respektive 23,5 % (4/17). I GP 2012 utgör andelen av *över*- och *om*-inledda PO vardera 25,0 % (2/8). Samtidigt som andelen *över*- och *om*-inledda PO har minskat i GP 2005 och GP 2012 utgör *kring*- och *runt*-inledda PO tillsammans ca 50,0 % vid dessa tidpunkter. Med andra ord verkar *kring* ha etablerat sig som en tämligen vanlig och stabilt förekommande preposition att inledda PO till verbet *filosofera* (se avsnitt 4.3 nedan för detaljer).

För verbet *forska* kan en tydlig utveckling i prepositionsval skönjas där preferensen har förändrats över tid. Följande prepositioner användes för att inledda PO i den undersökta perioden: *efter, i, inom, kring, om, på, runt, utifrån* och *över*. En översikt över prepositionernas distribution ges i figur 8. Prepositionerna *efter, inom, runt, utifrån* och *över* förekommer endast med några enstaka belägg, och dessa kan därför betraktas som tämligen marginella som inledare av PO till verbet *forska*. För *efter* påträffades 2 belägg (1 i DN 1987 och 1 i Press 1996), för *inom* 10 belägg (1 i Press 1996, 7 i GP 2005 och 2 i GP 2012), för *runt* 3 belägg (1 i GP 2005 och 2 i GP 2012), för *utifrån* 1 belägg (1 i GP 2005) och för *över* 1 belägg (1 i Press 1976). Resterande prepositioner – *i, kring, om* och *på* – är däremot tämligen vanliga och stabilt förekommande.

På är den enda preposition vars distribution inte förändras under perioden. Andelen *på*-inledda PO uppgår till 16,7 % (1/6) i Press 1976, 10,8 % (4/37) i DN 1987, 5,9 % (3/51) i Press 96, 20,6 % (32/155) i GP 2005 och 17,4 % (32/184) i GP 2012. Om vi exkluderar Press 1923–1965 och Press 1976 p.g.a. de få beläggen visar en signifikansberäkning att distributionen av *på*-inledda PO inte förändras signifikant mellan DN 1987 och GP 2012.

Fram till och med GP 2005 är *i*-inledda PO vanligast, men dessa uppvisar samtidigt en gradvis minskande frekvens. Andelen *i*-inledda PO uppgår till 100 % (5/5) i Press 1923–1965, 66,7 % (4/6) i Press 76, 32,4 % (12/37) i DN 1987, 41,2 % (21/51) i Press 96 och 30,3 % (47/155) i GP 2005. Dessa har minskat ytterligare till 16,3 % (30/184) i GP 2012, då *om*-inledda PO har blivit vanligast. Trots en tillfällig ökning i Press 96 är ändå tendensen att *i*-inledda PO minskar mellan DN 1987 och GP 2012. En signifikansberäkning bekräftar att minskningen är signifikant ($p < 0,001$).

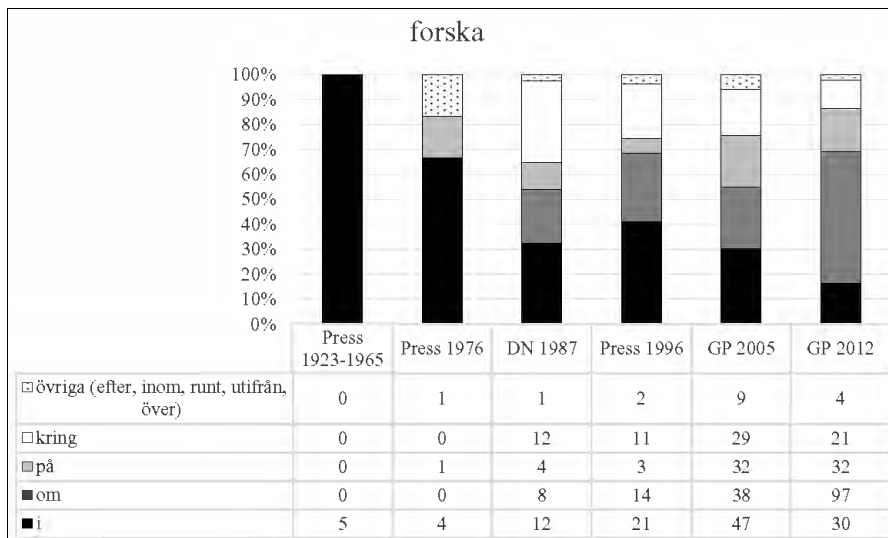
De första beläggen på *om*-inledda PO påträffades i DN 1987 där dessa utgör 21,6 % (8/37). Andelen *om*-inledda PO ligger därefter tämligen stabilt på

27,5 % (14/51) i Press 1996 och 24,5 % (38/155) i GP 2005 för att sedan öka till 52,7 % (97/184) i GP 2012. En signifikansberäkning bekräftar att den ökning i andelen *om*-inledda PO som sker mellan DN 1987 och GP 2012 är signifikant ($p < 0,001$).

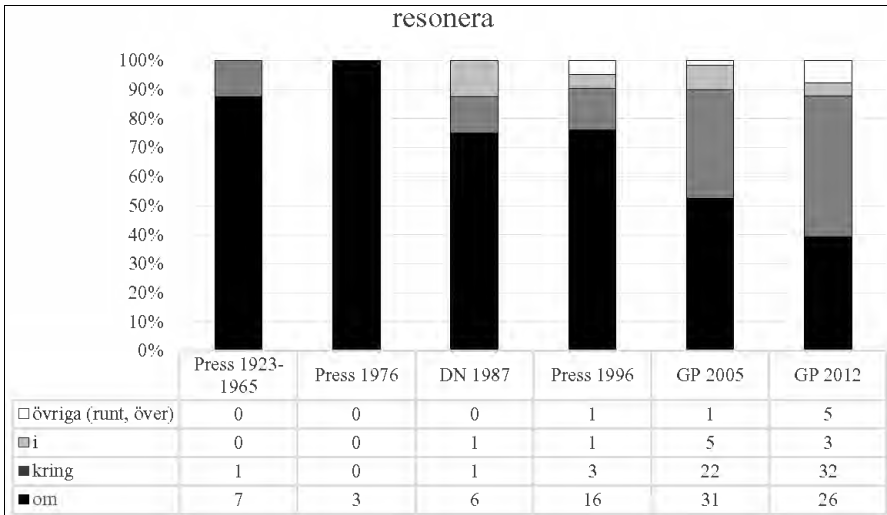
Samtidigt som andelen *i*-inledda PO minskar och andelen *om*-inledda PO ökar minskar även andelen *kring*-inledda PO mellan DN 1987 och GP 2012. Även om *kring* framstår som en väl etablerad preposition för att inleda PO till *forska* redan i DN 1987 har *kring*-inledda PO med tiden blivit ovanligare till förmån för *om*-inledda PO (se avsnitt 4.3 nedan för detaljer).

Av vår undersökning att döma förefaller det inte längre finnas fog för Lylys (1997) påstående att användningen av *på* tillsammans med verbet *forska* är tämligen ny och framförallt sker i mer vardagliga sammanhang. Av figur 8 framgår visserligen att bruket av *på* är nyare än bruket av *i*, men samtidigt är *på* inte nyare än varken *om* eller *kring*. Vidare är samtliga belägg hämtade från dagspress, vilket knappast utgör vardagliga sammanhang. Vår studie antyder snarare att *på* sedan 70–80-talet är en väletablerad preposition att inleda PO till *forska*, och att prepositionen används i fler sammanhang än vardagliga.

Även för verbet *resonera* kan en tydlig förändring i prepositionsval skönjas i den undersökta perioden. Följande prepositioner användes för att inleda PO:

Figur 8. Prepositioner som inleder PO till *forska*.

Figur 9. Prepositioner som inleder PO till *resonera*.

i, *kring*, *om*, *runt* och *över*. En översikt över prepositionernas distribution ges i figur 9. För *över* påträffades endast 2 belägg (1 i Press 1996 och 1 i GP 2012), och denna kan därför betraktas som marginell som inledare av PO till *resonera*. Även *i* och *runt* påträffades endast ett fåtal gånger, men dessa förekommer, till skillnad från *över*, med någon form av kontinuitet och kan därför sägas vara någotsånär etablerade som inledare av PO till *resonera*.

Fram till och med GP 2005 är *om*-inledda PO vanligast, men dessa uppvisar samtidigt en minskning under perioden. Andelen *om*-inledda PO uppgår till 87,5 % (7/8) i Press 1923–1965, 100 % (3/3) i Press 76, 75,0 % (6/8) i DN 1987, 76,1 % (16/21) i Press 96, 52,5 % (31/59) i GP 2005 och 39,4 % (26/66) i GP 2012. Om vi exkluderar Press 1923–1965, Press 1976 och DN 1987 p.g.a. de få beläggen bekräftar en signifikansberäkning att den minskning i andelen *om*-inledda PO som sker mellan Press 1996 och GP 2012 är signifikant ($p < 0,05$).

Samtidigt som *om*-inledda PO minskar ökar andelen *kring*-inledda PO mellan Press 96 och GP 2012. Prepositionen *kring* har alltså inte bara etablerat sig som en preposition som inleder PO till *resonera*, utan den verkar också ha ökat på bekostnad av den mer vedertagna prepositionen *om* och blivit den vanligaste prepositionen att inleda PO i GP 2012 (se avsnitt 4.3 nedan för detaljer).

4.3 Bruket av *kring* vid kognitionsverb i perioden 1923–2012

Av vår undersökning av prepositionsobjekten till de åtta kognitionsverben framgår att *kring* har börjat användas vid sidan av mer vedertagna prepositioner under slutet av 1900-talet eller början av 2000-talet. För sju av åtta kognitionsverb – *filosofera*, *forska*, *fundera*, *reflektera*, *resonera*, *spekulera* och *tänka* – verkar *kring* också ha etablerat sig som en preposition av flera som kan inleda PO. För verbet *fokusera* verkar *kring*-inledda PO inte ha etablerat sig i den undersökta perioden eftersom endast 6 belägg påträffades. 2 belägg påträffades i DN 1987, 3 i Press 96 och 1 i GP 2005. Detta gör det också svårt att se några tendenser i bruket av *kring*-inledda PO för *fokusera*.

De första *kring*-inledda prepositionsobjekten uppkommer vid lite olika tidpunkter för respektive verb. De allra tidigaste beläggen i det undersökta materialet påträffades med *resonera* i Press 65 och *fundera* i Press 76. För verben *forska* och *spekulera* påträffades de första beläggen i DN 1987, och för *tänka* i Press 1996. För verben *filosofera* och *reflektera* påträffades de första *kring*-inledda prepositionsobjekten så sent som i GP 2005. För samtliga verb påträffades även belägg på *kring*-inledda PO vid de tidpunkter som följde de första beläggen.

Hur bruket av *kring*-inledda PO har utvecklats i den undersökta perioden skiljer sig för de olika verben. För *filosofera* och *reflektera* är det svårt att se några tydliga utvecklingstendenser eftersom beläggen på *kring*-inledda PO endast påträffades i de två sista materialen. För båda verben går det dock att skönja en minskning i andelen *kring*-inledda PO mellan GP 2005 och GP 2012. Med *filosofera* minskar andelen *kring*-inledda PO från 52,9 % (9/17) i GP 2005 till 37,5 % (3/8) i GP 2012, och med *reflektera* minskar *kring*-inledda PO från 7,6 % (9/118) i GP 2005 till 3,5 % (4/115) i GP 2012.

För både *filosofera* och *reflektera* är det också intressant att notera att *runt*-inledda PO används parallellt med *kring*-inledda. Betydelsefokus hos både *runt* och *kring* är att dessa betecknar konstruktioner där TR befinner sig, eller rör sig, utanför LM (se bild 1). Följaktligen är de båda prepositionerna i stort sett synonyma med varandra. För *filosofera* påträffades endast 1 belägg på ett *runt*-inlett PO, i GP 2012. Om *runt*- och *kring*-inledda PO räknas till samma kategori, på basis av att de har samma grundbetydelse, utgör dessa tillsammans 50 % (4/8) av alla PO i GP 2012. På motsvarande sätt påträffades för *reflektera* 1 *runt*-inlett PO i GP 2005 och 3 i GP 2012. Om *runt*- och *kring*-inledda PO räknas till samma kategori framstår minskningen mellan GP 2005 och GP 2012 som tämligen marginell: från 8,5 % (10/118) till 6,1 %

(7/115). Med andra ord har bruket av prepositioner som betecknar konstruktioner där TR befinner sig utanför LM – här *runt* och *kring* – inte minskat för verbet *filosofera* mellan GP 2005 och GP 2012 och endast minskat marginellt för *reflektera*.

Med verben *fundera* och *spekulera* har bruket av *kring*-inledda PO inte förändrats under perioden. Andelen *kring*-inledda PO är stabil och oförändrad i förhållande till övriga PO. För *fundera* uppgår andelen *kring*-inledda PO till 2 % (1/48) i Press 1976, 1,8 % (4/227) i DN 1987, 2,2 % (10/445) i Press 96, 1,8 % (29/1574) i GP 2005 och 3,1 % (39/1266) i GP 2012. En signifikansberäkning visar att andelen *kring*-inledda PO inte uppvisar några signifikanta förändringar under perioden. För *spekulera* uppgår andelen *kring*-inledda PO till 11,4 % (4/35) i DN 1987, 1,8 % (1/56) i Press 1996, 3,6 % (8/220) i GP 2005 och 8,8 % (11/125) i GP 2012. Även i detta fall visar en signifikansberäkning att distributionen av *kring*-inledda PO inte har förändrats signifikant under perioden.

För *forska* har bruket av *kring*-inledda PO minskat under perioden. De första beläggen på *kring*-inledda PO påträffades i DN 1987 där dessa utgör 32,4 % (12/37) av alla PO. Därefter minskar andelen *kring*-inledda PO till 21,6 % (11/51) i Press 1996, 18,7 % (29/155) i GP 2005 och slutligen till 11,4 % (21/184) i GP 2012. En signifikansberäkning bekräftar att andelen *kring*-inledda PO minskar signifikant mellan DN 1987 och GP 2012 ($p < 0,01$). Om beläggen på *runt*-inledda PO (1 i GP 2005 och 2 i GP 2012) inkluderades i samma kategori som de *kring*-inledda kvarstår en minskning från 19,4 % (30/155) i GP 2005 till 12,5 % (23/184) i GP 2012. Även med *runt*-inledda PO inkluderade är minskningen mellan DN 1987 och GP 2012 signifikant ($p < 0,05$).

För de två resterande verben – *resonera* och *tänka* – har bruket av *kring*-inledda PO ökat i den undersökta perioden. För *resonera* påträffades i Press 1923–1965 och DN 1987 endast 1 belägg på ett *kring*-inlett PO vid vardera tidpunkten. Därefter sker en ökning i bruket av *kring*-inledda PO mellan Press 96 och GP 2012. Andelen *kring*-inledda PO uppgår till 14,3 % (3/21) i Press 96, 37,3 % (22/59) i GP 2005 och 48,5 % (32/66) i GP 2012. En signifikansberäkning bekräftar att andelen *kring*-inledda PO ökar signifikant i denna period ($p < 0,05$). För verbet *tänka* påträffades de första beläggen på *kring*-inledda PO i Press 96, där de utgör 0,3 % (2/628) av prepositionsobjekten. Därefter ökar andelen *kring*-inledda PO till 0,5 % (11/2151) i GP 2005 och 1,9 % (33/1744) i GP 2012. En signifikansberäkning bekräftar att denna ökning är signifikant ($p < 0,001$).

Sammanfattningsvis visar undersökningen att bruket av *kring* som inledare av PO till verbet *fokusera* liknande de i exempel (4) och (12) ovan förekommer,

men denna kombination är alltså ytterst ovanlig i vårt material under hela perioden. Inte heller *fundera*, *spekulera*, *forska*, *filosofera* eller *reflektera* visar på en uppgång av PO som inleds med *kring* över tid. Bruket av *kring* med *fundera* och *spekulera* är oförändrat i perioden medan bruket med *forska* till och med minskar i perioden. Även med *filosofera* och *reflektera* verkar bruket av *kring* minska något över tid, även om tendensen inte är lika tydlig eftersom belägg på *kring* endast förekommer vid de två sista tidpunkterna. De enda PO där *kring* ökat i användning över tid är de som selekteras av verben *resonera* och *tänka*.

Med andra ord kan vi, i likhet med Einarsson (2009) och Frisendal (2010), konstatera att *kring* någon gång under tidsperioden 1923–2012 verkar ha etablerat sig som en preposition som kan inleda PO till alla de undersökta kognitionsverben utom *fokusera*. Dock används *kring* marginellt eller i begränsad omfattning med flera av dessa verb vid den sista tidpunkten (*forska*, *fundera*, *reflektera*, *spekulera* och *tänka*). För dessa verb står alltså de vedertagna prepositionerna starka ännu 2012, i enlighet med Wellanders (1973) rekommendation. Det är endast vid verben *filosofera* och *resonera* som *kring* fortfarande används i någon större utsträckning ännu 2012.

4.4 Sammanfattning

Vår undersökning av prepositionsbruket vid kognitionsverben *filosofera*, *fokusera*, *forska*, *fundera*, *reflektera*, *resonera*, *spekulera* och *tänka* visar att utvecklingstendenserna i prepositionsvalet i PO inte är generella. Uppkomsten av *kring* som inledare av PO till de undersökta verben påverkar prepositionsbruket för vissa verb men inte för andra (se tabell 4 och 5). Verben *fokusera*, *fundera*, *reflektera*, *spekulera* och *tänka* konstrueras framförallt tillsammans med prepositioner som antyder att tankeprocessen riktas ner mot eller in i det abstrakta ämne som utgör LM (se tabell 4). Språkaren *fokuserar på*, *funderar på*, *reflekterar över*, *spekulerar i* och *tänker på* LM. Dessa prepositioner, som utgör de vanligaste för dessa verb under hela undersökningsperioden, är markerade med fetstil i tabell 4. Vid *fokusera*, *fundera*, *spekulera* och *tänka* är bruket av de vanligaste prepositionerna tämligen stabilt under hela undersökningsperioden, något som indikeras i tabellen genom att bruket av de vanligaste prepositionerna antingen ökar (+) eller är oförändrat. Vid *reflektera* förefaller dock bruket av den vanligaste prepositionen i viss mån minska (-) till förmån för *kring* och *runt* som antyder fokus utanför LM. För verbet *reflektera* samverkar minskningen av den vanligaste prepositionen med uppkomsten (^) av *kring* och *runt* i slutet av undersökningsperioden. Prepositionen *kring* ökar även vid ver-

bet *tänka*. Denna ökning verkar dock ske på bekostnad av prepositionen *om* som i likhet med *kring* innebär fokus utanför LM.

Tabell 4. De vanligast förekommande prepositionerna vid verben *fokusera*, *fundera*, *reflektera*, *spekulera* och *tänka* i perioden 1923–2012 med ökningar (+) och minskningar (-) i distributionen inom parentes. Asterisk anger statistiskt signifikanta förändringar.

Verb	Preposition
<i>fokusera</i>	<i>på</i>
<i>fundera</i>	<i>på</i> (+)*, <i>över</i> (-)*
<i>reflektera</i>	<i>över</i> (-), <i>kring</i> (^), <i>runt</i> (^)
<i>spekulera</i>	<i>i</i> (+), <i>om</i> (-)
<i>tänka</i>	<i>på</i> (+)*, <i>kring</i> (+)*, <i>om</i> (-)*

Verben *filosofera*, *forska* och *resonera* konstrueras i stor utsträckning tillsammans med prepositioner som antyder att tankeprocessen även riktas utanför det abstrakta ämne som utgör LM (se tabell 5). Språkaren *filosoferar om/kring*, *forskar om/kring* och *resonerar om/kring* LM. I tabell 5 är de vanligaste prepositionerna markerade med fetstil. Tabellen visar att det har skett en förändring i vilken preposition som är vanligast för respektive verb under perioden 1923–2012. Den vanligaste prepositionen för respektive verb inledningsvis anges i kolumn 1, medan den vanligaste prepositionen under senare delen av perioden anges i kolumn 2. Vid *filosofera* har uppkomsten (^) av *kring* resulterat i att *över* och *om*, som inledningsvis är de vanligaste prepositionerna, inte längre är de vanligaste prepositionerna i slutet av undersökningsperioden. Vid *resonera* har det ökade bruket av *kring* resulterat i att *om* förlorar sin position som den vanligaste prepositionen. Vid *forska*, däremot, har det ökade bruket av *om* resulterat i att *i* förlorar sin position som den vanligaste prepositionen. Även bruket av *kring* minskar till förmån för *om*.

Tabell 5. De vanligast förekommande prepositionerna vid verben *filosofera*, *forska* och *resonera* i perioden 1923–2012 med ökningar (+) och minskningar (-) i distributionen inom parentes. Asterisk anger statistiskt signifikanta förändringar.

Verb	1	2
<i>filosofera</i>	<i>över</i> (-)	=> <i>kring</i> (^)
	<i>om</i> (-)	
<i>forska</i>	<i>i</i> (-)*	=> <i>om</i> (+)*
		<i>kring</i> (-)*
<i>resonera</i>	<i>om</i> (-)*	=> <i>kring</i> (+)*

5. Diskussion

Resultaten av vår undersökning visar att bruket av *kring* i samband med kognitionsverb har förändrats under perioden 1923–2012. Av alla verb som direkt följdes av prepositionen *kring* har andelen kognitionsverb ökat från 1,6 % respektive 2,0 % i de två tidigaste tidpunkterna till 16,4 % respektive 20,4 % i de två senaste tidpunkterna.

Vidare visar en undersökning av prepositionsvalet i prepositionsobjekt till åtta kognitionsverb att bruket av *kring* inte förändras med verben *fundera* och *spekulera*, minskar med *forska* och ökar med *resonera* och *tänka*. Våra resultat ger alltså inget entydigt stöd till föreställningen att bruket av *kring* skulle ha ökat generellt sett för alla verb. Inte heller ger våra resultat något entydigt stöd till Einarssons (2009) slutsats att *kring* skulle ha ökat på bekostnad av *om*. I vår undersökning är det verben *filosofera*, *resonera* och *tänka* som uppvisar en utveckling där *kring* uppkommer eller ökar samtidigt som *om* minskar. Av dessa uppvisar dock endast *resonera* en entydig utveckling där *kring* ökar på bekostnad av den mer vedertagna prepositionen *om*. Uppkomsten av *kring* med *filosofera* är också parallell med en ökning av *runt* och en minskning av *över*, och ökningen av *kring* med *tänka* är parallell med en ökning av *på*. En komplicerande omständighet är dessutom att verbet *forska* uppvisar den motsatta utvecklingen, dvs. *kring* minskar till förmån för *om*. Bilden är alltså betydligt mer komplex än tidigare noterat och utvecklingstendenserna specifika för varje enskilt verb.

Utvecklingstendenserna i prepositionsvalet bland de kognitionsverb som ingår i vår studie följer dock vissa mönster. Intressant nog är det just verbet *fokusera* som är mest resistent mot bruk av *kring* i efterföljande PO. Detta är det verb i vår studie som normalt sett inte är förknippat med en relation där TR befinner sig utanför LM.

Det är också intressant att notera att uppkomsten/ökningen av *kring* har skett på bekostnad av *om* vid verben *filosofera*, *resonera* och *tänka* men att tendensen är den motsatta vid verbet *forska*. Gemensamt för verben *filosofera*, *resonera* och *tänka* är att dessa betecknar tankeprocesser där det förefaller rimligt att det abstrakta ämne som utgör LM ibland är diffust eller på annat sätt är svårt att ringa in. I sammanhang som dessa ter sig *kring* som en lämplig preposition för att spegla den tankeprocess som sker (se bild 2 ovan). Även det ämne någon forskar om kan tänkas ha denna karaktär. Vid verbet *forska* gäller dock att den aktivitet verbet betecknar har som mål att gå till botten med det specifika problem som LM utgör. Vid detta verb torde därför målet vara att omfatta LM snar-

rare än att röra sig *kring* LM. Alltså framstår *om* som en mer adekvat preposition än *kring* i detta sammanhang.

Även verben *fundera* och *tänka* har parallella utvecklingstendenser i prepositionsvalen i de fall de följs av ett PO. Båda dessa verb kan användas för att ange vart någon riktar sina tankar, och vid båda dessa verb ökar bruket av prepositionen *på*. *Fundera*, som historiskt sett även användes i betydelsen 'uppföra (ngt) från grunden; börja bygga (ngt); utföra grundläggningsarbetet till (ngt)' (SAOB), förefaller starkast förknippat med ett vertikalt närmande av LM. Vid detta verb används, förutom *på*, även prepositionen *över*, som i likhet med *på* antyder ett vertikalt närmande av LM. Bruket av *över* minskar något i perioden 1923–2012 men är trots detta betydande även vid den sista tidpunkten i det undersökta materialet.

Vid verbet *tänka*, däremot, förekommer vid sidan av det ökade bruket av *på* även en ökning av bruket av *kring*. Bruket av *kring* vid *tänka*, liksom vid verben *filosofera*, *reflektera* och *resonera*, förefaller lämpat som beteckning för en tankemässig verksamhet där någon verkligen begrundar, överlägger och resonerar om ett abstrakt ämne, dvs. vid den typ av tankemässig verksamhet vi förknippar med verb som dessa. Denna aspekt understryks av att även prepositionen *runt* vinner mark vid *reflektera* och *resonera*.

En generellt intressant observation är att för de verb där *kring*- och *runt*-inledda PO förekommer uppvisar dessa liknande distributioner genom att *kring* verkar vara föregångaren som banar vägen för *runt*. Detta gäller verben *filosofera*, *forska*, *fundera*, *resonera* och *tänka*, där de första beläggen på *runt* i samtliga fall påträffas efter att de första beläggen på *kring* har påträffats. Vid verbet *reflektera* påträffas de första beläggen på *kring* och *runt* vid samma tidpunkt. Dock verkar *kring*, åtminstone inledningsvis, brukas mer frekvent än *runt*. Mot bakgrund av att dessa prepositioner är förknippade med samma typ av rumsliga relation, dvs. en relation där TR på något sätt omsluter eller omger LM, är det kanske inte särskilt anmärkningsvärt att de uppkommer ungefär samtidigt.

Avslutningsvis vill vi än en gång understryka att våra resultat baseras på tidningstexter. Om samma undersökning gjorts på mer informella skriftspråkliga genrer såsom t.ex. bloggtexter eller på talspråk skulle bilden möjligen sett annorlunda ut. Exempelvis är det möjligt att *kring* etablerats som inledare av PO till verbet *fokusera* i talspråk eller i mindre formellt skriftspråk även om våra resultat antyder att så inte är fallet. Det är också rimligt att anta att vi kommer att se ytterligare förändringar i prepositionsbruket vid kognitionsverben *filosofera*, *fokusera*, *forska*, *fundera*, *reflektera*, *resonera*, *spekulera* och *tänka* över tid. En hypotes är att prepositionen *kring* kommer att fortsätta vinna mark i

sammanhang där abstrakta ämnen av en komplex, känslig eller svårgreppbar natur avhandlas.

Litteratur

- Borin, Lars, Forsberg, Markus & Roxendal, Johan, 2012: Korp – the corpus infrastructure of Språkbanken. I: Proceedings of LREC 2012. Istanbul: ELRA. S. 474–478.
- Einarsson, Jan, 2009: Kring en retsam prepositionsjoker. I: Språktidningen juni 2009. S. 66–68.
- Frisendal, Eva, 2010: Kring *kring*. Om en prepositions betydelse och förändring under 44 år. C-uppsats vid Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- Grünbaum, Catharina, 2001: Språkbladet. Stockholm: Bokförlaget DN.
- Langacker, Ronald W., 1987: Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical Prerequisites (Vol. 1). Stanford: Stanford University press.
- Langacker, Ronald W., 2002: Concept, Image, and Symbol. Berlin and New York: Mouton de Gruyter.
- Lyly, Erika, 1997: Om valet av preposition vid verbet *forska*. I: Nordiska Studier i Lexikografi 4. S. 275–284.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. 2 Ord. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- SAOB = Ordbok över svenska språket. Lund 1898–.
- Wellander, Erik, 1973: Riktig svenska. Fjärde omarbetade upplagan. Stockholm, Göteborg, Lund: Esselte Studium.

Språkbanken vid Göteborgs universitet: <https://spraakbanken.gu.se/>

»just de niillä oli sovmorgon»

Kulturella och pragmatiska aspekter på kodväxling i tvåspråkiga ungdomssamtal i Haparanda, Stockholm och Helsingfors

Av JAANA KOLU

Abstract

Kolu, Jaana, jaana.kolu@jyu.fi, Junior Lecturer, Ph.D. student, Department of Languages and Communication Studies, Faculty of Humanities and Social Sciences; University of Jyväskylä: "Cultural and pragmatic aspects of code-switching in bilingual adolescents' conversations in Haparanda, Stockholm and Helsinki". *Språk och stil* NF 27, 2017, pp. 129–158.

The aim of the study is to explore situational, cultural and pragmatic factors that might trigger code-switching during informal conversations outside of the classroom at school among bilingual adolescents in Haparanda, Helsinki and Stockholm. An attempt is made to clarify different functions of code-switching, i.e. why bilingual adolescents code-switch from Swedish to Finnish and vice versa.

The conversational data, consisting of video-recorded group and pair conversations, was collected in 2014–2015 at six junior high schools in Haparanda, Helsinki and Stockholm. The analysis of the data is qualitative. The theoretical framework is found in the field of translanguaging, which aims to describe bilingual language use and interactional practices (including code-switching).

Similar patterns and functions of switching could be found in Haparanda and Helsinki, e.g. *referential* function (i.e. reference to culture-specific phenomena), but the relationship between the languages in the switches is reverse. In the conversational data from Stockholm the interlocutors switch more between languages if they use Finnish as a base language. The pupils in Stockholm seem to switch between languages when they introduce a new activity. In that case, the switch has a *situational* function. *Quotation* means that the messages are quoted in the language in which it was heard or read. Switching to slang words has a *metaphorical* and *expressive* function.

It can be assumed that the sociolinguistic factors, such as the language environment of the schools and as a whole in the society, show in the results e.g. in which language the adolescents use in their interaction with each other and in the functions of the code-switching.

Keywords: Translanguaging, bilingualism, Swedish, Finnish, referential, situational, metaphorical, expressive function of code-switching, quotation.

Språklig socialisation hos tvåspråkiga barn sker i en aktiv interaktion med andra människor i olika sociala sammanhang. Baker (2011 s. 5) kallar dessa kontexter *language targets* och de består bl.a. av familj, vänner, lärare, medier

och hela den språkliga omgivningen. García (2012 s. 4) har introducerat begreppet *dynamisk tvåspråkighet* (eng. *dynamic bilingualism*) som syftar på den repertoar av olika språkpraktiker som den tvåspråkiga individen har till sitt förfogande och som hen kan utveckla tillsammans med andra tvåspråkiga individer genom socialisation. Språkanvändningen mellan tvåspråkiga individer bestäms t.ex. av språkanvändarnas kommunikativa och affektiva syften i interaktionen, och språkbruket är inte förutbestämt utan varierar i olika situationer (jfr García 2009 s. 47).

Syftet med föreliggande artikel är att granska tvåspråkiga ungdomars kodväxling ur ett kulturellt och pragmatiskt perspektiv i sex högstadieskolor i Haparanda, Stockholm och Helsingfors. I studien kartläggs vilka kontextuella och kulturella faktorer som utlöser kodväxling i informella tvåspråkiga samtal på de tre orterna. Dessutom redogörs för de kommunikativa syften som kodväxlingen kan tänkas ha i ungdomarnas interaktion med varandra. Tvåspråkigas användning av sina språkresurser påverkas bl.a. av följande faktorer (se t.ex. Grosjean 1982 s. 136; Reyes 2004): samtalsdeltagare (t.ex. språkkunskaper, preferens för språk), samtalsituation (plats och grad av formalitet och intimitet), samtalsämne och samtalsfunktion (t.ex. att skapa social samhörighet eller distans). Alla dessa faktorer är inblandade i föreliggande studie där jag kartlägger företeelsen *triggering*, dvs. utlösande faktorer till kodväxling (Clyne 2003). Vidare utreds om de s.k. kulturspecifika talkontexterna ger upphov till längre kodväxlingssekvenser.

Denna studie rör sig inom det tämligen nya forskningsfältet *translanguaging* som studerar socialt konstruerade drag i tvåspråkigas kommunikationspraktiker och språkliga repertoar (jfr García & Wei 2014 s. 2–3). Termen *kodväxling* används om den konkreta språkhandlingen, dvs. växlande bruk av två (eller flera) språkresurser i ett och samma samtal, medan *translanguaging* erbjuder en ideologisk syn på kodväxling. Kodväxling ingår i tvåspråkigas språkpraktiker, men medan traditionell kodväxlingsforskning ofta har behandlat de inblandade språken som två separata system, betraktar *translanguaging* språken som en integrerad helhet, en språkresurs som tvåspråkiga flexibelt kan använda sig av. I tidigare studier har jag visat att de lingvistiska resurser som tvåspråkiga har till sitt förfogande består t.ex. av lexikon, som omfattar både innehållsord och funktionsord som artiklar och diskurspartiklar (Kolu 2016a; 2016b; Kolu under utg. a), grammatiska strukturer, syntax och morfologi (Kolu 2016a; 2016b), fonologi (Kolu & Kuronen 2015) och alla de språkpraktiker som tvåspråkiga använder i interaktionen med varandra (Kolu under utg. b).

Materialet som ligger till grund för denna studie består av inspelade informella samtal mellan 13–15-åriga tvåspråkiga ungdomar i sex olika högstadieskolor på de tre orterna och enkäter om ungdomarnas språkliga bakgrund och deras egna tankar kring sitt språkbruk.

Kodväxling i Haparanda, Stockholm och Helsingfors utgör ett intressant forskningsobjekt ur ett jämförelseperspektiv för det kan antas att miljöerna skapar olika kodväxlingsstilar och kommunikationsmönster. Genom att undersöka samma språkpar, svenska och finska, i en likartad miljö, dvs. skolan, men i språkligt, kulturellt och geopolitiskt olika kontexter, får vi kunskaper om huruvida den språkliga och kulturella omgivningen syns i de tvåspråkigas kodväxling.

1. Den teoretiska referensramen och de centrala begreppen

Det övergripande teoretiska ramverket för denna studie utgörs av *translanguaging*. García (2009 s. 1) påpekar att det handlar om en lingvistisk repertoar som tvåspråkiga kan utnyttja för att effektivt kunna kommunicera med varandra (kursiveringen Garcías egen): »bilinguals have *one linguistic repertoire* from which they select features strategically to communicate effectively». I enlighet med translanguaging uppfattas tvåspråkighet som *en dynamisk tvåspråkighet*, som García & Wei (2014 s. 14) definierat enligt följande: »dynamic bilingualism suggests that language *practices* of bilinguals are complex and interrelated; they do not emerge in a linear way or function separately since there is only one linguistic system».

I föreliggande studie uppfattas termen *kodväxling* som tvåspråkigas aktiva bruk av sina språkresurser inom en och samma diskurs. Även om det i artikeln talas om växling mellan två språk, dvs. svenska och finska, är det viktigt att hålla i minnet att de språkliga resurserna bildar en integrerad helhet i de tvåspråkigas interaktion och att ungdomarna inte nödvändigtvis själva är medvetna om att de växlar mellan två separata språkliga system. De behandlar kanske inte alls t.ex. ordförråden i de inblandade språken som åtskilda utan de utnyttjar hela sin ordrepertoar i interaktionen och använder sig av de ord som de först har till sitt förfogande eller som de anser bäst passar i kontexten. Detta har kommit fram även i min tidigare enkätundersökning om finska inslag i Haparandasvenskan (Kolu 2009 s. 108). I enkätundersökningen svarade t.ex. en in-

formant på frågan om huruvida hen blandar finska ord i sin svenska (när hen talar med andra tvåspråkiga i Haparanda) enligt följande: »ibland använder jag finska ord (i svenskan), men vet inte vilka ord jag använder. Det kommer så naturligt». En annan informant skrev så här: »många olika (ord). Kommer inte ihåg, för man tänker inte på det».

I denna artikel ligger fokus på pragmatiska och kulturella aspekter av kodväxling. Det finns skäl att anta att speciellt kulturbundna kontexter fungerar som *triggers*, dvs. får den tvåspråkiga talaren att ty sig till vissa kulturspecifika ord som hen har till sitt förfogande för att kunna syfta på vissa företeelser i sin omgivning (jfr Appel & Muysken 2005 s. 118). Studien har således även ett *pragmatiskt* perspektiv som fokuserar på hur och varför ungdomarna använder vissa av sina tvåspråkiga resurser för olika kommunikativa syften i interaktionen med varandra (jfr Mey 2001). Antagligen är det inte alltid fråga om språkkompetens, utan tvåspråkiga kan ha olika preferenser för olika språkliga resurser, t.ex. ordförråd inom olika domäner.

Kodväxling brukar delas in i tre typer (t.ex. Appel & Muysken 2005 s. 118). I *intrasententiell* kodväxling använder talaren t.ex. enskilda svenska ord eller uttryck i sin finska, t.ex. »meillä on vähän niinku lov» 'vi har liksom ett lov'. I *intersententiell* kodväxling sker kodväxlingen mellan sats- och meningsgränser. Denna typ av kodväxling används t.ex. i återgivande av tal på originalspråket: »Anna oli sanonu *det kommer inte att vara likadant utan det kommer att vara såhär chill*» 'Anna hade sagt...'. Den tredje typen utgörs av så kallade *tags*, påhängsväxling, dvs. växling med utrop och fristående fraser, t.ex. »*vitsi* jag är trött» 'tusan'. I Blom & Gumperz (1986) klassiska studie indelas kodväxling i två huvudkategorier: *situationell* och *metaforisk* kodväxling. Situationell kodväxling orsakas av förändringen i talsituationen, t.ex. när någon introducerar ett nytt samtalsämne. Metaforisk kodväxling uppfyller en stilistisk och expressiv funktion i ett samtal, t.ex. när tvåspråkiga Helsingforsungdomar använder finska slangord och svordomar i svenska för att orden upplevs som tuffa (jfr Höckerstedt 2006 s. 132).

Det är omöjligt att dra en skarp gräns mellan kodväxling och inlåning (eng. *borrowing*), och i likhet med flera andra forskare (för en översikt över diskussionen om skillnaden mellan kodväxling och inlåning, se Gardner-Chloros 2009 s. 12; 30–31) anser jag att det är fråga om ett kontinuum, dvs. olika utvecklingsstadier av samma företeelse. Såsom Gardner-Chloros (2009 s. 12) påpekar har alla lånord första gången dykt upp i kodväxling. Det går inte heller i denna studie att göra en tydlig skillnad mellan kodväxling och lånord t.ex. på basis av grad av morfologisk integration av orden i matrisspråket (jfr Poplack 1980 s. 584), eftersom samma ord kan följa både finskans och

svenskans morfosyntax i samtalen beroende på talaren och kontexten, t.ex. »missä on *rasten?*» 'var är rasten?', »nyt on *rasti* loppunut» 'nu är rasten slut'. I det första exemplet böjs ordet *rast* i svenskans bestämda form och ordet uttalas enligt svenskans uttal. I det andra har ordet integrerats i finskan.¹ Ett och samma ord kan till och med ha tre olika böjningssätt i samma funktion i kodväxlingen, t.ex. *uppgifter*, *uppgiftejä*, *uppgiftereitä* i finskans pluralis partitiv (mer om morfosyntaktisk integrering av ord i kodväxling, se Kolu 2016a; 2016b). Såsom Aikhenvald (2002 s. 197) konstaterar: »What appears to be a nonce borrowing, or an occasional code-switch, for one speaker, could be an established morpheme for another speaker. Each speaker needs to be evaluated individually [...]» Enligt min uppfattning kan mer etablerade ord vara en inkörsport för nya ord och erbjuda färdiga böjningsmodeller för de nya orden i kodväxlingen. I varje fall bildar alla dessa ord olika lingvistiska resurser eller koder att välja mellan för tvåspråkiga talare, på samma sätt som t.ex. slangord och dialektala uttryck för enspråkiga talare, och med tanke på det utvalda perspektivet (translanguaging) i denna studie är det inte relevant att göra en skarp avgränsning mellan kodväxling och lånord. Vissa ord i Helsingforsmaterialet finns dock medtagna i *Finlandssvensk ordbok* (af Hällström & Reuter 2000) som etablerade lånord och behandlas som sådana även i denna studie, t.ex. *keikka* 'spelning, gig'.

Matrisspråk är det språk som utgör huvudspråket på morfemfrekvensnivå under en viss diskurs (jfr Myers-Scotton 1993, 2002). Tvåspråkiga individer kan byta matrisspråk under samtals gång, t.ex. när de introducerar ett nytt samtalsämne. *Trigger* är ett ord eller samtalsämne som kan antas fungera som en utlösande faktor i kodväxlingen (Grosjean 1982 s. 152; Clyne 2001; Kotsinas 2005 s. 49).

Begreppet *modersmål* används i denna studie i betydelsen det språk som respondenterna först lärt sig, dvs. första språket (jfr Lainio 2013 s. 276–279). I frågeformuläret har ungdomarna svarat på frågor om sin språkliga bakgrund och de har själva fått uppge sitt eller sina modersmål/första språk. Modersmålet syftar även på begreppet modersmål i läroplanen för grundskolan (2011) i Sverige och i Finland. Enligt läroplanen och timplanen för grundskolan i Haparanda kan eleverna läsa finska som modersmål och svenska som andraspråk i kommunens skolor.

Diskurs hänvisar till den aktuella och konkreta språkbrukskontexten (jfr Blommaert 2005 s. 235) där ett visst samtalstema behandlas under en viss

¹ Att lägga till en vokal i slutet av ordet är ett vanligt sätt att integrera ord från andra språk i finskan (Häkkinen 1997 s. 259).

talsekvens med början och slut. *Talkkontexten* påverkas av flera faktorer, t.ex. samtalsdeltagare och deras språkkunskaper, den sociala och kulturella omgivningen, institutioner och deras ideologier, värderingar, traditioner, seder och språkanvändning (se Hymes 1972 s. 59; Pitkänen-Huhta 1999 s. 272–273; 278–279). Ett närliggande begrepp är *domän* som generellt definieras som verksamhets- och aktivitetsområde där olika faktorer, t.ex. ämne, lokal och deltagare styr individens sociala beteende, t.ex. språkval i en viss kommunikationssituation (Fishman 1972). Begreppet *domän* används här om skolan som ett aktivitetsområde där tvåspråkiga elever brukar ha ett visst språkligt beteende. I denna studie utgörs domänen för de inspelade samtalen av skolan utanför klassrummet och lektionerna (se avsn. 3 Material och metod).

En *kultur* består av många olika komponenter som t.ex. av kunskaper, attityder, idéer, trosuppfattningar, traditioner, seder och bruk. Även kommunikativa praktiker som förmedlar kultur är en del av kulturen (för tolkningen av begreppet kultur se Grosjean 1982 s. 157; Riley 2007 s. 40). Med *kulturbundna kontexter* och *ord* avses i denna studie de talkontexter och ord som är starkt förknippade med alla dessa ovannämnda kulturkomponenter, dvs. den språkliga och kulturella omgivningen i skolan och samhället.

2. Sambandet mellan talkontext och kodväxling

Tidigare forskning har visat att tvåspråkiga individer ofta kodväxlar i samband med ord och uttryck som hör till en viss domän i deras liv och där de använder ett annat språk än det som det aktuella samtalet förs på. Exempelvis Baker (2011 s. 108, fet stil är författarens egen) påpekar:

If a person does not know a word or a phrase in a language, that person may **substitute** a word in another language. [...] This lexical gap often happens because bilinguals use different languages in different domains of their lives. A young person may, for instance, switch from the home language to the language used in school to talk about a subject such as mathematics or computers.

Kodväxling sker ofta i anslutning till särskilda samtalsämnen som kräver kulturspecifika ord som inte har någon motsvarighet i den andra kulturen (t.ex. Fantini 1978 s. 286; Baker 2011 s. 108). Enligt *Encyclopedia of Bilingual Education* (2008 s. 144) utlöses kodväxling ofta av ett visst samtalsämne (eng. *topic*). Talaren kan sakna en motsvarighet till ett visst ord på det ena

språket eller ett visst ord kan väcka associationer till känslor eller upplevelser som är förknippade med det andra språket vilket utlöser kodväxling till detta språk:

Switching is often triggered by the topic being discussed. Friends discussing their experiences in school may unconsciously switch to the school language or interperse vocabulary relevant to the school context for which they may have no native-language equivalent. [...] particular words in one language may evoke emotional or experiential associations that trigger a switch into that language. (Encyclopedia of Bilingual Education 2008 s. 144)

Saari (2006 s. 142–160) har studerat en grupp Helsingforsungdomar som kodväxlade mycket i samband med temat bilar och bilsport och påpekar att det kunde bero på att de behärskade ordförrådet bättre på finska inom denna domän. År 1999, då samtalet som ligger till grund för studien spelades in, var det endast möjligt att följa Formel 1-sport på tv på finska i Finland och det svenska ordförrådet inom temat Formel-1 kunde vara främmande för ungdomarna. Deras kompetens inom denna domän hade antagligen förfinskats (Saari 2006 s. 156). En äldre kodväxlingsstudie, gjord av Saari (1989 s. 202), visade att svenskspråkiga och tvåspråkiga Helsingforstalare mest använde enstaka finska ord i sin svenska. Saari (1989 s. 203–204) delade in ordmaterialet i två huvudkategorier: 1) uttryck för företeelser och institutioner, t.ex. *etuseteli* 'sedel för extra förmån' och 2) emotiva ord och fraser som fungerar närmast som slang, t.ex. *jännä* 'spännande', *juttu* 'historia' och *keikka* 'artistuppträdande'.

Det är också vanligt att tvåspråkiga barn återger det som de har hört på originalspråket och att de använder ett visst begrepp för att de har lärt sig begreppet på det ena språket eller har upplevt aktiviteten på språket i fråga (t.ex. Gumperz 1982 s. 76–80; Berglund 2008 s. 209). Kodväxling har *en referentiell funktion*, när talaren kodväxlar för att kunna hänvisa till en viss företeelse (Appel & Muysken 2005 s. 118). Oftast kodväxlas med substantiv, som bär på den referentiella information som talaren vill hänvisa till (s. 170–171). Kodväxlingen behöver dock inte betyda att talaren inte förmår säga något utan att kodväxla (t.ex. Appel & Muysken 2005 s. 118; Kotsinas 2005 s. 49). Det kan dock antas att tvåspråkiga oftare kodväxlar då samtalsämnet rör en domän där talaren vanligen använder ett visst språk. Orsaken till kodväxling kan vara att talaren i talögonblicket först har tillgång till ett ord som härstammar från ett annat språk än det som är samtalets huvudspråk (jfr Kotsinas 2005 s. 49). Flera informanter i denna studie har skrivit i sina frågeformulär att de blandar språken om de inte kommer ihåg vad orden heter på finska eller på svenska: »jag använder

finska ord när jag inte kommer på dom svenska orden som jag ska säga». Vissa ord kan även utlösa en längre kodväxlingssekvens (eng. *triggering*), så att samtalspråket byts och talaren fortsätter att tala samma språk eller en annan talare gör det (Kotsinas 2005 s. 49). Det kan dessutom ske kodväxling om orden i de inblandade språken inte helt fullt ut semantiskt/ stilistiskt/pragmatiskt motsvarar varandra.

Till slut är det viktigt att påpeka att det alltid finns flera kontextuella faktorer inblandade i de två- och flerspråkigas kommunikation och kodväxling. Det finns t.ex. situationer där en enskild samtalsdeltagare, exempelvis en som just flyttat in i en ny språkomgivning och som inte hunnit bli påverkad av den, kan inverka på de andra talarnas språkval och kodväxling mer än språkomgivningen eller samtalsämnet.

3. Material och metod

Materialet för föreliggande studie utgörs av inspelningar som gjordes 2014–2016 i Haparanda, Stockholm och Helsingfors. Primärmaterialet till föreliggande studie utgörs av 14 inspelade samtal (ca 11 timmar) mellan 14–15-åriga elever på tre olika högstadieskolor i Haparanda från 2014–2015. Som jämförelsematerial används inspelade samtal från två sverigefinska skolor i Stockholms län (2015–2016) och från en svenskspråkig högstadieskola i Helsingfors (2014). Stockholmsmaterialet omfattar 11 samtal med grupper av 13–15-åriga tvåspråkiga elever (ca 8 timmar). Helsingforsmaterialet innehåller 10 samtal (ca 6 timmar) med olika grupper av 14–15-åriga ungdomar. Samtalens längd varierar från 15 minuter till en och en halv timme. Både eleverna och elevernas föräldrar hade genom ett brev på förhand blivit informerade om min undersökning kring tvåspråkighet och mitt besök i skolan, och de elever som ville ingå i undersökningen hade fått ett skriftligt tillstånd från föräldrarna att delta i inspelningarna. Jag träffade alla respondenterna personligen, men under inspelningarna fick ungdomarna vara för sig själva för att samtalsituationen skulle bli så avspänd som möjligt. Ungdomarna som kände varandra sedan tidigare fick sitta i ett separat rum eller i skolans korridorer eller matsal under rasterna och under lektionstid och de fick instruktioner att tala så normalt som möjligt om sådana ämnen som de brukar tala om. Inspelningarna på alla de tre orterna kompletterades med ett frågeformulär om ungdomarnas språkliga bakgrund och deras egna tankar kring sin språkanvändning.

I föreliggande artikel används både kvalitativ och kvantitativ analys och materialet analyseras utgående från mina syften med studien. De vanligaste kodväxlingskontexterna indelas i olika temaområden och ordgrupper. Dessutom ges kvantitativa uppgifter om den genomsnittliga kodväxlingsfrekvensen och om olika temaområden och ordgrupper som oftast förekommer i samband med kodväxlingen. Även om detta inte är en samtalsanalytisk studie, erbjuder samtalsanalysen vissa verktyg och begrepp för analysen av materialet. De inspelade samtalen har grovtranskriberats (se transkriptionsnyckeln) så att transkriptionerna i exemplen följer svenskans ortografi i de svenskspråkiga sekvenserna och finskans ortografi i de finska. De inbäddade svenska orden uttalas för övrigt enligt svenskans uttal, men de finska böjningsändelserna, t.ex. finskans kasusmarkörer, följer finskans ortografi och uttal. Den långa vokalen t.ex. i kasusändelsen *-iin* skrivs som i finskan med två *i*: *proviin* [pru:vi:n] 'till provet'.

4. Undersökningsorter, skolor och informanter

Sammanlagt 57 elever deltog i inspelningarna i sex högstadieskolor i Haparanda, Stockholm och Helsingfors. I tabell 1 presenteras undersökningsorterna, antalet informanter och informanternas modersmål.

Tabell 1. Undersökningsorter, antalet informanter och informanternas modersmål.

Ort	Antalet informanter (N = 57)	tvåspråkiga (i fi/sv)	finska	svenska
Haparanda	25	8	15	2
Helsingfors	10	7	1	2 ²
Stockholm	22	5 ³	12	5

Enligt Statistiska centralbyrån (2014) är Haparanda den kommun i Sverige som relativt sett har flest finskspråkiga invånare. Av befolkningen är cirka 40 % födda i Finland. Kontakterna mellan svenska Haparanda och finska Torneå är livliga och städerna delar en gemensam stadskärna och en gemensam språkskola där hälften av eleverna kommer från Haparanda och den andra hälften från Torneå. Sammanlagt 25 elever deltog i inspelningarna i de tre Haparandaskolorna 2014–2015 (12 pojkar och 13 flickor). Av de 25 eleverna har åtta

² En informant i Helsingfors är tvåspråkig i svenska och engelska.

³ En informant i Stockholm är flerspråkig i finska, svenska och engelska.

elever uppgett att de är tvåspråkiga i finska och svenska, två har svenska som modersmål och femton har finska som modersmål. De 15 elever som har finska som modersmål kommer från familjer där båda föräldrarna är finskspråkiga. Sju elever kommer från familjer där den ena föräldern är svenskspråkig eller tvåspråkig i svenska och finska och den andra föräldern är finskspråkig eller tvåspråkig i svenska och finska. De två eleverna med svenska som modersmål har svenskspråkiga föräldrar. En elev kommer från en familj där den ena föräldern är finskspråkig och den andra föräldern är ryskspråkig. Av de 25 eleverna har 16 ungdomar uppgett att de använder båda språken lika mycket på rasterna i skolan. Sex informanter har uppgett att de oftast använder svenska på rasten. Tre informanter har uppgett att de oftast använder finska på rasten. Alla 25 eleverna deltar i den svenskspråkiga undervisningen, men 20 av dem har läst finska 2–9 år i skolan cirka 170 minuter per vecka. De läser svenska 200–260 minuter i veckan och finska 130–140 minuter i veckan. En elev har uppgett att hen »nyss börjat» med finskan.

Enligt Stockholms stads egna hemsidor bor uppskattningsvis 73 000 sverigefinnar i Stockholm. Fyra av de 22 elever (16 flickor och 6 pojkar) som deltog i inspelningarna i Stockholm har uppgett att de är tvåspråkiga i finska och svenska och en är flerspråkig i svenska, finska och engelska. Fem har uppgett att de har svenska som modersmål och tolv har finska som modersmål. Nio elever kommer från familjer där den ena föräldern är svenskspråkig eller tvåspråkig i svenska och finska och den andra föräldern är finskspråkig eller tvåspråkig i svenska och finska. Tio elever har finskspråkiga föräldrar. Tre elever kommer från familjer där den ena föräldern är finskspråkig och den andra föräldern är engelskspråkig eller har något annat modersmål. Fjorton av de 22 ungdomarna har uppgett att de oftast använder svenska på rasterna i skolan. Sex elever har uppgett att de använder båda språken lika mycket på rasterna. Två elever med finska som modersmål använder oftast finska på rasterna i skolan. Alla de 22 eleverna deltar i den svenskspråkiga undervisningen och alla har även läst finska i skolan 5–10 år. I årskurserna 1–6 läser eleverna finska 240–270 minuter i veckan och i årskurserna 7–9 150–180 minuter i veckan. I årskurserna 1–6 läser eleverna svenska 210–240 minuter i veckan och i årskurserna 7–9 180–240 minuter i veckan.

Enligt Helsingfors stads faktacentral (2014) är de svenskspråkigas andel i Helsingfors ca 6 % av befolkningen. Det finns nästan 36 000 svenskspråkiga i Helsingfors. Den högstadieskola som deltog i undersökningen är en svenskspråkig skola där modersmålet svenska betonas i verksamheten. Sammanlagt tio ungdomar, åtta flickor och två pojkar, deltog i inspelningarna. Undervisningsspråket i skolan är svenska. I frågeformuläret om språklig bakgrund har

sju av de tio ungdomarna som deltog i inspelningarna uppgett att de är tvåspråkiga i finska och svenska. En är tvåspråkig i svenska och engelska. En elev har svenska som modersmål och en elev har finska som modersmål. Sju elever kommer från familjer där den ena föräldern är finskspråkig eller tvåspråkig i svenska och finska och den andra föräldern svenskspråkig eller tvåspråkig i svenska och finska. En elev kommer från en familj där modern är engelskspråkig och fadern är svenskspråkig. En elev som har finska som modersmål kommer från en familj där båda föräldrarna är finskspråkiga. En elev som har svenska som modersmål har svenskspråkiga föräldrar. Sex elever har uppgett att de använder både svenska och finska lika mycket på rasterna i skolan. Fyra informanter har angett att de använder mest svenska på rasterna. Alla de tio eleverna deltar i den svenskspråkiga undervisningen, men de har även läst finska i skolan 5–8 år 120–180 minuter i veckan.

5. Kodväxlingsfrekvens och samtalsämnen i de tre materialen

I Haparandasamtalen är matrissspråket finska i elva av de fjorton samtalen enligt morfemfrekvenskriteriet (jfr Myers-Scotton 1993, 2002), men ungdomarna kodväxlar från finska till svenska i medeltal fem gånger per minut. I Stockholmsmaterialet förs två av de elva samtalen nästan helt och hållet på svenska. Fyra av de elva samtalen förs både på svenska och på finska, men svenska utgör matrissspråket den största delen av tiden och ungdomarna kodväxlar från finska till svenska och inte så mycket från svenska till finska. Finska utgör matrissspråket i tre samtal. I ett av samtalen har en av de tre samtalsdeltagarna nyligen flyttat från Finland till Sverige och kan enligt sin egen bedömning inte tala svenska så bra, vilket kan antas påverka talsituationen. Talarna använder för det mesta finska med varandra. Den nyinflyttade talaren använder endast finska under samtalet, medan de två andra talarna, som är födda i Sverige, kodväxlar till svenska i medeltal en gång per minut. Även i ett annat samtal med finska som matrissspråk kodväxlar de tre talarna till svenska i medeltal en gång per minut. I det tredje samtalet där matrissspråket utgörs av finska kodväxlar eleverna mellan finska och svenska cirka tre gånger i minuten. I två av de elva Stockholmsamtalen använder eleverna båda språken ungefär lika mycket och matrissspråket byts flera gånger under samtalet. Det sker kodväxling mellan språken cirka 2,5 gånger i minuten.

I Helsingfors är samtalsens matrispråk svenska och kodväxlingen sker från svenska till finska. Helsingforsleverna kodväxlar i medeltal två gånger per minut.

Samtalsdeltagarna fick själva bestämma vilka ämnen de talade om. Av tabell 2 framgår de olika samtalsämnena i de tre materialen.

Tabell 2. Undersökningsorter, antalet samtal och noterade samtalsämnena.

Ort	Antalet samtal (N = 35)	Samtalsämnena
Haparanda	14	skola, studier, klasskamrater, familj, hem, vardagssysslor, vänner, hobbyer, fritid, sociala medier, tv-program, filmer, böcker, musik, språk, mat, resor, årstider, väder, sommarjobb, invandrare, husdjur, sjukdomar, pengar, kläder, utseende, fordon, olika händelser i livet
Stockholm	11	skola, studier, klasskamrater, familj, hem, boende, vardagssysslor, vänner, hobbyer, fritid, sociala medier, tv-program, filmer, musik, språk, skrivregler, mat, rökning, resor, Finland, utseende, mens, sällskapande, barn, fester, julklappar, pengar, bilar, olika händelser i livet
Helsingfors	10	skola, familj, hem, vardagssysslor, vänner, hobbyer, fritid, sport, tv-program, filmer, böcker, musik, språk, mat, flyktingar, kläder, kroppsdelar, vitsar, olika händelser i livet, t.ex. pinsamma situationer

6. De vanligaste talkontexterna i samband med kodväxling i tvåspråkiga samtal på de tre orterna

I det följande presenteras de tre vanligaste talkontexterna som utlöser kodväxling i Haparandamaterialet. Jag har valt utdrag som jag anser fungera som representativa exempel på kodväxling inom typiska talkontexter som fungerar som *triggers*. I samband med varje kategori tar jag dessutom upp eventuella funktioner som kodväxlingen kan tänkas uppfylla i kontexten. Antagligen påverkar dock flera faktorer samtidigt i talsituationen och det är omöjligt att definitivt fastställa *en* faktor som utlöser kodväxlingen. Jag utgår från Haparandamaterialet, eftersom det utgör mitt primärmaterial och jämför därefter resultatet med materialen från Stockholm och Helsingfors. De vanligaste talkontexterna som utlöser kodväxling i Haparandamaterialet har delats in i tre huvudkategorier: 1) skola och studier 2) tidsangivelser och räkneord och 3) återgivande av den skriftliga och muntliga kontexten. Till slut presenteras 4) andra vanliga talkontexter som utlöser kodväxling i de tre materialen.

6.1 Skola och studier

De samtalsämnen som oftast utlöser kodväxling från finska till svenska i Haparandamaterialet är förknippade med skola och studier. Haparandaeleverna kodväxlar över 200 gånger i anslutning till skoltemat i de 14 samtalen i Haparanda. I exempel 1 från Haparandamaterialet diskuterar Noora och Emma hur det känns att gå i årskurs 8 i grundskolan. Samtalets matrispråk utgörs av finska och de svenska inslag som bäddas in i finskan anknyter huvudsakligen till skolan och skolans verksamhet.

Haparanda (2014), exempel 1: *Prao*

- 01 Noora: miltä tuntuu olla kasiluokalla kohta on ysi (0.2) *nian och sen går vi ut*
[*grundskolan*
'hur känns det att gå i åttan snart är det nian'
- 02 Emma: [hyväلتä koska *spanskalla* mää *redan säljaan* kaikkia nuita juttuja että me lähetään
03 sinne
04 *språkresalle* ja ((harklar sig)) me tehään se ysillä niin haloo pääsis sinne
mutta sitten *nationellat* niin-
'bra eftersom jag i spanska redan säljer alla dom där grejerna så att vi ska åka på en språkresa och vi gör det i nian så hallå om jag bara fick åka dit men nationella så-'
- 05 Noora: niin *nationellat* ja *typ allt sånt där att man ska söka gymnasium* ja
'ja nationella och typ allt sånt där att man ska söka gymnasium och'
- 06 Emma: mut se on kivvaa eikö me saaha siinä välillä lähtä *praoaan* muuten
'men det är roligt får vi inte gå och praoa där emellan'
- 07 Noora: saahaan
'ja, det får vi'
- 08 Emma: kauan se on
'hur lång är den'
- 09 Noora: me saadaan nyt lähtä [*praoamaan*
'vi får gå och praoa nu'
- 10 Emma: [niin kauan se on
'ja hur lång är den'
- 11 Noora: de e ja-
12 Emma: millonkahan se ees on
'när e den ens'
- 13 Noora: mää meen *typ apoteekiin*
'jag ska typ på apoteket'
- 14 Emma: mää en tiä minne mää meen
'jag vet inte vart jag ska gå'
- 15 Noora: mää haluaisin *apoteekiin*
'jag skulle vilja gå på apoteket'
- 16 Emma: mää en ainakaan mee minnekään *hampurilaisrestaurangiin* vaan-
'jag går åtminstone inte på nån hamburgerrestaurang utan-'
- 17 Noora: vähän noloa
'lite pinsamt'
- 18 Emma: niin
'ja'

På rad 1 inleder Noora sin fråga på finska: »miltä tuntuu olla kasiluokalla kohta on ysi» 'hur känns det att gå i åttan, snart är det nian'. Därefter kodväxlar hon till svenska och upprepar ordet *nian* på svenska och påpekar att det innebär att skolan är slut: »*sen går vi ut grundskolan*». På rad 2 svarar Emma på finska att det känns bra och berättar att hon i läroämnet spanska redan har börjat sälja olika föremål för att kunna samla in pengar till språkresan. Emma talar för övrigt finska, men hon använder det svenska ordet *spanska* om läroämnet men böjer ordet i finskans yttre lokalkasus adessiv *spanskalla* (jfr Kolu 2016a, 2016b). Dessutom använder hon det svenska tidsadverbialiet *redan* och verbet *sälja* men böjer verbet enligt finskans böjningsmönster i presens i första person singular *säljaan*. Emma kodväxlar till svenska även i samband med orden *språkresa* och *nationella*. Ordet *språkresa* har fått finskans kasusändelse *-lle*⁴ och *nationella* böjs i finskans nominativ plural *nationellat*. På rad 5 backar Noora upp på finska och inleder sin tur med ordet *niin* 'ja' på finska och upprepar ordet *nationellat*. Efter det finska bindeordet *ja* 'och' fortsätter Noora på svenska »*typ allt sånt där att man ska söka gymnasium*» som åtföljs av det finska *ja* 'och'. På rad 6 konstaterar Emma på finska att det är roligt och undrar om de däremellan får gå och praoa: »mut se on kivvaa eikö me saaha siinä välillä lähtä *praoaan* muuten» 'men det är roligt, får vi inte gå och praoa där emellan?'. Hon använder det svenska verbet *praoa*, men böjer det i den talspråkliga förkortade formen av finskans infinitivform (jfr Kolu 2016b). På rad 9 använder även Noora verbet *praoa* och böjer ordet i finskans infinitivform: *praoamaan*⁵ '(för) att praoa'. På rad 13 fortsätter Noora att tala finska och säger att hon tänker göra arbetspraktiken på apoteket: »mää meen *typ apoteekiin*» 'jag ska typ på apoteket'. Hon använder det svenska ordet *apotek*, men böjer ordet i finskans inre lokalkasus *illativ* som uttrycks med ändelsen *-iin*⁶. Hon upprepar samma ord i samma form på rad 15. På rad 16 påpekar Emma på finska att hon inte tänker gå och praoa på någon hamburgerrestaurang: »mää en ainakaan mee minnekään *hampurilaisrestaurangiin* vaan-» 'jag tänker åtminstone inte gå på någon hamburgerrestaurang utan-'. Hon har bildat ett slags hybridord, dvs. en sammansättning av finskans förled *hampurilais* 'hamburger-' och svenskans efterled *restaurang* som hon böjer i finskans lokalkasus *illativ*: *hampurilaisrestaurangiin* (jfr Mickwitz 2010 s. 43).

I exempel 1 an knyter alla de inbäddade svenska ordinslagen till skolan, skolans verksamhet eller prao-praktik utom tidsadverbialiet *redan*. Antagligen har kodväxlingssekvenserna »*nian och sen går vi ut grundskolan*» och »*typ allt sånt där att*

⁴ Finskans lokalkasus allativ motsvarar ofta svenskans preposition *på* eller *till*.

⁵ Denna form kallas för finskans *MA-infinitiv* i Iso Suomen kielioppi (ISK) 2004 ('Den stora finska grammatiken').

⁶ Finskans lokalkasus *illativ* motsvarar ofta svenskans preposition *till* eller *på*.

man ska söka gymnasium» en referentiell funktion till den svenskspråkiga tal-kontexten i skolan där dessa teman behandlats. Även ord som *nationella*, *spanska*, *språkresa* och *prao* är förknippade med den svenskspråkiga skolkontexten. *Nationella* och *praoa* beskriver vissa företeelser i det svenska skolsystemet och orden har inga direkta motsvarigheter i finskan. Eftersom skolorna i Haparanda följer den svenska läroplanen och skolarbetet för det mesta utförs på svenska, är det inte oväntat att skolkontexterna ger upphov till kodväxling i ungdomarnas interaktion. Motsvarande skolord på finska som *valtakunnalliset kokeet* 'nationella prov' och *TET-harjoittelu (työelämään tutustuminen)* 'praktisk arbetslivsorientering' är antagligen okända för Haparandaeleverna. Dessutom skulle de finska orden inte heller semantiskt motsvara den svenska skolverkligheten (eng. *semantic mismatch*). Därför är det inte motiverat att påstå att kodväxlingen skulle fylla några lexikala luckor (jfr Baker 2011 s. 108) i ungdomarnas ordförråd i finska, när de använder de ord som verkligen är de enda orden som semantiskt hänvisar till den svenskspråkiga skolverkligheten. Deras ordförråd inom skoldomänen har försvenskats (jfr Saari 2006 s. 156), men så har även deras upplevelsevärld. Resultatet ligger i linje med vilka enstaka ord som bäddas in i kodväxlingen. I Haparandasamtalen förekommer sammanlagt 212 svenska skol- och studieord i för övrigt finska yttranden. Det innebär att över en tredjedel av de enstaka svenska orden som bäddas in i finskan i Haparandasamtalen har någon anknytning till det vanligaste temaoområdet skola. Jag har indelat skolorden i fyra undergrupper: 1) skolämnen, 2) skolans schema och aktiviteter 3) skoluppgifter, prov och betyg 4) fortsatta studier och gymnasieval. Dessa ordgrupper överlappar i vissa fall varandra och några ord skulle givetvis kunna höra till flera av dessa underkategorier.

Haparandaungdomarna använder svenska ord för olika läroämnen vilket är förståeligt, eftersom alla de tre skolorna följer den svenska läroplanen. *SO* och *NO* är förkortningar av samhällsorienterande och naturorienterande ämnen som inte har några direkta motsvarigheter på finska, t.ex »mitä meillä on so: ssa?» 'vad har vi i so?'. En gång påpekar dock en elev i ett samtal (som för det mesta förs på finska) att det inte heter *SO* utan *maantieto* 'geografi' på finska. Benämningarna på läroämnena i Sverige och i Finland motsvarar dock inte direkt varandra. *Språkval*, som betyder att eleverna kan välja mellan olika språk som de vill läsa i grundskolan, har inte heller någon direkt motsvarighet i finskan. En Haparandaelev frågar de andra i samtalet: »Onko meillä *språkvalia* aamulla?» 'har vi språkval i morgon bitti?' Även andra skolämnen som står på schemat förekommer i kodväxlingen. Sammanlagt kodväxlar Haparandaeleverna 47 gånger med svenska skolämnen. Orden böjs oftast enligt finskans böjningsmönster, t.ex. i partitiv singular: *språkvalia*, *engelskaa*, *mattea*, *spanskaa*, *idrottia*, *gympaa*, *so:ta*, *svenskaa* (Kolu 2016b).

I Haparandasamtalen förekommer även 69 andra ord som är förknippade med skolans schema, aktiviteter (t.ex. idrottsaktiviteter och utflykter) och läsår, t.ex. »mää en muista yhtään meidän *schemaa*» 'jag kommer inte alls ihåg vårt schema' och »just de niillä oli *sovmorgon*» 'just det de hade sovmorgon'. En stor grupp skolord som förekommer i kodväxlingen i Haparanda utgörs även av olika slags skol- och hemuppgifter, prov och betyg, t.ex. »ootko sää tehnyt sen *upplysningenin*» 'har du gjort den där upplysningen' eller »ärsyttävää me saatiin enemmän niitä *glosoreita annalta*» 'irriterande vi fick ännu fler glosor av anna'. Sammanlagt finns det 52 ord som betecknar olika slags skoluppgifter, prov och betyg i kodväxlingen i Haparandamaterialet.

Eleverna går i årskurs 8 eller 9 och de talar flitigt om sina framtidsplaner, och ord som berör gymnasieval och fortsatta studier utlöser kodväxling 40 gånger, t.ex. »sehän ei oo semmonen *höskoleförberedande*» 'det är ju inte en sån där högskoleförberedande'. Andra ord som förekommer i kodväxlingen handlar t.ex. om gymnasieval, t.ex. *samhälls, natur, hotell- och turism, handels, vård, ekonomi*. Orden kan anses vara tätt förknippade med det svenska gymnasiesystemet, eftersom gymnasieutbildningen i Finland inte har motsvarande linjer.

I Stockholmsmaterialet kodväxlar eleverna elva gånger i anslutning till skola och studier, t.ex. »mikä on *taktvärde?*» 'vad är taktvärde?' och »mutta että se on kirjoitettu silleen *gestaltningar*» 'men att det är skrivet så där (med) *gestaltningar*' och »mää ainakin meen opiskelmaan *ekonomiaa*» 'jag tänker åtminstone börja studera ekonomi'. Överlag använder Stockholmseleverna inte så många enstaka svenska skol- och studieord i sin finska, utan matrispråket varierar under samtalen efter aktiviteten så att en längre sekvens förs på svenska eller finska. På alla de tre orterna var ungdomarna medvetna om att jag var intresserad av deras tvåspråkighet, men i sju av de elva Stockholmssamtalen tar ungdomarna uttryckligen upp att de kände sig förpliktade att även tala finska under inspelningarna och det blir ofta tydligt avgränsade sekvenser på antingen svenska eller finska i samtalen. Kodväxlingen är således av den situationella typen som inträffar i samband med att situationen förändras eller »omdefinieras» (Saville-Troike 1989 s. 59). I en inspelning i Stockholm låtsas två elever vara lärare. De står framför vita tavlan och vill lära ut finskans grammatik för den tredje samtalsdeltagaren som får ta elevens roll i rolleken. De två andra eleverna skriver finska ord på tavlan och den tredje eleven ska komma på vad som är fel i stavningen. I denna »undervisningssituation» använder de tre eleverna enbart finska. Antagligen har de anammat ordförrådet och övningen från finskläraren, eftersom den ena »läraren» t.o.m. nämner namnet på den riktiga finskläraren vars lektion det är frågan om. Samma elev riktar sig mot den som har rollen som elev och säger t.ex. att alla ord med en *-inen*-ändelse skrivs ihop

i finskan: »muista kaikki -inen-loppuiset kirjoitetaan yhteen tämä on tärkeää» 'kom ihåg att alla ord med *-inen*-ändelsen skrivs ihop, detta är viktigt'. I en annan situation leker samma elever gissningsleken Hänga gubbe. Spelet går ut på att gissa bokstäver i ett ord vars bokstäver först är helt dolda och spelarna ska gissa vilka de är. Denna lek sker på svenska, och när en av spelarna under spelet på finska föreslår att de ska tala finska, påpekar en annan av spelarna på finska att »ei oo ehkä niin fiksu idea» 'kanske inte en så smart idé' (när själva orden i gissningsleken är på svenska) och fortsätter därefter att tala svenska. Det är antagligen viktigt att på förhand bestämma vilket språk som används i spelet, eftersom vissa bokstäver uttalas helt olika på svenska och finska.⁷

I jämförelsematerialet från Helsingfors sker det inte så mycket kodväxling i samband med temat skola. Resultatet är inte oväntat med tanke på att samtalen huvudsakligen förs på svenska i en svenskspråkig skola. Det är naturligt att skolteman diskuteras på svenska. En elev påpekar även under ett samtal att hen annars använder mer finska än svenska, men att hen t.ex. »räknar matte på svenska». De enda undantagen i Helsingforsmaterialet utgörs av de finska talspråkliga orden för olika skolämnen som antagligen är gemensamma för de tvåspråkiga och finskspråkiga eleverna i Helsingfors, t.ex. ska vi till *kässän?* 'slöjd'. Ordet *kässä* har dock en kort vokal i slutet före *n*-ändelsen, så ordet kan antas ha anpassats till svenskans morfosyntax och bestämdhet. På finska skulle ordet ha en lång vokal före *-n*: *kässään* 'till slöjden'. *Kässä* är en talspråklig förkortning av finskans *käsityö*(tunti) 'slöjd(lektion)'. Helsingforseleverna omnämner skolämnen 30 gånger, varav 12 gånger på svenska och 8 gånger på finska, t.ex. *enkkä* 'engelska' och *kässä* 'slöjd'. Dessutom använder eleverna finlandssvenska talspråkliga ord för skolämnen 10 gånger, t.ex. *rellaläraren* 'religionläraren', men inte i samband med kodväxling.

6.2 Tidsangivelser och räkneord

Även tidsangivelser och räkneord utlöser kodväxling i Haparandamaterialet, t.ex. »mie oon ollu siellä *sommar höst ja vinter*» 'jag har varit där sommar, höst och vinter', »se ihminen saa *trehundredratusen*» 'den där människan får trehundredratusen' och »*typ* siitä on varmaan *tre år*» 'typ det har gått tre år sedan dess'. Haparandaeleverna kodväxlar 60 gånger i samband med tidsangivelser och räkneord. De tvåspråkiga eleverna omnämner i synnerhet klockslag på svenska, även om de för övrigt talar finska. I exempel 2 talar de tre eleverna Jenny, Anna och Lasse om när lektionen slutar:

⁷ T.ex. finskt *u* uttalas som svenskt *o* i *sol* och finskt *o* uttalas som svenskt *å*.

Haparanda (2014), exempel 2: Meillä on *nie tie rast* 'vi har nie tie rast'

- 01 Jenny: kauanko me ollaan oltu koska meillä loppuu *sen*
 'hur länge har vi varit (här) när slutar vi sen'
 02 Anna: *tie tie*
 03 Lasse: meillä on *nie tie rast*
 'vi har nie tie rast'
 04 Anna: ei oo ko *nie*
 'nej (det har vi inte) utan nie'
 05 Lasse: no olkoo sitte
 'nå låt vara då'

På rad 1 undrar Jenny på finska hur länge de har suttit i inspelningen och när lektionen slutar: »kauanko me ollaan oltu koska meillä loppuu *sen*» 'hur länge har vi varit (här) när slutar vi sen'. Hon talar för övrigt finska, men använder tidsadverbialiet *sen* på svenska. Anna svarar på svenska: *tie tie*, varefter Lasse inleder på finska *meillä on* 'vi har' men kodväxlar till svenska *nie tie rast*. Anna protesterar och säger på finska: *ei oo ko* 'nej (det har vi inte) utan', men säger klockslaget på svenska *nie*. Hela sekvensen där Jenny, Anna och Lasse förhandlar om när rasten börjar förs annars på finska, men alla tidsangivelser och ordet *rast* omnämns på svenska. Skolans schema kan antas styra elevernas vardag och det tar sig uttryck i deras kodväxling. Eleverna talar om vad som står på schemat, vilken tidpunkt en viss lektion börjar eller slutar och hänvisar till tidpunkterna på svenska. Eftersom skolan är svenskspråkig, använder eleverna och lärarna antagligen svenska i anslutning till schema och klockslag. Schema och tidsangivelser är dessutom ett vanligt förekommande samtalsämne i skolan. Kodväxlingen har en referentiell funktion.

Även i Berglunds undersökning (2008 s. 280) kodväxlade de tvåspråkiga barnen från finska till svenska i samband med räkneord och tidsangivelser. Berglund (s. 280) antar att det berodde på att de finska räkneorden är längre och böjningen av ordningstalen är mer komplicerad än i svenskan. Detta kan givetvis vara en orsak till kodväxlingen med räkneorden även i Haparandamaterialet. Det är dock svårt att tro att användningen av svenska tidsangivelser och räkneord skulle bero på elevernas språkkompetens i finska, eftersom ungdomarna tycks tala finska helt obehindrat och de använder även finska tidsuttryck.

I Stockholms- och Helsingforsmaterialet kodväxlar eleverna inte i samband med tidsuttryck. I Stockholmsmaterialet använder talarna såväl svenska som finska i tidsangivelser och räkneord allt efter matrisspråket. I Helsingfors använder ungdomarna svenska i samband med tidsbestämningar och räkneord.

6.3 Återgivande av den muntliga eller skriftliga kontexten

Den tredje typen av kontext i Haparandainspelningarna som tycks utlösa kodväxling är ett slags citerande av den muntliga eller skriftliga kontexten på originalspråket (jfr Berglund 2008 s. 215). Det kan vara allt från vad någon har sagt på svenska t.ex. i teve: »se vaan *jag tror att jag fick blackout*» 'hon ba jag tror att jag fick blackout' (jfr Kotsinas 2007 s. 81–82) eller vad det har stått på svenska i en reklam, t.ex. »*siinä luki että påfyllning på måndag*» 'det stod att påfyllning på måndag'. Det sker kodväxling i samband med citat 13 gånger i Haparandasamtalen.

I Stockholmsmaterialet finns ett belägg på kodväxling från svenska till finska i samband med återgivande av ett citat på finska i ett samtal där svenska utgör matrisspråket: »det e de här klassiska *mitä sinä teet*» 'det är det här klassiska vad gör du'. Talaren hänvisar till vad någon har sagt på finska utanför skolan. I Helsingforsamtalen förekommer denna typ av kodväxling 14 gånger, och varje gång citerar talaren en muntlig eller skriftlig finskspråkig kontext utanför skolan. Eleverna återger t.ex. vad det har stått om något program i en tv-tablå på finska: »och sen *onnellinen loppu* det här var ingen *onnellinen loppu*» 'och sen ett lyckligt slut det här var inget lyckligt slut'.

I exempel 3 talar de tre Helsingforsflickorna Nina, Jessica och Sara om en känd finsk artist som heter Geek och om hans sista spelning före en paus på ett år. Nina och Jessica har varit på Geeks konsert, men Sara har inte varit där.

Helsingfors (2014), exempel 3: Geeks *keikka*

- 01 Nina: var du på geeks *keikka*
'gig'
(Jessica nickar))
- 02 Nina: jag var också där
- 03 Jessica: jag vet
- 04 Sara: var det bra
- 05 Nina: jo (0.4) *se oli aika surullinen*
'den var ganska sorglig'
- 06 Jessica: jo
(Nina gnolar))
- 07 Nina: varför tar han måne *tauko*
'paus'
- 08 Jessica: jag vet int för att (0.2) så han- som han själv sa han måste *hengittää* int vet ja
'andas'
- 09 eller *kuulemma* han behöver en paus
'lär'
- 10 Nina: *tauko* (0.2) eller han har ju länge säkert varit så där- *ehkä se tekee ihan hyvää*
'en paus' 'kanske det gör helt gott'
- 11

På rad 1 frågar Nina Jessica om hon hade varit på Geeks *keikka* 'gig'. Ordet *keikka* är ett vardagligt finskt ord som har lånats in i finlandssvenskan och finns medtaget i *Finlandssvensk ordbok* (af Hällström & Reuter 2000). På rad 4 frågar Sara om spelningen var bra och Nina svarar på finska att »*se oli aika surullinen*» 'den var ganska sorglig'. Jessica instämmer. På rad 7 undrar Nina varför Geek behöver ta en paus: »Varför tar han manne *tauko*». Hon talar för övrigt svenska, men använder det finska ordet *tauko* för 'paus'. Det kan antas att Nina hänvisar till den finska talkontexten där den finskspråkiga Geek har berättat att han tar en paus från konserterna. På rad 8 svarar Jessica på svenska, men använder det finska ordet *hengittää* 'andas' när hon återger vad Geek själv har sagt om varför han behöver en paus: »som han själv sa han måste *hengittää*». Därefter konstaterar Jessica att hon inte riktigt vet, men att Geek lär behöva en paus: »eller *kuulemma* han behöver en paus» 'eller han *lär* behöva en paus'.

Det kan antas att resultatet återspeglar språkens dominansförhållanden utanför skolan i det omgivande samhället på de tre orterna. Haparandaungdomarna hänvisar till den svenskspråkiga verkligheten utanför skolan genom att kodväxla från finska till svenska och i Helsingfors är situationen den motsatta. I Stockholmsmaterialet kodväxlar ungdomarna inte lika mycket i samband med citat av tal. Resultatet är inte oväntat med tanke på att ungdomarna i de två sverigesvenska skolorna i Stockholm använder mycket svenska med varandra i skolan och även omgivningens i samhället är övervägande svenskspråkig.

6.4 Andra vanliga talkontexter i kodväxling

På alla de tre orterna kodväxlar ungdomarna med hobbyord. I Haparandasamtalen kodväxlar ungdomarna 15 gånger i samband med fritidsaktiviteter, t.ex. »*sää menisit nybörjargruppiin*» 'du skulle gå till nybörjargruppen' och »*eikö se ollu teidän ridlektionilla*» 'var hon inte med på er ridlektion'. Kodväxling har åter en referentiell funktion till den svenskspråkiga kontexten. Antagligen utövas hobbyverksamheten, ridlektioner, på svenska i Haparanda. Även Berglunds avhandling (2008) visade ett samband mellan kodväxling och fritidsaktiviteten som utövas på ett visst språk. I Stockholmsmaterialet förekommer kodväxling från finska till svenska sexton gånger i samband med hobbyord. En talare räknar upp sina hobbyer: »*mää oon pelannu innebandya [...] basketia*» 'jag har spelat innebandy...'. Talaren använder svenska ord för sina idrottsaktiviteter, men böjer båda orden enligt finskans grammatik i partitiv. En

annan talare i samma samtal hänvisar till sin idrottsträning: »nyt tulee se *konditionsträning*» 'nu börjar den där konditionsträningen'. I ett annat samtal talar tre Stockholmsflickor om sina hobbyer, och två av flickorna sysslar med *cheerleading*. En av flickorna, som är flerspråkig i svenska, finska och engelska, påpekar först att hon aldrig skulle använda det svenska ordet *hejklackstjej*. En annan av talarna, som är tvåspråkig i svenska och finska, konstaterar att hon inte heller skulle använda det finska ordet *kannustustyttö* 'hejklackstjej'. Detta visar att talarna verkligen väljer mellan olika ord bland de olika alternativen och att känner till motsvarande ord både på svenska och på finska men ändå väljer att inte använda dem. Troligen motsvarar varken *hejklackstjej* eller *kannustustyttö* semantiskt fullt ut det engelska ordet *cheerleader*. Orden *hejklackstjej* och *kannustustyttö* väcker antagligen inte samma associationer hos talarna som ordet *cheerleader*. Till slut börjar den ena flickan räkna upp vilka olika former av *cheerleading* som finns, t.ex. *high school cheer* och språket byts till engelska.

Medan Stockholmstalarna använder ordet *basket*, talar Helsingforsungdomarna om *koris* 'basket': »spelar du ännu *koris*?». En förklaring till detta kan vara att aktiviteten ordnas på finska. Dessutom delar finsk- och svenskspråkiga ungdomar i Helsingfors ofta samma talspråkliga ord och uttryck. *Koris* är en förkortad och vardaglig form av finskans ord *koripallo*. I Helsingforsmaterialet förekommer kodväxling från svenska till finska i samband med hobbyord sex gånger.

Ungdomarna kodväxlar även med uttryck för företeelser och institutioner i Sverige och i Finland (jfr Saari 1989 s. 203). I Haparandasamtalen förekommer t.ex. orden *studiebidrag* (4) och *långvård* i anslutning till kodväxling. I Helsingfors kodväxlar ungdomarna två gånger med det talspråkliga ordet *ripari* för finskans *rippikoulu* 'konfirmationsskola'. I Finland kallas kyrkans dopundervisning före konfirmationen för *skriftskolan* och den har fortfarande en stark ställning i Finland bland 15-åriga ungdomar. Enligt Evangelisk-lutherska kyrkan går cirka 90 procent av alla 15-åringarna årligen i skriftskolan i Finland. Sådana här kulturspecifika ord som *ripari* har en stark association till den finska institutionen och det är naturligt att talarna använder ord som *ripari* när de hänvisar till företeelsen i fråga.

Stockholmsungdomarna kodväxlar några gånger när de syftar på hemmets sfär eller livet i Finland. En talare i Stockholm hänvisar t.ex. till den stora tomt som familjen bor på och säger: »de e så här it is a pain in the ass att ta hand om den och liksom så här städa och du vet *haravoida*» 'kratta'. I samma samtal talar ungdomarna om livet i sommarstugan i Finland och en av samtalsdeltagarna

påpekar: »sen brukar jag fiska niinku *haukia*» 'sen brukar jag finska liksom gäddor'. Det kan hända att talaren använt orden *haravoida* 'kratta' och *haukia* 'gäddor' i samband med aktiviteten och att hen inte har tillgång till motsvarande ord på svenska. I ett samtal från Haparandamaterialet börjar en talare på finska: »eilen oli aika vittumainen juttu ko piti-» 'igår var en ganska fittig grej när jag skulle-', men hen avbryter och frågar efter en paus: »vad är kubikmeter?». Hen får ingen hjälp från den andra talaren och fortsätter: »piti kuusi *kubiikkimetriä* puita vaihtaa- piti niille vaihtaa paikkaa piti niinkö *staaplata* ne» '(jag) skulle byta- byta plats för sex kubikmeter ved och stapla dem'. På finska heter *kubikmeter kuutiometri* och *stapla* heter *latoa* eller *pinoa*, men det finns skäl att tro att sådana här ordbildningar som *kubiikkimetri* och *staplata* relativt ofta fyller lexikala luckor i ungdomarnas språkbruk. Antagligen har talarna lärt sig vissa begrepp i samband med en viss aktivitet på ett av sina språk (jfr Berglund 2008 s. 209).

Ungdomarna kodväxlar även med ord som kan anses vara typiska för ungdomsspråk och ungdomskultur på de tre orterna. Diskurspartikeln *typ* är typisk för ungdomsspråket i Sverige och ordet används frekvent i kodväxlingen i Haparandasamtalen. *Typ* har sammanlagt 170 belägg i materialet. Partikeln förekommer 47 gånger i helt svenska yttranden och 49 gånger i yttranden där det sker kodväxling. I 26 fall introducerar *typ* kommande kodväxling, t.ex. »mää aina niinku sekotan kaikki kielelet *typ* *ibland engelska svenska och finska*» 'jag blandar alltid liksom alla språk *typ* *ibland engelska svenska och finska*'. Dessutom förekommer *typ* 74 gånger i för övrigt finska sekvenser, där det inte förekommer några andra inslag från svenska, t.ex. »*typ* *se ärsyttää kun isoveljen ei tarvi ikinä tehdä mittään*» 'typ det irriterar då storebror aldrig behöver göra nåt'. *Typ* är frekvent även i Stockholmsmaterialet och har sammanlagt 149 belägg i samtalen, men förekommer inte i anknytning till kodväxling utöver de tre beläggen på *typ* där ordet utgör det enda svenska ordinslaget i finska yttranden: »*täällä käydään typ adjektiivēja läpi*» 'här går man igenom *typ* adjektiv'. I Helsingforsmaterialet används ordet *typ* endast 17 gånger och inte alls i samband med kodväxling.

Ungdomarna på alla de tre orterna kodväxlar med slanguttryck och svordomar och vissa ord är gemensamma för de tre materialen, t.ex. det finska svärorordet *vittu*, som är vanligt i både finskt och svenskt ungdomsspråk i Finland, förekommer i alla de tre materialen. Även mina tidigare undersökningar kring slangordförråd i Haparanda har visat att Haparandaungdomar ofta svär på finska. Kodväxling med slangord och svordomar förmedlar det känslomässiga budskapet och uttrycker talarens förhållningssätt till själva yttrandet (jfr Kolu

2010 s. 168–169; Kolu 2014 s. 117). Finskans *juttu* 'grej' förekommer i åtta olika sammansättningar i Haparandasamtalen, t.ex. i gymnasiejuttuun 'till gymnasiegrejen' och i *so-juttu* 'so-grejen'. Även i Stockholm kodväxlar eleverna med ordet *juttu* 'grej' i svenskajuttu 'svenskagrej' och novelljuttu 'novellgrej'. *Juttu* förekommer 13 gånger i kodväxling i Helsingforsmaterialet, t.ex. i *mamujuttu* 'invandrargrej' och *gruppjuttuna* 'grupparbetena' (jfr Saari 1989). I Helsingforssamtalet använder ungdomarna även följande slangord i sin svenska: *bii-sinä* 'låtarna' och *bileet* 'fest'. Orden kan anses vara typiska ord för både finskt och svenskt ungdomsspråk i Helsingfors (jfr Forsskåhl 2005; Kolu 2014). Ungdomsord och slang har antagligen flera olika funktioner i de tvåspråkiga samtalen på de tre orterna. Med de kodväxlade ungdomsorden signalerar talarna antagligen även sin tvåspråkiga ungdomsidentitet. Ungdomsorden har en metaforisk och expressiv funktion i kodväxlingen (jfr Appel & Muysken 2005).

Till slut är det viktigt att påpeka att det oftast är flera faktorer inblandade i kodväxlingen och det är omöjligt att tillskriva kodväxlingen en entydig funktion. Kodväxlingen kan samtidigt fylla olika funktioner och det finns alltid utrymme för olika tolkningar (jfr Börestam & Huss 2001).

7. Triggering

Vissa samtalsämnen och ord som anknyter till en viss domän kan även utlösa en längre kodväxlingssekvens på svenska i Haparandamaterialet och språket har då antagligen en referentiell funktion (jfr Grosjean 1982). Haparandaungdomarna kan t.ex. lyfta fram något tema, och i samband med bytet av temat byts även språket i samtalet under en viss diskurs. Det verkar vara lättare för ungdomarna att diskutera ett visst ämne på det språk som de är vana vid att använda inom denna domän, t.ex. skoluppgifter. I det följande presenteras två exempel på situationer där ett ord kan antas fungera som en *trigger* som utlöser en längre kodväxlingssekvens. I exempel 4 frågar Anna Jenny vad *satir* är för något. De har fått i hemuppgift att utreda vad ordet betyder.

Haparanda (2014), exempel 4: *Satir*

- 01 Anna: mikä se *satir* on
 'vad är satir för något'
02 Jenny: *satir* oota mi- se on jotakin että *man ska försöka skriva så där snällt men ändå så*
03 *har man annan mening fast-*
 'satir vänta va- det är något att'

Anna talar för övrigt finska på rad 1, men säger ordet *satir* på svenska: »mikä se *satir* on» 'vad är satir för något'. Jenny upprepar ordet *satir* på svenska på rad 2, men börjar förklara på finska: »oota mi- se on jotakin että» 'vänta va- det är något att'. Därefter går hon över till svenska. Antagligen har hon gjort uppgiften på svenska och har lättare att förklara ordet på samma språk.

I exempel 5 talar de två Haparandaflickorna, Tiina och Sanna, om vad de har gjort under den gångna sommaren.

Haparanda (2014), exempel 5: *PDOL*

- 01 Tiina: kävitkö sää jossain pitetorilla
'var du någonstans på pitetorg?
02 Sanna: meinasin käydä piteåssa kun siellä oli *pdol*
'jag tänkte besöka piteå när de hade *pdol*
03 Tiina: vad är det för nånting
04 Sanna: pite dansar och ler
05 Tiina: jaha okej
06 Sanna: det är en sån här festival

På rad 1 frågar Tiina på finska om Sanna hade varit på Piteå torg under sommaren: »kävitkö sää jossain pitetorilla». 'var du någonstans på Pite torg'. På rad 2 svarar Sanna på finska: »meinasin käydä piteåssa kun siellä oli *pdol*» 'jag tänkte besöka piteå när de hade *pdol*'. Hon uttalar dock bokstäverna i *PDOL* på svenska och det fungerar antagligen som en utlösande faktor för kodväxlingen i samtalet, då Tiina frågar på svenska: »vad är det för nånting». Sanna förklarar att förkortningen *PDOL* betyder »Pite dansar och ler». Tiina signalerar att hon förstår: *jaha okej*. Till slut tillägger Sanna på svenska: *det är en sån här festival*. Även själva temat, ett kulturevenemang som ordnas på svenska, kan vara en orsak till kodväxling (jfr Riehl 2005). Motsvarande exempel går att hitta även i Helsingfors- och Stockholmsmaterialet, och i synnerhet i Stockholmssamtalen byts språket även efter elevernas aktivitet och det kan antas att det finns ett samband både mellan samtalsämne och språkval och mellan aktivitet och språk. Det bör dock hållas i minnet att det ofta kan finnas flera orsaker inblandade när det gäller växling av språket, t.ex. saknade ord i språket eller morfologiskt komplexa böjningar.

8. Sammanfattning och avslutande diskussion

I denna studie har jag undersökt en specifik aspekt på kodväxling, nämligen hur kontextuella och i synnerhet kulturella faktorer utlöser kodväxling i de tvåsprå-

kiga samtalen i Haparanda, Stockholm och Helsingfors. I Haparandamaterialet dominerar finska i de tvåspråkigas samtal, men eleverna kodväxlar flitigt mellan finska och svenska. Haparandaungdomarna använder svenska ord för att kunna hänvisa till den svenskspråkiga verkligheten i skolan och i samhället och den största gruppen enstaka ord som eleverna kodväxlar med handlar om skolan. Kodväxlingen har således en referentiell funktion. Det är givetvis naturligt att eleverna talar om skolteman, när de befinner sig i skolan, för beträffande kodväxling återspeglar resultatet antagligen de språkliga omständigheterna. I jämförelsematerialet från den svenskspråkiga skolan i Helsingfors använder eleverna svenska som matrisspråk med varandra, och de verkar inte ha ett lika stort behov av att kodväxla med skolord, även om de också använder finskspråkiga talspråkliga ord för skolämnen vid sidan av de svenska. I Helsingfors samtalen syftar de svenska och finska orden ändå på samma företeelser i det finska skolsystemet. Undervisningsspråket i den svenskspråkiga skolan är svenska, så det är väntat att eleverna inte kodväxlar så mycket inom denna domän när de talar svenska.

Det som är gemensamt för kodväxlingen i Haparanda- och Helsingforsmaterialen är att talarna ofta kodväxlar när de citerar vad de har hört eller läst på originalspråket. Språkparen i kodväxlingen har dock motsatta roller, vilket kan antas reflektera språkens dominansförhållanden och den språkliga verkligheten utanför skolan.

I Stockholmsmaterialet förekommer inte kodväxling i alla de elva samtalen, utan vissa samtal sker helt och hållet på svenska. I de samtal där eleverna använder finska ser situationen likadan ut som i Haparanda: När de sverigefinska eleverna i Stockholm talar finska med varandra, kodväxlar de i anslutning till den svenska verkligheten i omgivningen. I Stockholm tycks de tvåspråkiga ungdomarna leva i en ganska svenskdominerad verklighet både i skolan och i det omgivande samhället, även om de går i den sverigefinska skolan. Enligt Stockholmselevernars enkätsvar använder 14 av de 22 ungdomarna mest svenska på rasterna i skolan. Eleverna verkar dock växla mellan språken allt efter aktiviteterna. Kodväxling är av den situationella typen som orsakas av förändringen i talsituationen, t.ex. när ett nytt tema eller en ny aktivitet introduceras. Även samtalsdeltagarna kan påverka språkvalet: om en av talarna inte behärskar svenska så väl, använder ungdomarna mer finska, men då sker det även mer kodväxling, när finska utgör matrisspråket.

De tvåspråkiga eleverna i Haparandamaterialet kodväxlar även med tidsangivelser och räkneord, i synnerhet i anslutning till skolans schema och klockslag. Det kan antas att även kodväxling till klockslag och andra tidsangivelser

har en referentiell funktion då ungdomarna t.ex. talar om skolans schema. Det finns inga belägg på kodväxling i samband med tidsangivelser i Stockholms- och Helsingforsmaterialen.

På alla de tre orterna förekommer även ord som är typiska för ungdomskultur i anslutning till kodväxling. Diskurspartikeln *typ* är typisk för ungdomsspråk och ungdomskultur i Sverige. I Haparandamaterialet signalerar ordet kodväxling från finska till svenska och *typ* kan även utgöra det enda svenska ordinslaget som bäddas in i ett finskt yttrande. Även om *typ* är frekvent i Stockholmssamtalen, finns det bara tre belägg på *typ* i finska yttranden. I Helsingforsamtalen används *typ* i ett av samtalen och ordet förekommer inte i samband med kodväxling. Partikeln *typ* har antagligen inte så stor spridning i svenskt ungdomsspråk i Helsingfors där tvåspråkiga ungdomar får mer inflytande från finskt ungdomsspråk. På alla de tre orterna förekommer även slangord och svordomar i anknytning till kodväxling, t.ex. återfinns det finska könsordet *vittu*, som förlorat sin ursprungliga betydelse och som frekvent används som svordom i både finskt och svenskt ungdomsspråk i Finland, i samtliga de tre materialen. Med slangord och svordomar signalerar talarna antagligen sin tillhörighet till gruppen tvåspråkiga ungdomar. Kodväxling med slangord och svordomar har således en metaforisk och expressiv funktion.

Det kan antas att ungdomarnas språkanvändning ur ett mikroperspektiv åter speglar svenskans och finskans status- och dominansförhållanden i de tre olika språksamhällena, eftersom språken har olika roller som minoritets- och majoritetsspråk i dessa miljöer. Det gick dock inte att på förhand förutspå hur kodväxlingen skulle se ut på orterna. I Haparanda har finskan status som minoritetsspråk, medan svenska är det huvudsakliga undervisningsspråket i skolan och det samhällsbärande språket i Sverige. Något oväntat dominerar finska i de tvåspråkiga ungdomarnas samtal i Haparandamaterialet. Situationen var den motsatta när jag började med inspelningarna i samma skolor 2005. Då talade de tvåspråkiga ungdomarna nästan bara svenska med varandra och använde några enstaka ord och diskurspartiklar från finska.

Svenskan i Helsingfors har en ställning som minoritetsspråk och finska är det dominerande majoritetsspråket i samhället. Trots det fungerar svenska som matrisspråk i de tvåspråkiga elevernas samtal i den svenskspråkiga skolan. Det finns skäl att tro att inspelningsplatsen har en viss betydelse: ungdomarna är vana vid att använda svenska i skolmiljön. De tvåspråkiga eleverna i Helsingforsmaterialen kodväxlar dock ofta till finska, i synnerhet när de hänvisar till den finskspråkiga verkligheten utanför skolan och t.ex. när de talar om sina hobbyer eller återger det som de har hört eller läst på finska.

Det kan antas att de behandlade språkkontexterna och de tvåspråkiga språkpraktikerna är relativt etablerade i skolorna i Haparanda och i Helsingfors. Stockholmsmiljön tycks ha mest instabila kommunikationsmönster när det gäller kodväxling och språkval. Språkmiljöerna i de två sverigefinska skolorna i Stockholms län är tämligen nyetablerade jämfört med skolorna i Haparanda och Helsingfors, vilket kan påverka resultatet. Trycket att använda svenska i skolan i Stockholm, där omgivningen utanför skolan är övervägande svensk-språkig, är antagligen större än i skolorna i Haparanda där gränsen till Finland ligger så nära och kontakterna med de finskspråkiga är mycket livliga. Dessutom ökar inflyttningen från Finland hela tiden.

Den övergripande funktion som växling mellan de tvåspråkiga resurserna verkar ha i de tre materialen är att den erbjuder talarna möjligheten att flexibelt hänvisa till den språkliga och kulturella verkligheten i omgivningen. Dessutom innebär den en extra lingvistisk resurs för talaren att kunna uttrycka sina känslor. Det är det som translanguaging handlar om, att skapa meningsfull interaktion med de språkresurser man har. Språken har delvis olika funktioner i de tre olika kulturella, språkliga och geopolitiska kontexterna och detta syns även i kodväxlingen.

Litteratur

- Aikhenvald, Alexandra Y, 2002: *Language Contact in Amazonia*. Oxford: Oxford University Press.
- Appel, René & Muysken, Pieter, 2005: *Language Contact and Bilingualism*. Institute for General Linguistics. University of Amsterdam.
- Baker, Colin, 2011: *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. 5th Edition. Clevedon: Multilingual Matters.
- Berglund, Raija, 2008: Ett barns interaktion på två språk. En studie i språkval och kodväxling. (Acta Wasaensia nr 190, Språkvetenskap 37.) Vasa: Vasa universitet.
- Blom, Jan-Petter & Gumperz, John J., 1986: Social Meaning in Linguistic Structure: Code-switching in Norway. I: *Directions in sociolinguistics*, red. av John J. Gumperz & Dell H. Hymes. New York m.fl. S. 407–434.
- Blommaert, Jan, 2005: *Discourse: Key Topics in Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Börestam, Ulla & Huss, Lena, 2001: *Språkliga möten. Tvåspråkighet och kontaktlingvistik*. Lund: Studentlitteratur.
- Clyne, Michael, 2001: Constraints on Code-Switching: How Universal Are They? I: *The Bilingualism Reader*, red. av Li Wei. London: Routledge. S. 257–280.
- Clyne, Michael, 2003: *Dynamics of Language Contact: English and Immigrant languages*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Encyclopedia of Bilingual Education, 2008, red. av González, Josué M. Los Angeles: Sage.
- Evangelisk-lutherska kyrkan.
<http://evl.fi/EVLsv.nsf/Documents/CF56B6C02B4E468AC22570670044BB0F?OpenDocument&lang=SV>
 (nedladdad 12.10.2016)
- Fantini, Alvino E, 1978: Bilingual behavior and social cues: Case studies of two bi_lingual children. I: Aspects of bilingualism, red. av Michel Paradis. Columbia, SC: Hornbeam Press. S. 285–301.
- Fishman, Joshua A, 1972: Domains and the relationship between micro- and macro_sociolinguistics. I: Directions in Sociolinguistics The ethnography of Communication, red. av John J. Gumperz and Dell H. Hymes. New York: Holt Rinehart and Winston. S. 435–453.
- Forsskåhl, Mona, 2005: Mitt emellan eller strax utanför: Språkkontakt i finlandssvensk slang. Helsingfors: Helsingfors universitet, institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur. Nordica Helsingensia.
- García, Ofelia & Wei, Li, 2014: Translanguaging. Language, Bilingualism and Education. New York: Palgrave Macmillan.
- García, Ofelia, 2009: Bilingual Education in the 21 st Century A global Perspective. _Wiley-Blackwell. United Kingdom.
- García, Ofelia, 2012: Theorizing translanguaging for educators. I: Translanguaging: A CUNY-NYSIEB - Guide for educators, red. av Christina Celic and Kate Seltzer. New York: CUNY-NYSIEB, The Graduate Center, The City University of New York. S. 1–6.
- Gardner-Chloros, Penelope, 2009: Code-switching. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grosjean, François, 1982: Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism. Harvard Cambridge, MA: University Press.
- Gumperz, John J., 1982: Discourse strategies. Studies in Interactional Sociolinguistics 1. Cambridge m.fl.
- af Hällström, Charlotta & Reuter, Mikael, 2000: Finlandssvensk ordbok (första upplagan). Helsingfors: Schildts.
- Häkkinen, Kaisa, 1997. Mistä sanat tulevat? Suomalaista etymologiaa. Helsingfors: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Helsingfors stads faktacentral 2014. Befolkningsprognos för Helsingfors och Helsingforsregionen 2015–2050. Prognoser områdesvis 2015–2024. Helsingfors.
- Höckerstedt, Leif, 2006: Helsingforssvenskan - vem är du? I: Helsinki kieliyhteisönä, red. av Kaisu Juusela, Katariina, Nisula. Helsingfors: Institutionen för finska språket och litteraturen vis Helsingfors universitet. S. 123–141.
- Hymes, Dell H., 1972: Models of Interaction of Language and Social Life. I: Directions of Sociolinguistics, The Ethnography of Communication, red. av John J. Gumperz & Dell H. Hymes. New York m.fl. S. 269–293.
- ISK 2004 = Iso suomen kielioppi. Hakulinen, Auli, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho. 2004. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 950. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Kolu, Jaana & Kuronen, Mikko, 2015: Vokalerna /y/ och /a/ vid kodväxling hos Haparandaungdomar. I: *Svenskan i Finland* 15, red. av Mona Forsskåhl, Marja Kivi-lehto, Johanna Koivisto & Pasi Metsä. Tammerfors: Tampere University Press. S. 156–172.
- Kolu, Jaana, 2009: Finska inslag i svenska ungdomssamtal i Haparanda. I: *Svenskan i Finland* 11, red. av Lotta Collin & Saara Haapamäki. (Skrifter från svenska institutionen vid Åbo Akademi 7.) Åbo: Uniprint. S. 105–114.
- Kolu, Jaana, 2010: Språkkontaktdrag i Haparandaungdomarnas muntliga och skriftliga kommunikation 2010. I: *Svenskans beskrivning* 31, red. av Ann-Catrine Edlund & Ingmarie Mellenius. Umeå: Umeå universitet. S. 161–169. <http://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:457680/FULLTEXT01.pdf> (nedladdad 18.10.2016)
- Kolu, Jaana, 2014: Allmångods och nykomlingar i svenskt ungdomsspråk och svensk slang. I: *Svenskan i Finland* 14, red. av Riitta Kosunen & Kirsi, Lepistö & Paula Rossi. (Studia humaniora ouluensia 14.) Uleåborg: Uleåborgs universitet. S. 115–125.
- Kolu, Jaana, 2016a: Kodväxling i tvåspråkiga ungdomssamtal i Haparanda och i Helsingfors. *Matrisspråk, morfosyntaktisk integrering och anpassningsstrategier*. I: *Svenskans beskrivning* 34, red. av Anna W. Gustafsson, Lisa Holm, Katarina Lundin, Henrik Rahm & Mechtild Tronnier. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap Serie A74.) Lund: Lunds universitet. S. 299–312. <http://konferens.ht.lu.se/svebe34/konferensvolym> (nedladdad 12.10.2016)
- Kolu, Jaana, 2016b: Onko suomen ja ruotsin koodinvaih dolla kielioppia? Substantiivien ja verbien taivutus Haaparannan, Tukholman ja Helsingin kaksikielisissä keskusteluissa. *Lähivertailuja* 26. S. 182–221. <http://arhiiv.rakenduslingvistik.ee/ajakirjad/index.php/lahivordlusi/issue/view/LV26> (nedladdad 20.11.2016)
- Kolu, Jaana, under utg. a: »Määhän oon *typ* sjuk oikeestiki». Småord på vift i tvåspråkiga samtal i Haparanda, Helsingfors och Stockholm. I: *Svenskans beskrivning* 35. Göteborgs universitet.
- Kolu, Jaana, under utg. b: *Translanguaging as a Multilingual Practice – The Negotiation of Meaning in Bilingual Adolescents’ conversations in Haparanda and Helsinki*. Helsinki: Uralica Helsingensia.
- Kotsinas, Ulla-Britt, 2005: *Invandrarsvenska*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Kotsinas, Ulla-Britt, 2007: *Ungdomsspråk*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Lainio, Jarmo, 2013. *Tvåspråkighet och språkkontakter i Sverige*. I: Sundgren, E. (red.). *Sociolingvistik*. 2 uppl. Stockholm: Liber.
- Lewis, Gvyn, Bryn, Jones & Baker Colin, 2012: *Translanguaging: developing its conceptualisation and contextualisation*. *Educational Research and Evaluation: An International Journal on Theory and Practice*. UK: Routledge. S. 655–670.
- Lokala styrdokument för grundskolan i Haparanda. <http://www.haparanda.se/haparandastad/utbildningochforskola/lokalastyrdokument.4.2878092e13187d87223800049.html> (nedladdad 17.10.2016).
- Mey, Jacob, 2001: *Pragmatics. An Introduction*. Oxford: Blackwell.
- Mickwitz, Åsa, 2010: *Anpassning i språkkontakt. Morfologisk och ortografisk anpassning av engelska lånord i svenskan*. Helsingfors: Helsingfors universitet. Finska, finskugriska och nordiska institutionen.

- Myers-Scotton, Carol, 1993: *Duelling languages*. Oxford: Oxford University Press.
- Myers-Scotton, Carol, 2002: *Contact Linguistics: bilingual encounters and grammatical outcomes*. Oxford: Oxford University Press.
- Pitkänen-Huhta, Anne, 1999: *Vieraalla kielellä lukemisen tutkimus. I: Kielenoppimisen kysymyksiä. Soveltavan kielentutkimuksen teoriaa ja käytäntöä*, red. av Arja Piirainen-Marsh & Kari, Sajavaara. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Soveltavan kielentutkimuksen keskus. S. 229–288.
- Poplack, Shana, 1980: »Sometimes I'll start a sentence in Spanish Y TERMINO EN ESPAÑOL»: Toward a Typology of Code-Switching. I: *Linguistics* 18. S. 581–618.
- Reyes, Iliana, 2004: *Functions of Code Switching in School Children's Conversations*. *Bilingual Research Journal*, 28(1), 77–98.
- Riehl, Claudia Maria, 2005: *Code-switching in Bilinguals: Impacts of Mental Processes and Language Awareness*. I: *Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism*, red. av James Cohen, Kara T. McAlister, Kelie Rolstad & Jeff Mac Swam. Somerville, MA: Cascadilla Press. S. 1945–1957.
- Riley, Philip, 2007: *Language, Culture and Identity: An Ethnolinguistic Approach*. London: Continuum, *Advances in Sociolinguistics Series*.
- Saari, Mirja, 1989. *Kodbyte och lån*. *Folkmålsstudier* 32. S. 197–207.
- Saari, Mirja, 2006: *Helsinki kieliyhteisönä*, red. av Kaisu Juusela & Katariina Nisula. Helsingfors: *Institutionen för finska språket och inhemsk litteratur*. S. 142–161.
- Saville-Troike, Muriel, 1989: *The ethnography of communication. An introduction*. *Language in Society* 3. 2nd edition. Oxford.
- Statistiska centralbyrån (SCB).http://www.scb.se/sv_/Nedladdad 2016-01-17
- Stockholms stad. *Minoriretsfrågorna i Sverige*. <http://www.stockholm.se/OmStockholm/Nationella-minoriteter/Bakgrund-till-svensk-minoritetspolitik/> Nedladdad 2016-01-17
- Timplan för grundskolan i Haparanda, finskspråkiga elever <http://www.haparanda.se/download/18.61e1a741474ed29c5012e3/1413535120245/Timplan+fo%CC%88r+grundskolan,+finskspra%CC%8Akiga+elever.pdf> (nedladdad 17.10.2016)

Transkriptionsnyckel

- (.) en kort paus under 0,2 sekund
- (()) längre paus mätt med sekund
- [] anger var överlappning inleds
-]] anger var överlappning slutar
- (()) transkriberarens kommentarer

Flerspråkighet i Kjell Westös romaner

Om en analysmodell och dess tillämpning

Av SAARA HAAPAMÄKI & HARRIET ERIKSSON

Abstract

Haapamäki, Saara, saara.haapamaki@abo.fi, Professor, Department of Swedish, Åbo Akademi University; *Eriksson, Harriet*, harriet.eriksson@abo.fi, Ph.D. student, Department of Swedish, Åbo Akademi University: "Multilingualism in the novels by Kjell Westö – A model for analysis and its application." *Språk och stil* NF 27, 2017, pp. 159–188.

The purpose of this article is, firstly, to present a revised version of a model that we introduced in 2011 in order to analyze multilingual literature with regard to the interplay between context, form and function. Secondly, we aim to give a systematic analysis of multilingualism in the novels of the Finland-Swedish author Kjell Westö, an author whose work is commonly seen as multilingual. Our analysis shows that the code switching, especially to Finnish, varies remarkably across his novels. Whereas his first novel contains a considerable amount of code switching that occurs unmarked and grammatically integrated, the Finnish sequences are much less frequent, more marked and structurally less integrated in the later novels. With regard to Mark Sebba's distinction between parallel and complementary multilingual texts, Westö's first novel could be viewed as a complementary multilingual text, while the later novels are either parallel multilingual or not very multilingual at all. With regard to Umberto Eco's concept of the model reader, only the first of Westö's novels constructs a bilingual model reader, while the later novels construct a monolingual reader. Our picture of Westö's oeuvre thus differs from the ones in previous research. The article also discusses the formal and functional aspects of code switching in relation to questions about production, distribution, reception and processing in literary communication (cf. Hauptmeier & Schmidt 1985).

Keywords: multilingual literature, code switching, literary communication, model reader, Finland-Swedish literature, Kjell Westö.

Inledning

År 2011 introducerade vi en metod för att analysera växlingen mellan olika språk i skönlitterära texter, eftersom vi upplevde att varken litteraturvetenskapen eller språkvetenskapen hade adekvata analysmodeller för att greppa olika former av litterär flerspråkighet (Eriksson & Haapamäki 2011). Forskningsfältet var vid den tidpunkten tämligen outvecklat i Norden, men vad vi inte anade var att det skulle börja expandera nästan samtidigt med att vi publicerade vår

artikel. Ännu mindre anade vi att den modell där vi samlade och systematiserade vissa iakttagelser från tidigare forskning skulle komma att användas i många studier – och på mångahanda sätt. I denna artikel föreslår vi dels en något reviderad modell som förhoppningsvis preciserar och nyanserar de tankar vi presenterade i den tidigare artikeln. Dels försöker vi tillämpa modellen i mer systematiska analyser av litterär flerspråkighet än då. Vi analyserar här den finlandssvenske författaren Kjell Westös romanproduktion, som i *Ijuset* av tidigare forskning (se nedan) framstår som synnerligen flerspråkig. Vi har således valt att fokusera på ett författarskap i stället för att, som i de flesta tillämpningar hittills, studera en enskild litterär text eller jämföra texter av olika författare med varandra. Vi analyserar alla Westös hittills publicerade romaner, dvs. *Drakarna över Helsingfors* (1996), *Vådan av att vara Skrake* (2000), *Lang* (2002), *Där vi en gång gått* (2006), *Gå inte ensam ut i natten* (2009), *Hägring 38* (2013) och *Den svavelgula himlen* (2017).

Till de forskare som tillämpat vår analysmodell i studiet av litterära texter hör t.ex. Hans Landqvist (2012a, 2012b, 2013, 2014a, 2014b), Bodil Haagensen (2014, 2015, 2016), Harry Lönnroth (2014) och Sara Nittve (2015). Modellen figurerar även i översättningsvetenskapliga studier (t.ex. Enell Nilsson & Hjort 2013, 2016, Pakarinen 2016). Den har dessutom tillämpats i en rad examensarbeten (t.ex. Rantala 2010, Pakkanen 2011, Eriksson 2012, Finnberg 2013, Sissala 2013, Lall 2014, Storås 2015). Slutligen har den varit föremål för kommentarer (t.ex. Landqvist & Björklund 2014, Tidigs 2014, Landqvist & Tingsell 2016).

Flerspråkigheten och språkväxlingen i Westös romaner har även tidigare berörts i några studier. De av Westös verk som har undersökts ur denna synvinkel är *Drakarna över Helsingfors* (t.ex. Londen 2003, Eriksson 2012), *Där vi en gång gått* (Riitamaa 2011), *Gå inte ensam ut i natten* (Haagensen 2014, 2016) och *Hägring 38* (Haagensen 2015, 2016). Flerspråkighet, gränser och gränsöverskridanden i några av Westös romaner diskuteras av Heidi Grönstrand (2012). Julia Tidigs (2016) analyserar i sin tur mottagandet och kritiken av *Drakarna över Helsingfors* med särskild hänsyn till normer och tolerans för flerspråkighet i finlandssvensk nutidsprosa. Av de nämnda studierna utgår Eriksson (2012) och Haagensen (2014, 2015, 2016) från den ovan nämnda analysmodellen. Ingen har emellertid hittills undersökt Westös hela romanförfattarskap med utgångspunkt i frågan om hur flerspråkigheten kommer till uttryck där.

Modell för att analysera flerspråkig litteratur

Den modell som vi presenterade i Eriksson & Haapamäki 2011 bygger på idén att man i analysen av flerspråkig litteratur borde anlägga ett helhetsperspektiv och beakta den kommunikativa kontexten, den litterära textens form med avseende på s.k. latent och manifest språkväxling (dvs. olika former för hur den litterära texten signalerar att fler än ett språk är närvarande i den) samt de funktioner som språkväxlingen kan tänkas ha. Vi ville göra gällande att kontext, form och funktion står i ett ömsesidigt beroendeförhållande och att det därför inte är meningsfullt att studera någon del separat.

Det är möjligt att det avsedda helhetsperspektivet inte har blivit helt tydligt för alla som har tillämpat eller kommenterat modellen. Man kan t.ex. notera att några har valt att endast tillämpa vissa delar av den (t.ex. Rantala 2010, Pakkanen 2011, Lönnroth 2014). Tidigs (2014 s. 40) konstaterar i sin tur å ena sidan att vår modell är avsedd »för analys av flerspråkighetens litterära funktioner», å andra sidan att fokus i vår studie »ligger på flerspråkighetens form». Här kan vi återigen understryka att modellens syfte var att blottlägga mönster i samspelet mellan kontext, form och funktion, inte att studera endast någon av dessa delar. Tidigs (ibid. 40) bedömning är att vår modell inte lämpar sig för litteraturvetenskapliga studier, vilket åtminstone till en del kan förklaras med de olika syften hon och vi har samt med hennes uppfattning om hur teoretisk-metodiska koncept kan och bör mobiliseras i litterära analyser. Medan vi har arbetat utifrån den explicita målsättningen att skapa en teoretisk-metodisk ram inom vilken man systematiskt kan undersöka olika aspekter hos språkväxling i skrift, menar Tidigs att den litterära flerspråkigheten inte kan »analyseras enligt ett förutbestämt schema» (ibid. 18) och vill i stället, enligt en induktiv princip, ta »utgångspunkt i själva det skönlitterära materialet» (ibid. 50). Det är möjligt att hennes och våra olika förståelser av hur vetenskap kan och bör bedrivas reflekterar en skillnad i de två olika disciplinernas särart, men då är i själva verket varje modell, oavsett vad den går ut på, olämplig för en litteraturvetenskaplig analys.

I denna artikel vill vi alltså föreslå en något reviderad modell (se figur 1 nedan), där vi på ett tydligare sätt försöker åskådliggöra vår idé med den tidigare modellen och beakta en del av de kommentarer som den har gett upphov till. Samtliga delar som fanns i den tidigare modellen finns även i den nya, men den nya påminner mer om klassiska kommunikationsmodeller än den tidigare. Det är främst de s.k. kontextuella faktorerna som nu presenteras i en annan form. I fråga om dem har vi låtit oss inspireras av den handlingsteoretiskt orien-

terade modell om litterär kommunikation som skapats av Helmut Hauptmeier och Siegfried J. Schmidt (1985) och vars syfte bl.a. är att fånga de aktörer som handlar kring litterära texter.

Hauptmeier & Schmidt (1985 s. 15) urskiljer fyra olika handlingsroller i litterär kommunikation: produktion, förmedling, reception och bearbetning. Vi har valt att slå ihop de två förstnämnda till en komponent som vi kallar *produktion och förmedling* samt de två sistnämnda till en komponent som vi kallar *reception och bearbetning*. Produktionen syftar naturligtvis på författare som skriver litterära texter, medan förmedlingen avser de olika sätt på vilka de litterära texterna förmedlas till läsarna och de aktörer som medverkar i denna process. Detta sker prototypiskt genom att texterna trycks av ett förlag, men de kan givetvis förmedlas även på andra sätt, t.ex. via olika elektroniska publikationskanaler eller olika muntliga förmedlingssätt, såsom högläsning, ljudböcker, scenisk eller musikalisk förmedling. I vissa fall (särskilt i muntliga kulturer) kan en och samma person ansvara för såväl produktionen som förmedlingen. Receptionen avser de olika sätt på vilka läsare, lyssnare och åskådare tar emot de förmedlade texterna. Vissa mottagare författar dessutom texter om sin reception, t.ex. recensioner, anmälningar, kommentarer, tolkningar och analyser, och det är detta som åsyftas med bearbetning. De viktigaste handlingsrollerna är produktion och reception, eftersom det utan dem inte kan finnas någon litterär kommunikation (jfr Hauptmeier & Schmidt 1985 s. 15 f.).

De ovan nämnda aktörerna står givetvis i växelverkan med varandra, och man kan således säga att varje del i modellen har en potentiell koppling till alla andra delar. Varje del kan också påverkas av olika omständigheter i det omgivande samhället. Vi menar emellertid att alla aktörers handlande och deras interaktion med varandra primärt sker i anslutning till den litterära texten. Kopplingarna mellan de olika aktörerna och texten illustreras i denna modell, liksom i den förra, med linjer. Det är möjligt att dessa inte i tillräcklig mån förmår illustrera det dynamiska förhållandet mellan de olika delarna (jfr Landqvist & Tingsell 2016 s. 41, som menar att vår modell från 2011 delvis är statisk), men det är svårt att i en tvådimensionell grafisk form ge tydligare uttryck för dynamiken.

Fördelen med denna modell torde vara att den fångar de viktigaste aktörsgrupperna kring litterärt handlande och tillåter att man hänför nya, potentiellt relevanta aktörer till dessa huvudgrupper utan att man för den skull varje gång när man upptäcker en ny enskild aktör som i ett konkret fall ter sig som relevant behöver revidera modellen. Olika komponenter har naturligtvis varierande tyngd i olika fall. Eftersom modellen inte är avsedd för ett specifikt fall utan för

Figur 1. Den reviderade modellen.

så många olika fall som möjligt, är det viktigt att den är tillräckligt öppen så att den inte begränsar antalet tänkbara aktörer och därmed utesluter faktorer som i något fall kan visa sig vara viktiga.

Vad gäller textkomponenten, som alltså står i centrum i analysen av flerspråkiga texter, är den nya modellen i stort sett identisk med den gamla. Vi har emellertid tydligare separerat texten från de olika aktörerna som handlar kring den. Inom textdimensionen har vi dessutom valt att skilja mellan å ena sidan textens form, innehåll och funktioner och å andra sidan språkväxlingens form och funktioner.¹

Till sin form kan språkväxlingen i en litterär text vara antingen manifest, dvs. en som inkorporerar enskilda ord eller längre sekvenser på andra språk än textens huvudspråk, eller latent, dvs. en som med hjälp av andra strategier än manifest språkväxling (t.ex. metaspråkliga kommentarer, kontextuella ledtrådar eller enstaka manifesta inslag på ett annat språk) antyder att andra språk än textens huvudspråk är närvarande (se Eriksson & Haapamäki 2011 s. 45 ff.). Utöver detta kan latent språkväxling också komma till uttryck på sådana sätt som Johanna Laakso (2011 s. 31) föreslår, dvs. att grammatiska och semantiska egenheter frammanar ekon av andra språk.

Den manifesta språkväxlingens form kan enligt vår uppfattning studeras med hänsyn till olika frågor. Vi tror t.ex. att det för bedömningen av flerspråkighetens roll och funktioner i en litterär text är väsentligt att bilda sig en un-

¹ Här är en kommentar om komponenten *tema* (innehåll) i vår gamla modell på sin plats. Landqvist & Björklund (2015), som diskuterar vår modell gällande den kommunikativa kontexten, föreslår att *tema* skulle bytas ut mot *text*, vilket skulle resultera i »TEXT +/- tvåspråkighet/flerspråkighet som tema» (ibid 125; se även Landqvist & Tingsell 2016). Denna ändring är emellertid mindre lyckad, då texten rimligtvis har flera andra dimensioner än bara temat (t.ex. form och funktion). Dessutom kan texten under inga omständigheter vara en komponent hos kontexten.

gefärlig uppfattning om hur frekvent den manifesta språkväxlingen är. Vi hade emellertid varken i den tidigare artikeln eller nu tänkt att det skulle vara nödvändigt att räkna alla förekomster av språkväxling, även om det finns goda försök att kvantifiera språkväxlingen bland de studier som utgått från vår modell (t.ex. Landqvist 2012a, 2012b, 2013, 2014a, 2014b, Haagensen 2015, 2016). Det vi uppfattar som problematiskt med kvantifieringen är bl.a. att på ett entydigt och rättvist sätt avgöra vilken enhet som ska väljas till grund för den. En förnuftig kvantifiering förutsätter också att kortare och längre sekvenser hänförs till olika kategorier samt att alla formegenskaper och alla tänkbara kombinationer mellan dem får egna kategorier, vilket lätt leder till att kvantifieringen tar överhanden eller rentav utgör det enda sättet att analysera de litterära texterna.

Det är givetvis inte bara relevant hur frekvent språkväxlingen generellt är utan också hur frekvent den är i olika delar av texten. Tidigs (2014 s. 56 f.) lyfter fram en central egenskap hos språkväxlingens form som vi inte har beaktat i den tidigare modellen, men som vi nu har inkluderat under benämningen *placing*, nämligen huruvida språkväxlingen sker i relationen eller dialogen i en roman. Här är det förstås viktigt att komma ihåg att gränsen mellan relation och dialog inte alltid är entydig.

Som vi påpekat tidigare (Eriksson & Haapamäki 2011 s. 46 ff.) är det vidare motiverat att studera om den manifesta språkväxlingssekvensen markeras på något sätt, t.ex. typografiskt, med en kommentar eller en översättning. Med integrering, som i viss mån hänger samman med markeringen, åsyftar vi språkväxlingens grammatiska anpassning eller icke-anpassning till den litterära textens huvudspråk på morfem-, sats- eller textnivån. Integreringen har ett samband med markeringen i så måtto att ett inslag av ett annat språk som är markerat med metaspråkliga kommentarer och/eller översättning i regel inte kan vara integrerat i den litterära textens huvudspråk. På detta ställe är det relevant att nämna Mark Sebbas (2012 s. 13 ff.) distinktion mellan parallell och komplementär text, eftersom den har ett samband med markeringstypen översättning. Enligt Sebba innebär en parallell text att ett och samma innehåll förmedlas parallellt på två (eller flera) språk. En sådan text presupponerar en enspråkig läsare eller i varje fall en läsare som föredrar ett visst språk framför ett annat. I en komplementär text förmedlar de olika språken i sin tur olika innehåll, och dess presupponerade läsare är två- eller flerspråkig.

Vad gäller språkväxlingens funktioner har vi (Eriksson & Haapamäki 2011 s. 49 ff.) bl.a. konstaterat att den alltid har någon funktion, att det inte finns ett ett-till-ett-förhållande mellan form och funktion och att den funktion författa-

ren möjligen har avsett med språkväxlingen inte behöver sammanfalla med läsarnas eller vara samma hos alla läsare. Andra forskare (t.ex. Sternberg 1981, Tidigs 2014, Laakso 2011, Jonsson 2012, Gardner-Chloros & Weston 2015) har nämnt t.ex. autenticitetsskapande, karaktärsgestaltning, humor, parodi, ordlek, avautomatisering, normbrott, exotisering och språklig rollfördelning som möjliga funktioner. Litterär språkväxling kan utan tvekan ha dessa – och andra – funktioner, men funktionerna kan inte bestämmas på förhand utan är det sammanfattade resultatet av analyser av olika aspekter av litterära verk.

I analysen nedan kommer modellen att tillämpas så att vi, efter att ha gett en kort introduktion till Westös författarskap (produktion och förmedling), analyserar hans romaner i kronologisk ordning så att vi i varje enskild analys först behandlar receptionen och bearbetningen av verket samt ger en orientering om romanens innehåll. Därefter går vi över till att behandla språkväxlingens form. Språkväxlingen inkluderar i vår analys även varietetsväxlingen, dvs. växlingen mellan två eller flera varieteter av samma språk (se Eriksson & Haapamäki 2011 s. 45). Till sist kommenterar vi de funktioner som språk- och varietetsväxlingen har och konstruerar en modellläsare. Vi utgår från Umberto Eco (1988 s. 55 f.) modellläsarbegrepp, enligt vilket författaren t.ex. genom valet av språk, encyklopedisk kunskap, ordförråd och stilnivå förutsätter olika kompetenser hos läsaren. Författaren konstruerar med sin text på så sätt en modellläsare som förmår medverka i aktualiseringen av texten. På motsvarande sätt konstruerar läsarna som tolkningshypotes en modellförfattare. Det centrala är att modellläsaren och modellförfattaren är textstrategier och inte identiska med de empiriska läsarna eller den empiriska författaren (ibid. 60 ff.). När vi på grundval av våra textanalyser försöker konstruera modellläsare för de olika romanerna och t.ex. talar om en- eller flerspråkiga modellläsare har det inget att göra med hur olika empiriska en- eller flerspråkiga läsare uppfattar texterna.²

Resultaten av de enskilda analyserna sammanfattas i den avslutande delen där vi först diskuterar språkväxlingens form och funktion och därefter handlingsrollerna produktion, förmedling, reception och bearbetning.

² Vår förståelse av begreppet *modellläsare* avviker från Landqvist & Björklund (2014 s. 130) och Landqvist & Tingsell (2016) som (med hänvisning till Anders Björkvall) ser modellläsaren som en läsare som författaren mer eller mindre explicit pekar ut och som det alltså är möjligt att uttala sig om utan en analys av den litterära texten.

Analys av Westös romaner

Kjell Westö hör idag till de mest lästa författarna som skriver skönlitterärt på svenska i Finland. Han debuterade med lyrik- och novellsamlingar innan han fick sitt genombrott som romanförfattare med *Drakarna över Helsingfors* (1996). Under årens lopp har han både nominerats till och blivit tilldelad en rad olika priser. Westö har publicerat noveller, essäer och kolumner på finska, medan hans romaner, lyrik och de flesta av hans noveller är skrivna på svenska. Själv beskriver han sig som »nästan helt tvåspråkig» (Bäckstedt 2006).

Flerspråkighet och språkliga förhållanden är teman som genomsyrar Westös verk i handling, karaktärs- och miljöskildringar respektive språkdräkt. Hans verk utspelar sig i ett två- eller flerspråkigt Helsingfors där även karaktärerna ofta är två- eller flerspråkiga. Westö beskrivs ofta som den främsta finlandssvenska författaren vad gäller förmågan att skriva bred, realistisk epik där finländska miljöer skildras trovärdigt på svenska (se t.ex. Ekman 1995 s. 212), men i anknytning till hans verk har det också diskuterats huruvida och i hur stor utsträckning finska och finlandismer får förekomma i finlandssvensk litteratur och hur denna tas emot och läses i Sverige (se t.ex. Ingström 2000 s. 324, Grönstrand 2012 s. 146).

Westös romaner har alla getts ut, förutom i Finland, på ett flertal olika förlag i Sverige. Utgivningen av de tre första romanerna har skett efter utgivningen i Finland, men fr.o.m. hans fjärde roman, *Där vi en gång gått*, har utgivningen skett parallellt i de båda länderna.

Drakarna över Helsingfors

Westös första roman *Drakarna över Helsingfors* (1996) utspelar sig i huvudsak mellan 1970- och 1990-talen och har bl.a. beskrivits som en familje- och släktroman och en samtidshistorisk skildring av Helsingfors och stadens fysiska och språkliga miljöer (Korsström 1996). Romanen blev mycket uppmärksam efter utgivningen och upplevdes som en möjlig kandidat till den efterlängtrade »stora finlandssvenska romanen» (ibid.). Det var särskilt denna roman som väckte ovan nämnda debatt om språket (se t.ex. Nygård 1997). Ett flertal finlandssvenska recensenter prisade dock uttryckligen dialogen som skicklig, okonstlad och trovärdig (t.ex. Abrahamsson 1996, Wisén 1996). På sverigesvenskt håll upplevde man däremot dialogen som svår att följa med sina finska inslag (se t.ex. Rasmusson 1997).

I *Drakarna över Helsingfors* står familjen Bexar i handlingens centrum. Det gemensamma språket för dem och deras vänner är svenska, men det Helsingfors där de lever och verkar fungerar till stor del på finska, vilket dels synliggörs i romanens språkdräkt med hjälp av manifest språkväxling, dels kommer fram latent när språkförhållanden och språksituationer omtalas i relationen. Den manifesta språkväxlingen till finska förekommer främst i dialogen, vilket även gäller de två exemplen nedan.

Exempel 1

»Faija sanoo et se tekee musta Leijonan», sa Artsi när vintern kom och Robbi och jag undrade var i helvete han höll hus på kvällarna.

»Leijånan?» sa Robbi som ännu var dålig på finska och ointresserad av sport.

»Leijonan», sa Artsi stolt och vickade på klubban som han bar på axeln (skridskorna och hjälmen var trädde över klubbladet och han såg faktiskt ganska macho ut sina nio år till trots), »must tulee lätkästära. Kait sä Leijonat tiedät. Vai ootsä ihan veks?» (S. 57)

Exempel 2

Det är lördag och de är på väg till en fest i Kronohagen den kvällen: vinflaskorna står ogenerat framme på Sammys skrivbord.

»Ska vi öppna en flinda», frågar Riku.

»Nä. Vi tar sen i adikan. Fatsin är hemma idag och han gillar int ...»

»Okej», säger Riku. »Spela den där biisin du snacka om så painar vi sen.» (S. 147)

Exempel 1 illustrerar att den manifesta språkväxlingen till finska i regel handlar om längre sekvenser i dialogen, trots att antalet dylika sekvenser i romanen totalt sett inte är stort. Utöver att signalera att Artsi är finskspråkig innehåller exemplet även ytterligare språkinformation, t.ex. att den svenskspråkige Robbi är dålig på finska. Exempel 2 illustrerar en manifest varietetsväxling till den svenska som talas i Helsingfors och som i sin tur också innehåller finska inslag. Båda exemplen visar att då språkväxlingssekvenser förekommer i romanen är de i allmänhet såväl ommarkerade som integrerade. De finska sekvenserna i exempel 1 är visserligen försedda med citattecken, men detta gäller alla dialogpartier, och ska därför knappast betraktas som markering av språkväxling. I övrigt förekommer stundvis typografisk markering i form av kursivering, men t.ex. översättning förekommer aldrig. Varietetsväxling, illustrerad mellan relationen och dialogen i exempel 2, är konsekvent ommarkerad (återigen bortsett från citatmarkörerna) och textuellt integrerad. De finska (slang)ord som ingår i den helsingforssvenska varieteten, dvs. *flinda* (subst. 'flaska'), *fatsi* (subst. 'farsa'), *biisi* (subst. 'låt') och

paina (verb 'gå iväg')³ är i sin tur både morfologiskt och syntaktiskt integrerade. Båda exemplen illustrerar att texten är mer eller mindre komplementär (jfr Sebba 2012). Vad gäller växling till andra språk kan man hitta särskilt engelska, men också tyska inslag både i relationen och i dialogen. De är i regel svagt markerade (med kursiv) och integrerade i texten.

Som både tidigare forskare (t.ex. Ingström 2000, Londen 2003, Grönstrand 2012) och Westö själv (Lundberg 1996, Lindqvist 2004) konstaterat är trovärdighet eller illusionen av tvåspråkiga personer, miljöer och tider en betydelsefull funktion hos hans språkväxling. Språkväxlingen i romanen bör därtill ses som ett särskilt viktigt element i karaktärsskildringen. Familjens äldsta bror Dani använder t.ex. ett språk som ofta innehåller engelska inslag, vilket stärker intrycket av honom som avvikande i förhållande till både familj och vänner. På motsatt sätt fungerar den svenska Helsingforsvarietet som den yngsta brodern Riku och hans vänner talar som en gruppmarkör, både för deras inbördes vänskap och för deras generationstillhörighet.

Som tidigare nämndes kan man inte hävda att finska inslag är exceptionellt frekventa i *Drakarna över Helsingfors* (jfr även Londen 2003 s. 327, Grönstrand 2012 s. 146 och Ingström 2000 s. 324). Det väsentliga är trots detta att svenskan tillsammans med inslag av andra språk och varieteter, särskilt finska, bildar flerspråkiga, komplementära och grammatiskt fungerande helheter, vilket alltså är en övergripande språkväxlingsstrategi i hela romanen. Den kan således sägas ha en två- eller flerspråkig modelläsare och åtminstone i viss mån exkludera en enspråkig, eller i varje fall icke-finsk-kunnig, läsare.

Vådan av att vara Skrake

Westös andra roman *Vådan av att vara Skrake* (2000) beskrevs på liknande sätt som debuten såtillvida att den också ansågs vara en släktroman och en Helsingforsskildring med realistiska element (Green 2000). Handlingen tar avstamp i början av 1950-talet men sträcker sig både bakåt till inbördeskriget och framåt till ett samtida Helsingfors, med fokus på släkten Skrake, bördig från Österbotten och inflyttad till en Helsingforsförort.

Mottagandet av romanen var entusiastiskt både i Finland och i Sverige. Någon språkdebatt i likhet med den som uppstod i samband med *Drakarna över*

³ Orden *flinda* och *fatsi* är s.k. ping-pong-lån, dvs. ursprungligen lånade från svenskan. Ordet *biisi* har lånats från engelskan till finskan. Ordet *adika*, som också finns i exempel 2, är ett helsingforssvenskt ord för 'buss nr 18'.

Helsingfors infann sig dock inte, vilket kan anses naturligt eftersom språkväxlingens form i *Vådan av att vara Skrake* är olik den i sin föregångare. Manifest språk- och varietetsväxling är således inte ett särdeles frekvent inslag i romanen, vilket hänger ihop med att miljön i romanen är relativt svenskspråkig och delvis också med att romanen innehåller ett sparsamt antal dialogpartier. Här kan man dra en parallell till Tidigs (2014 s. 56 f.) som menar att språkväxling överlag är vanligare i dialog än i relation.

De få manifesta språkväxlingssekvenser som romanen innehåller förekommer just i dialoger och utgörs av både enstaka ord och längre sekvenser på andra språk än svenska och är både markerade och omarkerade. De finska inslagen är i regel markerade med antingen kursivering, översättning eller en kombination av båda. Motsvarande markerade inslag av engelska och tyska förekommer någon enstaka gång, men dessa språk förekommer i motsats till finskan också omarkerat. Omarkerad och integrerad varietetsväxling till österbottnisk dialekt förekommer några gånger. Följande exempel visar prov på flera språkväxlingsstrategier.

Exempel 3

Jag borde hälsa på folk jag möter med ett hurtigt och spelat MORJENS! HUR GÅR DET? HAR DU SATT BÅTEN I SJÖN REN? Jag borde tala med vassa men lite avmätta S och T:n. Jag borde röra mig på Stockmanns Delikatess som om stället i fråga var mitt eget skafferi.

Men det blev inte så. Och jag bryr mig egentligen inte. *Väliaikaista kaikki on vain*, allt är bara till läns, som det heter i en finsk evergreen. Fast Werner skulle ha uttryckt det annorlunda. That's all right mama, I'm leaving town for sure, skulle han ha sagt, det var svårt att hitta svarta rytm&bluesskivor i femtitalets Finland så Werner kom att bli Elvisfantast istället. (S. 35)

För det första har hänvisningen till stereotypa svenskspråkiga helsingforsare och deras varietet och kultur i detta exempel funktionen att bilda en grupp till vilken huvudpersonen Wiktor inte anser sig räknas eller höra, vare sig språkligt, socialt eller kulturellt. För det andra är exemplet representativt för romanen i sin helhet då det visar den skillnad i markerings- och integreringsstrategier som kan ses mellan de finska respektive de engelska inslagen. Medan det finska inslaget är markerat med kursiv, översättning och metaspråklig kommentar och därmed icke-integrerat, är den engelska sekvensen helt omarkerad och integrerad i den textuella strukturen.

All manifest språkväxling i romanen har en funktion i skildringen av karaktärer och miljöer, men medan de engelska inslagen i regel förutsätter en engelskkunnig modelläsare, framstår de finska inslagen snarast som ett slags dekorativt element för en modelläsare som inte behärskar finska.

Lang

Kjell Westös tredje roman *Lang* utkom 2002 och skiljer sig från de två föregående i fråga om både omfattning och karaktär. Den utspelar sig visserligen i Helsingfors men är avsevärt kortare och tillhör snarare genren psykologisk thriller än episk roman (Korsström 2002). I handlingens centrum står den kända och välbärgade men livströtta mediapersonligheten Christian Lang, som förälskar sig i den yngre Sarita. *Lang* fick ett varierande mottagande, men endast på sverigesvenskt håll förekom kommentarer till romanspråket. Ulrika Milles på *Dagens Nyheter* (2003) konstaterade t.ex. att »de talrika finlandismer [sic] som tidigare ökat stämningen men minskat förståelsen för en rikssvensk läsare» är nästan borta i *Lang*.

Utöver genretillhörigheten utgör språkmiljöerna en omedelbar skillnad i jämförelse med Westös två tidigare romaner. *Lang* utspelar sig i huvudsak på finska i finskspråkiga miljöer, vilket dock inte innebär att romanen skulle innehålla särdeles mycket manifest språkväxling. Att huvudpersonens medievärld är finskspråkig signaleras t.ex. av att producenten V-P Minkkinen och kanalägaren Rauno Meriö bär helt finska namn, även om namn på karaktärer givetvis inte alltid bör anses definiera deras språktillhörighet. Att Sarita är finskspråkig och att hennes och Langs gemensamma språk är finska signaleras med hjälp av latent språkväxling.

Exempel 4

Men kvinnan var misslynt. »Varför har ni inte salt på bordet?» frågade hon surt och tillsynes av ingen, och tillade: »Tillochmed dom värsta syltorna brukar ändå ha ett saltkar framme.» Lang tyckte att hennes finska lät bruten, vilket stärkte hans uppfattning om hennes ursprung och yrke. Kvinnan upprepade sitt krav på salt, nu en tonart högre, gällare, mer skärande. Sinnet rann på Lang. »Sluta nu för fan», sa han, »dom här pizzorna är alldeles tillräckligt salta. Är ni så bortskämda där i Petersburg nuförtiden att ni inte kan bete er hyggligt längre?» »Vadå Petersburg?», sa kvinnan förvånad, »varifrån är du själv gubbjävvel? Haparanda?» Lang hörde nu att hon inte bröt alls, det var hans fördomar som orsakat felaktiga svängningstal inne i hans hörselgångar. (S. 15)

De ytterst få manifesta finska språkväxlingsinslag som förekommer i romanen är konsekvent markerade med både kursivering och antingen en översättning eller en förklarande kommentar, som i exempel 5 nedan.

Exempel 5

Lang satt en stund och hörde rockstjärnan orera inför sina beundrare, han talade om Los Angeles och om sina många gitarrer som han kallade *skebat*. (S. 12)

Trots att miljöerna i romanen i huvudsak är finskspråkiga utgör de få finska inslagen främmande, icke-integrerade element i den svenska texten, liksom det helsingforsfinska slangordet *skebat* ('gitarrer') ovan som är morfologiskt icke-integrerat. Som kontrast till detta står språkväxlingen till engelska. De få gånger den förekommer finns den i dialogen och är, bortsett från de citattecken som markerar all dialog i romanen, ommarkerad och integrerad.

Man kan således notera att *Lang* åtminstone till viss del konstruerar en engelskkunnig, men inte en finskkunnig modelläsare, trots att romanen till stora delar utspelar sig i finska miljöer och med huvudsakligen finskspråkiga karaktärer.

Där vi en gång gått

När Westös fjärde roman *Där vi en gång gått* utkom 2006 blev den både kritikerrosad och belönad med Finlandiapriset. Den har beskrivits som en generationsroman där fiktionen är uppbyggd kring verkliga händelser och platser i det svenska Helsingfors (Stenbäck 2005). Romanen, som tar sin början under 1900-talets första år och avslutas då andra världskriget står för dörren, innefattar ett synnerligen stort persongalleri, varav en handfull träder fram som huvudkaraktärer. Språkförhållanden och olika språkväxlingsstrategier spelar en betydelsefull roll i romanen, inte minst i gestaltningen av olika karaktärer, miljöer och samhällsklasser. Romanspråket väckte dock inga häftiga reaktioner, utan välkomnades snarare som en styrka (t.ex. Korsström 2006).

Där vi en gång gått innehåller både latent och manifest språkväxling. Den latent språkväxlingen signaleras t.ex. med metaspråkliga kommentarer som underrättar läsaren om vilket språk den svenska texten »egentligen» representerar. Därtill innehåller romanen många hänvisningar som lyfter fram språkförhållanden som ett tema i romanen. Den dominerande språkväxlingstypen i romanen är emellertid manifest. Såväl finska som engelska, tyska, ryska och franska samt även olika finlandssvenska varieteter är ständigt återkommande element i romanen, men de olika språken framträder i olika sammanhang, i varierande grad och på olika sätt. Finska och ryska förekommer i synnerhet i romanens början i samband med inbördeskriget och i allmänhet i dialogen eller i direkt återgivet tal. Exempel 6 (som även innehåller varietetsväxling) illustrerar hur finskan inkorporeras i texten.

Exempel 6

Aika möhömahoja ja monokkeli vielä, vilka isterbukar och monokel dessutom, skrek någon när doktor Gustafsson och några andra av de äldre gick förbi, katos lahtaripoikia, mites suu nyt pannaan, nyt ei enää ollakaan niin kopeita, se på slaktarpojka, nu är di spaka, nu är det minsann annat ljud i skällan, skrek någon annan åt Eccu och hans vänner. (S. 119)

De finska inslagen är konsekvent markerade med antingen kursivering, översättning eller oftast båda tillsammans, såsom i exemplet ovan. När de förses med översättning är de förstås icke-integrerade. Manifest språkväxling till engelska förekommer särskilt under mellankrigstiden med dess amerikanska influenser. Precis som finskan förekommer engelskan oftast i dialogen eller i direkt återgivet tal. Den är stundvis markerad med kursivering och/eller översättning och stundvis helt ommarkerad och integrerad, som i exempel 7.

Exempel 7

»Look Jekky», sa Theo och tog en klunk ur den nästan tömda champagneflaskan, »just look at Lucie and Mags, look at their legs, so incredibly smooth!» Han böjde sig fram och smekte Maggies ben, smekte det från knävecket ända till hälen och fotsulan.

Både Maggie och Lucie log. Maggie av beröringen och Lucie av orden och entusiasmen de uttalades med, och Lucie sa:

»There's nothing a sharp razorblade and a good skin lotion can't do, Theo dear.» (S. 314)

Romanen innehåller även ett fåtal tyska inslag som i allmänhet är markerade med kursivering, förklaring eller översättning. Franska inslag förekommer särskilt i samband med karaktären Lucie och är i allmänhet markerade med kursivering. Utöver språkväxlingen förekommer som ovan nämndes även manifest varietetsväxling, t.ex. växling mellan standardsvenska, helsingforssvensk och österbottnisk varietet. Varietetsväxlingen är inte frekvent, men när den förekommer är den såväl ommarkerad som integrerad, och kan därtill sägas lyfta fram klasskillnader och klassgränser på motsvarande sätt som språkväxlingen till finska (jfr även exempel 6).

Det är utmanande att på ett begränsat utrymme ge en rättvis och uttömmande bild av språkväxlingen i *Där vi en gång gått*, både eftersom språken och varieteterna är många och eftersom språkväxlingsstrategierna varierar. Trots detta kan vissa övergripande mönster urskiljas. En viktig iakttagelse är skillnaden mellan de finska respektive de övriga språkväxlingsinslagen, där finskan nästan utan undantag förses med en översättning till svenska. Denna parallellspråkighet kan relateras till Tidigs (2014 s. 160) påpekande att översättningar i flerspråkig litteratur ger författaren en »undervisande roll». I *Där vi en gång*

gått förefaller författaren inta just en sådan roll, vilket i sin tur går hand i hand med de mycket detaljerat beskrivna historiska händelserna och aktörerna som också verkar rikta sig till en läsare som inte är bekant med dem från tidigare. Romanens modellläsare är således varken finskkunnig eller bevandrad i Finlands historia. Även om den finska språkväxlingens avsedda funktion säkert är att fungera autenticitetsskapande, framstår romanfigurernas parallellt på finska och svenska yttrade repliker inte som särskilt autentiska. För en tvåspråkig läsare torde de ha en närmast tautologisk effekt.

De övriga språken och varieteterna markeras som ovan nämnts på varierande sätt i texten, där den omarkerade och integrerade engelskan och de olika svenska varieteterna presupponerar en läsare som förstår dem, eftersom de i regel för handlingen framåt. Detta kunde också sägas gälla tyskan och franskan, som i allmänhet markeras enbart med kursivering. Förståelsen av inslag på dessa språk är dock mera sällan avgörande för förståelsen av romanens händelser, men de har, liksom all språkväxling i romanen, sannolikt som syfte att fungera som autenticitetsskapande.

Gå inte ensam ut i natten

I Westös femte roman *Gå inte ensam ut i natten* (2009) spänner handlingen från 1960-talet och några decennier framåt. I handlingens centrum står först en musicerande trio som tidigt upplöses, men vars liv får konsekvenser för den trio läsaren möter ett par decennier senare. Även denna roman är en verklighetsförankrad skildring, denna gång av ett efterkrigstida Helsingfors. Mottagandet av romanen varierade, men språket kommenterades inte i stor utsträckning. Endast i *Tidningen Åland* kan man läsa att Westö sin vana trogen låter romankaraktärerna tala en varietet med finska inslag, och att detta kanske kan bli »en provosten» för rikssvenska läsare (Mattsson-Eklund 2009).

I *Gå inte ensam ut i natten* lever karaktärerna till övervägande del i finskspråkiga sammanhang (jfr Haagensen 2014 s. 100). Den dominerande språkväxlingsstrategin är dock latent, och romanens dialoger ska ofta uppfattas som finska, som i exempel 8, där två av huvudpersonerna, Ariel och Jouni, lär känna varandra:

Exempel 8

»Är det där din gimma?» frågade han.

Ariel skakade på huvudet. »Nä, det där är Adriana. Hon är min ... äsch, vi är släkt, brysslingar eller pysslingar eller någo. Hon gick k-k-klassen under mej i min förra skola.»

»Var då?»

»I B-broban. Den är svensk. Vi bodde i Rödborgen.»

»Är du hurri?» frågade Jouni.

»Jag vet int. Jag är väl både och. Farsan var nog. Och morsan, Lydia ... hon är lite allt möjligt.» (S. 34 f.)

Här är det Ariels hänvisning till sin svenska skola och Jounis påföljande fråga samt de finska slangorden *gimma* ('flicka') och *hurri* ('finlandssvensk') som fungerar som ledtrådar till att språket de talar är finska. Både här och i romanen som helhet signalerar karaktärernas namn deras språktillhörighet.

Det förekommer även manifest språkväxling i romanen, huvudsakligen i dialogen men även i relationen. Språkväxlingen består av både enstaka ord och längre sekvenser på finska och engelska samt enstaka franska och spanska inslag. Markerade språkväxlingssekvenser är vanligare än omarkerade, och markeringen utgörs i regel av kursivering, citattecken eller någondera i kombination med översättning, som i exempel 9:

Exempel 9

Pete var inte mycket för förklaringar annars heller. Han talade aldrig om sin mamma, *se on kuollut*, hon är död, sa han första gången jag frågade och sedan sa han aldrig något mer. (S. 258)

Stark markering som i exempel 9 (både kursivering och översättning) förekommer enbart i samband med finska inslag, men det bör poängteras att markeringen av finskan i romanen som helhet varierar mer än i t.ex. *Där vi en gång gått*. I *Gå inte ensam ut i natten* är finskan ungefär lika ofta markerad med bara kursivering som med både kursivering och översättning. Några finska svordomar samt enstaka finska ord står även helt omarkerade. Därmed varierar givetvis även integreringen av finskan så att de omarkerade eller kursiverade inslagen kan vara integrerade, medan de översatta inslagen är icke-integrerade. När språkväxlingen till finska för handlingen framåt finns i regel en översättning. Språkväxlingen till engelska, som vanligen förekommer i dialogen, är i sin tur utan undantag omarkerad och integrerad. All språkväxling spelar dock en viktig roll för just skildringen av karaktärerna och deras inbördes relationer till varandra, men också för miljö- och tidsskildringen. Modelläsaren är sammanfattningsvis flerspråkig med kunskaper i engelska och delvis även i finska.

Hägring 38

Hägring 38 (2013) är liksom Westös tidigare verk förlagd till Helsingfors, men skiljer sig från dem genom att vara en thriller och en mer komprimerad berättelse.

telse, både vad gäller tidsrymd, handling och persongalleri. Handlingen utspelar sig, med tillbakablickar mot inbördeskriget 1918, mellan mars och oktober 1938. I dess centrum står advokaten Claes Thune, hans nyanställda kontorist Matilda Wiik och den s.k. Onsdagsklubben som regelbundet samlas för att debattera politik och världsordning. *Hägring 38* blev snabbt en kritiker- och läsarfavorit, nominerades både till Augustpriset och Finlandiapriset, och kom i slutändan att tilldelas Nordiska rådets litteraturpris 2014.

I *Hägring 38* är finskspråkiga miljöer och karaktärer mycket osynliga. Det är endast Thunes möten med Matildas släkt och vänner, representanter för arbetarklassen, som synliggör finskan, främst genom latent språkväxling, t.ex. med hjälp av metaspråkliga hänvisningar till karaktärernas språk. Romanens enda manifesta språkväxlingsinslag till finska utgörs av ordet *puukko* ('kniv'). Övrig manifest språkväxling består, som även Haagensen (2015 s. 39) konstaterar, i frekvensordning av tyska, franska och engelska samt enstaka inslag av ryska, jiddisch och italienska. Manifesta inslag är inte frekventa i romanen som helhet, men de förekommer såväl i dialogen eller direkt återgivet tal som i relationen och är med några undantag markerade med kursivering. I exempel 10 är språkväxlingen till franska svagt markerad och textuellt integrerad.

Exempel 10

När ingen längre vågar ifrågasätta oss, då tappar vi våra spärrar. Igen: *notre coeur mis a nu*. Hjärtat hos en intelligent men aggressiv apa, som föraktar sin egen sårbarhet mer än något annat. (S. 132)

Språkväxlingen i *Hägring 38* förses sällan med en direktöversättning eller förklaring, vilket förmodligen kan sättas i samband med frånvaron av finska. Som det framgått ovan är det just finskan i Westös verk som får denna typ av starka markering.

I *Hägring 38* fungerar språkväxlingen karaktärsskildrande och som markör för klass, status och bildning. Den signalerar bl.a. att Thune och hans vänner är kosmopoliter som behärskar flera europeiska språk. Denna förväntning kunde också finnas på läsaren, men eftersom antalet språkväxlingssekvenser totalt sett är mycket begränsat förefaller det inte motiverat att hävda att romanens modelläsare är flerspråkig. Vi omfattar heller inte Haagensens (2015 s. 36, 2016 s. 79) tes om att miljön i romanen skulle vara »synnerligen flerspråkig», främst eftersom Thunes Helsingfors ter sig mycket svenskspråkigt, men också eftersom flera av språkväxlingssekvenserna i romanen förekommer i samband med romanpersonernas utlandsresor och således inte signalerar flerspråkiga miljöer.

Den svavelgula himlen

Westös senaste roman *Den svavelgula himlen* (2017) har flera gemensamma drag med hans tidigare Helsingforsskildringar både vad gäller miljöer och karaktärer (jfr Tidigs 2017). Här skildras denna gång helt svensktalande personers uppväxt och liv ända från 1960-talet och fram till våra dagar både i Helsingfors och i den nyländska skärgården. Handlingen rör sig främst i svenskspråkiga rum, vilket har konsekvenser för romanens språkdräkt. Språkväxling är nämligen inget dominant inslag, och romanens språkdräkt kommenteras inte heller i det positiva recensentmottagandet (se t.ex. Snickars 2017 och Tidigs 2017). Även i detta avseende liknar *Den svavelgula himlen* alltså sina närmaste föregångare.

Romanen innehåller enstaka exempel på latent och manifest språkväxling. Manifest språkväxling finns nästan uteslutande i de relativt sparsamt förekommande dialogpartierna. De helt omarkerade eller svagt markerade och integrerade språkväxlingsinslagen representeras av enstaka främst engelska och tyska inslag (exempel 11), medan de få finska inslagen i regel är markerade med både kursivering och översättning och icke-integrerade (exempel 12):

Exempel 11

Vadå? Menar du att du inte saknar mig? Och inte mamma? Och inte farfar?
Och inte ens *lover boy* här?
Bist du blöd? Sa Stella. Klart att jag saknar er alla. (S. 195)

Exempel 12

Men så låg det då en man i Stellas säng, och det var skådespelaren som upptäckte honom först.
Mitä vittua, sun sängyssähän on mies.
Och Stella som böjer sig fram och ser Jakob och blir chockad och säger:
Ei se ole mies. Se on mun isä.
Vad fan, det ligger ju en man i din säng.
Det är ingen man. Det är min far. (S. 156 f.)

I båda exemplen ovan, liksom i hela romanen, fungerar språkväxlingen både karaktärs- och miljöskildrande. Därtill kan sägas att den manifesta språkväxlingen till finska, liksom även den stundvis förekommande varietetsväxlingen till österbottniska och västnyländska, i många fall fungerar som en klassmarkör. Klass är också ett tema som kan anses genomsyra hela romanen. Funktionsmässigt sett skiljer sig alltså språkväxlingen i *Den svavelgula himlen* inte från den i Westös övriga verk. Romanens modelläsare är slutligen inte finsk-kunnig, men antas däremot förstå engelska och i viss mån tyska.

Diskussion

I det följande sammanfattar vi resultaten av analyserna. Eftersom vi upplever språkväxlingen till finska som särskilt intressant, fokuserar vi inledningsvis på den. Som bekant är det också den som väckt mest reaktioner och ivrigt kommenterats (se t.ex. Grönstrand 2012 s. 146).

Språkväxlingens form och funktion

Av de analyserade romanerna innehåller *Drakarna över Helsingfors* flest manifesta omarkerade och integrerade finska sekvenser, vilket skapar en illusion av autentiska flerspråkiga personer och miljöer. Förhållandet mellan svenskan och finskan i romanen är komplementärt, och den konstruerar således en balanserat svensk-finsk tvåspråkig och därtill mer eller mindre Helsingfors-bevandrad modellläsare. Därmed inkluderas tvåspråkiga läsare medan enspråkiga i viss mån exkluderas. Enligt vår analys är förhållandet i de övriga romanerna annorlunda. I *Vådan av att vara Skrake* förekommer manifest språkväxling till finska sparsamt, markerat och icke-integrerat, vilket skapar en parallell text, där finskan närmast fungerar som utsmyckning, och modelläsa ren icke-finskkunnig. *Lang* innehåller i sin tur knappt någon manifest språkväxling till finska, vilket är intressant med tanke på att romanen i huvudsak utspelar sig i finskspråkiga miljöer. Den dominerande språkväxlingsstrategin är istället latent och modelläsa ren icke-finskkunnig. Situationen i *Där vi en gång gått* påminner i sin tur om den i *Vådan av att vara Skrake* såtillvida att språkväxlingen till finska är markerad och icke-integrerad, även om den förekommer oftare. De finska inslagen översätts nästan utan undantag, vilket skapar en parallellspråkig text och en icke-finskkunnig modellläsa ren. *Gå inte ensam ut i natten* innehåller såväl markerad och icke-integrerad som omarkerad och integrerad språkväxling till finska, men den dominerade språkväxlingsstrategin är trots detta latent och modelläsa ren därmed icke-finskkunnig. *Hägring 38* innehåller i likhet med *Lang* nästan ingen manifest språkväxling till finska, men orsaken till detta är främst att finskspråkiga karaktärer och miljöer utesluts ur handlingen. Modelläsa ren är alltså icke-finskkunnig. Detsamma gäller *Den svavelgula himlen* där språkväxlingen till finska är sällsynt, markerad och icke-integrerad och miljöerna och karaktärerna främst svenskspråkiga. Modelläsa ren är därmed även här icke-finskkunnig.

Om man betraktar språkväxlingens form i romanerna i jämförande perspek-

tiv kan man alltså konstatera att den manifesta språkväxlingen till finska varierar från nästan ingen till relativt frekvent. Om man därtill betraktar romanerna i ett kronologiskt perspektiv framgår tendensen att språkväxlingen till finska efter *Drakarna över Helsingfors* blir mindre frekvent, mer markerad och mindre integrerad. Enligt vår uppfattning bidrar detta även till funktionernas ändrade karaktär. Sugas bör först och främst att all språk- och varietetsväxling i Westös romaner givetvis har viktiga funktioner inte minst i karaktärs-, tids- och miljöskildringarna samt i skildringen av klass- och grupptillhörighet. Språkväxlingen skapar en illusion av verkliga flerspråkiga personer och miljöer, vilket hänger samman med den övergripande realistiska karaktären i Westös litterära produktion. Äkthet och autenticitet är något som även Westö själv säger sig eftersträva med sin språkväxling (se Lundberg 1996). Vi menar dock att språkväxlingen till finska för en tvåspråkig (svensk-finsk) läsare har potential att fungera autenticitetsskapande endast i *Drakarna över Helsingfors*, medan den markerade, icke-integrerade och översatta finskan i de övriga romanerna däremot inte nödvändigtvis har den funktionen. Denna slutsats finner även stöd i Maud Rantals (2016 s. 122 ff.) receptionsstudie av språkväxlingen mellan svenska och finska i Annika Luthers romaner, där tvåspråkiga läsare upplever översättningen (upprepningen) som utpräglad icke-autentisk. Vi är här benägna att hålla med Pia Ingström (1996) som i en debatt om huruvida finska inslag får förekomma i finlandssvensk litteratur påpekar att man kan tänka sig »att det finns en betydelseintensitet som står i omvänd proportion till tillgängligheten, så att det som är tillgängligt för alla lika gärna kan bli osagt och oskrivet».

De skillnader vi har fått fram i fråga om den finska språkväxlingens karaktär i de olika romanerna kan inte förklaras med hänvisning till deras innehåll. Visserligen kan innehållet ha betydelse för språkväxlingen såtillvida att en roman som t.ex. endast i begränsad utsträckning inkluderar finskspråkiga miljöer i handlingen (t.ex. *Hägring 38* och *Den svavelgula himlen*) kan antas ha mindre språkväxling än en roman där finska och svenska språkmiljöer förekommer sida vid sida (t.ex. *Där vi en gång gått*), men t.ex. *Lang* strider mot denna princip. Skillnaderna kan inte heller förklaras med hänsyn till romanernas funktioner, för trots att såväl funktionen hos språkväxlingen i Westös romaner som romanernas litterära funktioner generellt präglas av en viss likformighet genom det realistiska anspråket, varierar språkväxlingsstrategierna i viss mån i de olika romanerna.

Vad gäller språkväxlingen till andra språk än finska ändrar den som analyserna visar inte karaktär på motsvarande sätt. Engelska inslag, som i någon mån

förekommer i alla Westös romaner, är alltid antingen svagt markerade eller ommarkerade respektive integrerade i den svenska texten. De förekommer ofta i dialoger som både kortare och längre sekvenser, och fungerar enligt våra analysresultat på samma sätt som språkväxlingen till finska gör i *Drakarna över Helsingfors*. Majoriteten av romanerna innehåller, som vi också sett, inslag av andra språk än engelska. Dessa är i regel svagt markerade och integrerade, och finns oftare, men inte uteslutande, i relationen. Trots att det alltså finns skillnader i markeringen av dessa, är den gemensamma nämnaren att förhållandet mellan dem och svenskan i regel är komplementärt och att läsaren förväntas ha vissa kunskaper i dessa språk. Även om man kanske inte kan säga att texterna konstruerar en flerspråkig modelläsare, konstruerar de en språkligt bildad sådan. Medan språkväxlingen till finska alltså varierar i Westös romaner, är närvaron av andra språk i dem rätt konstant. Således kan man inte säga att språkväxlingen generellt skulle minska i hans romaner. Däremot kan man göra en annan intressant iakttagelse som gäller förhållandet mellan de olika språken. Finskan förekommer nästan uteslutande i dialogen och är således ett språk som Westös romankaraktärer talar. Detsamma gäller delvis engelskan. De andra språken däremot förekommer mycket oftare i relationen och kan därmed kopplas ihop med berättaren. Detta kan relateras till Tidigs (2016) tanke om toleranströskeln dialog-relation. Så länge finskan ingår i dialogerna är den alltså ofarlig, eftersom den förknippas med romanfigurernas talspråk och inte med författarens språkliga utarmning. Vi kan emellertid komplettera hennes iakttagelse med att språkväxlingen inte generellt behöver vara sällsynt i relationen men att den gärna ska involvera språk med hög prestige.

Det kan tyckas överraskande att den forskning som hittills undersökt flerspråkigheten i Westös romanproduktion inte har uppmärksammat den av oss konstaterade variationen och förändringen i den finska språkväxlingens karaktär eller den kontinuitet som präglar växlingen till andra språk. Exempelvis Grönstrand (2012) kommenterar inte finskans ändrade roll, trots att hon explicit uppmärksammar just den typ av gränsöverskridande som signaleras av språkväxlingen. Westö framställs av henne i stället som en författare vars (hela) produktion präglas av att han rör sig över språkgränserna och blandar svenska och finska i sina texter. Lars Sund (2016 s. 182) menar i enlighet med detta att finska inslag är en »självklarhet» och »kliven över språkgränsen legio» i Westös romaner. Det har också påståtts att Westös romaner i allmänhet kräver kunskaper i finska (t.ex. Haagensen 2015 s. 36). Tuva Korsström (2013 s. 444) konstaterar i sin tur att de sverigesvenska läsarna hade »svårigheter att tillgodogöra sig den blandspråkiga dialogen i *Drakarna*

över *Helsingfors*» medan *Där vi en gång gått* kunde bli ett genombrott i Sverige på grund av att »kultböcker som Jonas Hassen Khemiris *Ett öga rött* öppnat en insikt om att olika varianter av svenska är möjliga att förstå med ett visst mått av inlevelse». Khemiri har utan tvekan haft en betydelse för förståelsen för avvikande svenska i Sverige, men vi tror inte att det förklarar varför den sverigesvenska publiken hade lättare att tillgodogöra sig *Där vi en gång gått* än *Drakarna över Helsingfors*. Vi menar att förklaringen istället ligger i just det faktum att den förra är en parallell text med en enspråkig, icke-finsk-kunnig modellläsare, medan den senare är en komplementär text med en tvåspråkig modellläsare. Ovanstående analys visar att det endast är *Drakarna över Helsingfors* som presupponerar en finskkunnig läsare. Resultaten bekräftar således inte heller antagandet att språkväxling till finska med tiden har blivit ett vanligare fenomen i finlandssvensk litteratur (t.ex. Haagensen 2014 s. 98, Malmio 2011 s. 294).

Produktion, förmedling, reception och bearbetning

De skillnader som vi har funnit i språkväxlingsmönster hos Westö kommer i det följande att diskuteras i förhållande till de tidigare nämnda handlingsrollerna *produktion, förmedling, reception* och *bearbetning*.

Vad gäller den empiriska författarens roll är det i detta fall knappast troligt att Westös egen svensk-finska tvåspråkighet utgör en rimlig förklaring till förändringarna – den är med all säkerhet lika närvarande i hans liv under hela den undersökta tidsperioden. Således har analysen visat att det inte kan finnas ett kausalitetsförhållande mellan författarens flerspråkighet och textens flerspråkighet. Däremot kan man notera att Westös syn på den litterära språkväxlingen, såsom den kommer till uttryck i explicita uttalanden, är kluven och också verkar ändra sig över tid. I en debattartikel år 1996 var han märkbart irriterad på recensenterna (särskilt Gustaf Widén) som hade kommenterat det finskinfluerade språket i hans romaner och gjort recensionen till »en regional- och språkpolitisk kria» (Westö 1996). Han har också poängterat att språket inte får bli »en sanitetsteknisk fråga» (Lindqvist 2004 s. 15). I förordet till novellsamlingen *Lugna favoriter* konstaterar han att han är medveten om att han har läsare som inte förstår alla ord och uttryck i hans texter men att han förbehåller sig rätten till sitt eget »idiom», då det »är i särarten och också i avarterna rikedomen bor» (Westö 2004 s. 8). Efter Trygve Söderlings (2005) påstående att Westö i en radiointervju i samband med utgivningen av den nämnda novell-

samlingen sagt att han »i viss mån tvättat språket för att inte riskera fåniga missförstånd» svarar Westö på följande sätt:

Jag sysslar inte med språklig »tvätt» i syfte att smöra för vare sig den ena marknaden eller den andra. 95 procent av ändringarna jag gjorde i de tidiga novellerna hade inget med konstellationen finlandssvenskt-rikssvenskt att göra, jag gjorde dem 1) för att ord- eller syntaxvalet i originalet var luddigt eller direkt svagt 2) för att jag blivit en språkrytmiskt mer driven författare under de femton år som gått och 3) för att jag förändrats som människa under samma period. (Westö 2005.)

Han framhåller i stället »alla finlandssvenskars rätt till språkligt egensinne» och anser att de nyskrivna novellerna i samlingen visar att han inte sålt sin »språkliga själ eller härkomst» (ibid.).

Det finns emellertid också exempel på uttalanden som visar att Westö har tänkt på de icke-finsskunniga mottagarna. När Anneli Rogeman i en intervju i *Svenska Dagbladet* (2003) frågar om inte ett flertal repliker i *Lang* borde ha varit skrivna på finska, svarar Westö att romanen då hade blivit »svår att förstå». I en intervju för *Nordisk Tidskrift* (Wilén 2011) bemöter han kommentaren om finlandismer, slanguttryck och finska ord i *Drakarna över Helsingfors* med repliken: »Jag var 33–34 år när jag skrev den och förstod inte bättre.» Denna kommentar implicerar att Westö senare, i kölvattnet efter den språkdebatt som uppstod, de facto menar att han har »förstått bättre». I motsats till vad han konstaterade tidigare har han kanske i någon mån trots allt haft »konstellationen finlandssvenskt-rikssvenskt» i åtanke. I en färsk intervju säger han sig t.o.m. ha »skapat ett läshinder» med »Helsingfors-slangen» i *Drakarna över Helsingfors* (Stenius 2017). Med detta vill vi inte påstå att Westö på senare år sysslat med »språklig tvätt» eller »sålt sin språkliga själ» och har heller inget intresse av att bedöma huruvida han gått i »rätt» eller »fel» riktning. Vad vi vill säga är att hans något motstridiga uttalanden om eller hans eventuellt förändrade attityd till språkväxling möjligen kan förklara den variation och förändring som vi funnit i hans romanproduktion.

Trots att författarens språkliga bakgrund inte duger som en förklaringsmodell för språkväxlingens karaktär, måste det påpekas att det givetvis i övrigt är författaren som av olika orsaker väljer att ha eller inte ha manifesta inslag av andra språk i sina texter. Det som högst troligt har betydelse för Westös varierande språkväxlingsstrategier och för den modelläsare som kan tolkas utifrån romanerna är de empiriska läsarna, dvs. det faktum att hans läsekrets har blivit större, mer heterogen och mindre bevandrad i finska språket, samt att han verkar ha blivit medveten om detta. Det är troligtvis också av betydelse att de se-

nare romanerna har getts ut i Sverige samtidigt som i Finland. När Westö skrev sin första roman, som alltså mer än någon annan av hans romaner kan karakteriseras som en komplementär text med en flerspråkig modellläsare, hade han sannolikt ingen aning om att den skulle komma att publiceras i Sverige. Att en roman publiceras i Sverige innebär emellertid ingalunda att den inte får innehålla växling till språk som den svenska publiken inte behärskar. Det finns relativt få exempel på sverigesvenska romaner som innehåller ommarkerad (eller i varje fall översatt), komplementär och integrerad språkväxling till språk som inte kan antas vara tillgängliga för en bredare svensk publik (t.ex. växlingen till persiska hos Marjaneh Bakhtiari).

I fråga om förmedlingen är förlagets potentiella roll för språkväxlingens förekomst och karaktär i ett litterärt verk central. Enligt Tapani Ritamäki (telefonsamtal 19.5.2016), som har varit förlagsredaktör för fem av Westös romaner i Finland, är man på de finlandssvenska förlagen numera »relativt tolerant» till finlandssvenska särdrag och inslag av finska, vilket inte var fallet »tidigare», varmed han menar tiden före Westös första roman (jfr även af Hällström–Reijonen 2012 s. 57–70). Enligt Ritamäki gäller toleransen numera även sverigesvenska förlag, som tidigare gärna såg översättningar eller förklaringar av finska sekvenser. Ritamäkis uppfattning är vidare att inget förlag har styrt Westös språkväxling i någon hög grad, och att de kommentarer som förekommit från svenskt håll varit få (jfr även Lindqvist 2004 s. 15). De översättningar av finska inslag som förekommer i hans verk finns alltså enligt Ritamäki där p.g.a. Westös egen ambition att inte låta icke-finskunniga läsare gå miste om värdefull information i handlingen. Det kan trots allt vara värt att nämna även Ritamäkis kommentar om den finlandssvenska författaren Sara Razais nya roman *Djävulen är en lögnare* (2016). Enligt Ritamäki ersattes en handfull finska inslag i romanen med svenska på förslag av förlaget och uttryckligen med tanke på utgivning på den svenska marknaden. Detta visar att diskussionen om finska i finlandssvensk litteratur fortfarande existerar och att den svenska marknaden har betydelse i sammanhanget. Vad gäller växling till övriga språk som t.ex. engelska, franska och tyska, har det enligt Ritamäki inte funnits någon diskussion kring översättningar, vilket visar att olika principer gäller för olika språk beroende på läsarnas förväntade kunskaper.

Det förefaller alltså som om förlagens inställning till språkväxling skulle vara förhållandevis tolerant och att inget förlag har »tvingat» Westö att göra finskan begriplig för alla läsare. Frågan är om samma inställning kan ses även i samhället i stort. Det är knappast befogat att påstå att det finländska samhället skulle vara mindre tolerant gentemot flerspråkighet än något annat samhälle,

men det kan finnas en historiskt och minoritetspolitiskt förankrad negativ inställning till språklig påverkan från finskan i Svenskfinland. Denna inställning, som sannolikt ytterst bygger på rädsla för det svenska språkets utarmning, har renodlats av språkvårdare och språkpurister i Hugo Bergroths och Axel Olof Freudenthals fotspår. Det är också bekant att andra språk än finska inte i samma utsträckning upplevs som hot mot svenskan. Den här sortens attityder kan ses bl.a. i den debatt om Weckströms *Sista sommaren* och Westös *Drakarna över Helsingfors* som dokumenterats av Tidigs (2016). Debatten visar tydligt att recensenternas förhållningssätt till språkväxlingen beror på i vilken mån de själva behärskar finska och (därmed) också från vilken del av landet de är, varvid debatten får en tydlig regionalpolitisk dimension genom en motsättning mellan å ena sidan södra Finland och särskilt huvudstadsregionen, å andra sidan Österbotten och Åland, något som enligt Tidigs (2016 s. 70) är nytt i den finlandssvenska litteraturredebatten. Vi menar att debatten om finskan hos Westös också är invävd i en klass- och/eller bildningsproblematik, då några av Westös recenser inte bara har påtalat närvaron av finska ord utan också t.ex. närvaron av »herrs-kapsord» eller »uppslagsverksord» som konstaterats vara begripliga för »storstadsmänniskor» men inte för »folk från landet» (Herler 1990; här handlar det om en recension av Westös *Utslag och andra noveller* från 1989). Det är förstås omöjligt att säga om de ovan beskrivna attityderna och värderingarna har påverkat Westö, men de resultat som vi har fått fram om hans språkväxling till finska och andra språk tyder på att så i viss mån kan vara fallet.

Slutord

Vår förhoppning är att analysen ovan har kunnat övertyga om att det är nödvändigt och fruktbart att studera samspelet mellan olika komponenter i den föreslagna modellen. Vi menar alltså inte bara att språkväxlingens form och funktion har ett samband med varandra utan att de båda också kan påverkas av textens form, innehåll och funktion samt av olika aktörer inom förmedlingen, receptionen och bearbetningen av texterna. Viktigt i detta sammanhang är att man på förhand inte kan veta vilka komponenter som visar sig ha mest relevans i enskilda analyser.

Som både Laakso (2011 s. 26), Gardner-Chloros & Weston (2015 s. 189), Björklund (2016 s. 29) och vi (Eriksson & Haapamäki 2011 s. 51) har konstaterat är det viktigt att det pågår en dialog mellan språk- och litteraturvetenskap,

men också mellan olika forskningstraditioner och teoribildningar inom dessa. Enligt principen om inkommensurabilitet mellan olika forskningstraditioner kan dialogen te sig svår, vilket bl.a. beror på variationen i terminologi och begreppsbildning, i vad man uppfattar som ett forskningsproblem och i hur man anser att vetenskap kan och bör bedrivas. Risken att man talar förbi varandra är sålunda stor, men vi tror inte att det för den skull är motiverat att avstå från dialogen. Av denna anledning ser vi också fram emot att ta del av annorlunda perspektiv på språkväxlingen i Kjell Westös författarskap än dem vi har presenterat här.⁴

Litteratur

- Abrahamsson, Sten-Erik, 1996: En vemodig biisi om vår tid. *Arbetsbladet* 6.11.1996.
- Björklund, Siv, 2016: Kodväxling i tal och text och dess lämplighet för analys av litterär flerspråkighet. I: *Språkmöten i skönlitteratur: perspektiv på litterär flerspråkighet*, red. av Siv Björklund & Harry Lönnroth. Vasa: VAKKI Publications. S. 13–32.
- Bäckstedt, Eva, 2006: Westös värld är tvåspråkig. I: *Svenska Dagbladet* 2.10.2006.
- Eco, Umberto, 1988: *Lector in fabula*. Tredje upplagan. Milano: Tascabili Bompiani.
- Ekman, Michel, 1995: I novembers tröstlösa nätter. Om Helsingforsskildringen hos några yngre finlandssvenska prosaister. I: *Rudan, vanten, gangstern. Essäer om samtida finlandssvensk litteratur*, red. av Michel Ekman & Peter Mickwitz. Helsingfors: Söderström. S. 209–232.
- Enell-Nilsson, Mona & Hjort, Minna, 2013: »Fuck sådant.» Snabba cash-romaanin monikielisistä voima- ja haukkumasanoina sekä niiden suomen-, saksan- ja englanninkielisistä käännöksistä. I: *MikaEL. Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu*. Vol. 7, red. av Marja Kivilehto, Minna Ruokonen & Leena Salmi. S. 95–110.
- Enell-Nilsson, Mona & Hjort, Minna, 2016: Om översättning av svordomar och skällsord med språkväxling i Jens Lapidus romaner *Snabba cash* och *Aldrig fucka upp*. I: *Språkmöten i skönlitteratur: perspektiv på litterär flerspråkighet*, red. av Siv Björklund & Harry Lönnroth. Vasa: VAKKI-publications. S. 129–148.
- Eriksson, Harriet, 2012: *Språkväxling i fyra svenska samtidsromaner*. Opublicerad avhandling pro gradu i svenska språket vid Åbo Akademi.
- Eriksson, Harriet & Haapamäki, Saara, 2011: Att analysera litterär flerspråkighet. I: *Svenskan i Finland 12*, red. av Sinikka Niemi & Pirjo Söderholm. Joensuu: University of Eastern Finland. S. 43–52.

⁴ Vi vill tacka Gerhard Schildberg Schroth för hans insiktsfulla råd som har bidragit till en väsentlig förbättring av argumentationen i denna artikel. Vi är även tacksamma för de kommentarer till ett tidigare textutkast som vi fick av deltagarna på svenskämnets forskarseminarium vid Åbo Akademi: Erik Andersson, Linda Bäckman, Lotta Collin, Ludvig Forsman, Peter Juul Nielsen, Sara Nittve och Sofia Sevón. Slutligen tackar vi varmt de tre anonyma granskarna och vår redaktör Catrin Norrby.

- Finnberg, Rebecca, 2013: Ett diakront perspektiv på språkväxling i tre finlandssvenska ungdomsromaner. Opublicerad avhandling pro gradu i svenska språket vid Åbo Akademi.
- Gardner-Chloros, Penelope & Weston, Daniel, 2015: Code-switching and multilingualism in literature. I: *Language and Literature*, Vol. 24(3). S. 182–193.
- Green, Egil, 2000: Släggkast i öringens vändkrets. I: *Borgåbladet* 26.9.2000.
- Grönstrand, Heidi, 2012: Kjell Westö: kielisiltojen rakentaja ja kulttuurisen järjestyksen uudelleen muotoilija. I: *Sananjalka* 54. S. 143–159.
- Haagensen, Bodil, 2014: Språkväxling i Vinteräpplen och i Gå inte ensam ut i natten. I: *Svenskans beskrivning* 33, red. av Jan Lindström, Sofie Henricson, Anne Huhtala, Pirjo Kukkonen, Hanna Lehti-Eklund & Camilla Lindholm. Helsingfors: Finska, finskugriska och nordiska institutionen. S. 98–108.
- Haagensen, Bodil, 2015: »Hur vore det med ett chambre separée på Golf Casino?» Språkväxling i Kjell Westös roman Hägring 38. I: *Svenskan i Finland* 15, red. av Mona Forsskåhl, Marja Kivilehto, Johanna Koivisto & Pasi Metsä. Tammerfors: Tampere University Press. S. 30–47.
- Haagensen, Bodil, 2016: Två tider – två miljöer – två romaner. Språkväxling i Kjell Westös Helsingforsskildringar. I: *Språkmöten i skönlitteratur: perspektiv på litterär flerspråkighet*, red. av Siv Björklund & Harry Lönnroth. Vasa: VAKKI Publications. S. 75–90.
- Hauptmeier, Helmut & Schmidt, Siegfried J. 1985: Einführung in die empirische Literaturwissenschaft. Braunschweig/Wiesbaden: Vieweg.
- Herler, Don, 1990: Kjell Westö vandrar i Helsingfors. I: *Landsbygdens Folk* 18.5.1990.
- Hällström-Reijonen, Charlotta af, 2012: Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag. Helsingfors: Finska, finskugriska och nordiska institutionen.
- Ingström, Pia, 1996: Språkets fiender. I: *Hufvudstadsbladet* 15.12.1996.
- Ingström, Pia, 2000: Den nyaste prosan. I: *Zilliacus, Clas* (red.) *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen: 1900-talet*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 324–325.
- Jonsson, Carla, 2012: Making Silenced Voices Heard. Code-Switching in Multilingual Literary Texts in Sweden. I: *Language Mixing and Code-Switching in Writing. Approaches to Mixed-Language in Written Discourse*, red. av Mark Sebba, Shahrzad Mahootian & Carla Jonsson. London: Routledge. S. 212–232.
- Korsström, Tuva, 1996: Finansvalparnas epos. I: *Hufvudstadsbladet* 6.10.1996.
- Korsström, Tuva, 2002: Westös thriller gisslar samtiden. I: *Hufvudstadsbladet* 22.9.2002.
- Korsström, Tuva, 2006: En fråga om klass. I: *Hufvudstadsbladet* 8.12.2006.
- Korsström, Tuva, 2013: Från Lexå till Glitterscenen. Finlandssvenska tidsbilder, läsningar, författarporträtt 1960–2013. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Laakso, Johanna, 2011: Linguistic approaches to Finno-Ugric literary multilingualism. I: *Multilingualism and multiculturalism in Finno-Ugric literatures*, red. av Johanna Laakso & Johanna Domokos. Wien: LIT. S. 26–34.
- Lall, Emilia, 2014: Meänkielisten ainesten vertailu Mikael Niemen romaanissa *Mannen som dog som en lax ja sen suomennoksessa*. Opublicerad pro gradu-avhandling i modern finska vid Vasa universitet.

- Landqvist, Hans, 2012a: »Hennes röst blev tonlös när hon började prata svenska»: litterär flerspråkighet och språkväxling. I: *Kielet liikkeessä – Språk i rörelse – Languages in motion – Sprachen in Bewegung*, red. av Niina Nissilä & Nestori Siponkoski. Vasa: Vasa universitet. S. 142–152.
- Landqvist, Hans, 2012b: » – Kuka ... puhuu ...? stönade Esaias. Vem pratar? » Litterär flerspråkighet och språkväxling i Mikael Niemis roman *Mannen som dog som en lax*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Landqvist, Hans, 2013: » – Visst kan jag tolka, sa Eino. Mie käännän.» Mikael Niemi, meänkieli och läsare i och utanför Tornedalen. I: *Översättning, stil och lingvistiska metoder*, red. av Elisabeth Bladh & Magnus P. Ängsal. Göteborg: Göteborgs universitet. S. 105–132.
- Landqvist, Hans, 2014a: »Ruottiksi», translated Paul Muotka patiently. »Kiitos». Mikael Niemi, Meänkieli and Readers Inside and Outside Tornedalen. I: *Acta Borealia*, Vol. 31 (1). S. 59–82.
- Landqvist, Hans, 2014b: »'Saattana', tackade Vera på felaktig finska och tog emot den». Manifest språkväxling i Eija Hetekivi Olssons roman *Ingenbarnsland*. I: *Svenskans beskrivning 33*, red. av Jan Lindström, Sofie Henricson, Anne Huhtala, Pirjo Kukkonen, Hanna Lehti-Eklund & Camilla Lindholm. S. 214–223.
- Landqvist, Hans & Björklund, Siv, 2014: Att analysera flerspråkighet och språkväxling i skönlitteratur på svenska: förslag till analys av kontextuella komponenter. I: *Demokratia, Demokrati, Democracy, Demokratie*, red. av Siru Lamminpää & Christian Rink. Vasa: VAKKI Publications. S. 122–133.
- Landqvist, Hans & Tingsell, Sofia, 2016: Flerspråkighet och språkväxling i skönlitteratur på svenska: att analysera kontexten för litterära verk. I: *Språkmöten i skönlitteratur: perspektiv på litterär flerspråkighet*, red. av Siv Björklund & Harry Lönnroth. Vasa: VAKKI Publications. S. 33–54.
- Lindqvist, Marit, 2004: »Språk får inte bli en sanitetsteknisk fråga» – om språkgranskning av finlandssvensk skönlitteratur. I: *Språkbruk 3/2004*. 12–15.
- Londen, Anne-Marie, 2003: Kjell Westö och dialogen. I: *Grammatik och samtal. Studier till minne av Mats Eriksson*, red. av Bengt Nordberg. Uppsala: Institutionen för nordiska språk.
- Lundberg, Stefan, 1996: Westö fyllde en vit fläck. I: *Åbo Underrättelser 19.10.1996*.
- Lönnroth, Harry, 2014: »Språket gör sitt till» – om tvåspråkighetens dynamik i en (f)inlandssvensk släktkrönika. I: *Finsk Tidskrift 1*. S. 7–17.
- Malmio, Kristina, 2011: Ut i vida världen. Flerspråkighet i några finlandssvenska romaner på 1990- och 2000-talen. I: *Både och, sekä että. Om flerspråkighet/Monikielisyystestä*, red. av Heidi Grönstrand & Kristiina Malmio. Helsingfors: Schildts. S. 293–317.
- Mattsson-Eklund, Benita, 2009: Stark roman om musikens och vänskapens makt. I: *Tidningen Åland 28.9.2009*.
- Milles, Ulrika, 2003: Ulrika Milles läser en bok som drivs av hat. I: *Dagens Nyheter 22.1.2003*.
- Nittve, Sara, 2015: Crossing i två svenskspråkiga samtidsromaner. I: *Svenskan i Finland 15*, red. av Mona Forsskåhl, Marja Kivilehto, Johanna Koivisto & Pasi Metsä. Tammerfors: Tampere University Press. S. 244–262.
- Nygård, Pia, 1997: En tidsanalys med olika perspektiv. I: *Österbottningen 24.1.1997*.

- Pakarinen, Sanna, 2016: Språkväxling i Bengt Pohjanens Smugglarkungens son och dess översättning till finska. I: Språkmöten i skönlitteratur: perspektiv på litterär flerspråkighet, red. av Siv Björklund & Harry Lönnroth. Vasa: VAKKI Publications. S. 165–178.
- Pakkanen, Anne, 2011: Språkväxling i Emma Juslins roman *Ensamma tillsammans*. Opublicerad avhandling pro gradu i nordiska språk vid Tammerfors universitet.
- Rantala, Maud, 2010: Språklig kontextualisering i Annika Luthers texter. En deskriptiv analys av svensk-finsk språkkontakt i två ungdomsromaner. Opublicerad avhandling pro gradu i modersmålet svenska vid Vasa universitet.
- Rantala, Maud, 2016: Flerspråkighet i finlandssvenska ungdomsromaner – vad anser läsarna? I: Språkmöten i skönlitteratur: perspektiv på litterär flerspråkighet, red. av Siv Björklund & Harry Lönnroth. Vasa: VAKKI Publications. S. 111–125.
- Rasmusson, Torkel, 1997: Fast i sina minnen. I: *Dagens Nyheter* 23.1.1997.
- Riitamaa, Tomi, 2011: Språkmötets kronotoper. Finsk interferens och dess laddning i Kjell Westös *Där vi en gång gått*. C/D-uppsats i litteraturvetenskap vid Språk- och litteraturcentrum vid Lunds universitet. <http://www.sol.lu.se>. Hämtat 2.3.2016
- Rogeman, Anneli, 2003: Språket ger Westö identitet. I: *Svenska Dagbladet* 2.4.2003.
- Sebba, Mark, 2012: *Researching and Theorising Multilingual Texts*. I: *Language Mixing and Code-Switching in Writing. Approaches to Mixed-Language in Written Discourse*, red. av Mark Sebba, Shahrzad Mahootian & Carla Jonsson. London: Routledge. S. 1–26.
- Sissala, Virpi, 2013: »Buon ritorno! Hur har resan varit?» Språkväxling i reseskildringen i *Odysseus kölvatten* av Göran Schildt. Opublicerad avhandling pro gradu i svenska språket vid Vasa universitet.
- Snickars, Ann-Christine, 2017: En berättelse om generationer, manlighet – och lite om framtiden. *Åbo Underrättelser* 10.8.2017.
- Stenbäck, Henrik, 2005: Inbördeskriget unga får ansikten. I: *Vasabladet* 19.8.2005.
- Stenius, Johanna, 2017: Kjell Westö: »En sän här idé till och den tar död på mig.» <http://selmastories.se>. Hämtad 23.8.2017.
- Sternberg, Meir, 1981: Polylingualism as Reality and Translation as Mimesis. *Poetics Today* 2:4. S. 221–239.
- Storås, Linda, 2015: »Helt fucking killercrazy» Integrerad språkväxling i tre ungdomsromaner. Opublicerad avhandling pro gradu i modersmålet svenska vid Vasa universitet.
- Sund, Lars, 2016: Efterord. I: Språkmöten i skönlitteratur: perspektiv på litterär flerspråkighet, red. av Siv Björklund & Harry Lönnroth. Vasa: VAKKI Publications. S. 181–186.
- Söderling, Trygve, 2005: Den fiktiva stadens fiktiva språk. I: *Hufvudstadsbladet* 6.3.2005.
- Tidigs, Julia, 2014: Att skriva sig över språkgränserna. Flerspråkighet i Jac. Ahrenbergs och Elmer Diktonius prosa. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Tidigs, Julia, 2016: Litteraturens språkvariation, kritiken och det finlandssvenska rummets gränser. *Kim Weckströms Sista sommaren, Kjell Westös Drakarna över Helsingfors och debatten om Finlandiapriset 1996*. I: Språkmöten i skönlitteratur: perspektiv på litterär flerspråkighet, red. av Siv Björklund & Harry Lönnroth. Vasa: VAKKI Publications. S. 55–72.

- Tidigs, Julia, 2017: Relationerna som skapar oss. I: Hufvudstadsbladet 10.8.2017.
- Westö, Kjell, 1996: Om författandets villkor. I: Hufvudstadsbladet 22.11.1996.
- Westö, Kjell, 2004: Förord. I: Lugna favoriter. Berättelser i urval 1989–2004. Helsingfors: Söderström.
- Westö, Kjell, 2005: Westö tvättar inte språket. I: Hufvudstadsbladet 19.3.2005.
- Wilén, Henrik, 2011: Kjell Westö – brobyggare mellan svenskt och finskt. I: Nordisk Tidskrift 2/2011.
- Wisén, Anne-May, 1996: Stor berättelse om vår tid. I: Jakobstadstidningen 1.12.1996.

Primärkällor

- Westö, Kjell, 1996: Drakarna över Helsingfors. Helsingfors: Söderström.
- Westö, Kjell, 2000: Vådan av att vara Skrake. Helsingfors: Söderström.
- Westö, Kjell, 2002: Lang. Helsingfors: Söderström.
- Westö, Kjell, 2006: Där vi en gång gått. Helsingfors: Söderström.
- Westö, Kjell, 2009: Gå inte ensam ut i natten. Helsingfors: Söderström.
- Westö, Kjell, 2013: Hägring 38. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Westö, Kjell, 2017: Den svavelgula himlen. Helsingfors: Schildts & Söderströms.

Från dinosaurie till modern myndighet

Fallet Trafikverket – hur medarbetare skapar mening i relation till värdeordet *modern*

Av HANNA SOFIA REHNBERG

Abstract

Rehnberg, Hanna Sofia, hanna.sofia.rehnberg@sh.se, Senior Lecturer, School of Social Sciences, Södertörn University: “From dinosaur to modern public authority. A case study of the Swedish Transport Administration – how co-workers make sense of the organizational buzzword *modern*.” *Språk och stil* NF 27, 2017, pp. 189–220.

To stand out as modern is an ambition shared by many Swedish public authorities. In the Swedish Transport Administration modernity is a core value, and the word *modern* is used frequently in the Administration’s strategic as well as informal organizational communication. The aim of this study is to complement earlier studies of strategic documents codifying organizational core values in the Swedish public sector, by focusing on co-workers’ sense-making in relation to buzzwords. This study is at the same time a discourse-analytical and social-semiotic concept analysis, focusing on the concept *modern* in a specific organizational context. The research questions are: How (in terms of use of communicative strategies) do co-workers in the Transport Administration make sense of the word *modern*? What content do they ascribe to the word, and what image of the authority does this create? To answer these questions discussions with three focus groups were arranged, transcribed and analyzed. The results show that the co-workers used both semiotic and material resources to make sense of the word *modern*. Some of the communicative strategies used were metaphors, direct quotations, comparisons, contrasts, legitimations and definitions. Furthermore, in the focus groups meaning was created interdiscursively and in an interplay between different contexts, resulting in the Swedish Transport Administration appearing as an organization trapped between partially conflicting discourses. In other words, the Swedish Transport Administration stands out as a public authority which partially tries to emulate a company.

Keywords: modern, sense-making, core value, buzzword, Swedish public sector, discourse analysis, concept analysis.

Att framstå som modern är en ambition för många myndigheter. Det märks inte minst på det stora intresset för utmärkelsen Sveriges modernaste myndighet, som har delats ut vartannat år sedan 2009. Bedömningen görs utifrån fyra huvudkriterier: 1) kvalitet, enkelhet och effektivitet, 2) engagerade och kompetenta medarbetare, 3) förnyelse och innovation samt 4) hållbar och miljömedveten utveckling (Kvalitetsmässan 2017a). Detta är uppenbarligen

faktorer som, åtminstone enligt arrangörerna, utmärker en modern myndighet.¹

Modern är ett värdeladdat ord. Det signalerar vanligen något positivt, åtminstone när kontexten är offentlig förvaltning, och det används också återkommande i enskilda myndigheters interna och externa kommunikation. En myndighet som explicit uttrycker ambitionen att vara modern är Trafikverket.² Ordet *modern* används i Trafikverkets utåtriktade kommunikation, men det används framför allt internt som påminnelse, uppmuntran och påbud i styrningen av myndigheten (Rehnberg 2017a). Agerandet ligger i linje med en styrform som blivit alltmer populär på senare år: värderingsstyrning. Denna styrform, som går ut på att medarbetarna uppmuntras att omhulda och agera i enlighet med specifika värderingar, har blivit en del av ett rådande managementmode (jfr Røvik 2008).

Styrformens popularitet kan härledas till New Public Management, NPM, en samling idéer och koncept som bland annat innebär att offentliga verksamheter ska styras som företag med metoder hämtade från näringslivet och managementlitteraturen (Hood 1991, Höglund 2014:1). Visioner, strategier och målformuleringar lyfts fram som väsentliga faktorer i styrprocessen på bekostnad av exempelvis regelverk (Almqvist 2006), och både reglering av personalens beteende (Pollitt & Bouckaert 2011) och aktiviteter som syftar till att stärka organisationens varumärke (t.ex. Fredriksson & Pallas 2013) har blivit centrala delar i myndigheternas verksamheter. Värderingsstyrning hör även hemma inom den nyare, nätverksbaserade styrlogiken New Public Governance (NPG), som har beskrivits som värdecentrerad snarare än instrumentell (Bao m.fl. 2013). Inom ramen för NPG framhålls att det yttersta syftet med styrningen inom den offentliga sektorn inte är att öka verksamhetens effektivitet utan att främja det allmännas bästa. Båda dessa styrlogiker, NPM och NPG, präglar svenska myndigheter i varierande grad (Wittbom 2015), och i deras jordmån frodas olika former av värdebaserat ledarskap och värderingsstyrning.

Organisatoriska värderingar kodifieras ofta i värdegrunder och visioner, där

¹ Tävligen Sveriges modernaste myndighet arrangeras av Kvalitetsmässan i samarbete med PwC, Saco-s och ST. Prisutdelningen äger rum i Göteborg under Kvalitetsmässan, som presenteras som »Europas största konferens och fackmessa om verksamhets- och samhällsutveckling» (Kvalitetsmässan 2017b).

² Föreliggande studie har gjorts inom ramen för forskningsprojektet *Trafikverket, en modern myndighet*, som bedrevs av Förvaltningsakademin vid Södertörns högskola och Statsvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet 2013–2016. Projektet finansierades av Trafikverket och ingick i en av myndighetens så kallade forskningsportföljer. Namnet på den aktuella forskningsportföljen var detsamma som projekttiteln, det vill säga *Trafikverket, en modern myndighet*.

ett antal värdeladdade ord används återkommande (Waarnerä 2013, Nyström Höög 2015). I organisationskontexten fyller dessa ord en retorisk funktion. De är både interna styrmedel och redskap i organisationens varumärkesbyggande. Vanligen brukar tre (eller fyra) ord framhållas som organisationens officiella ledord eller värderingar. Men det är inte givet att det är dessa utvalda ord som spelar störst roll i den organisatoriska vardagen. Ofta kan andra ord och uttryck framstå som mer meningsfulla i den bemärkelsen att de präglar verksamheten i högre grad och används mer frekvent av både chefer och medarbetare, utan att för den skull tillskrivas statusen som officiella värderingar (Rehnberg 2017a). I denna artikel använder jag benämningen *organisatoriska värdeord* (eller enbart *värdeord*) för att referera till värdeladdade ord som används frekvent i en specifik organisations strategiska kommunikation och som därmed framstår som mer eller mindre centrala i organisationens diskursiva universum.³

Numera finns viss forskning om myndigheters värdeord och strategidokument, som visioner och värdegrunder (t.ex. Pälli, Vaara & Sorsa 2009, Waarnerä 2013, Nyström Höög 2015, 2016, Rehnberg 2017b). Ett resultat som framkommit i denna forskning är att värdeladdade ord som används och lyfts fram i värdegrunder och andra strategidokument ofta framstår som innehållstomma (Nyström Höög 2015, Rehnberg 2017b). Forskare har också framhållit att det finns potentiella motsättningar mellan de föreskrivna värderingarna och andra lojaliteter som myndighetsanställda har: Waarnerä (2013:6) frågar sig hur myndigheternas visioner med dess framhävda värdeord fungerar »som vägledare för självständiga människor när dessa människor är tjänstemän som har fler lojaliteter att balansera. Hon lyfter fram att myndigheter har lojaliteter »mot de folkvalda, mot allmänheten, mot professionella sakvärden och mot lagen». Nyström Höög (2016:22) omformulerar frågan i termer av »Hur lever man som anställd upp till visionernas formuleringar, och hur kan detta förenas med den professionella rollen, och ansvaret som tjänsteman?»

Nyström Höög (2016:35), som studerat myndigheters värdegrundsdokument, lyfter fram att värdeladdade och »semantiskt tójbara ord», så kallade buzzwords (Mautner 2005), används för att styra medarbetarnas beteenden. Värderingsstyrning kan med andra ord betraktas som (ett försök till) praktisk implementering av den kritiska diskursanalysens axiom att diskurs inte bara är »prat» utan något som i grunden formar människors uppträdande och beteende

³ Med *strategisk kommunikation* avses här organisationens formella och ledningssanktionerade kommunikation. För en diskussion av begreppet *strategisk kommunikation*, se Falkheimer & Heide 2014.

(jfr Webster 2003:89). För att värderingsstyrningen ska vara verkningsfull – och för att medarbetarna ska uppleva att de är delaktiga i verksamheten – är det rimligt att tänka sig att de värdeladdade orden måste framstå som meningsfulla inte bara för ledningen utan också för medarbetarna (jfr Bumpus & Munchus 1996:171). Om ledningen i stället framhärdar i att lansera värdeord som medarbetarna uppfattar som ytliga och tömda på innehåll finns risken att de anställas upplevelse av delaktighet minskar och att en förtroendeklyfta uppstår (jfr Nyström Höög 2015). Mot bakgrund av detta är det viktigt att förstå hur medarbetare skapar betydelse i relation till organisatoriska värdeord.

I merparten av de tidigare språkvetenskapliga undersökningarna av visioner och värdegrunder har tonvikten legat vid analys av strategidokumentet. Hur medarbetare skapar betydelse i relation till organisatoriska värdeord har dock ägnats mindre intresse inom forskningen. Min ambition med föreliggande undersökning är att ta mig an denna forskningslucka. Betydelseskapande i organisationer är en långt mer komplex process än lanseringen av värdegrundsdokument och strategier (jfr Weick 1995) och fenomenet är därför värt en undersökning i sig.

I det följande undersöks hur anställda i Trafikverket uttrycker och skapar betydelse i relationen till ordet *modern*, som används frekvent i organisationen, både i den utåtriktade kommunikationen och internt. Tillvägagångssättet är sådant att medarbetarna uppmanas att föra en metaspråklig diskussion om ordet, det vill säga en diskussion där ordet behandlas explicit. Undersökningen är att betrakta som en fallstudie, och det övergripande syftet är att studera betydelseskapande i relation till organisatoriska värdeord. En central utgångspunkt för undersökningen är att betydelseskapande är kontextuellt och interdiskursivt (t.ex. van Leeuwen 2005). Därmed torde de betydelser som konstrueras i relation till ordet *modern* i en specifik organisationskontext säga något inte bara om ordet som sådant utan också om själva organisationen och om samhället på en övergripande nivå.

Forskningsfrågorna som ställs är: Hur konstruerar Trafikverkets medarbetare betydelse i relation till ordet *modern*? Vilka betydelser lägger de i ordet och vilken bild skapas därmed av myndigheten?

I det följande presenteras Trafikverket samt begreppet *modern*. I nästa steg redogörs för mina teoretiska utgångspunkter och studien positioneras i förhållande till tidigare begreppsanalyser. Därefter redogörs för material och metod, varpå analysresultaten redovisas i tre avsnitt. Avslutningsvis förs en diskussion om den kontextuella och interdiskursiva dimensionen av betydelseskapandet samt om metoden.

Trafikverket – en myndighet som vill vara modern

Trafikverket ansvarar för den långsiktiga infrastrukturplaneringen i Sverige samt för byggande och drift av statliga vägar och järnvägar.⁴ Myndigheten har cirka 6 500 anställda. Huvudkontoret ligger i Borlänge och regionkontor finns på sex orter i landet. Dessutom finns flera lokalkontor. Trafikverket bildades 2010 i samband med att dåvarande Vägverket och Banverket lades ner. På de båda tidigare verken rådde två distinkt olika kulturer. En uttalad strategi från ledningens sida var dock att »tona ned kulturskillnaderna» när merparten av medarbetarna anställdes inom Trafikverket (Malm 2015:24). Stora resurser lades på att utmejsla en specifik identitet för den nya organisationen. Framträdande redskap i detta arbete var den nya logotypen och den grafiska profilen. Även språkliga artefakter spelade en central roll i arbetet med att skapa en specifik kultur och organisationsidentitet och ett attraktivt varumärke. Vision, verksamhetsidé och värderingar lanserades och ett antal värdeladdade ord användes återkommande i den strategiska kommunikationen, bland annat ordet *modern* (Rehnberg 2017a).

Under observationer och intervjuer som jag genomförde i Trafikverket under 2015 och första halvan av 2016 lade jag märke till att ordet *modern* också användes spontant av de anställda i relation till myndigheten (ibid.). Att detta ord har en förhistoria i de svenska infrastrukturverken framgår av det faktum att Vägverket år 2009 utsågs till Sveriges modernaste myndighet under Kvalitetsmässan i Göteborg. I minnesboken *Vägverket 1841–2010. Från kungligt ämbetsverk till Sveriges modernaste myndighet*, som gavs ut av Vägverket i samband med att myndigheten lades ner, beskrivs utmärkelsen som »[e]tt kvitto på att verket fungerat väl och en inspiration inför de nya uppgifterna i Trafikverket» (Montelius m.fl. 2010:62). Juryns motivering till utmärkelsen löd (s. 65): »Den moderna statliga myndigheten är självklart effektiv och kundorienterad. Den fullgör uppdraget på enklast möjliga sätt. Men dessutom – och däri ligger det moderna – överträffar den förväntningarna genom att vara både innovativ och offensiv.» Att överträffa förväntningar genom att vara innovativ och offensiv framhålls här som den innehållsliga kärnan när ordet *modern* används i relation till myndigheter. Denna definition skiljer sig från ordböckernas. I Nationalencyklopedin (NE 2016) uppges två huvudsakliga betydelser för uppslagsordet *modern*: 1) »som sammanhänger med nutiden», med betydelsenyansen »som över-

⁴ Informationen i inledningen till detta stycke är hämtad från Trafikverkets webbplats (Trafikverket 2017).

ensstämmer med nyaste kunskap och teknik» och 2) »som överensstämmer med nyaste smak».

Trafikverkets officiella uttolkning av ordet *modern* i relation till den egna verksamheten står bland annat att finna i två strategidokument (TDOK 2011: 478, Trafikverket u.å.). Att vara »en modern myndighet» är för närvarande en av Trafikverkets sex så kallade strategiska utmaningar. Enligt Trafikverket handlar denna utmaning om arbetssätt och kultur. För att nå det strategiska målet ska myndigheten utveckla en kultur präglad av förändringsbenägenhet och innovation. Kundperspektivet ska genomsyra verksamheten, och det ska vara enkelt att ha kontakt med myndigheten, som ska ge snabba besked och ha korta handläggningstider. De tre värderingar som var Trafikverkets officiella fram till våren 2016 – lyhörddhet, nyskapande och helhetssyn – ses som centrala för att Trafikverket ska vara en modern myndighet. För att leva upp till epitetet *modern* ska Trafikverket dessutom vara en attraktiv arbetsgivare med ett starkt varumärke. Kommunikationsperspektivet ska vara integrerat i all verksamhet. Utmaningen »en modern myndighet» innebär vidare att Trafikverket ska vara en aktiv aktör internationellt och att samarbeten ska utvecklas inom »forskning och innovation med förmåga att leverera resultat som lätt kan tillämpas» (TDOK 2011:478, s. 19). Flexibilitet, engagemang och effektivitet är egenskaper som lyfts fram som centrala för den moderna myndigheten. Anpassningsförmåga och delaktighet ses som »framgångsfaktorer» (s. 18). Ledning och styrning anges som centrala utvecklingsområden. Dessutom framhålls vikten av att använda modern teknik för att vara en tillgänglig myndighet samt att »möta och tillvarata digitaliseringens möjligheter» (Trafikverket u.å.:41).

Modern är som synes ett ord som uttolkas relativt utförligt i Trafikverkets strategidokument. I dokumenten realiserar i hög grad en NPM- och NPG-präglad diskurs med tal om kunder, varumärken och värderingar, och i avsnitten om den moderna myndigheten finns dessutom paralleller till ordboksdefinitionens betoning av både ny kunskap och ny teknik. Men som nämnts ovan förekommer ordet *modern* inte enbart i den strategiska kommunikationen utan det används också spontant av såväl chefer som medarbetare i mer informella sammanhang. Att *modern* är ett både centralt och levande ord i Trafikverkets diskursiva universum gör det till en intressant utgångspunkt i en fallstudie om betydelseskapande i relation till organisatoriska värdeord.

Betydelsepotential

Undersökningen är att betrakta som en begreppsanalys förankrad i socialsemiotik (van Leeuwen 2005) och diskursanalys. Med *diskurs* avses här socialt konstruerade sätt att tala om och förstå världen (Foucault 1977). Två centrala utgångspunkter är att ord anses ha en betydelsepotential (i motsats till en fastlagd och strikt avgränsad betydelse) samt att betydelse skapas interdiskursivt i kontext med hjälp av både semiotiska och materiella resurser. I följande avsnitt utvecklas dessa antaganden.

Ett uttrycks betydelse blir till när språkbrukare använder uttrycket (t.ex. Linell 2011). Jag vill hävda att det också blir till när språkbrukare diskuterar ett uttrycks innebörder. Genom sådana metaspråkliga samtal blir innebörder inte bara synliga och medvetandegjorda för språkbrukarna själva utan de kan också fördjupas och utvecklas under samtalets gång i och med det gemensamma meningsskapande som ett samtal innebär.⁵ Betydelse skapas i och genom att den uttrycks men det spelar också roll *hur* den uttrycks, det vill säga med hjälp av vilka semiotiska eller materiella resurser som den realiseras. Detta är ett grundantagande inom socialsemiotiken (t.ex. van Leeuwen 2005) och inom den systemisk-funktionella lingvistikens, som är inriktad på »språkets förmåga att skapa betydelse i kommunikation mellan människor» (Holmberg & Karlsson 2006:18). Ord, uttryck och yttranden är enligt detta synsätt realiseringar av betydelse, men det rör sig inte om fixerade betydelser som är givna en gång för alla, utan människor kan använda ett och samma ord för att uttrycka delvis olika betydelser i skilda situationer. Ord ses således inte som statiska tecken utan som resurser med betydelsepotentialer. Detta ligger i linje med följande påpekande av företagsledningsforskarna Bumpus & Munchus (1996:170): »When communicating organizational culture to prospective employees, organizations should beware that shared values do not necessarily imply shared meanings for those same values». Såväl ord som värderingar – och inte minst värdeladdade ord – kan alltså fyllas med delvis olika innehåll beroende på vem som använder dem eller hänvisar till dem och på kontexten i övrigt, inklusive ko-texten (det vill säga den mest närliggande språkliga kontexten). Ett och samma ord kan dessutom ha olika betydelser när det används inom ramen för olika diskurser. Av detta följer att specifika ord också kan aktualisera och relevantgöra

⁵ Jfr Mercer & Littleton, som studerar samtal inom ett sociokulturellt diskursanalytiskt ramverk och intresserar sig för *interthinking*, det vill säga hur människor tänker tillsammans i inlärnings-situationer (Mercer 2000, 2004, Littleton & Mercer 2013).

vissa diskurser – och att de kan användas av språkbrukarna som en resurs i det syftet.

Att ord har betydelsepotentialer innebär inte att de kan betyda precis vad som helst i en given situation; tvärtom avgränsas antalet möjliga betydelser av kontexten, inte minst av sociala och kulturella konventioner (Björkvall 2009: 15). Sådana konventioner finns inte bara på en samhällelig makronivå utan också lokalt. Exempelvis är enskilda organisationer präglade av specifika konventioner som i viss mån styr betydelskapandet. Redan det faktum att jag genomför min undersökning i en specifik organisation innebär således att kontexten är avgränsad. Än mer avgränsas kontexten i min undersökning av de enskilda fokusgruppsamtalen.

Vissa ord har större betydelsepotential än andra. Hit hör många av de värdeladdade ord och uttryck som på senare år har börjat användas av organisationer i värderingsstyrning (jfr Bumpus & Munchus 1996, Pälli, Vaara & Sorsa 2009, Nyström Höög 2015, 2016). Som jag redan varit inne på används vissa av dessa ord främst i den formella organisationskommunikationen, till exempel i diverse strategidokument, utan att för den skull ha slagit igenom på bred front i organisationen. Ett exempel hämtat från Trafikverket är de tre ord som vid tiden för min materialinsamling lyftes fram som myndighetens officiella värderingar: *lyhördhet*, *nyskapande* och *helhetssyn*.⁶ Andra ord används också av många medarbetare i både formella och informella situationer. De kan beskrivas som levande värdeord i organisationens vardag (även om de inte brukar benämnas *värdeord* i managementlitteraturen eller i organisationskommunikationen, eftersom termen *värdeord* där vanligen har reserverats för de tre eller fyra ord som tilldelats statusen som organisationens officiella värdeord). Ett exempel på ett levande värdeord i Trafikverket är just *modern*.

I det följande talar jag främst om *betydelseskapande* men jag talar också om *tolkning*. Dessa båda ord används som synonymer, då jag inte finner det meningsfullt att göra någon distinktion mellan dem i denna analys. Min utgångspunkt är att både betydelseskapande och tolkning är aktiva handlingar som innehåller element av innovation (jfr dock Weick 1995).⁷ Vidare använder jag *betydelse*, *mening* och *innebörd* som synonymer. Slutligen avses med *ord* ett språkligt uttryck, medan *begrepp* är vad ett språkligt uttryck betyder (Vogel

⁶ I slutet av april 2016 ersattes dessa officiella värderingar med ledorden *pålitliga*, *engagerade* och *modiga* men »ursprungsvärderingarna» förekommer fortfarande (hösten 2017) i vissa av myndighetens strategidokument.

⁷ Weick (1995) skiljer mellan *meningsskapande* (eng. *sensemaking*) och *tolkning* (eng. *interpretation*) på så vis att han relaterar det förstnämnda begreppet till innovation och det andra till upptäckt, samtidigt som han ser tolkning som en aspekt av meningskapande.

2014). Således är det lika korrekt att säga att jag i undersökningen intresserar mig för betydelsen hos ordet *modern* i en viss kontext som att säga att jag intresserar mig för begreppet *modern* i en viss kontext.

Begreppsanalys – inriktningar och metoder

Undersökningen är en begreppsanalys i den bemärkelsen att jag försöker fånga ett specifikt ords betydelser. Ansatsen är metodutvecklande. I följande avsnitt ges en överblick över det svenska forskningsfältet och metoder som tidigare använts för att samla in och analysera material i begreppsanalyser. Därefter motiveras mitt metodval.

Begreppsanalyser har tidigare gjorts med olika teoretiska och metodologiska angreppssätt och med hjälp av skilda materialtyper. Undersökningarna placerar sig vidare inom olika områden. Exempelvis har såväl Grue (2011) som Milles (2006, 2013) och Vogel (2008, 2014) genomfört studier inom området diskriminering och likabehandling, medan Gustafsson & Seiler Brylla (2012) har studerat politisk kommunikation. Exempel på andra ämnesområden där begreppsanalyser bedrivs är kulturhistoria (Brylla 2002), pedagogik (Larsson 2008) och utbildningspolitik (Hwang 2002).

Vidare har begreppsanalyser gjorts med olika fokus: Vad ord och uttryck betyder är en aspekt som undersökts i diverse studier (t.ex. Vogel 2008). Andra aspekter som fokuserats är hur nya termer och begrepp uppkommer och hur ord byts ut (t.ex. Larsson 2008, Vogel 2010, 2014) samt hur specifika uttryck används och bidrar till att skapa exempelvis positioneringar (t.ex. Hagren Idevall 2014). Diskursanalys används ofta som teori och/eller metod i begreppsanalytiska studier av olika slag (t.ex. Grue 2011, Hagren Idevall 2014, Vogel 2014), ibland i kombination med andra teoretiska ramverk och utgångspunkter, som kognitiv lingvistik (Vogel 2008, 2010), antaganden inom språkplanering (Vogel 2014), aktör-nätverksteori (Hagren Idevall 2014) samt begreppshistoria (t.ex. Hwang 2002, Larsson 2008). I hög grad används skriftliga texter som analysmaterial, exempelvis kommentarsfält på internet (Hagren Idevall 2014), ordböcker, informationsbroschyrer, tidningstext, statliga dokument (Vogel 2008, 2010, 2014), rådgivningslitteratur (Larsson 2008) och partiprogram (Gustafsson & Seiler Brylla 2012). Vogel (2008, 2010, 2014) använder utöver skriftligt analysmaterial också intervjuer. Den dominerande frågeställningen i merparten av de begreppsanalyser som lyfts fram ovan är hur specifika ord och uttryck används, men vissa av studierna tar också fasta på definitioner i exem-

pelvis ordböcker (t.ex. Vogel 2008) eller institutionella termbanker (t.ex. Vogel 2014). En annan ingång har Wojahn (2015), som låtit fokusgrupper diskutera så kallad språkaktivism och aktivistiska personbenämningar, dock inte i syfte att göra begreppsanalyser utan med det övergripande syftet att undersöka feministiska språkförändringar.

I föreliggande begreppsanalys används varken skriftliga texter eller intervjuer som analysmaterial. I stället används fokusgruppssamtal som insamlingsmetod, och analysmaterialet består således av de inspelade och transkriberade samtalen. Vidare intresserar jag mig i denna studie inte främst för hur mina informanter använder ordet *modern* utan för vilka betydelser de (uppger att de) lägger i det och för vilka associationer (de uppger att) ordet väcker (jfr Vogel 2008).⁸ Detta är ytterligare ett sätt för forskaren (och även för informanterna) att definiera och ringa in ett begrepp, vid sidan av att undersöka användningspraktiker och att gå till ordböcker och institutionella termbanker. Valet av analysmaterial och metod har gjorts mot bakgrund av att mitt syfte är att undersöka medarbetares betydelseskapande i relation till specifika organisatoriska värdeord. Nyström Höög (2016:27) menar att organisatoriska värdeord »erbjuder betydelse men också öppnar för förhandling om vilken denna betydelse är». Metalingvistiska fokusgruppssamtal används här som ett sätt att få syn på sådan förhandling. Kitzinger (1994) hävdar att fokusgruppssamtal innebär en större variation i kommunikationen än vad som vanligen är fallet när mer traditionella materialinsamlingsmetoder används, något som hon förklarar med att samtalsdeltagarna utgör en publik för varandra och interagerar. Mot bakgrund av detta påstående framträder fokusgruppssamtal som en välvald metod både för att synliggöra kontextuella dimensioner av betydelseskapande och för att fånga en mångfald av kommunikativa betydelseskapande strategier. Att attityder och betydelse skapas i interaktion med andra människor (Hylander 2001) är också ett skäl till att använda fokusgruppssamtal som materialinsamlingsmetod i en analys av betydelseskapande.

Material och metod

Analysmaterialet består av tre inspelade fokusgruppssamtal. Fokusgrupperna skiljer sig åt med avseende på deltagarnas yrkesroller och geografiska hemvist. En grupp består av tre personer som indirekt arbetar med byggande av infra-

⁸ Hur ordet *modern* används i Trafikverket har jag undersökt tidigare (Rehnberg 2017a).

struktur (utan att bygga själva, eftersom detta arbete utförs av entreprenörer). I analysen används benämningen *byggledarna* för denna grupp. En annan grupp – *samhällsplanerarna* – består av fyra personer som arbetar med samhällsplanering. Båda dessa grupper utgörs av personer som arbetar på operativ nivå med Trafikverkets kärnverksamhet. Den tredje gruppen utgörs av två Human Relations-specialister och två kommunikatörer, som arbetar på strategisk nivå. Denna grupp benämns fortsättningsvis *strategerna*.⁹ Motivet till att jag använder analysmaterial från tre olika grupper är främst att jag vill få en bred och mångfacetterad bild av hur medarbetare i Trafikverket skapar betydelse i relation till ordet *modern*. I viss mån görs också jämförelser mellan grupperna, eftersom det bidrar till att skapa en djupare insikt i betydelseskapandets kontextuella dimensioner, men den komparativa ansatsen är inte analysens huvudsyfte.

Under samtalen uppmanades deltagarna att diskutera åtta ord (eller rättare sagt sju ord och ett fast uttryck) som vid tidpunkten för materialinsamlingen förekommer mer eller mindre frekvent i Trafikverkets strategiska organisation, det vill säga i tryckta publikationer, i texter på den publika webbplatsen och i ledningens muntliga anföranden. Vissa av orden användes också i den informella organisationskommunikationen, det vill säga i samtal mellan trafikverkare. Dessutom användes några av orden spontant av informanterna i intervjuer som jag gjorde med chefer och medarbetare. Orden (som är värdeladdade i den aktuella kontexten, det vill säga i Trafikverket, men inte nödvändigtvis i andra kontexter) var: *modern*, *samhällsutvecklare*, *kund*, *Trafikverketskulturen*, *nyskapande*, *lyhörddhet*, *helhetssyn* och *renodlad beställare*. I andra undersökningar (Rehnberg 2017a, Rehnberg 2017c) använder jag större delar av eller hela de transkriberade samtalen som material, men i föreliggande undersökning fokuserar jag på de delar av samtalen där ordet *modern* förekommer.

Samtalen gick till så att deltagarna fick åtta papperslappar med de ord som jag valt ut. De fick själva välja i vilken ordning orden skulle diskuteras och hur mycket tid de ville lägga på varje ord. Två grupper valde att inleda samtalen med att läsa orden på alla lappar, medan den tredje gruppen valde att lägga samtliga lappar med baksidan uppåt utan att först läsa orden och sedan vända på en lapp i taget. Den tid som avsatts för samtalen i sin helhet var upp till två timmar. I alla tre fallen kände sig deltagarna färdiga efter en och en halv timme. Jag gav instruktioner inför samtalen och var med när de fördes men deltog endast minimalt i dem. Framför allt bad jag avslutningsvis om vissa förtydligan-

⁹ Av anonymitetsskäl redovisar jag inte den geografiska hemvisten här. Denna aspekt tas heller inte upp i analysen.

den. Instruktionerna bestod i att deltagarna uppmanades att tala fritt om orden. Jag gav också ett antal exempel på frågor att utgå från: Vad anser du att det här ordet betyder? Hur uppfattas begreppet inom Trafikverket? Hur ska begreppet uppfattas inom Trafikverket? Vad känner du för begreppet? Är begreppet förankrat bland medarbetarna? Är begreppet problematiskt på något sätt? Kan du ha hjälp av begreppet?

Samtalen spelades in med videokamera med ljudupptagning och transkriberades därefter av en anlitad student.¹⁰ I analysen som följer är det den verbala interaktionen som står i fokus. Filmen har främst använts som stöd för att se vem som säger vad. Eftersom jag inte kommer att göra någon samtalsanalys har jag valt att återge samtalsutdrag på ett relativt skriftspråksnära sätt i artikeln. Det innebär att jag strukit upprepningar, tvekljud och liknande som är vanligt förekommande i talspråk men som kan verka störande i skrift. Samtidigt tal markeras inte och uppbackningar anges bara vid enstaka tillfällen.

I analysen av samtalen inriktar jag mig i första hand på hur deltagarna uttrycker och skapar betydelse i relation till ordet *modern*. Parallellt med detta undersöker jag vilka specifika uppfattningar om Trafikverket som kommer till uttryck i de sekvenser av samtalen där ordet *modern* aktualiseras.

Metoden är induktiv på så vis att jag utgår från materialet då jag urskiljer specifika kommunikativa strategier som används av samtalsdeltagarna. Med *kommunikativa strategier* avses sätt som samtalsdeltagarna använder för att realisera betydelse. Det rör sig i hög grad om uttrycksformer för vilka det finns etablerade textanalytiska, diskursanalytiska, retoriska och narrativa begrepp, till exempel kontraster, legitimeringar och direkta citat. (De olika uttrycksformerna benämns, redovisas och exemplifieras löpande i analysen.) Kommunikativa strategier är med andra ord resurser för att skapa och uttrycka betydelse. Vilka betydelseskapande resurser som används när personer för metalingvistiska samtal om ett specifikt ord är en aspekt som inte stått i centrum i tidigare begreppsanalyser. Därmed kan föreliggande analys ses som metodutvecklande även i denna bemärkelse; de kommunikativa strategier som identifieras i analysmaterialet kan förhoppningsvis ligga till grund för framtida begreppsanalyser.

För att undersöka vilken bild av Trafikverket som realiserats i samtalen har jag tagit fasta på innehållsliga aspekter, exempelvis vilka företeelser i Trafikverket som samtalsdeltagarna lyfter fram och betecknar som moderna (eller omoderna).

I syfte att kontextualisera analysresultaten har jag dessutom gjort en analys

¹⁰ Tack till Caroline Björklund.

av de aktuella samtalssekvenserna med fokus på samtalsingångar, sekvensernas placering i respektive fokusgruppsamtal och innehållsliga skillnader.

Undersökningens fokus är betydelseskapande på gruppnivå. Det innebär att jämförelser i viss mån görs mellan de olika fokusgrupperna men inte mellan enskilda deltagare. En annan avgränsning som gjorts är att jag inte undersöker hur samtalsdeltagarna gemensamt förhandlar sig fram till en förståelse. Således studerar jag inte hur betydelse skapas på mikronivå i samspel mellan deltagarna utan jag fokuserar på mer övergripande kommunikativa strategier.

Begreppet *modern* enligt tre fokusgrupper

I det följande redovisas mina analysresultat. Först räknar jag upp och exemplifierar ett antal innehållsorienterade kommunikativa strategier som medarbetarna använder när de uttrycker och skapar betydelse i relation till ordet *modern*. Med *innehållsorienterad* avses här att det rör sig om kommunikativa strategier som används för att fylla ordet med konkret innehåll. Parallellt med detta kartläggs vilket innehåll som aktualiseras. Därefter följer ett avsnitt som fokuserar på metalingvistiska kommunikativa strategier. I analysens tredje avsnitt förankras strategierna och deltagarnas utsagor i den lokala kontexten, genom att jag beskriver fokusgruppsamtalen och redogör för likheter och skillnader mellan dem.

Innehållsorienterade strategier

Redovisningen i detta avsnitt är upplagd enligt följande: Först återges deltagarnas exempel på vad som är modernt i Trafikverket. Därefter redovisas kontraster och andra jämförelser som används av deltagarna när de ger exempel på motsatsen till det moderna, nämligen det som är omodernt, såväl inom som utanför Trafikverket. Avslutningsvis redogörs för motiv, utmaningar och gränser som deltagarna diskuterar i relation till begreppet *modern*.

En kommunikativ strategi som används när fokusgrupperna fyller ordet *modern* med innehåll är att lyfta fram företeelser i Trafikverket som anses vara moderna. Detta kan ses både som en konkretisering av det abstrakta ordet *modern* och som en form av argumentation genom exemplifiering, det vill säga en

argumentation för att Trafikverket är en modern organisation. Bygglidarna lyfter fram att arbetsutrustningen är modern – ett exempel som ges på detta är att de anställda använder datorprogrammet Skype för samtal och möten på distans – och att myndigheten använder sig av så kallade åtgärdsvalsstudier som metod i planeringen av infrastrukturprojekt (vilket framställs som en modernare metod än forna tiders segdragna remissrundor). De betonar också att myndigheten är öppen, dialogisk och tillgänglig. Även strategierna lyfter fram arbetsutrustningen och tekniken som moderna företeelser. De nämner att medarbetarna har bärbara datorer och att de reser med uppkoppling på tåget, vilket gör arbetet flexibelt. Till det moderna räknar de också en rad övriga arbetsvillkor, exempelvis de flexibla arbetstiderna. Vidare framhåller de att Trafikverket i viss mån använder digital teknik i kommunikation med omvärlden.

Att ge konkreta exempel på moderna företeelser i Trafikverket kan ses som en överordnad innehållslig kommunikativ strategi. När dessa exempel kläs i ord används en rad olika formmässiga kommunikativa strategier. Det rör sig om strategier som används för att uttrycka ett specifikt innehåll, till exempel talesätt, utmärkande ordval, bilder (metaforer och metonymier) samt gestaltning i form av direkta citat och förställd röst. För att visa på detta återger jag här tre citat ur bygglidarnas samtal.

I exempel 1 fylls ordet *modern* med konkret innehåll genom att en samtalsdeltagare lyfter fram öppenhet och dialog som centrala beståndsdelar i begreppet utan att direkt hävda att Trafikverket de facto präglas av dessa kännetecken; med hjälp av förpliktelsemodalitet (*ska*) framställs det beskrivna förhållningssättet snarare som ett ideal:

Exempel 1: Bygglidarna

Och det jag förknippar med modern, då tänker jag så här lite att vi ska ... det finns ju ett uttryck, vi ska prata med bönder på bönders vis, då tänker jag att när vi har kontakter med våra kunder då, att vi ska kunna ha en bra dialog och inte vara någon sån där högtravande myndighet som folk undviker att ha en dialog med. Eller att vi ska säga ifrån att »nej det går inte» och »skicka in två stycken blanketter si och så, så får vi väl se», så ska vi inte vara utan vi ska kunna ha en öppen dialog och vara bestämda men ha liksom på något sätt högt i tak när vi har en dialog med våra kunder.

I exempel 1 används två citat, dels ett modifierat litterärt citat¹¹ som närmast blivit ett talesätt (*prata med bönder på bönders vis*), dels ett (fiktivt) direkt citat

¹¹ »[O]ch han talar med bönder på böndernas sätt med men lärde män på latin», skriver Erik Axel Karlfeldt i »Sång efter skördeanden», publicerad i samlingen Fridolins visor och andra dikter (Karlfeldt (1995 [1898])).

(markerat med citattecken i transkriptionen) för att ge uttryck för vad som är modernt i Trafikverket. Värt att notera är också att ordet *kund* används i utsagan ovan. Detta ord kan i en myndighetskontext betraktas som ett uttryck för en NPM-diskurs, eftersom det hör hemma i en företagspräglad vokabulär, där det signalerar att det rör sig om ett utbyte av prestationer, det vill säga en affärsmässig relation (Karlsson 2011). Att ordet numera ofta används i Trafikverket – och även i andra myndigheter – indikerar möjligen att företag står för modernitet i en myndighetskontext. I Trafikverket fungerar ordet *kund* dessutom som en påminnelse om ett öppet och dialogiskt förhållningssätt (Rehnberg 2017a).

Även i exempel 2 – som i likhet med övriga citat är hämtat från en diskussion om ordet *modern* – ses dialog som ett kännetecken för det moderna, och här hävdas det att Trafikverket de facto präglas av ett modernt (det vill säga dialogiskt) förhållningssätt:

Exempel 2: Bygglidarna

Men jag tycker också [NN] det du säger med dialogen, att liksom vem är vi till för? Det synsättet har ändrats ändå lite grann under åren, det här att nu kommer myndigheten och talar om hur det blir. Alltså när vi ska göra någonting, bygga om eller bygga nytt.

I exempel 2 används förställd röst som en kommunikativ strategi (markerat med understrykning). Förställningen används som ett sätt att gestalta ett »von oben-perspektiv«, som enligt citatet hör dåtiden till.

Exempel 3 består uteslutande av en karaktärisering av forna dagars infrastrukturverk.

Exempel 3: Bygglidarna

Jag tycker mig känna igen [...] de här riktigt gamla projektledarna som nu har gått i pension tror jag nästan allihop. Vi kallade ju dem för dinosaurier, för att det var verkligen det här liksom ... myndig herre med kostym och slips som talar om hur det blir, både för folk och personal runt omkring.

I exempel 3 används bilder (*dinosaurier, myndig herre med kostym och slips*) som en förtydligande och levandegörande strategi när innebörden av det modernas motsats konstrueras. Den myndige herren står här i en metonymisk relation till forna dagars infrastrukturverk.

Jämförelser – inte minst kontraster – är en kommunikativ strategi som används frekvent för att uttrycka och skapa betydelse i relation till ordet *modern*, vilket framgår av exemplen ovan. Denna strategi används av samtliga fokusgrupper, om än i olika utsträckning. Bygglidarna jämför med hur det var förr, det vill säga i forna dagars infrastrukturverk (huruvida de hämtar sina exempel

från Banverket eller Vägverket eller båda dessa tidigare myndigheter framgår inte). I samtalet förknippas det moderna med nutiden medan det omoderna relateras till dåtiden. I figur 1 visas en lista över ord, uttryck och formuleringar (hämtade från exempel 1–3 samt exempel 8 i denna artikel) som skapar och iscensätter denna kontrast mellan nu och då.

NU (modern)	DÅ (omodern)
<ul style="list-style-type: none"> • prata med bönder på bönders vis • kunder • bra dialog • öppen dialog • högt i tak • 24-timmarsmyndigheten • svara så himla fort 	<ul style="list-style-type: none"> • högtravande myndighet • som folk undviker att ha en dialog med • nej det går inte • skicka in två stycken blanketter si och så, så får vi väl se • nu kommer myndigheten och talar om hur det blir • de här riktigt gamla projektledarna • dinosaurier • myndig herre med kostym och slips som talar om hur det blir, både för folk och personal

Figur 1. Infrastrukturverken nu och då enligt bygglidarna.

Bygglidarna använder således strategin att jämföra med (och kontrastera mot) hur det var förr för att framställa Trafikverket som modernt. Denna strategi innebär att *modern* får sin betydelse i relation till vad som är omodernt.

Samhällsplanerarna nämner redan i början av sitt samtal (innan de läst lappen med ordet *modern*) att Vägverket blev utsett till Sveriges modernaste myndighet 2009. I samband med att denna utmärkelse kommer på tal gör de en relativt utförlig jämförelse av Vägverket och Banverket. Det moderna i Trafikverket framställs som ett arv från Vägverket, medan Banverkets bidrag snarare har bestått i att göra den nya myndigheten mindre modern, enligt det samtalsutdrag som återges i exempel 4.

Exempel 4: Samhällsplanerarna

A: [...] i slutet av 2000-talet och innan vi gick in [i Trafikverket], just kundfokuseringen och kundansvarsrollen, att vi vart ju utsedda till Sveriges modernaste myndighet 2009, och mycket av det jobbet som vi hade gjort då, det lyftes ju in och lyfts fortfarande in delar av det i dag [...] det har man liksom successivt hela tiden. Så är det någont nytt som har hänt i Trafikverket så kan man nästan småle lite grann åt att det var sånt som vi redan hade landat.

B: Mm precis, det gjorde ju det.

A: (skratt) Rätt eller fel, men nu kanske jag förenklar eftersom man var inne i det så mycket, men det är många saker som har gått Vägverksvägen.

C: Mm, ja, det är det.

A: I förnyelse, i modernitet, i att vi ska ha kundtjänst och hela det här har ju utvecklats och fortsatt.

Utdraget som återges i exempel 4 är en del av en längre jämförelse som samhällsplanerarna gör mellan Vägverket och Banverket. Jämförelsen, som genomgående går ut på att de båda myndigheterna framställs som kontraster, åskådliggörs i figur 2 (med hjälp av ordagranna citat).

VÄGVERKET (modern)	BANVERKET (omodern)
<ul style="list-style-type: none"> • kundstyrd verksamhet • kundfokusering • öppna utåt • kundansvarsrollen • kundtjänst • förnyelse • flexibla • lyhörddhet • e-tjänster • hade kanaler för att lyssna och ta emot ärenden och snabbt kunna svara 	<ul style="list-style-type: none"> • produktionsstyrning • de byggde järnväg och förvaldade järnväg utifrån ett produktionsperspektiv • ingenjörstung • produktionstung • byråkratiskt • nej, men så kan man inte göra – så har inte vi gjort • måste stämma av med chefen

Figur 2. Vägverket och Banverket enligt samhällsplanerarna.

Strategerna slutligen hävdar, i utdraget som återges i exempel 5, att Trafikverket är modernt i förhållande till andra myndigheter när det kommer till arbetsvillkoren:

Exempel 5: Strategerna

A: Men om man tittar, först och främst så är vi en statlig myndighet. Jämför oss med andra statliga myndigheter så har vi kommit så himla långt, tycker jag.

[- - -]

A: Alltså det är ju modern i vilket avseende? Om man tittar på våra anställningsvillkor så är vi mycket modernare än någon annan som är statlig, jag menar vi har ju dator, vi har uppkoppling, du kan ju sitta på tåget och jobba. Jag var ju i ett annat företag, myndighet, där är det bara cheferna som har möjlighet till att ta med sig datorn och koppla upp sig på tåget [...] Så att utifrån den fronten, vi har ju mer flexibla arbetsvillkor, vi har förtroendearbetstid inte bara för chefer. Det finns andra statliga myndigheter där förtroendearbetstid är enbart för chefer. [...] Så att vi har ju väldigt modernt utifrån de här delarna, sen har vi lite kvar ... mycket kvar. (skratt)

B: Ja, men jag tror inte vi ska jämföra oss med statliga myndigheter, vi kan jämföra oss med hela övriga arbetsmarknaden så är vi väl i många fall moderna. Men i andra saker, som vi kanske då har valt att inte hänga på i första steget, utan då kanske andra får dra den utvecklingen och så kanske vi kan komma efter senare i så fall.

Av exempel 5 framgår att Trafikverket inte bara anses vara modernt i förhållande till andra myndigheter utan *i många fall* i förhållande till *hela den övriga arbetsmarknaden*. En av deltagarna jämför dessutom Trafikverket med sin förra arbetsplats för att legitimera Trafikverket som en modern myndighet. (Strategernas jämförelse ovan är dock inte särskilt utbroderad – vi får inte veta mycket om de andra arbetsplatser som är jämförelseobjekt – och därför återges den inte i form av en tabell här.)

Men strategerna lyfter inte enbart fram företeelser som de betraktar som moderna i Trafikverket utan i lika hög grad företeelser som de ser som mindre moderna eller till och med omoderna. Framför allt för de en lång diskussion kring att Trafikverket inte utnyttjar den nya digitala tekniken fullt ut. Till det omoderna räknar de också järnvägssystemet (som beskrivs i termer av att det är »typ från andra världskriget»). De använder alltså kontraster som ryms inom dagens myndighet för att skapa och uttrycka betydelse i relation till ordet *modern*, och detta får till följd att Trafikverket framstår som en organisation som är modern i vissa delar och mindre modern eller till och med omodern i andra delar. Denna tudelade inställning till huruvida Trafikverket är modernt återfinns även när strategerna gör jämförelser med andra organisationer (se sista repliken i exempel 5).

Ytterligare en kommunikativ strategi som används i fokusgruppsamtalen är legitimeringar. Både samhällsplanerarna och strategerna anger motiv till varför det är viktigt att vara modern. Samhällsplanerarna ser modernitet som ett centralt värde för den myndighet som vill vara en attraktiv arbetsgivare och kunna rekrytera ungdomar:

Exempel 6: Samhällsplanerarna

A: Ah, när jag tänker modern så tänker jag på att man tittar på framtiden, vi vill ha nya medarbetare som kommer till oss, så då gäller det ju att vi ... ungdomarna, de som kommer ut från skolorna ... att vi blir en attraktiv arbetsgivare och då måste vi fortsätta vara en modern myndighet.

Strategerna lyfter i stället fram vikten av att vara modern för att uppfattas som en legitim myndighet, vilket framgår av exempel 7:

Exempel 7: Strategierna

A: Men vi försöker nog vara moderna när vi kan vara det, det är min bild.

B: Ja.

C: Ja.

A: Och vi måste nog vara det också för att hänga med, om vi ska få en acceptans från samhället utanför oss.

C: Mm.

De båda anförda motiven i exemplen ovan är att betrakta som legitimeringar för värdeordet *modern* i den organisationskontext som Trafikverket utgör. Legitimeringarna är också ett sätt att skapa betydelse, eftersom de implicerar varför – och i relation till vad och vem – det är viktigt att vara modern. van Leeuwen (2008) talar i detta sammanhang om syfteslegitimeringar, vilket innebär att något legitimeras med hänvisning till ett specifikt syfte. Enligt van Leeuwen innebär syfteslegitimering alltid en underförstådd hänvisning till moraliska värden. I de två legitimeringar som återges ovan kan vi skönja att modernitet uppfattas som något positivt och attraktivt.

Överlag ger alla fokusgrupper uttryck för att de ser *modern* som ett positivt begrepp. Det är endast positiva företeelser och egenskaper som förknippas med ordet – exempelvis tillgänglighet – och ingen ifrågasätter *modern* som ett ledord inom Trafikverket. Tvärtom utgår alla från att verket bör vara och framstå som modernt. Men detta betyder inte att den moderna myndigheten ses som en komplikationsfri företeelse. Särskilt byggledarna uttrycker att de i viss mån betraktar det som problematiskt att leva upp till värdeordet *modern*, vilket framgår av exempel 8, där *24-timmarsmyndigheten* står som symbol för den tillgänglighet som enligt deltagarna bör prägla en myndighet som är modern.

Exempel 8: Byggledarna

A: Men jag tycker det knepiga med att vara modern och 24-timmarsmyndigheten, det är ju också det där att jag upplever att folk är mycket mer otåliga ändå – alltså det är ju jag med (skratt) – med att ja, vi ska svara så himla fort. Och det tycker jag är anständigt, det är inte det, men ibland så blir det där ett ... ja, det är liksom knepigt det där att vad är tillräckligt fort? För man vill ju också göra det korrekt och bra.

B: Det håller jag med om. Det finns en otålighet som vi kanske inte, i alla fall inte jag, når upp till jämt. Det känns som att det är nästan lite man ska chatta nästan, med privatpersoner som har krav på oss, vilka projekt vi driver och så. Det kan bli fel tror jag.

A: Aa.

B: Vi får inte vara alltför moderna.

(skratt)

A: Nej, men det är inte helt lätt heller.

B: Nej, fort och fel finns det ju något som heter. Och det tror jag inte att vi ska ...

A: Ja, nej, för vi är fortfarande liksom en myndighet.

B: Ja, och vi har ett ansvar att vi ska inte göra fel alltså, ja det gör vi ju ibland, men vi ska inte göra det om vi kan undvika det.

I exempel 8 konstrueras en motsättning mellan detta att vara en myndighet och att vara modern. Samtidigt som bygglidarna upplever att de måste vara tillgängliga och svara snabbt på folks frågor för att leva upp till epitetet *modern* är de oroliga att just denna snabbhet ska leda till att det blir fel, vilket inte stämmer överens med deras uppfattning om hur en myndighet ska agera. Den norm som uttrycks är att myndigheter ska göra saker och ting på ett *korrekt och bra* sätt. Det problematiska i att vara en modern myndighet är således ytterligare ett framträdande tema i bygglidarnas diskussion, och av replikväxlingen i exempel 8 framgår det att bygglidarna inte vet hur de ska hantera detta upplevda dilemma; motsättningen mellan att vara modern och att vara en myndighet framstår som oupplöslig.

Denna motsättning aktualiseras också i strategernas samtal men i ett annat sammanhang; i det citat som återges i exempel 9 ses lagar och regler som hinder för myndighetens möjligheter att agera modernt.

Exempel 9: Strategerna

Man kan ju ta det här med sociala kanaler till exempel. Det är ju ett sänt exempel där vi inte kliver på direkt utan vi vill och vi behöver ju också utreda, vi behöver titta på offentlighetsprincipen och det finns en massa såna steg, vi kastar oss inte bara in i det utan det får ta sin tid, även om man rent kommunikativt skulle vilja att »ja, men det är klart att vi ska finnas där» så jobbar vi sakta på, det är inte någon som kastar oss in i någonting.

I exempel 9 ses det som modernt att snabbt »kasta sig in» i sociala kanaler – något som Trafikverket inte gör och heller inte bör göra, enligt strategerna. I strategernas samtal betraktas motsättningen mellan att vara modern och att vara en myndighet inte som oupplöslig utan som överkomlig, vilket manifesteras i formuleringen *det får ta sin tid*. Att Trafikverket varken behöver eller ska vara modernt i alla sammanhang är en åsikt som uttrycks på flera sätt i strategernas samtal (se sista repliken i exempel 5, där denna uppfattning också antyds). Ibland väger det tyngre att Trafikverket är en myndighet och då får det vara så, enligt strategerna. Icke desto mindre ger även strategerna uttryck för att *modern* är ett positivt laddat begrepp som gör sig väl som ledord för Trafikverket.

Metalingvistiska strategier

Fokusgruppssamtalen kan i sin helhet karaktäriseras som metalingvistiska, i och med att samtalen kretsar kring betydelsen hos ett antal ord. Men de exempel som lyfts fram i avsnittet ovan går ut på att ordet *modern* fylls med konkret innehåll hämtat från samtalsdeltagarnas mer vardagliga erfarenheter som medarbetare i Trafikverket. Ordet definieras inte utan fungerar i stället som en utgångspunkt för diskussioner kring olika företeelser som, enligt samtalsdeltagarna, kan kopplas till ordet. En annan typ av betydelseskapande strategier är metalingvistiska till sin natur. Det innebär att mer abstrakta försök görs att definiera ordet med hjälp av och i relation till andra ord. Ett exempel på en sådan strategi är motsatsord: Strategerna inleder sin diskussion med att konstatera att *modern* är detsamma som motsatsen till *omodern*, en utsaga som följs av ett samfällt skratt. Detta kan betraktas som en metalingvistisk definition (som i likhet med flera av exemplen ovan bygger på att en kontrast uttrycks).

Samhällsutvecklarna använder nästan uteslutande metalingvistiska strategier i den sekvens av samtalet där ordet *modern* står i fokus. De definierar ordet genom att fastslå vad det innebär på ett mer generellt plan, närmare bestämt att »man tittar på framtiden». Vidare relaterar de ordet till de övriga sju begreppen, som de redan har diskuterat. Denna kommunikativa strategi åskådliggörs i exempel 10, där talaren ger uttryck för en skillnad mellan *modern* och *nyskapande* genom att definiera de båda orden på olika sätt:

Exempel 10: Samhällsplanerarna

För mig är modern ... jag har svårt att se skillnaden på modern och nyskapande, för modern tänker jag mer att då hänger vi med i samhället och det ska vi ju göra, det som gäller nu. Men nyskapande, då är vi nästan lite mer i framkant också.

Enligt talaren i exempel 10 är den *modern* som *hänger med i samhället* och *det som gäller nu*. Denna definition ligger nära den ovan nämnda ordboksdefinitionen »som sammanhänger med nutiden» (NE 2016). Samhällsplanerarna försöker också skapa en hierarki mellan de åtta värdeorden och inordna *modern* i denna hierarki, och de diskuterar huruvida vissa av orden ligger närmare varandra än andra, vilket framgår av exempel 11. I diskussionen använder samtalsdeltagarna de fysiska papperslapparna som hjälpmedel för att visa hur de tänker – och i förlängningen för att tänka vidare tillsammans. Detta kan karaktäriseras som en artefaktorienterad (metalingvistisk) kommunikativ strategi. De flyttar runt lapparna på bordet mellan sig och ordnar dem i olika konstellationer.

Exempel 11: Samhällsplanerarna

A: Det är lite intressant, de här två är något slags paraplybegrepp, trafikverkskultur och samhällsutvecklare. Det där sa vi ju var inte så viktigt med trafikverks... eller det kanske kan vara viktigt, men modern, det ligger ju liksom under nyskapande, helhetssyn, renodlad, lyhörddhet och modern.

B: Nej, tycker du?

A: Nej.

B: Det tycker inte jag. Att modern ligger ...

C: Den borde vara under den här tycker jag, det sitter ihop med nyskapande om man är modern, då förbättrar man och gör nya saker och ...

B: Ja, jo, men jag tänker att modern skulle ligga här nere och inte här uppe.

Till slut enas samhällsplanerarna om att ordet *modern* har (och borde ha) en särställning som värdeord i Trafikverket. De ser det som ett övergripande värdeord, eller möjligen ett underliggande. (Detta åskådliggörs genom att lappen med ordet *modern* placeras över respektive under de andra lapparna på bordet.) De enas också om en innebörd: att vara modern är att *följa tiden*:

Exempel 12: Samhällsplanerarna

A: Jag tycker det var bra att lägga modern överst alltså, det är faktiskt ...

B: Modern myndighet.

A: Vi måste ju följa tiden, vi måste vara lite lyhörda för vilken tid vi arbetar i.

[- - -]

C: Jag tycker just att följa tiden va, alltså det tycker jag är ett skönt ord.

B: Ja, ja.

D: Ja, det tycker jag vart jättebra för då är man liksom ... följer man med, då är man inte inne bara just nu. (skratt)

Av exempel 12 framgår än tydligare att samhällsplanerarnas tolkning av ordet *modern* ligger närmare den först angivna betydelsen i Nationalencyklopedin (»som sammanhänger med nutiden») än den andra (»som överensstämmer med nyaste smak») (NE 2016).

Samtalens kontexter

Parallellt med att innehållsliga aspekter av samtalen berörts har analysen hittills fokuserat på olika typer av kommunikativa strategier. Men användningen av de olika typerna fördelar sig inte jämnt mellan grupperna: Medan bygglidarna och strategerna i hög grad använder innehållsorienterade strategier för att uttrycka och skapa betydelse i relation till ordet *modern* väljer samhällsplanerarna att främst använda metalingvistiska strategier. Även sett till innehållet finns skillnader mellan de tre fokusgruppsamtalen. Skillnaderna kan i viss

mån relateras till att både samtalen och de aktuella samtalssekvenserna (där ordet *modern* förekommer) ingår i och utgör delar av olika lokala kontexter. I följande avsnitt görs en komparativ analys av de lokala kontexterna med fokus på samtalsingångar, sekvensernas placering i respektive fokusgruppssamtal och innehållsliga skillnader.

Fokusgrupperna diskuterar de åtta orden i olika turordning, och de väljer skilda ingångar i de sekvenser av samtalet där ordet *modern* står i fokus. I byggledarnas fokusgruppssamtal är *modern* det första ord som diskuteras. Byggledarna utgår från att Trafikverket ska vara och är en modern myndighet. Detta framgår av exempel 13, som består av de första utsagor som yttras efter att en samtalsdeltagare slumpvis har valt en papperslapp och läst upp ordet *modern*.

Exempel 13: Byggledarna

A: Det ska vi vara, Trafikverket är en modern myndighet.

B: Aa.

A: Men vad betyder det?

Att Trafikverket *är* en modern myndighet är utgångspunkten i byggledarnas samtal och inget som ifrågasätts. Efter detta konstaterande övergår byggledarna till att diskutera vad det betyder att vara en modern myndighet.

I strategernas fokusgruppssamtal är *modern* det femte ordet som diskuteras. Utgångspunkten är inte ett konstaterande utan en fråga, vilket framgår av det första yttrandet i exempel 14, som är hämtat från den aktuella samtalssekvensens inledning.

Exempel 14: Strategerna

A: Men är vi moderna då?

B: Aa, det tycker jag.

(skratt)

A: Ah, beroende på vem man frågar. Vissa saker tror jag att vi är ganska moderna, andra saker är vi nog ...

B: Omoderna.

A: Ganska omoderna.

Strategerna konstaterar tidigt att *modern* är motsatsen till *omodern*, men i övrigt definierar de inte innebörden i ordet på en metaspråklig nivå. I stället består deras samtal i hög grad av resonemang kring huruvida Trafikverket verkligen är en modern myndighet. De väger för och emot.

Samhällsplanerarna väljer, till skillnad från de båda andra grupperna, att läsa ett ord i taget i stället för att ta del av alla lappar med ord innan de inleder sin diskussion. De diskuterar ordet *modern* som åttonde och sista ord i sitt samtal. De använder dock ordet spontant redan innan de blivit uppmanade att diskutera det: I samband med att de talar om ordet *kund* framhåller de Vägverket som en modern myndighet i jämförelse med Banverket (se figur 2). De drar sedan pa-

ralleller till Trafikverket, som de antyder ligger efter Vägverket i modernitet. Samtidigt hävdar de att det som är modernt i den nuvarande organisationen i hög grad bygger på arvet från Vägverket. Således har de redan fyllt ordet *modern* med innehåll innan de har sett lappen med detta ord. De har dessutom hunnit påbörja en sammanfattande och utpräglat metalingvistisk diskussion om de övriga sju orden, det vill säga en diskussion där de inte fyller orden med konkret innehåll hämtat från sin yrkesvardag utan relaterar dem till varandra och försöker skapa en hierarki mellan dem. Även då har de spontant använt ordet *modern*. När samhällsplanerarna slutligen ser lappen med ordet *modern* hänvisar de till dessa tidigare sekvenser av samtalet och fortsätter sedan den metalingvistiska diskussion som de redan påbörjat men fokuserar för en stund särskilt på ordet *modern*. Att ordet dök upp i ett sent skede kom alltså att sätta sin prägel på samtalet och influera vilka kommunikativa strategier samtalsdeltagarna valde att använda i denna sekvens.

De innehållsliga skillnaderna mellan bygglidarnas och strategernas samtal kan i viss mån relateras till yrkesbakgrund. Både bygglidarna och strategerna nämner den digitala tekniken som ett exempel på vad som är modernt i Trafikverket, men en skillnad är att strategerna även refererar till digital teknik för att belägga att myndigheten till viss del är omodern (eller i alla fall mindre modern). Deras argument är då att den digitala tekniken inte används fullt ut i kommunikationen med omgivningen. Bland strategerna finns två kommunikatörer. Som kommunikationsspecialister kan de förmodas ha större kännedom om Trafikverkets kommunikativa aktiviteter och kompetens samt större kunskap om kommunikationsområdet generellt. Detta skulle kunna förklara deras mer kritiska syn på myndighetens användning av kommunikationsteknik.

Ytterligare en innehållslig skillnad har att göra med den motsättning mellan att vara modern och att vara myndighet som bygglidarna och strategerna ger uttryck för. Som nämnts ovan aktualiseras denna motsättning i båda fokusgrupperna i relation till digital kommunikationsteknik, men medan bygglidarna upplever motsättningen som oupplöslig uttrycker strategerna att den är överkomlig. En bakomliggande förklaring kan vara att det är olika typer av problem som bygglidarna och strategerna diskuterar i relation till den digitala kommunikationstekniken. Vad mera är: digital kommunikationsteknik är kommunikatörernas hemmaplan, och eftersom två av strategerna arbetar just som kommunikatörer och dessutom på en övergripande nivå har de förmodligen en hel del att säga till om i dessa frågor, något som i sin tur kan innebära att de inte känner sig pressade av andra att agera på ett visst sätt.

Sammanfattningsvis kan vissa av de betydelskillnader som finns mellan fokusgruppsamtalen relateras till att deltagarna har olika yrken och olika po-

sitioner i organisationshierarkin; bygglidarna och strategierna hämtar båda illustrationer från sin yrkesvardag, och denna vardag ser olika ut, eftersom deras arbetsuppgifter skiljer sig åt. Detta är en aspekt av betydelseskapingens kontextuella natur. En annan är att betydelse skapas lokalt i det aktuella samtalet. Betydelseskaping är dessutom en framväxande process, vilket innebär att betydelse skapas steg för steg. Annorlunda uttryckt spelar det roll när i samtalet ett visst ord diskuteras och vad som har tagits upp tidigare.

Diskussion

I analysen ovan har jag fokuserat på betydelseskaping som äger rum på gruppnivå. Detta är en analytisk avgränsning. Enligt det teoretiska ramverk som studien bygger på skapas betydelse alltid i samspel mellan olika nivåer – individuell nivå, gruppnivå och organisatorisk nivå. Grupper och organisationer verkar dessutom i ett bredare socialt sammanhang där betydelsen av värdeord som *modern* ges mening och legitimeras i förhållande till rådande normer, regler och föreställningar. I följande diskussion fokuserar jag på betydelseskapingens interdiskursiva dimension och på den vidare organisatoriska och samhällseliga kontexten. Avslutningsvis förs en metoddiskussion med både akademiska och praktiska implikationer.

Interdiskursivt betydelseskaping i kontext

Värdegrundsdokument och värdeladdade ord som resurser i styrning och marknadsföring av organisationer är en trend som stått stark på senare år (Nyström Höög 2015, 2016; se även Gee, Hull & Lankshear 1996). Det råder delade meningar om vad som är drivkraften bakom denna ökade betoning av värderingar och djupare dimensioner av det mänskliga, en utveckling som ibland omtalas i termer av en humanisering av arbetslivet (Brytting & Trollestad 2000): Vissa hävdar att det rör sig om en förändring i arbetslivets villkor med decentraliserade och fragmenterade organisationer och allt mer välutbildade medarbetare, vilket leder till att anställda måste motiveras på nya sätt – men att det ursprungliga syftet fortfarande är att gå med vinst (för företagets del) eller att uppnå andra övergripande verksamhetsmål. Enligt denna tolkning är det ytterst marknadsekonomins villkor och krav som styr utvecklingen. Andra menar att det

också handlar om en genuin respekt för medarbetarnas behov av personlig utveckling, delaktighet och ett meningsfullt arbete, som de kan införliva i sin personliga identitet.¹² Rimligen leder dessa två skilda utgångspunkter till att olika tolkningar görs inte bara av praktiken värdegrundsstyrning utan också av specifika värdeord.

I fallet Trafikverket, som undersökts ovan, har deltagarna en förförståelse av ordet *modern* redan före fokusgruppssamtalen, eftersom ordet används frekvent inom myndigheten. Mycket av det som tas upp i fokusgruppssamtalen återfinns i Trafikverkets strategidokument, framför allt kundperspektivet, tillgängligheten, användandet av modern teknik, dialogen med omvärlden, vikten av att ge snabba besked samt de flexibla arbetsvillkoren (som i den strategiska kommunikationen motsvaras av ambitionen att Trafikverket ska vara en attraktiv arbetsgivare).

Vissa aspekter som lyfts fram i Trafikverkets strategidokument berörs dock inte alls i fokusgruppssamtalen, framför allt värderingarna nyskapande och helhetssyn, aspekterna ledarskap och styrning, Trafikverkets internationella aktörskap samt vikten av att myndigheten bedriver forskningsinriktade samarbeten. Sett till ordboksdefinitionen »som överensstämmer med nyaste kunskap och teknik» (NE 2016) finns framför allt en överensstämmelse mellan fokusgruppernas synsätt och den sista delen av definitionen (ny teknik), medan den första delen (ny kunskap) inte berörs i fokusgruppssamtalen. För övrigt är det intressant att en av de fyra aspekter som står i fokus när utmärkelsen Sveriges modernaste myndighet delas ut – hållbar och miljömedveten utveckling – inte tas upp vare sig i strategidokumentens avsnitt om den moderna myndigheten eller i fokusgruppssamtalen. Detta innebär inte att det går att dra slutsatsen att Trafikverket skulle bortse från denna aspekt eller anse den vara mindre angelägen (tvärtom är det en aspekt som framhålls i många andra sammanhang i Trafikverkets strategiska kommunikation). Men det indikerar att Trafikverket inte ser ett fokus på hållbarhet och miljömedvetenhet som en central beståndsdel i detta att vara en modern myndighet.

I stort sett alla de aspekter som i strategidokumentet knyts till ordet *modern* står i samklang med värderingar och förhållningssätt som utmärker NPM och NPG. Flexibilitet, kundorientering, tillgänglighet och dialog med omvärlden kan ses som aktade beståndsdelar i en rådande managementdiskurs – liknande formuleringar återkommer i många myndighetspromemorior och statliga dokument (t.ex. ESV 2014:49). I fokusgruppssamtalen problematiseras dock myndighetens roll i en omvärld präglad av marknadslogik (någon liknande

¹² I en intervjuundersökning som gjordes med sammanlagt 38 chefer från 13 företag visade sig det förstnämnda synsättet vara betydligt vanligare än det sistnämnda (Brytning & Trollestad 2000).

problematisering görs inte i strategidokumentet). Av samtalen framgår att medarbetarna i någon grad upplever att det finns en motsättning mellan detta att vara en myndighet och att vara modern. Här finns en parallell till det potentiella dilemmat att balansera olika lojaliteter mot varandra som både Waaranperä och (2013) och Nyström Höög (2016) tar upp (se artikelns inledning). Att denna balansakt åtminstone i viss mån är ett reellt dilemma för medarbetare i dagens svenska myndigheter bekräftas således av min undersökning.

I exemplen som återges i denna artikel framgår det tydligt att fokusgrupperna inte diskuterar ordet *modern* förbehållslöst utan i relation till Trafikverket. Snarare än att diskutera vad ordet *modern* betyder i allmänhet talar de om vad ordet betyder i frasen *modern myndighet*. Därmed blir det också en specifik tolkning av *modern* som görs; exempelvis skulle företag knappast berömma sig av att vara moderna bara för att de för en jämlik dialog med sina kunder. Över huvud taget tycks dagens företag inte i första hand vilja förknippas med epitetet *modern*, och det är förmodligen inte en slump att det inte delas ut någon utmärkelse till »Sveriges modernaste företag». Som värdeord är *modern* förmodligen mer gångbart i förvaltningen än i näringslivet; dagens företag vill snarast framträda som *innovativa* eller *kreativa*. Mot bakgrund av detta resonemang är det inte orimligt att hävda att det organisatoriska värdeordet *modern* i sig signalerar något av myndighet. Annorlunda uttryckt kan konnotationer till det myndighetsaktiga (egenskapen att vara en myndighet) ses som ytterligare ett betydelseelement i det organisatoriska värdeordet *modern*, även om detta inte är något som sägs explicit i fokusgrupperna.

Den bild som framträder av Trafikverket i och genom deltagarnas diskussioner utifrån värdeordet *modern* är således bilden av en myndighet som i viss mån efterliknar ett företag. Den moderna myndigheten står för värden som tillgänglighet och en orientering mot det omgivande samhället. Den framställs också som en human arbetsplats (med förmånliga arbetsvillkor inte bara för chefer utan också för medarbetare), ett organisationskaraktäristika som inte nödvändigtvis behöver ha att göra med influenser från företagsvärlden.

Sammanfattningsvis visar analysen ovan hur innebörden i ordet *modern* i fokusgruppssamtalen skapas interdiskursivt i ett samspel mellan olika lokala och globala kontexter: medarbetarnas vardagliga yrkeserfarenheter (som uttrycks i form av en personlig och erfarenhetsbaserad diskurs), deras uppfattningar om vad som utmärker en myndighet och hur en sådan bör agera, Trafikverkets styrning av medarbetarna, en specifik managementdiskurs som vunnit insteg i den offentliga förvaltningen samt den globala trenden med NPM- och NPG-baserad styrning, där organisatoriska värdeord tillmäts stor betydelse.

Metoddiskussion

Ännu en dimension av betydelskapandets kontextuella natur är fokusgrupps-samtalet som aktivitet: Det betydelskapande som jag har fångat ägde rum inom ramen för fokusgruppssamtal som arrangerats av mig som forskare. Jag gav instruktioner och var dessutom närvarande under hela samtalet. Deltagarna var medvetna om att samtalen spelades in och skulle analyseras. Vad jag kan yttra mig om utifrån mitt analysmaterial är således endast hur betydelskapande utifrån organisatoriska värdeord kan gå till i forskarinitierade fokusgruppssamtal där forskaren är närvarande. Om samtalen hade varit spontana och ägt rum i min frånvaro hade de förmodligen sett annorlunda ut. Mitt intryck är dock att samtalsklimatet var öppet och tillåtande i samtliga fokusgrupper. Alla deltog aktivt under hela samtalen och deltagarna gav inte uttryck för någon form av ängslighet eller självcensur. Tvärtom framstod de som ärliga och relativt frispråkiga. Detta talar för att det åtminstone finns likheter mellan det betydelskapande som ägde rum inom ramen för dessa samtal och betydelskapande som äger rum i spontana samtal som inte iaktas av forskare.

Utifrån vad som sades under fokusgruppssamtalen framstår *modern* som ett meningsfullt begrepp för samtalsdeltagarna. Det är visserligen oklart hur pass meningsfullt begreppet var för deltagarna *innan* samtalen ägde rum – mening inte bara uttrycks i samtalen utan mening skapas också i samtalen. Icke desto mindre framstår begreppet *modern* som meningsfullt, eftersom det väcker tankar och associationer hos deltagarna och används som utgångspunkt för erfarenhetsutbyten och reflektioner av skilda slag.

Detta är intressant inte minst mot bakgrund av tidigare forskningsresultat som visat att många av de värdeladdade ord som används och lyfts fram i organisationers värdegrunder och andra strategidokument framstår som relativt innehållstomma (t.ex. Nyström Höög 2015, Rehnberg 2017b). I den undersökning som presenteras här har en bredare och mer mångfacetterad bild framträtt av vad ett specifikt värdeord betyder i en viss organisation. Tack vare metoden fokusgruppssamtal har en djupare förståelse kunnat uppnås – hos mig som forskare och möjligen också hos deltagarna (även om detta inte är något som jag undersökt). Bland praktiker hävdas det återkommande att organisatoriska värdegrunder och liknande strategidokument i sig inte fyller någon central funktion utan att det viktiga snarast är vad som görs med dessa dokument – eller rättare sagt med dokumentens innehåll. Med andra ord anses det vara viktigt att de värderingar som kodifieras i dokumenten hålls levande i organisationen (Rehnberg 2017b). I ljuset av detta framstår det som relevant att komplettera

diskursanalyser av strategidokument med undersökningar av vad organisatoriska värdeord betyder för organisationsmedlemmarna.

Fokusgruppsamtal om organisatoriska värdeord kan dessutom ha bäring även utanför en forskningskontext, nämligen i organisationsutvecklingen. Här spelar dock ledningens perspektiv en avgörande roll: Om ledningen hyser en genuin respekt för medarbetarnas behov av delaktighet torde samtal av det slag som ligger till grund för denna undersökning vara ett fruktbart sätt att arbeta med värdegrundsfrågor i en organisation. En förutsättning är naturligtvis att ledningen är öppen för att många olika tolkningar görs. I värdegrundsdokument som formuleras av ledningen är betydelseskapandet avsevärt mer kontrollerat än i gruppsamtal. Ett steg på vägen mot att släppa in medarbetarna i betydelseskapandet är att uppmana dem att berätta om positiva händelser där organisationens officiella värderingar manifesteras, en metod som är vanlig i värdegrundsarbete (se Rehnberg 2014). När medarbetarna själva söker efter och hittar exempel i sin yrkesvardag får de abstrakta värdeorden förankring i deras egen konkreta, upplevda verklighet. Men fortfarande är styrningen märkbar, bland annat i det faktum att det ska röra sig om positiva händelser som går att förmedla i berättelsens form. I mindre styrda diskussioner, där även problematiseringar och motsatta åsikter får komma till uttryck, ges medarbetarna större möjligheter att fylla värdeorden med eget innehåll och införliva dem i sin egen vokabulär. Ledningen har därmed förlorat något av sitt tolkningsföreträde. I gengäld kan värdeorden bli mer levande i organisationen när medarbetarna är delaktiga i meningsskapandet.

Litteratur

- Almqvist, Roland, 2006: *New public management. NPM. Om konkurrensutsättning, kontrakt och kontroll*. Malmö: Liber.
- Bao, Guoxian, Wang, Xuejun, Larsen, Gary L. & Morgan, Douglas F., 2013: *Beyond new public governance. A value-based global framework for performance management, governance, and leadership*. I: *Administration & Society* 45(4). S. 443–467.
- Björkqvall, Anders, 2009: *Den visuella texten. Multimodal analys i praktiken*. Stockholm: Hallgren & Fallgren.
- Brylla, Charlotta, 2002: *Inbillningskraft. Ett nyckelord i tysk och svensk romantik*. I: *Strövtåg i nordisk språkvetenskap. Föredrag från det 6:e studentkollokviet i nordisk språkvetenskap*. Stockholm, 26–27 maj 2001, red. av Jurij Kusmenko & Sven Lange. Berlin. S. 53–67.
- Brytting, Tomas & Trollestad, Claes, 2000: *Managerial thinking on value-based management: International Journal of Value-Based Management* 13(1). S. 55–77.

- Bumpus, Minnette A. & Munchus, George, 1996: Values in the workplace. Diversity in meaning and importance. I: *International Journal of Value-Based Management* 9(2). S. 169–194.
- ESV 2014:49: Vägledning. Att få rätt saker att hända. Verksamhetsstyrning i statliga myndigheter. Ekonomistyrningsverket. Hämtad 2017-09-16 från <<http://www.esv.se/contentassets/bc4ecdbb480c48d2bac8082dada755c4/2014-49-att-fa-ratt-saker-att-handa.pdf>>.
- Falkheimer, Jesper & Mats Heide, 2014: *Strategisk kommunikation. En introduktion*. 2 uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Foucault, Michal, 1977: *Discipline and punish. The birth of the prison*. New York: Pantheon Books.
- Fredriksson, Magnus & Pallas, Josef, 2013: Med synlighet som ledstjärna. En analys av vilka principer som styr kommunikationsarbetet i nationella förvaltningsmyndigheter. (Division of media and communication science, Research report 2013:1.) Uppsala: Uppsala universitet.
- Gee, James Paul, Hull, Glynda & Lankshear, Colin, 1996: *The new work order. Behind the language of the new capitalism*. Sydney: Allen & Unwin.
- Grue, Jan, 2011: *Interdependent discourses of disability. A critical analysis of the social/medical model dichotomy*. Oslo: Oslo universitet.
- Gustafsson, Anna W. & Seiler Brylla, Charlotta, 2012: Gröna ord. En begreppsanalys av tvåpartiprogram. I: *Discourse and grammar. A festschrift in honor of Valéria Molnár*, red. av Johan Brandtler, David Håkansson, Stefan Huber & Eva Klingvall. Lund: Lunds universitet. S. 93–114.
- Hagren Idevall, Karin, 2014: »Politiskt korrekt» och normalisering av rasism. En diskursanalys av positioneringar och underliggande perspektiv i ett kommentarsfält. I: *Språk och stil NF 24*. S. 102–132.
- Holmberg, Per & Karlsson, Anna-Malin, 2006: *Grammatik med betydelse*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Hood, Christopher, 1991: A public management for all seasons? I: *Public Administration* 69(1). S. 3–19.
- Hwang, Sun-Joon, 2002: Kampen om begreppet valfrihet i skolpolitiken. I: *Kommunal ekonomi och politik* 6(2). S. 7–44.
- Hylander, Ingrid, 2001: Fokusgrupper som kvalitativ datainsamlingsmetod. (FOG-rapport nr 42. Forum för organisations- och gruppforskning.) Linköping: Institutionen för beteendevetenskap, Linköpings universitet. Hämtad 2017-09-04 från <<http://liu.diva-portal.org/smash/get/diva2:254017/FULLTEXT01.pdf>>.
- Höglund, Linda, 2014: *Strategier och strategienomförande. En förstudie inom Trafikverket*. (Akademin för ekonomistyrning i staten, Rapport 2014:1.) Stockholm: Stockholms universitet.
- Karlfeldt, Erik Axel, 1995 [1898]: Sång efter skördeandan. I: *Fridolins visor och andra dikter*. Hämtad 2017-09-21 från <http://runeberg.org/fridvisa/2_1_17.html>.
- Karlsson, Tom. S., 2011: Kundbegreppet inom den offentliga förvaltningen del 2: Kund utan marknad. [Blogginlägg.] Publicerad 18 november 2011. Hämtad 2017-09-05 från <<https://tskarlsson.wordpress.com/2011/11/18/kundbegreppet-inom-den-offentliga-forvaltningen-del-2-kund-utan-marknad/>>.

- Kitzinger, Jenny, 1994: The methodology of focus groups. The importance of interaction between research participants. I: *Sociology of Health and Illness* 16(1). S. 103–121.
- Kvalitetsmässan, 2017a: En innovativ statsförvaltning. Inbjudan till utmärkelsen Sveriges modernaste myndighet 2017. Hämtad 2017-06-03 från <http://kvalitetsmassan.se/wp-content/uploads/2017/01/SMM_Folder_2017.pdf>.
- Kvalitetsmässan, 2017b: Om kvalitetsmässan. Hämtad 2017-05-08 från <<http://kvalitetsmassan.se/om-kvalitetsmassan/>>.
- Larsson, Anna, 2008: Mobbningsbegreppets uppkomst och förhistoria. En begreppshistorisk analys. I: *Pedagogisk forskning i Sverige* 13(1). S. 19–36.
- van Leeuwen, Theo, 2005: *Introducing social semiotics*. London: Routledge.
- van Leeuwen, Theo, 2008: *New tools for critical discourse analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Linell, Per, 2011: *Samtalskulturer. Kommunikativa verksamhetstyper i samhället*. Vol. 1. Linköping: Institutionen för kultur och kommunikation, Linköpings universitet.
- Littleton, Karen & Mercer, Neil, 2013: *Interthinking. Putting talk to work*. Abingdon: Routledge.
- Malm, Gunnar, 2015: *Vägen till Trafikverket. Så byggdes ett statligt verk på 180 dagar*. Borlänge: Trafikverket.
- Mautner, Gerlinde, 2005: The entrepreneurial university. I: *Critical Discourse Studies* 2(2). S. 195–120.
- Mercer, Neil, 2000: *Words and minds. How we use language to think together*. London: Routledge.
- Mercer, Neil, 2004: Sociocultural discourse analysis. Analysing classroom talk as a social mode of thinking. I: *Journal of Applied Linguistics* 1(2). S. 33–59.
- Milles, Karin, 2006: Ett jämställt ord etableras. I: *Språk och stil* NF 16. S. 149–177.
- Milles, Karin, 2013: En öppning i en sluten ordklass? Den nya användningen av pronomenet *hen*. I: *Språk och stil* NF 23. S. 107–140.
- Montelius, Jan-Olof, Tigerström, Eva & Liljas, Stina (red.), 2010: *Från kungligt ämbetsverk till Sveriges modernaste myndighet*. Borlänge: Vägverket.
- NE, 2016: *Nationalencyklopedin, uppslagsord modern*. Hämtad 2016-12-20 från <<http://www.ne.se.till.biblextern.sh.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/modern>>.
- Nyström Höög, Catharina, 2015: Värdegrundstexter – ett nytt slags uppdrag för klar-språksarbetet? I: *Sakprosa* 7(2).
- Nyström Höög, Catharina, 2016: Den öppna myndigheten. Om nya typer av texter, buzzwords och diskursiv antagonism vid svenska myndigheter. I: *Svenskans beskrivning* 34. Förhandlingar vid Trettiofjärde sammankomsten, Lund den 22–24 oktober 2014, red. av Anna W. Gustafsson, Lisa Holm, Katarina Lundin, Henrik Rahm & Mechtild Tronnier. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A74.) S. 15–37.
- Pälli, Pekka, Vaara, Eero & Sorsa, Virpi, 2009: Strategy as text and discursive practise. A genre-based approach to strategizing in city administration. I: *Discourse & Communication* 3(3). S. 303–318.
- Pollitt, Christopher & Bouckaert, Geert, 2011: *Public management reform. A comparative analysis: New public management, governance, and the neo-Weberian state*. Oxford: Oxford University Press.

- Rehnberg, Hanna Sofia, 2014: *Organisationer berättar. Narrativitet som resurs i strategisk kommunikation.* (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 90.) Uppsala: Uppsala universitet.
- Rehnberg, Hanna Sofia, 2017a: *Kulturbärande ord. Nycklar till verket. I: En modern myndighet. Trafikverket som ett förvaltningspolitiskt mikrokosmos*, red. av Bengt Jacobsson & Göran Sundström. Lund: Studentlitteratur. Under utg.
- Rehnberg, Hanna Sofia, 2017b: »Allt vi säger och gör ska andas vårt löfte». Begriplighet och varumärkesbyggande i en myndighets strategidokument. I: *Svenskans beskrivning 35. Förhandlingar vid trettiofemte sammankomsten, Göteborg 11–13 maj 2016*, red. av Emma Sköldberg, Maia Andréasson, Henrietta Adamsson Eryd, Filippa Lindahl, Julia Prentice, Sven Lindström & Malin Sandberg. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 29.) Göteborg: Göteborgs universitet. S. 301–313.
- Rehnberg, Hanna Sofia, 2017c: *På väg. Berättelser om Trafikverket.* (Förvaltningsakademins skriftserie.) Huddinge: Södertörns högskola. Under utg.
- Røvik, Kjell Arne, 2008: *Managementsamhället. Trender och idéer på 2000-talet.* Malmö: Liber.
- TDOK 2011:478: *Trafikverkets strategiska utmaningar 2012–2021.*
- Trafikverket, 2017: *Trafikverkets uppdrag.* Hämtad 2017-05-10 från <<http://www.trafikverket.se/om-oss/var-verksamhet/trafikverkets-uppdrag/>>.
- Trafikverket, u.å.: *Trafikverkets inriktning för forskning och innovation 2016–2018. Strategisk utveckling.*
- Vogel, Anna, 2008: *Ett kognitivt grepp på motsatsord. I: Svenskans beskrivning 29. Förhandlingar vid Tjugonionde sammankomsten för svenskans beskrivning, Vasa den 4 och 5 maj 2007*, red. av Marianne Nordman, Siv Björklund, Christer Laurén, Karita Mård-Miettinen & Nina Pilke. (Skrifter utgivna av Svensk-Österbottniska samfundet 70.) S. 317–325.
- Vogel, Anna, 2010: *Laddade ord. I: Svenskans beskrivning 30. Förhandlingar vid Trettonde sammankomsten för svenskans beskrivning, Stockholm den 10 och 11 oktober 2008*, red. av Cecilia Falk, Andreas Nord & Rune Palm. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet. S. 358–367.
- Vogel, Anna, 2014: *Laddade ord. Hur nya uttryck, som kategoriserar människor, tas in i svenskan. I: Språk och stil NF 24.* S. 72–100.
- Waaranderä, Ulrika, 2013: *Visionära verk? En kartläggning av svenska myndigheters visionsformuleringar.* (Scores rapportserie 2013:4.) Stockholm: Stockholms centrum för forskning om offentlig sektor.
- Webster, Gary, 2003, *Corporate discourse and the academy. A polemic. I: Industry and Higher Education 17(2).* S. 85–90.
- Weick, Karl E., 1995: *Sensemaking in organizations.* Thousand Oaks, CA: Sage.
- Wittbom, Eva, 2015: *Att fånga det svåråttbara. En förstudie inom Trafikverket.* (Akademien för ekonomistyrning i staten, Rapport 2015:2.) Stockholm: Stockholms universitet.
- Wojahn, Daniel, 2015: *Språkaktivism. Diskussioner om feministiska språkförändringar i Sverige från 1960-talet till 2015.* (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 92.) Uppsala: Uppsala universitet.

Spelet mellan bilderna

Sekventiell analys av åhörarens möjligheter att delta under bildspelspresentationer

Av SIMON MAGNUSSON

Abstract

Magnusson, Simon, simon.magnusson@lingfil.uu.se, Ph.D student, Dept. of Linguistics and Philology, Uppsala University, Sweden: "Action in-between the slides: Sequential analysis of audience members' opportunities to participate during slideshow presentations". *Språk och stil* NF 27, 2017, pp. 221–248.

This study explores how slideshow presentations shape the social organization of participatory democracy meetings. Prior research on slideshow presentations claims that the presentation format inhibits interaction between presenter and audience. This implies that the use of the technology hinders participation and dialogue. In contrast with prior research, the present Conversation Analytic study is based on video-recordings of meetings where slideshow presentations are used. The analysis focusses on when, how, and for what actions members of the audience self-select to take the turn during presentations. The empirical findings validate the idea that the slideshow format indeed constrains participation. However, the projectability inherent in the slideshow format, coupled with the presenter's manipulation of material objects, also affords opportunities for audience participation. The presenter's action can thus project impending transition-relevance places and provides audience members with opportunities to take the turn "in-between" the slides. Slide changes constitute a discernable locus for turn transition, providing a space where audience members can contest the presenters' perspective and, at least momentarily, turn the monologue into dialogue. These findings contribute to a more nuanced understanding of how turn projection allows members to capitalize on possible points of turn completion in multimodal environments.

Keywords: conversation analysis (CA), interaction with objects, multimodality, participation, participatory democracy, slideshow presentation, PowerPoint.

1. Introduktion

Enligt en av sägnerna om Kung Arthur ska gräl ha uppstått mellan hans riddare vid en högtidsmiddag. Kung Arthur ska därför ha låtit tillverka ett runt bord för att motverka avundsjuka och istället frambringa en känsla av jämlikhet mellan riddarna (Kibler 1996). Bordet utgör sinnebilderna för jämlikt deltagande, satt i verket genom materiell formgivning. Dagens ledare står inför utmaningar med

minskande politiskt deltagande, tilltagande politikerförakt och populism. En lösning som föreskrivs idag är *medborgardialog*: inbjudet deltagande där medborgarna får vara medskapare i politiska frågor. Genom runda bords-samtal vill man gynna politisk delaktighet och i förlängningen (re)vitalisera den representativa demokratin (SOU 2001:1, Fishkin 2011, Tahvilzadeh 2015).

I denna studie undersöker jag en typ av medborgardialog, så kallade *samråd*. I samråden sammanträder en pensionärsorganisation och kommunala aktörer.¹ Sammankomsten bildar en plattform där pensionärsrepresentanterna kan yttra sig innan politiska beslut fattas och ger dessutom kommunen möjlighet att förankra verksamheten hos de medborgare som frågorna berör. Samråd består idealiskt av resonerande samtal där parterna gemensamt överlägger. Perspektiv ställs mot varandra och argument ges för respektive hållning. För att ett fruktbart demokratiskt samtal ska kunna föras krävs att kontexten erbjuder möjligheter till deltagande. I fallet för denna studie består över hälften av sammanträdestiden av bildspelspresentationer. Flera studier har skildrat bildspelspresentationers negativa påverkan på delaktighet där författarna bland annat hävdar att formatet främjar monologer och därmed förhindrar interaktion mellan åhörare och presentatör (Parker 2001, Keller 2003, Tufte 2003, Kjeldsen 2006, Yates & Orlikowski 2007). Parker (2001) går ännu längre och hävdar att samtalet gått förlorat i och med bildspelspresentationens utbredning. Studierna som uttrycker sig om bildspel och delaktighet förenas emellertid av att de lider brist på empirisk förankring.

Ovan anförda kritik mot bildspelspresentationer ger vid handen att interaktionen är begränsad under bildspel. Det skulle innebära att det finns en motsättning mellan samrådets syfte att bjuda in medborgare för att *delta* och att samrådet är organiserat som presentationer, varför jag i föreliggande text presenterar analyser av åhörarnas möjligheter till deltagande under bildspelspresentationerna. Studien utgörs av multimodala analyser av *när* deltagarna tar turen, *hur* de tar turen och *vad* de gör med turutrymmet.

¹ Studien har delfinansierats av Språkvetenskapliga fakultetens satsning på *Språk och åldrande* vid Uppsala universitet. Jag vill tacka Anna Lindström, Klara Bertils och de tre referenterna för kloka kommentarer under arbetets gång. Det största tacket riktas dock till studiens deltagare som under åtta månader välkomnade mig in i sin värld.

2. CA och presentatör–åhörar-interaktion

För att undersöka åhörarnas förutsättningar att ta turen och delta i samrådet tillämpas i denna studie samtalsanalytisk metod, *conversation analysis* (CA). Inom denna tradition undersöker man språkliga och kroppsliga handlingar från deltagarnas perspektiv. Analysen utgår från antagandet att handlingar skapas och förstås sekventiellt vilket innebär att varje handling är formad utifrån föregående handling samtidigt som den skapar förutsättningarna för nästkommande handling (Heritage 1984). En handling kan därför inte analyseras isolerad, utan måste förstås i sin omedelbara kontext. Genom analyser av den fortlöpande produktionen av yttranden söker CA-analytikern blottlägga deltagarnas egna praktiker. Analysen fokuserar deltagarnas observerbara handlingar som kan fångas genom ljud- och videoupptagning och därefter analyseras gång på gång. Dessa observerbara handlingar är också vad deltagarna själva har att förhålla sig till i interaktionen när de själva är »analytiker» av varandras yttranden och handlingar (Maynard 2013).

Den grundläggande enheten i ett samtal är samtalsturen. Fördelningen av turerna regleras av ett *turtagningssystem* som bygger på principen att samtalsdeltagare i regel pratar en åt gången. Deltagarna bevakar varandras turer: när turen börjar, huruvida den tycks fortsätta och när turen verkar närma sig avslut. På så sätt effektiviserar talarbyten och samtidigt tal minimeras. Samtalstureorna är i sig uppbyggda av *turkonstruktionsenheter* som avgränsas pragmatiskt, grammatiskt och prosodiskt. Efter varje fullbordad turkonstruktionsenhet finns möjlighet för talarbyte. Dessa platser kallas *möjliga turbytesplatser* (Sacks, Schegloff & Jefferson 1974, Clayman 2013, Hayashi 2013).

Till skillnad från de flesta vardagliga sammanhang finns i institutionella kontexter ofta en formaliserad turtilldelning. Där kan turen fördelas av exempelvis en ordförande. Konventioner av detta slag reglerar interaktionen till ett sammanhållet samtal så att den institutionella agendan kan genomföras.² Vid presentationer, föreläsningar och offentliga tal finns samma behov att reglera interaktionen; det är ju just talaren som ska tala. Regleringen av interaktionen sker här istället genom att publiken antar rollen som en skara åhörare snarare än flera individer med möjlighet att prata (Schegloff 1995). Deltagarna agerar utifrån föreställningar och sociala repertoarer knutna till institutionell roll

² Institutionella sammanhang där turtagningssystemet har visats påverka deltagarnas möjligheter till handling är bland annat klassrum (McHoul 1978), rättegångsförhandlingar (Atkinson & Drew 1979), nyhetsintervjuer (Greatbatch 1988, Clayman & Heritage 2002), rådgivning (Peräkylä 1995) och medling (Garcia 1991).

och ålagd aktivitet. I min studie uppstår rollerna *organiserad medborgare* och *kommunal tjänsteperson* inte automatiskt när deltagarna sätter sig vid sammanträdesbordet, utan åstadkoms i och med deras handlingar gentemot varandra (jfr Moerman 1988). Jag använder begreppet *deltagarram* (eng. *participation framework*) (Goffman 1981a) för att åskådliggöra hur deltagarna förhandlar och upprätthåller roller i den ålagda aktiviteten. När en presentatör talar inför en grupp åhörare agerar samtliga deltagare inom ramen *presentation*. De antar rollerna som antingen talare eller åhörare. Begreppet *deltagarram* ska dock inte förstås som ett cementerat tillstånd utan som ett sätt att fånga hur varje yttrande antingen vidmakthåller eller förändrar ett visst sätt att organisera interaktionen.

Rollerna *presentatör* och *åhörare* realiseras tydligast genom en uppskjuten turtagning där presentatören ges ensamrätt till turen (Heritage 1998, Rendle-Short 2006). Men även när talarrättigheterna ligger hos presentatören under föredrag och offentliga tal är samtalskontexterna likafullt interaktiva. Atkinson (1984) och senare Heritage & Greatbatch (1986) visar hur talare utnyttjar särskilda tekniker för att generera bland annat applåder från publiken. Publiken å sin sida interagerar genom att applådera, bua eller häckla. Forskning har visat hur publikens handlingar är anpassade efter presentatörens handlingar och att offentliga tal trots allt är interaktiva skeenden (Clayman 1993, McIlvenny 1996). Bildspelspresentationer utgör en form av förstärkt kommunikation (Diderichsen 2006), där talare–åhörar-interaktionen utöver det verbala och kroppsliga också manifesteras genom visuella och fysiska objekt: bildspelet och datorutrustningen.³ Bildspelet, det vill säga projektorduken, är i regel i centrum för åhörarnas blickfång medan presentatören står eller sitter bredvid duken. Denna decentralisering av talaren befästs än mer genom att presentatören pekar och gestikulerar mot bildspelet och därmed styr åhörarnas uppmärksamhet från sig själv mot projektorduken (Knoblauch 2008). För analysen av bildspelspresentationer blir det därför nödvändigt att tala om en tresidig relation: bildspelet, presentatören och åhörarna.

Trots att presentationerna är på förhand förberedda och delvis manusstyrda visar Rendle-Short (2006) i sin studie av akademiska presentationer att de är genomgående utformade för de närvarande mottagarna genom presentatörens blickspel, gester och kroppsliga orientering mot bildspelet. Exempelvis utnyttjar presentatörer byten av OH-folie för att markera topikbyte eller projicera att en förändring i deltagarramen närmar sig. Rendle-Shorts analys är i linje med

³ Med objekt menas här element som man antingen kan se, höra eller röra (Neville m.fl. 2014).

andra multimodala studier som visar hur kroppsligt handlande och handhavande av fysiska objekt projicerar gränser av såväl topiker som aktiviteter i vardagliga och institutionella sammanhang (jfr Mondada 2006, Laurier 2008, Svennevig 2012, Mikkola & Lehtinen 2014). Exempelvis visar Svennevig (2012) hur en ordförandes blick och fysiska hantering av dagordningen vid ett sammanträde är en tillgång när nya topiker lanseras. Den fysiska manipulationen och blicken mot dagordningen låter ana kommande avslut. Laurier (2008) klarlägger likartat att fikagästers handhavande av kaffekopparna förebådar aktivitetens avslut på kafé. Detta skiljer sig från hur bland annat Sacks (1995) beskriver topikskiften i telefonsamtal där övergången beskrivs mer som en stegvis gråzon.

Rendle-Short (2006) noterar att det förefaller finnas tidpunkter under presentationens gång då deltagarramen mjukas upp och inspel från åhörarna görs möjliga. Kjeldsen (2006) hävdar från ett retoriskt perspektiv att bildspelsformatet får presentatören att tänka och tala i »isolerade block». Rendle-Short (2006) bekräftar att presentatörens tal är uppstyckat i vad hon betecknar som »talstycken» (eng. *sections of talk*). Mellan dessa talstycken ligger en paus, inom vilken deltagarramen tillfälligt kan förändras. Här händer att presentatören frågar åhörarna om de hänger med i presentationen, men åhörarna kan också ställa klagörande frågor. Rendle-Short utforskar inte hur åhörarna vet när dessa luckor i presentationen uppstår eller i vilken utsträckning platserna skapar förutsättningar för förändring av deltagarramen. Min avsikt är att ta vid här och ytterligare utforska dessa vidgningar av deltagarramen för att därigenom undersöka åhörarnas möjlighet till deltagande.

3. Material

Studien utgår från videoinspelningar från kommunala samrådsmöten rörande den lokala äldrepolitiken. Sammankomsterna hålls i syfte att sammanföra kommunala förvaltningar, nämnder och civilsamhällesaktörer för att diskutera äldrepolitiska frågor. Utöver pensionärsorganisationens representanter hålls presentationerna av förvaltningsdirektörer, utredare, arkitekter och avdelningschefer inom den kommunala verksamheten. Samråden är inspelade med två kameror och tre mikrofoner, och videoupptagningen är genomförd så att den fångar såväl presentatörens som åhörarnas perspektiv. Vid samråden förekommer 9 bildspelspresentationer om sammanlagt 3 timmar och 56 minuter.

Bild (1). Kamera 1: presentatörens perspektiv.

Bild (2). Kamera 2: åhörarnas perspektiv och bildspel.

Den totala sammanträdestiden är 7 timmar och 27 minuter vilket betyder att presentationstiden uppgår till över hälften av den totala sammanträdestiden. Presentationernas längd varierar men följer en liknande struktur där presentatören inleder med att installera sig vid datorn. Därefter inleder presentatören *bildspelsfasen* som pågår till dess att presentatören eller ordföranden öppnar upp turutrymmet för frågor.

Datansamlingen har skett i enlighet med de forskningsetiska principerna för humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning (Vetenskapsrådet 2002). Deltagarna har vid inspelningstillfällena blivit informerade om studien och gett sitt muntliga samtycke till att delta. De har även informerats skriftligen om möjligheten att dra tillbaka sin medverkan utan att det medför några konsekvenser för dem. Deltagarna har givits fingerade namn, deras ansikten är utsuddade och ortnamn utbytta. De verbala transkriptionerna följer Jeffersons (2004) principer medan de multimodala transkriptionerna följer konventioner utvecklade av Mondada (2014). Transkriptionsnycklar för de två systemen återfinns i bilagor.

4. Analys

Analysen är disponerad så att jag inledningsvis visar hur deltagarna orienterar sig mot presentationsaktiviteten som monologisk. Genom de tre första exemplen etablerar jag en grund som vittnar om den rådande praxisen för när man som åhörare ges och tar utrymme att ta turen och delta. Därpå fortsätter jag genom att analysera hur deltagarna faktiskt kan tänja på presentationsramen och ta turen under bildspelets gång. Åhörarna måste ta turen genom resurser som erbjuds av den presentationsram som också begränsar dem, och turinitieringen ska visa sig ske endast i specifika sekventiella kontexter. Genomgående analy-

seras även vilka handlingar åhörarna utför när de har turen och hur övriga deltagare reagerar på dessa handlingar.

4.1 Utbyggd tur som praxis

I de följande analyserna visas deltagarnas förståelse av vilken deltagarram som görs gällande under bildspelets gång. Det gängse presentationsförloppet är att presentatören tilldelas ordet och därefter, med ensamrätt på turutrymmet, lägger fram sin redovisning. I exempel (1) möter vi presentatören Kalle som är i färd med att avrunda presentationen och senare öppna upp för frågor i den så kallade frågestunden.

```
(1) Tio minuter presentation fem minuter frågor MagnussonPIKUU
01      (0,6)
02  pre  >>blick mot bildspel-->
03  PRE  .hh Ö:h ja hade lovat att hålla mig till en kvart
04      å nu ha de väl gått ti:e minuter nu, Öh tio minuter
05      presentation fem minuter frå:go:r (0,4) *pt. Så jag
06  pre  ->*blick m åhörare>
07      har inga fler bilder (0,2) men ja (.) står självklart
08      till förfogande för (0,2) frågor eller synpunkter °eller°,
09  ORD  Ja:; Okej bra kalle va:rmt tack,
```

Presentatören⁴ inleder övergången från presentation till frågestund genom att redogöra för det överenskomna presentationsformatet (rad 2–4). Övergången framställer faserna presentation och frågestund som två separata aktiviteter. Eftersom presentatören lovat att hålla sig till tio minuter presentation så har han *inte fler bilder*. Hans agerande låter ana att när bilderna är slut, så är presentationen också slut vilket visar på uppfattningen att frågestunden inte inleds förrän bildspelet har slutförts. Han förefaller också agera utifrån antagandet att fler bilder inte vore förenligt med att inbjuda till frågor eller synpunkter från mötesdeltagarna. I nästa exempel (2) blottas en motsvarande deltagaruppfattning, nämligen den att presentation och frågor är två skilda moment, men denna gång uppvisas förståelsen av en åhörare. Exemplet tar vid just när presentatören är i färd med att påbörja övergången från bildspel till frågestund.

⁴ Presentatören och ordföranden betecknas utifrån sina institutionella roller. Övriga mötesdeltagare betecknas med fingerade personnamn för att underlätta läsningen, dock inte för att göra analytiska poänger.

(2) **Är du klar?** MagnussonPIKUU

```

01 PRE kulturkvalite=er i deras vardag *också? (0,4)↑Ja:↓
    pre                                *blick i dator,,,,>
02     jag *hade inte mer å sä:ja >har ni nära fråggor;
    pre                                >,*blick mot publik----->>
03 ORD >Ja tror de va nära fråger här •†Δ(0,1) e:va
    eva                                *.....uppräckt arm*
    ord                                †pek mot EVA,,,,>
    dag                                Δuppräckt arm-->
04     å sen (.) †dagnyΔ           †+(0,4)           ††å sen hasse,†
    ord                                >>>>>>>†pek mot DAG†           †pek mot HAS-†
    dag                                --->>>>>>>>Δ
    has                                +uppräckt arm+
05 HAS Ä- är du kla:r med din föredra:gning;
06 PRE >Ja ja tänkte faktiskt inte bli lå↑:ngrand[igare utan ni
07 HAS                                     [Nä     ja:ja
08 PRE får fråga istället,
09 HAS Ja.
10     (0,4)

```

Efter en kort paus med blicken i datorskärmen (rad 1), vänder presentatören upp blicken mot åhörarna och talar om att hon inte har mer att säga. Hon frågar åhörarna om de har några frågor (rad 2). Ordföranden offentliggör frågeställarnas talarordning och visar genom denna handling att han förstått presentationen som avslutad. Men just som ordföranden är färdig med att peka ut kommande frågeställare tar Hasse, den sist uppräknade frågeställaren turen för att ställa frågan *Ä- är du kla:r med din föredragning;.* Hasses fråga går tvärs emot både presentatörens och ordförandens intersubjektivt uppvisade förståelse av att de gått in i frågestund. Presentatören svarar förstärkande att hon *tänkte faktiskt inte bli lå↑:ngrandigare* och uppmanar åhörarna att *fråga istället* (rad 6–8). Hasse accepterar presentatörens svar på rad (9).⁵ Att åhöraren Hasse självinitierar för att fråga om presentatören är klar med föredragningen, fastän hon redan tillkännagett att hon inte har mer att säga avslöjar hans förståelse att olika deltagarramar gäller för bildspels- och frågefaser. Hasses uppvisade förståelse liknar presentatörens uppfattning i det första exemplet, där *inga fler bilder* innebar att frågor fick ställas. De två exemplen kan ses i samma ljus där analyserna synliggör deltagarnas perspektiv kring vilket deltagande som är förväntat under bildspelets gång. Deltagarna relevantgör den aktuella deltagarramen och visar vilka möjligheter till deltagande som påbjuds, av vem och när. I nästföljande exempel (3) visar analysen hur deltagarramen kan vidgas. Presentatören gör presentatör-åhörar-ramen gällande, för att sedan skapa förutsättningar för åhörarna att ställa *frågor*. Vad som

⁵ Presentatören orienterar sig mot Hasses fråga som ett klagomål, vilket Hasse dock motarbetar i rad (7) just när hon nämner ordet *långrandigare*. Hasse klargör då att hans fråga inte var ett klagomål avseende presentationens abrupta slut eller fattiga innehåll utan att frågan handlar om att säkerställa deltagarramen.

sker är dock att åhöraren Åke utnyttjar frågetillfället för att utföra en annan handling, nämligen att framföra ett klagomål rörande kollektivtrafiken.

(3) **En liten kommentar** MagnussonPIKUU

```

01 PRE *Och de här som redan är klart då uppe vid sjukhus*vägen,
    pre *-----pekar på bildspelet-----*
02 För å avlasta,
03 *(1,0)*
    pre *lutar sig fram över dator*
04 Ja går vidare så får ni frå:ga sen,
05 ((bildbyte))
06 Eller om de är nån fråga *direkt påre här=de *här#
    *((tillbaka 1 bild))*---1--->
    fig #fig. 1
07 De här brukar (.) va mycke fråger kring.
08 (0,4)*Δ# (0,2)Δ
    pre ---->*sträcker sig mot dator->
    åke Δräcker upp handenΔ
    fig #fig. 2
09 ÅKE A:h öhm* #får ja komma med en liten kommentar ja .hh
    pre ,,,,,>*upprätad position->>
    fig #fig. 3
10 ÅKE De e- e uppenbart så att trafiken å inte minst
11 kollektivtrafi:ken är ett problem ...

```

1: rätar upp överkroppen från datorn och tittar runt bland deltagarna kring sammanträdesbordet

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Presentatören står vänd mot projektorduken när hon berättar om ett färdigt stadsplaneringsprojekt vid stadens sjukhus (rad 1). Hon pausar, vänder sig från bildspelet och lutar sig fram mot datorn (rad 3). Framåtlutad meddelar hon *Ja går vidare så får ni frå:ga sen*, (rad 4) och byter bild. Genom metakommentaren åskådliggör hon sin förväntan på frågor samtidigt som hon klargör att frågorna får ställas senare. Hon ändrar sig dock på den senare punkten och tillägger *Eller om de är nån fråga direkt påre här* (rad 6), byter tillbaka till föregående bild och låter bildspelet markera att hon är beredd att uppehålla sig vid saken. Hon rätar upp sig, vänder blicken ut över sammanträdesbordet (fig. 1) och motiverar öppningen av utrymmet genom det erfarenhetsåberopande verbet *brukar* (Hofvendahl 2006): *de här brukar (.) va mycke fråger kring*. Presentatören står blickande ut mot mötesdeltagarna i väntan på tänkbara frågor (rad 8), men då ingen begär ordet börjar

hon efter en kort stund vända sig tillbaka mot datorn. Just när hon sträcker sig mot tangentbordet räcker mötesdeltagaren Åke upp handen (fig. 2) och presentatören rätar upp sig igen (rad 9). Åke säger *A:h öhm får ja komma med en liten kommentar* (fig. 3). Detta förberedande yttrande (eng. *pre-pre*) antyder att han ska säga något problematiskt (Schegloff 1980). Yttrandet lägger grunden och förbättrar förutsättningarna för kommande handling som är att klaga (från rad 10), vilket är en annan handling än den som presentatören erbjöd åhörarna. Åkes förberedande yttrande (rad 9) avtäcker också hans egen förståelse att det tilldelade handlingsutrymmet egentligen är avsett för frågor, och att det därför är ett avsteg att klaga. Åke drar nytta av det förändrade deltagandet och tänjer deltagarramen vilket möjliggör för honom att invända mot det som presenterats.

En ytterligare relevant aspekt av detta exempel är att när presentatören verbalt uppehåller sig vid ämnet, förstärker bildspelet den verbala reparationen. Tillbakablåddringen i bildspelet ger presentatören möjlighet att uttrycka spontanitet i aktiviteten och visuellt reparera det inledande beslutet att skjuta upp eventuella åhörarfrågor. Därutöver blottar bildbytet presentatörens förståelse av bildspelet som styrande gällande vad som är relevant i samtalet just då: samtalsämne och bild bör överensstämma. Samspelet mellan Åke och presentatören åskådliggör en deltagarram i förhandling. Deltagandet inbjuds av presentatören för att sedan utvidgas av åhöraren. Nästa analysavsnitt kartlägger bildbyte som den plats där åhörarna kan självinitiera och töja deltagarramen för en stund.

4.2 Bildbyte som möjlig turbytesplats

I följande avsnitt analyserar jag när åhörarna, trots sin tilldelade åhörarroll, tar turen. Jag undersöker härvid bildbytets betydelse i åhörarnas projektion av möjliga turbytesplatser. I exempel (4) tar åhöraren Hugo turen trots att han inte blivit inbjuden av presentatören. På rad (1) redogör presentatören för stadens hamn som också visas på bild.

(4) Hamnen MagnussonPIKUU

```
01 PRE   De är ju ingen sto:r hamn men att, De är nånting som
02       ber↑likar stadslivet (.) *e:h >Att man faktiskt kan
    pre   *närmar sig dator-->
03       komma *upp här med båt.
    pre   ->*lutad över dator-->
04       (0,4) ((bildbyte))
05 HUG   De är inte trångt än så länge i alla fall heh heh,
06 PRE   N:ä* (.) he:hh där är'de inte så trångt .hhhh Öhm sen
    pre   -->*
07       har vi nästa inriktning då så är de plats å park;
```

Presentatören driver topiken mot avslut genom att understryka hamnens värde för stadslivet (jfr Schegloff 2007), sträcker sig mot datorn och trycker fram nästa bild (rad 1–3). Åhöraren Hugo tar turen (rad 5) och framhåller att i hamnen är det *inte trångt än så länge i alla fall*. Presentatören ansluter sig till hans yttrande genom att instämma att *där är 'de inte så trångt* (rad 6). Presentatörens bifall innehåller ett kontrastbetonat *där* som avslöjar att hon uppfattat Hugos inspel som ett klagomål gällande förtätningen i den övriga staden, något som är en återkommande invändning mot kommunens stadsplaneringsstrategi. Hugos uppsikt över presentatörens verbala handlingar och hennes manövrering av bildspelstekniken gör det möjligt för honom att lyfta fram perspektivet om stadens förtätning under presentationen. Tillfället till vidgning av deltagarramen infaller när presentatören verbalt avrundar topiken, vrider och sträcker sig mot datorn och byter bild. Presentatörens styrning av bildspelstekniken förefaller alltså ledsaga åhöraren, vilket harmonierar med Rendle-Shorts (2006) analyser där presentatörernas byten av OH-folie låter ana att topiken närmar sig avslut och även kommande förändring i deltagarramen. I analysen av nästa exempel undersöker jag vidare hur åhörarna tar turen under tillhörande bildspelsbild, och analysen visar på bildernas aktivitets- och topikstrukturerande egenskaper.

(5) **Apropå** MagnussonPIKUU

```

01 PRE >Å så ska man ju komma ihåg att de här hela tiden är ett<
02 ↑lå:ngsiktigt dokument då,
03 S'att allt ska ju inte göras på en gång utan de e ju .hh
04 tjugitretti tjugi*fä:mti. Δ(0,2)Δ
    pre          *lutar sig fram med blick i dator->
    mat          Δräcker upp armΔ
05 ((bildbyte)) (0,2)
06 PRE Kommer nära Δbilder här,Δ
    mat          Δtar ned handΔ
07 ((bildbyte)) (0,2)
08 MAT ΔUrsäktaΔ apropå de här med kollekti:v*trafi:k*
    mat          Δpek mot PREΔ
    pre          *--|---*
09 PRE Ja;
10 MAT Så måste de optima:la <vara> de har ju visa sej i dom
11 flesta fall att om man sänker (.) priset på e- en vara, Så
12 får du fler som köper å i=å=mä de så så får du ett bättre
13 utnyttjande ...

```

1: Vänder blicken från datorskärmen mot MAT och reser sig upp från den framåtlu-
tande positionen över datorn.

Presentatören påminner åhörarna om att planerna hon presenterar inte ska färdigställas inom de närmaste åren utan avser en mer avlägsen framtid (rad 1–4). Därpå lutar hon sig fram och fäster blicken på datorn framför sig (rad 4). Under

presentatörens rörelse framåt räcker åhöraren Mats upp armen. Presentatören har blicken fäst på datorskärmen och verkar inte se Mats utan byter bild (rad 5) och kommenterar att det *Kommer våra bilder här* (rad 6). Mats tar ned handen och presentatören bläddrar fram ytterligare en ny bild. Nu pekar Mats mot presentatören och tar turen. Hans inspel rör dock en inaktuell bild, varför han gör ett inledande arbete med att placera inspelet i dess korrekta kontext: *Ursäkta apropå de här med kollekti:vtrafi:k* (rad 8). Presentatören vänder upp blicken från datorskärmen och möter åhörarens blick, rätar på sig och säger *Ja* (rad 9). Från rad (10) lägger Mats fram ett förslag som konkurrerar med den lösning som presentatören har redogjort för. Mats argumenterar för lägre priser inom kollektivtrafiken.

Åhöraren Mats gör ett första anspråk på turen genom att räcka upp armen när presentatören lutar sig mot datorn. Att handuppräckningen sker just här uppvisar en liknande åhörarbevakning av möjliga tillfällen att ta turen som i exempel (4), där presentatörens kroppsliga orientering mot datorn signalerade kommande bildbyte. Mats inleder med *ursäkta* och *apropå* som liknar felplaceringsmarkörer (eng. *misplacement marker*) (Sacks & Schegloff 1973). Felplaceringsmarkörer används när en talare lanserar ett yttrande som frångår den aktuella samtalstopiken. Genom att inleda turen med *apropå det här med* uppvisar talaren sin förståelse för att yttrandet inte är topikalt koherent med den aktuella bilden och Mats måste verbalt specificera hur hans kommentar ska förstås gentemot bildspelet. I likhet med exempel (3) där presentatören backar till den bild som förväntades ge upphov till frågor, visar det här exemplet att deltagarna uppfattar bilderna som topikstrukturende. Ett inspel som rör en viss bild bör följaktligen göras så snart som presentatören är färdig med bilden. De platser där åhörarens inspel både är turtagningssmässigt möjliga och fortfarande topikalt koherenta förekommer därmed i de luckor som uppstår vid bildbyten. Genom att planera kommande handlingar så att inspelen görs sekventiellt och topikalt relevanta kan mötesdeltagarna utnyttja bildbyten till att göra andra perspektiv hörda än de som presentatören företräder. För att åstadkomma detta behöver åhörarna bevaka såväl presentatörens verbala och kroppsliga handlingar som bildernas innehåll.

I exempel (6) fokuserar analysen på hur presentatörens tal, manövrering av bildspelstekniken och bildernas innehåll hjälper åhörarna att förutse möjliga bildbytesplatser. I exemplet förflyttar åhöraren Kenneth blicken mellan presentatörens handrörelser mot tangentbordet och bildspelet där en punktlista visas. Hans agerande vittnar om att en sammanvägd bedömning av de potentiellt relevanta modaliteterna är nödvändig för att den prospektive åhöraren ska kunna skapa sig en uppfattning om när bildbytet kommer att ske.

(6) Komplettera en sak MagnussonPIKUU

Viktiga perspektiv för idrott & fritid

Barn och unga utvecklar ett livslångt intresse att vara fysiskt aktiva.

Förbättra barn och ungas livsvillkor.

Förebyggande arbetet mot utanförskap och skapa möjligheter till en berikande och meningsfull fritid.

Utveckla lika villkor för flickor och pojkars idrott & fritid.

Ökad tillgänglighet till fysisk aktivitet oavsett var man bor, personliga förutsättningar & ekonomiska resurser

Utveckla folkhälsa, jämställdhet, jämlikhet integration & mångfald.

01 PRE Ja vi har ju olika viktiga perspektiv inom idrott å
 02 fritid; oh när de gäller barn å unga så vill vi att alla
 03 ska kunna ha ett li:vs långt intresse att va fysiskt
 04 aktiv, vi vill förbättra livsvillkor .hhh
 05 Å vi har ett stort fokus •på jäm•ställdhet eh flickor å
 ken •---p---•----b----->
 06 pojkar män å kvinnor•att=eh att de finns eh lika villkor
 ken ->•-----p----->
 07 när det gäller •idrott •å fritid .hhh
 ken •---b--->
 pre *för hand mot tangentbord->
 08 •Å vi vill öka tillgängligheten* till fysisk aktivitet
 pre -->*
 ken •---p-->
 09 oavsett i vilket område man bo:r•vad man har för
 ken ->•---b-->
 10 #pers•onliga *förutsättningar*# och•vad man+har för
 pre *för hand mot tangentbord*
 ken ->•---p-->>
 fig #fig. 2 +räcker upp finger+
 11 ekonomiska +resurser;+ #fig. 1
 ken +lutar sig fram+
 12 KEN Får *ja* ba ti- eh komplettera en sak ja va på mö:te
 pre *för mik från munnen*
 13 mä (.) idrotterna den här veckan och
 14 riksidrottsförbundet har faktiskt antagit en ny
 15 strategi; Där man talar just om det li:v:slånga eh
 16 idrottandet, >Istället för att det ska va en< en
 17 tri:angel [(.)] så ska de vara en eh (.) fyrkant där man
 18 BRI [Mm;]
 19 KEN asså går eh på ett helt annat sätt upp i åldrarna å de
 20 är ju intressant för för äldre också,
 21 BRI Mm; Mm; [Mm;]
 22 PRE [Å vi tycker de är jättepositiv utveckling,
 23 KEN Ja,
 24 PRE Som ä:eh riksidrottsförbundet gör; (bildbyte)
 25 ((bildbyte))
 26 PRE .hhh Ö:h vi tror på att möta många olika behov ...

fig. 1

fig. 2

*b = blick på bildspel, *p = blick på presentatör

Utifrån projektionen av avslut kan Kenneth framgångsrikt flika in ett kompletterande perspektiv. På rad (1) redogör presentatören för bildens rubrik *Viktiga perspektiv för idrott & fritid* och tar sedan upp punkterna i bildspelslistan.

Presentatören berättar om »jämställdhet och lika villkor» och för handen mot tangentbordets högerpil (rad 7). Han har kvar handen över högerpilen när han berättar om nästa område, »tillgänglighet», och lägger sedan tillbaka handen på knät. Handrörelserna bevakas av åhöraren Kenneth som växlar mellan att ha blicken på presentatören och bildspelet. På rad (10) för presentatören igen handen mot högerpilen (fig. 2) vilket den här gången leder till att Kenneth räcker upp armen i direkt anslutning till handrörelsen. Han lutar sig fram mot sammanträdesbordet och föregriper det kommande bildbytet genom att fråga: *Får ja ba ti- eh komplettera en sak*, och presentatören sänker mikrofonen från munnen och accepterar Kenneths anspråk på turen (rad 12). Kenneths självreparation kan tolkas som att ordet *tillägga* ersätts av *komplettera*, där den senare formuleringen kan uppfattas som att redogörelsen inte vore komplett utan det kommande inspelet. Han legitimerar sin komplettering genom att paketera den som en rapport från ett möte där man informerat om en ny strategi från Riksidrottsförbundet som kommer att gynna den äldre befolkningen (rad 12–20). Britta som representerar den äldre befolkningen tar emot informationen med upprepade *Mm̄* (rad 21). Presentatören visar att han redan känner till strategin som Kenneth lägger fram och värderar utvecklingen som *jättepositiv* (rad 26), men i och med att presentatören varken kommenterar eller värderar Kenneths inspel visar han att han tolkar inspelet som en inskränkning av det egna samtalsprojektet.

Kenneth lyckas pricka in det kommande bildbytet vilket gör det möjligt för honom att komplettera presentörens redogörelse. Som framgått i tidigare analyser bevakar åhörarna växelvis bildspelet och presentatörens kroppsliga rörelser mot den tekniska utrustningen. I detta exempel fungerar dessutom bildspelet mer eller mindre som ett manus för presentatörens tal. Bildspelets punktlista redovisas dock inte i kronologisk ordning utan presentatören hoppar mellan punkterna. Kenneth måste därför bedöma vilka punkter som är avhandlade, för att kunna avgöra när bilden är uttömd och en plats för möjligt inspel är möjlig. De två tillfällen då presentatören för handen mot högerpilsknappen sker när presentatören närmar sig slutet av en bildspelspunkt. Båda tillfällena varslar rimligtvis om bildbyte. Trots det orienterar sig Kenneth endast mot den senare handrörelsen som förestående bildbyte. Tillgången till bildspelet, presentatörens tal samt handrörelser mot tangentbordet möjliggör för åhöraren att känna igen den faktiska bildbytesplatsen.⁶ Bevakningen av presentatören i kombination med bildspelet gör att mötesdeltagaren kan utnyttja bildbytesplatsen för att framföra andra perspektiv än de som presentatören redogör för. I de två avslutande analyserna utforskas hur bildspelets innehåll kan bli en resurs för mötesdeltagarna att ta turen och därmed delta.

4.3 Bildernas innehåll som resurs för självinitiering

Analyserna så här långt har behandlat självinitiering och turprojektion. I de två avslutande analyserna fokuserar jag bildernas innehåll som resurs för självinitiering. Bildspelen innehåller fotografier, figurer och texter som utpekas och relevantgörs av presentatörerna. Men bildelementen kan även åberopas av åhörarna. Att utpeka bildelement ska visa sig vara ett sätt att ta turen och dialogisera presentationsmonologen. I det första exemplet (7) introducerar presentatören en strategi för hur staden ska se ut i framtiden. Kommunens strategi återges i ett ordmoln⁷ med nyckelord och fotografier av stadskärnan.

⁶ Den punkt som Kenneth orienterar sig mot som bildens sista, läses upp av presentatören som en tredelad lista, det vill säga ett sammanhållet projekt som följer en bekant, förutsägbar struktur (Jefferson 1990). Möjligen bidrar listans förutsägbara struktur till att än mer tydliggöra vart presentatören är på väg.

⁷ Ett ordmoln är en grafisk representation av frekvensen nyckelord i en textsamling. Ordfrekvensen återges genom textstorlek eller annan visuell framskjutenhet.


```

01 PRE Det var intressant att höra de här *om äldre? Tyckte ja:~*
    pre                                     *blick mot äldrerepr--*
02 eh *eh det här=fokus mycke är ju stadsliv i mäns*klig ska:la
    *-----blick i dator-----*bildspel->
03 på >innerstadsstrategin< och här pratar vi ju om
04 <allas sta:d> står'e här (.) ehm, De är mångfald de är#kultur de är
    fig                                     #fig. 1
05 mö:ten variati:on iden tite:t å till*gänglighet,
    -->*vänder sig mot dator-->
06 * (0,1)# • (0,3)#•
    -->*Lutar sig över dator-->
    BRI                                     *Vänder sig m. ULF och lägger handen på hans arm*
    fig                                     #fig. 2 #fig. 3
07 ((bildbyte)) +(0,1)#+
    ulf                                     +vrider huvudet mot BRI+
    fig                                     #fig. 4
  
```


fig. 1

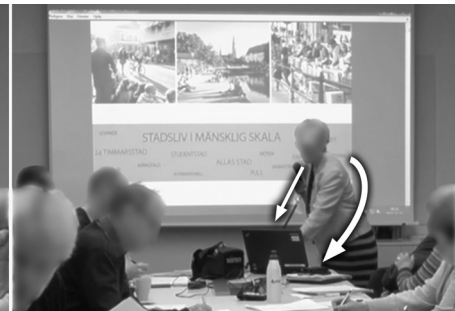

fig. 2

```

08 (0,1)
09 BRI Ser *du* nån •# pen*sionä:r *# på bilderna,
    pre -->*rätar sig från dator*
    bri                                     *pekar mot bildspel*
    pre                                     *blick mot BRI*-dator->
    fig                                     #fig. 6
  
```


fig. 3

fig. 4

fig. 5

fig. 6

fig. 7

```

10  ULF  >°°Näeh.°°<
11      +Δ(0,2) # + (0,2)Δ
      ulf  +blick mot PRE+-blick mot bildspel->
      pre  Δ-----ler-----Δ
      fig  #fig. 7
12  PRE  Ähm + pt (.) Vi ha:r inte pekat ut * speciella *# (.)
      ulf  ---->+
      pre  -->*blick mot samtliga
      bri  .ler-->
      fig  #fig. 8
13      grupper så utan vi pratar om (.) om alla >förutom stude:nter
14      som är mycke av [ortnamn]s *<identitet?>•
      pre  ---->*blick i dator
      bri  ---->
15  BRI  [°°Jasså°°
16  PRE  [e:::h, De här är *väl lite schema över hur den här
      pre  *orienterar sig mot bildspel->
17      proce↑ssen ser ut och vi är ju då efter samräd ...
    
```

På rad (1) anknyter presentatören till den föregående presentationen under samrådet som handlade om att göra staden äldrevänlig. Hon vänder sig mot representanterna från pensionärsorganisationen som höll i den tidigare presentationen och säger: *Det var intressant att höra de här om äldre?*. Hon vänder sedan ned blicken mot datorskärmen och vrider kroppen mot det projicerade bildspelet (rad 2). Hon berättar att kommunens strategi fokuserar stadens fysiska struktur under parollerna *stadsliv i mänsklig skala* (rad 2) och *allas stad* (rad 4). Presentatören sträcker sig mot datorn (fig. 2), varpå Britta lutar sig mot sin bordsgranne Ulf och lägger handen på hans arm (fig 3), samtidigt som presentatören byter bild (rad 7). Ulf vrider huvudet mot Britta (fig. 4) som pekar mot bildspelet och frågar *Ser du nån pensionär på bilderna*, (rad 9, fig. 5). Presentatören blickar hastigt mot Britta (rad 9) men vänder genast blicken mot datorskärmen. Ulf svarar *°Näeh. °* (rad 10) och vänder upp blicken mot presentatören som står och ler med blicken fortsatt fäst i datorskärmen (fig. 6). Efter en kort paus tar presentatören på sig att förklara: *Åhm pt (.) vi har inte pekat ut speciella (.) grupper så utan vi pratar om (.) om alla* (rad 12) och tittar efter halva yttrandet upp mot åhörarna vid bordet (fig. 7). Presentatören förklarar vidare på rad (13) och (14) att de inte pekat ut särskilda grupper i strategin, förutom studenter som motiveras vara en del av stadens identitet, och hon vänder ånyo blicken mot datorskärmen. Britta säger med svag röststyrka *°Jasså°* (rad 15) varefter presentatören redovisar nästa bild i presentationen.

Brittas frågeformade observation av vad som *inte* finns i bildspelet hanteras som ett klagomål. Uppmärksammanden av vad någon inte gör har i tidigare studier förståtts som ett sätt att lyfta misslyckanden hos motparten (Schegloff 1988). Presentatörens påföljande motivering av bildvalet är i linje med denna analys då hon orienterar sig mot Brittas fråga som ett klagomål rörande bildspelets representativitet. Britta och Ulfs fråga-svarsekvens påminner om Goodwins (1997) beskrivning av sidospel (eng. *byplay*)⁸, det vill säga korta yttranden i asymmetriska samtal där den underordnade parten utmanar dominansen i samtalet genom att porträttera sig själv som den svages röst. Brittas fråga *Ser du nån pensionär på bilden* är ställd till bordsgrannen Ulf och besvaras av honom, men försvaras av presentatören. Britta drar nytta av närheten till bordsgrannen, men också närheten till presentatören som kan avlyssna dyaden. Genom att frågan ställs till bordsgrannen blir anspråket på turutrymmet svagare än genom direkt tilltal

⁸ Vidareutvecklat från Goffman (1986)

till presentatören. Britta och Ulf tittar dock på presentatören under delar av sidospelet vilket stödjer analysen att frågesekvensen görs inför en avlyssnande publik (eng. *overhearing audience*) (Goffman 1981). Identifieringen av bildbytet, bildspelets innehåll och närheten till bordsgrannen är här resurser som åhörarna kan dra nytta av för att tänja på presentatör-åhörare-ramen.

Analyserna hittills har visat hur bildbyten och objekt i bildspelen används för att vidga bildspelsfasens presentatör-åhörare-ram. Brittas klagomål angående pensionärens representativitet i kommunens framtidsstrategi, görs även det i en bildbytesplats. Men att ta turen »mellan bilderna» och därmed respektera deltagarramen för bildspelspresentationen är inte nödvändigt. Det sista exemplet fortsätter 29 minuter efter att Britta frågat sin bordsgranne Ulf om han såg någon pensionär i bildspelet (exempel 7). Nu visas en bild där en äldre man med käpp syns och Britta pekar igen mot bildspelet och utbrister *ÄNTligen en gammal människa på bild*. Denna gång sker inte yttrandet i en bildbytesplats utan mitt under presentatörens redogörelse för bilden.

Presentatören har just bytt bild (rad 1) och beskriver bilden som ett exempel på en möjlig framtida stadsbild (rad 2–3). Under presentatörens yttrande vänder sig åhöraren Britta mot bildspelet och pekar med hela armen samtidigt som hon säger med emfas *ÄNTligen en gammal människa på bild* (rad 5–6). Alla i rummet vänder nu blickarna mot bildspelet.⁹ Britta agerar som om turutrymmet är hennes och fortsätter beskriva det hon ser på bilden, nämligen *En gammal farbror med käpp*. Presentatören står med blicken mot bildspelet och småskrattar (rad 8) och en mötesdeltagare ger ifrån sig ett instämmande *Ja* (rad 9). Britta säger *Det är första bilden i hela svepet*, (rad 9) och utvecklar observationen till ett extremfall: *FINNS inte en rulla; tor inte en äldre*, (rad 12). Extremfallsformuleringar beskriver situationer på ett sätt som legitimerar talarens anklagelser eller klagomål (Pomerantz 1986). Britta underbygger således sitt klagomål genom att måla upp hela situationen som klandervärd. Presentatören hinner bara säga *Aa*, *Aa* (rad 13) innan ordföranden bryter in för att invända mot Brittas påstående genom att meddela att *De var många på en konsert tidigare också såg ja*, (rad 14). Britta bemöter ordförandens invändning med frågan *Vare* ↑ *Ja*, (rad 16), varpå ordföranden står fast vid sin observation och Britta backar något genom att säga att hon i sådana fall missade de äldre på bilderna (rad 18). Ordföranden modifierar emellertid invändningen och avslöjar att hans iakttagelse om äldre baserades på perso-

⁹ Mötesdeltagarna har växelvis blicken riktad mot bildspelet, presentatören och de egna anteckningspapprena.

(8) Äntligen en gammal människa på bild MagnussonPIKUU

01 ((Bildbyte))
 02 PRE Och e:h det här har vi tagit fram som ett exempel där
pre >>vänd mot datorskärm-->
 03 man kan <beri:ka *lyfta fram>=
pre *blick mot bildspel->
 04 =•det här är ju på [e:h
 05 BRI [#ÄNTligen en gammal människa på
bripek mot bildspel->
fig #fig. 1
 06 BRI +bild+, En gammal farbror[med käpp,
 07 PRE [heh heh heh
alla +vrider huvuden mot bildspel+
 08 MD1 Ja;̇
 09 BRI Det är första bilden i hela svepet,
 10 PRE Aa;̇
 11 ORD Ä[e,
 12 BRI [FINNS inte en rulla:tor• inte en äldre,
bri ----->.
 13 PRE Aa;̇, Aa;̇ [Få-
 14 ORD [>De var många på en konsert tidigare också
 15 såg ja,
 16 BRI <Vare↑↓de>
 17 ORD Ja de vare.
 18 BRI De missa ja↓
 19 ORD Alla ↑fall att döma av:eh (0,2)† [hårfärg
 20 MD1 [heh heh heh=
ord †handrörelse ovanför huvud†
 21 MD1 =[heh heh
 22 BRI [Ah↑a amen de kan man va i förtiårsåldern vettu,
 23 ORD fA de °kanske kan va så°f
 24 BRI °°Ah°°, Titta va trevli:;̇ Va gla jag blir;̇
 25 PRE *Vi får ta me re till nästa (.) nästa utgåva hah [hah=
 26 BRI [heh=
pre *blick mot BRI-->
 27 PRE =[hah hah får *vi lyfta fram lite fler äldre, pt.
 28 BRI =[heh
pre -->*vänd mot datorskärm-->
 29 ((bildbyte))
 30 PRE Ehm (0.2) och här e de här berika kult- utveckla
 31 kulturmiljön ...

fig. 1.

nernas hårfärg (rad 19). Britta tar fasta på presentatörens försvagande uppgift och argumenterar för att hans iakttagelser bygger på tvivelaktiga grunder: [grå- eller vithårig] *de kan man va i förtiårsåldern vettu*, (rad 22). Ordföranden accepterar småskrattande Brittans ogiltigförklarande (rad 23) och tystnar. Britta återgår till att kommentera bilden som visar en farbror med käpp: *Titta va trevliṭi* och *Va glā jag blirṭi* (rad 24). Presentatören tar nu turen, med blicken fortsatt fäst i datorskärmen, för att medge att de får ta med sig synpunkten till nästa utgåva och då *lyfta fram lite fler äldre* (rad 25). Hon byter bild och fortsätter vidare i presentationen och presentatör-åhörare-ramen återställs.

I vardagliga sammanhang fungerar den lokala samtalskontexten – objekt eller händelser i den omedelbara närheten – som resurser för att till exempel byta samtalsämne eller skapa samhörighet (Bergmann 1990, Sacks 1992; se även Londen 1993 för en tillämpning på svensk empiri). Att uppmärksamma att det börjar snöa eller att tåget är försenat förändrar deltagarrollerna för ett ögonblick där man tillsammans blir vittnen till eller offer för en händelse. Genom att peka ut objekt i bildspelet gör åhöraren sig själv och övriga till vittnen till samma händelse, vilket kan tolkas som ett sätt att uppnå samhörighet. I föreliggande exempel utgör det dessutom en resurs för att kringgå presentatör-åhörare-ramen. Därutöver har Bergmann (1990) tillskrivit den här typen av yttranden strategiska egenskaper där uppmärksammandet framställer en händelse som brännande och framkallad närmast av yttre omständigheter. Detta stämmer överens med vad som förefaller ske i föreliggande samtalsexempel, där äldrerepresentationen i kommunens framtidsplan tycks vara så till den grad otillfredsställande att Britta tillåter sig avbryta presentatören vid anblicken av en äldre farbror.

Bildspelet i föreliggande exempel tillhandahåller det som Britta efterfrågade 29 minuter tidigare när hon frågade om bordsgrannen Ulf såg några äldre människor på bilden. När hon uttrycker förtjusning över att se en äldre person i bildspelet så fungerar de positiva värderingarna som generell kritik av kommunens äldreperspektiv i presentationen, och i förlängningen kommunens äldrestrategi för staden. Varje positiv värdering och Brittans självrapportering kring hur lyckosam hon nu är av att se den äldre farbrorn, fungerar som påminnelser om vad som tidigare saknades. Brittans klander topikaliserar, bestrids och uppåddar uppmärksamhet och engagemang från samtliga mötesdeltagare, där flera av dem involverar sig i att stötta såväl presentatören som Britta verbalt och icke-verbalt.

Exemplen (7) och (8) åskådliggör hur objekt i ett bildspel kan utnyttjas för att förändra deltagarramen. Det sker dock en progression mellan dessa två exempel. I exempel (7) visas följsamhet från Britta och Ulf som genom ett sidospel i bildbytesplatsen framför kritik utan att direkt utmana deltagarramen. I exempel (8) framför däremot Britta sin kritik genom ett direkt avbrott som tillfälligt avbryter presentationen och får igång en diskussion.

5. Avslutande diskussion

Jag har undersökt åhörarens förutsättningar att ta turen under bildspelspresentationer i samrådsmöten mellan civila och offentliga aktörer. Analysen behandlar *när* deltagarna tar turen, *hur* de åstadkommer turinitieringen och *vad* de använder turutrymmet till. Sammanfattningsvis har jag, utifrån ett deltagarperspektiv, visat att mötesdeltagarna tar turen mellan bilderna genom att bevaka presentatörens agerande och bildspelets progression. Bildbytena bildar identifierbara turbytesplatser i den multimodala miljön, och genom att hålla utkik efter signaler om bildbyte kan mötesdeltagaren skapa uppskov från presentationen och möjliggöra korta meningsutbyten.

I enlighet med tidigare forskning har jag visat att sättet att organisera sammankomsten i form av bildspelspresentationer begränsar interaktionen. Projektorduken ges en centraliserad roll i det sociala skeendet (jfr Rendle-Short 2006, Knoblauch 2012) och deltagarna förhåller sig till bilderna som styrande i den sociala händelsekedjan. Möjligheterna till deltagande är begränsade och eventuella frågor eller kommentarer behandlas som att de bör ställas efter presentationen. Ur analysen framträder en situation där formatet som begränsar deltagarna också blir den resursbank som de använder sig av för att vidga aktiviteten.

Vad gäller frågan om när åhörarna tar turen så har mina analyser pekat på två förklaringar till att turinitieringen sker just mellan bilderna. Det rör sig dels om en sekventiell ordning och dels om bildernas topikpåverkan. Deltagarna agerar som om de förväntar sig att ett ämne dryftas intill tillhörande bild. En passerad bild lyfts inte utan vidare upp i samtalet, utan behandlas som inaktuell. Att presentatören backar tillbaka till den för samtalet relevanta bilden vittnar ytterligare om bildernas vikt. En parallell kan dras mellan den serie bilder som ett bildspel utgör och guide visningar. Den grupp som går mellan olika objekt i en park har i vanliga fall möjlighet att ställa frågor när guiden redogjort färdigt för exempelvis en statys kulturhistoria. Framme vid nästa staty är det däremot inte läge att ställa frågor angående fö-

regående monument. Broth & Mondada (2017) visar att om en besökare ställer en fråga när guiden börjat röra sig från den plats som frågan gäller går guiden tillbaka till den ursprungliga platsen och svarar på frågan. Guiden befäster därmed vikten av den interaktionellt kodade platsen för det aktuella samtalsprojektet. I analogi med guideade visningar blir varje bild ett stopp där samtalstopikerna är tydligt avgränsade i tid. Utifrån denna sekventiella ordning blir det avgörande för deltagarna att kunna fastställa när ett bildbyte infaller så att de kan skrida till handling på ett sekventiellt och pragmatiskt koherent sätt.

Miljön där samrådsdeltagarna befinner sig utgörs av presentatörens verbala modaliteter, textelement, fotografier och presentatörens rörelser till och från datorn. Rendle-Short (2006) identifierade platser i presentationen där deltagarramen tillfälligt kan luckras upp. Jag har visat hur dessa platser låter sig anas genom handlingar som är sammankopplade med presentatörens bildbyten. Det framgår av analysen att de verbala modaliteterna inte ensamma förebådar turbytesplats utan att det rör sig om en mer komplex situation där såväl presentatören som bildspelet och samspelet dem emellan blir potentiellt betydelsefulla. Utifrån åhörarnas agerande krävs en sammanvägd bedömning av de aktiva modaliteterna för att på förhand ana när en turbytesplats ska infalla. Presentatörens kroppsrörelser mot tangentbordet fungerar som signaler om avslut i kombination med bildernas textuella innehåll och presentatörens tal. Sträcker sig presentatören mot högerpilsknappen, samtidigt som en punktlista förefaller uttömd kan detta projicera avslut och åhöraren kan producera en topikalt och sekventiellt koherent tur.

Den multimodala verklighet som åhörarna befinner sig i kan synas snårig, men bildspelet bistår trots allt med tydliga interaktionella gränser. När presentatören byter bild innefattar det ofta ett topikbyte eller aktivitetsavslut. Genom att bildbyten allt som oftast är sammanvävda med topikbyten, ges också topikbyten tydliga gränser. Bildbytet blir därmed en skarpt avgränsad plats, vilket skiljer sig från icke-medierade samtal där topikskiften vanligen sker stegvis (Sacks 1992). En kritik mot bildspelspresentationer är att bildserien styckar upp talet i isolerade block (Kjeldsen 2006). Ur ett interaktionellt perspektiv förefaller just denna blockstruktur förenkla för åhörarna att lokalisera turbytesplatser och strukturen möjliggör därmed deltagande. Studiens analyser av turtagning och projektion i interaktion där digitala presentationsverktyg används bidrar till tidigare multimodal forskning om projektion av turavslut (jfr Mondada 2006, Laurier 2008, Svennevig 2012, Mikkola & Lehtinen 2014).

I inledningen tog jag avstamp i vad som föreföll vara en motsättning mellan en aktivitets syfte och dess sociala organisation: samråd består idealiskt av resonerande samtal medan bildspelpresentationer vanligen används för att informera, övertyga eller motivera en grupp åhörare (Yates & Orlikowski 2007). Denna motsättning leder till min tredje frågeställning, nämligen *vad* åhörarna använder turutrymmet till när de väl har igenkänt en turbytesplats. De typiska handlingarna är klagomål, invändningar och kompletteringar. I och med dessa handlingar görs andra röster hörda än presentatörens. Åhörarna ruckar tillfälligt på presentationen och gör sammankomsten mer resonerande. Utifrån deltagarnas agerande blir det därför rimligt att anta att de förväntar sig mer av sammankomsten än att enbart bli informerade. Deltagarna förväntar sig löpande diskussion och de lyckas – åtminstone under korta stunder – driva monologen mot dialog.

Litteratur

- Atkinson, Max, 1984: Public speaking and audience responses. Some techniques for inviting applause. I: *Structures of Social Action*, red. av Max Atkinson & John Heritage. Cambridge: Cambridge University Press. S. 370–412.
- Atkinson, Max & Drew, Paul, 1979: *Order in court*. London: Macmillan.
- Bergmann, Jörg, 1990: On the local sensitivity of conversation. I: *The Dynamics of Dialogue*, red. av Ivana Marková & Klaus Foppa. Hertsfordshire: Harvester Wheatsheaf. S. 201–226.
- Broth, Mathias & Mondada, Lorenza, 2017: Walking away II: resisting progressivity, stopping moving away. Konferenspresentation vid *Intersubjectivity in Action*. 13 maj 2017 i Helsingfors.
- Clayman, Steven, 1993: Booning: The Anatomy of a Disaffiliative Response. *American Sociological Review* 58(1). S. 110–130.
- Clayman, Steven, 2013: Turn-Constructional Units and the Transition Relevance Place. I: *The Handbook of Conversation Analysis*, red. av Jack Sidnell & Tanya Stivers. Chichester, West Sussex: Wiley-Blackwell. S. 151–165.
- Clayman, Steven & Heritage, John, 2002: *The news interview. Journalists and public figures on the air*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Diderichsen, Philip, 2006: Augmented communication. The communicative potential of the internet. *Lund University Cognitive Studies* 132. Lund: Dept. of Philology.
- Fishkin, James, 2011: *När folket talar. Deliberativ demokrati och konsultation av allmänheten*. Göteborg: Daidalos.
- Garcia, Angela, 1991: Dispute resolution without disputing. How the interactional organization of mediation hearings minimizes argument. *American Sociological Review* 56(6). S. 818–835.
- Goffman, Erving, 1981: *Footing. I: Forms of talk*. Oxford: Blackwell. S. 124–159.

- Goffman, Erving, 1986: *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*. Boston: Northeastern University Press.
- Goodwin, Marjorie, 1997: *By-Play. Negotiating evaluation in story-telling*. I: *Towards a Social Science of Language. Papers in honor of William Labov*, red. av Gregory R. Guy, Crawford Feagin, Deborah Schiffrin & John Baugh. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. S. 77–102.
- Greatbatch, David, 1988: A turn-taking system for British news interviews. *Language in society* 17(3). S. 401–430.
- Hayashi, Makoto, 2013: *Turn Allocation and Turn Sharing*. I: *The Handbook of Conversation Analysis*, red. av Jack Sidnell & Tanya Stivers. Chichester, West Sussex: Wiley-Blackwell. S. 167–190.
- Heritage, John, 1984: *Garfinkel and ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
- Heritage, John, 1998: *Conversation analysis and institutional talk. Analyzing distinctive turn-taking systems*. I: *Dialoganalyse VI (Volume 2)*, red. av Světa Čmejrková, Jana Hoffmannová & Olga Müllerová. (Proceedings of the 6th International Congress of the International Association for Dialog Analysis). Tübingen: Niemeyer. S. 3–17.
- Heritage, John & Greatbatch, David, 1986: *Generating Applause. A Study of Rhetoric and Response at Party Political Conferences*. *American Journal of Sociology* 92(1). S. 110–157.
- Hofvendahl, Johan, 2006: *Riskabla samtal. En analys av potentiella faror i skolans kvarts- och utvecklingssamtal*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet och Linköpings universitet.
- Jefferson, Gail, 1990: *List Construction as a Task and Interactional Resource*. I: *Interactional competence*, red. av George Psathas. Washington: International Institute for Ethnomethodology and Conversation Analysis & University Press of America. S. 63–92.
- Jefferson, Gail, 2004: *Glossary of transcript symbols with an introduction*. I: *Conversation Analysis. Studies from the first generation*, red. av Gene H. Lerner. Amsterdam: John Benjamins. S. 13–31.
- Keller, Julia, 2003: *Is Powerpoint the devil?* Chicago Tribune. 22 januari.
- Kibler, William, 1996: *The Round Table*. I: *The New Arthurian Encyclopedia*, Garland reference library of the humanities, red. av Lacy Norris & Geoffrey Ashe. New York: Garland Publishing. S. 391.
- Kjeldsen, Jens, 2006: *The Rhetoric of PowerPoint*. *International journal of media, technology and lifelong* 2(1). S. 1–17.
- Knoblauch, Hubert, 2008: *The Performance of Knowledge. Pointing and Knowledge in Powerpoint Presentations*. *Cultural Sociology* 2(1). S. 75–97.
- Knoblauch, Hubert, 2012: *PowerPoint, Communication, and the Knowledge Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Laurier, Eric, 2008: *Drinking up endings. Conversational resources of the café*. *Language & Communication* 28(2). S. 165–181.
- Londen, Anne-Marie, 1993: *Monika har en så vacker azalea. Om situationsrelaterade yttranden i vardagliga samtal*. I: *Språk och social kontext*, red. av Ann-Marie Ivars, Hanna Lehti-Eklund, Pirkko Lilius, Anne-Marie Londen & Helena Solstrand-Pipping. (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet 15.) S. 69–86.

- Maynard, Douglas, 2013: Everyone and no one to turn to. Intellectual roots and contexts for Conversation Analysis. I: *The Handbook of Conversation Analysis*, red. av Jack Sidnell & Tanya Stivers. Chichester, West Sussex: Wiley-Blackwell. S. 11–31.
- McHoul, Alexander, 1978: The organization of turns at formal talk in the classroom. *Language in society* 7(2). S. 183–213.
- McIlvenny, Paul, 1996: Heckling in Hyde Park. Verbal audience participation in popular public discourse. *Language in Society* 25(1). S. 27–60.
- Mikkola, Piia & Esa Lehtinen, 2014: Initiating activity shifts through use of appraisal forms as material objects during performance appraisal interviews. I: *Interacting with Objects*, red. av Maurice Nevile, Pentti Haddington, Trine Heinemann & Mirka Rauniomaa. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. S. 57–78.
- Moerman, Michael, 1988: *Talking culture. Ethnography and conversation analysis*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Mondada, Lorenza, 2006: Participants' online analysis and multimodal practices: projecting the end of the turn and the closing of the sequence. *Discourse Studies* 8(1). S. 117–129.
- Mondada, Lorenza, 2014: Conventions for multimodal transcription. https://franz.unibas.ch/fileadmin/franz/user_upload/redaktion/Mondada_conv_multimodality.pdf.
- Nevile, Maurice, Haddington, Pentti, Heinemann, Trine & Rauniomaa, Mirka, 2014: On the interactional ecology of objects. I: *Interacting with Objects*, red. av Maurice Nevile, Pentti Haddington, Trine Heinemann & Mirka Rauniomaa. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. S. 3–26.
- Parker, Ian, 2001: Absolute PowerPoint. *The New Yorker* (28). S. 76–87.
- Peräkylä, Anssi, 1995: *AIDS counselling. Institutional interaction and clinical practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pomerantz, Anita, 1986: Extreme case formulations. A way of legitimizing claims. *Human Studies* 9(2/3). S. 219–229.
- Rendle-Short, Johanna, 2006: *The academic presentation. Situated talk in action*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited.
- Sacks, Harvey, 1992: *Lectures on conversation. Volume II*. Cambridge, Mass: Blackwell.
- Sacks, Harvey & Emanuel Schegloff, 1973: Opening up closings. *Semiotica* 8(7). S. 289–327.
- Sacks, Harvey, Schegloff, Emanuel & Jefferson, Gail, 1974: A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language* 50. S. 696–735.
- Schegloff, Emanuel, 1980: Preliminaries to Preliminaries: 'Can I ask you a question?' *Sociological Inquiry* 50(3–4). S. 104–152.
- Schegloff, Emanuel, 1988: Goffman and the analysis of conversation. I: *Erving Goffman: Exploring the Interaction Order*, red. av Paul Drew & Anthony Wootton. Cambridge: Polity. S. 89–135.
- Schegloff, Emanuel, 1995: Parties and talking together. Two ways in which numbers are significant for talk-in-interaction. I: *Situated Order. Studies in Social Organization and Embodied Activities*, red. av George Psathas & Paul ten Have. Washington: University Press of America. S. 31–42.

- Schegloff, Emanuel, 2007: *Sequence Organization in Interaction. A Primer in Conversation Analysis (Volume 1)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SOU 2000:1: *En uthållig demokrati. Politik för folkstyrelse på 2000-talet. (Demokratiutredningens betänkande. Statens offentliga utredningar.)* Stockholm: Fritzes.
- Svennevig, Jan, 2012: The agenda as resource for topic introduction in workplace meetings. *Discourse Studies* 14(1). S. 53–66.
- Tahvilzadeh, Nazem, 2015: *Det våras för medborgardialoger. I: Bilaga till betänkande av 2014 års demokratiutredning. (SOU 2015:96.)* Stockholm: Wolters Kluwer. S. 507–557.
- Tufte, Edward, 2003: *The Cognitive Style of PowerPoint*. Cheshire: Graphics Press.
- Vetenskapsrådet, 2002: *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Yates, JoAnne & Orlikowski, Wanda, 2007: *The PowerPoint Presentation and Its Corollaries. How Genres Shape Communicative Action in Organizations. I: Communicative Practices in Workplaces and the Professions. Cultural Perspectives on the Regulation of Discourse and Organizations, red. av Mark Zachry & Charlotte Thralls*. Amityville, NY: Baywood Publishing Company. S. 67–91.

Bilaga

Transkriptionsnyckel för verbal transkription

[]	Överlappande tal
=	Omedelbar övergång mellan två ord eller turer
(.)	Mikropaus som understiger 0,2 sekunder
(0,2)	Paus som överstiger 0,2 sekunder
.	Fallande intonation
,	Viss stigande intonation som kan markera prosodiskt möjlig turbytesplats
¿	Mer stigande intonation vid turbytesplats
?	Starkt stigande intonation vid turbytesplats
<u>Ord</u>	Betoning eller emfas, ju mer understruken desto starkare betoning
ORD	Versal skrift indikerar styrka och emfas, starkare än understrykning
O::rd	Kolon markerar förlängda ljud
or-	Markerar att ordet avbryts
↑ ↑	Uppåtstigande pilar indikerar förhöjt tonläge
↓ ↓	Nedåtriktade pilar indikerar sänkt tonläge
> ↓	Yttrandet som inramas sägs snabbare än omgivande tal
< >	Yttrandet som inramas sägs långsammare än omgivande tal
° °	Yttrandet som inramas sägs tystare än omgivande tal
£ £	Yttrandet som inramas sägs med leende röst
☺ ☺	Yttrandet som inramas sägs med skrattande röst
((hostar))	Dubbelparantes används vid metakommentarer
()	Enkla parenteser används när transkriptionen är osäker
hh	Utandning
.hh	Inandning
pt	Smackljud
.ord	Ordet sägs på inandning

Transkriptionsnyckel för multimodal transkription

* *	Multimodala handlingar avgränsas mellan två identiska symboler. Varje deltagare tilldelas en egen symbol. Dessa avgränsningar placeras ut på den verbala transkriptionsraden som utgör tidslinje även för de kroppsliga handlingarna.
Δ	Handlingen förbereds
...	Handlingen fortsätter tills symbolen dyker upp igen
*-->	och markeras som avslutad i transkriptionen
---->*	En handling som pågår länge kan också markeras med start- och slutrad
*-->1.22	Handlingen återgår
,,,	Handlingen börjar innan transkriptionsexemplet
>>	Handlingen fortsätter efter transkriptionsexemplets slut
---->	Handlingen har nått sin topp
----	Handlingen har nått sin topp
fig	Exakt ögonblick markerad med # i den verbala raden för när en skärmdump av videon tagits

Recensioner

Engstrand, Olle: Kan du säga Schweiz? En bok om uttal på svenska och utländska. 235 s. Morfem 2016. ISBN 978-91-980922-9-5.

Som titeln anger handlar denna bok i första hand om uttal och särskilt om uttal av namn på utländska orter och personer när man talar svenska. Varför det så lätt blir fel när svenskspråkiga ska uttala *Schweiz* förklaras tydligt – kanske man t.o.m. retar sig lite mindre på det felaktiga uttalet efter att man har tagit till sig förklaringen. Utöver uttalsfrågor kommer Engstrand också in på andra närliggande ämnen. Ett par kapitel ägnas åt lånord i svenskan och i andra språk, och den som trodde att någonting som skulle kunna kallas för »ren svenska» någonsin har funnits tas snabbt ur denna vanföreställning, bl.a. med hjälp av det på ytan så svenskklingande exemplet *kullerbytta*.

Huvuddelen av boken utgörs av uttalsbeskrivningar för några språk som ofta förekommer i svenska medier, dvs. större språk och närliggande språk. Målet är att beskriva »svenskanpassade uttal som ändå ligger så nära respektive originalspråk att de bör kunna kännas igen av infödda lyssnare» (s. 127). Bakgrunden är att Engstrand retar sig på professionella språkbrukare, dvs. (i vissa fall namngivna) radio- och tevejournaler, som uttalar utländska namn antingen så felaktigt att modersmålstalare inte skulle känna igen namnen eller så originaltroget att svenska lyssnare får svårt att uppfatta vad som sägs. De språk som tas upp är tyska, franska, italienska, spanska, finska, polska, tjeckiska, slovakiska, ryska, kinesiska och arabiska.

Engstrand irriterar sig särskilt över att man allt oftare hör engelskklingande uttal av namn på personer från icke-engelskspråkiga länder (t.ex. **task** för *Donald Tusk* och **'andjela** för *Angela Merkel*). Det är lätt att hålla med. Samtidigt kan man reflektera över orsakerna. En parallell hittar man i kapitlet om exonymer, där det visar sig att svenskan ofta använder samma exonymer som tyskan.

Det är glädjande att grannspråket finska ges stort utrymme, inte minst med tanke på den stora gruppen sverigefinnar som regelbundet får höra sina namn feluttalade. Engstrand ger en god genomgång av finskans i skriften entydigt markerade men för svenskspråkiga ändå svårbegripliga kvantitetssystem. Han utgår från att det troligen är för svårt för svenskar att efterlikna ett genuint finskt uttal och rekommendationen blir därför att anpassa finska namn till svenskans kvantitetsmönster, så att t.ex. *Kemi* uttalas **'kemmi**. Här skulle det nog ändå ha varit på sin plats med en liten varning, eftersom kvantitet är i högsta grad betydelseskiljande på finska. Det brukar inte vara särskilt uppskattat av finskspråkiga som heter *Vesa* att få namnet uttalat **'vessa** (vilket betyder toalett på finska). Betydligt strängare uttalar sig Engstrand om felaktig betoning i finskan. Han ondgör sig över uttal av staden *Jyväskylä* med betoning på andra stavelsen, eftersom finskan har en mycket enkel regel gällande ordbetoning: det är alltid den första stavelsen som ska betonas. Faktum är ändå att just precis

denna enkla regel gör att ordbetoning inte är betydelseskiljande i finskan (i motsats till i svenskan) och i löpande tal händer det därför ibland att finskspråkiga lägger betoningen någon annanstans än på ordets första stavelse. Att ge en vokal eller konsonant fel längd kan alltså få betydligt större konsekvenser i finskan än en felaktigt placerad betoning.

De språkspecifika beskrivningarna är rätt detaljerade och till nytta främst för läsare som regelbundet har anledning att nämna namn ur språken i fråga. Uttalen anges med en grov ljudskrift. För olika slags frikativor och affrikator används i ljudskriften bl.a. **sch, ch, tsch, tj** och det är inte alltid helt självklart för vilka ljud de olika bokstavskombinationerna står. En samlad beskrivning av ljudskriften skulle ha varit bra att ha till hands. Tyvärr innehåller också just uttalsangivelserna en del felaktigheter/tryckfel: t.ex. ty. *Gitarre* '**gitarre**' (betoning felaktigt på första stavelsen, vilket dessutom implicerar långt **i** eftersom vokallängd inte markeras i ljudskriften), *Rachmaninov* **rax'maninåf** (uttalet av **x** förklaras inte och symbolen **x** används för övrigt inte alls i uttalsangivelserna boken) och »**y**-liknande ljud med en dragning mot **y**» (s. 55).

Antalet språk vars uttal beskrivs noggrant i boken kan givetvis inte vara stort, och i bästa fall får man med sig redskap för att konstruera svenska »kompromissuttal» för namn ur andra språk som man kommer i kontakt med. Själv är jag i valet och kvalet varje gång jag i ett samtal på svenska ska nämna min studiestad *Groningen* i Nederländerna. Ska jag uttala namnet bokstavstroget på svenska eller ska jag använda ett uttal som nederländare skulle känna igen? På nederländska uttalas det inledande **g**:et som ett frikativt ljud och **o**:et som en **åo**-liknande diftong. I boken kan jag läsa att »xenofonen» **åo** numera är rätt vanlig i svenska, vilket skulle motivera att jag håller fast vid diftongen. I fråga om frikativa ljud som saknas i svenskan hittar jag olika sorters råd. De tyska frikativorna ska helst uttalas som frikativor också när man talar svenska (t.ex. i *Bach* och *Leipzig*), men i det arabiska *Sharm el-Sheikh* är det bättre med ett svenskt **k** på slutet än ett **ch**-ljud. Och *van Gogh* har det etablerade uttalet **fann** '**gågg**' på svenska. Att hitta ett uttal av *Groningen* som både förstås av svenskar och som nederländare kan känna igen känns inte självklart. Att nederländare har svårt att känna igen ett uttal med vanligt svenskt **g**-ljud har en och annan utlänning som har försökt köpa en tågbiljett till Groningen fått erfa. Och för svenskspråkiga är det allt annat än självklart att namnet stavas med **G** om man hör det nederländska uttalet. Ett kompromissuttal med **åo**-diftong men vanligt svenskt **g** känns fel. Jag kommer på mig själv med att ibland använda svenskt, ibland nederländskt uttal, allt efter vem jag talar med, hur språkbevandrad jag kan utgå från att personen är och hur ofta jag brukar prata om Groningen med personen i fråga.

Therese Leinonen

Kalm, Mikael: Satsekvivalenta infinitivfraser i svenskan. En synkron och diakron undersökning. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk 99.) Diss. 263 s. Uppsala universitet 2016. ISSN 0083-4661, ISBN 978-91-506-2607-0.

Infinitiv og syntaktiske konstruksjonar som involverer infinitiv, er eit særst interessant fenomen av fleire grunnar, og som denne avhandlinga viser, særleg i nordiske språk. Det er spesielt to sider ved infinitivar og infinitivsfrasar som er interessante: dei ulike syntaktiske rollene og funksjonane som infinitivsfrasar kan ha, og dessutan meir spesifikt, dei syntaktiske vilkåra for bruk av infinitivsmerket. Ei form for infinitivsfrasar som kan brukast med ein funksjon liknande den som bisetningar¹ har, finst i alle germanske og dei fleste romanske språk, men eit særskilt infinitivsmerke er eit germansk fenomen, og innanfor germansk har det nordiske (og engelske) infinitivsmerket heilt spesielle eigenskapar. Det er slike forhold som gjer Mikael Kalms avhandling særskilt interessant, både frå ein synkron og diakron synsstad.

Kalm behandlar tre syntaktiske tema i avhandlinga si: *ytre syntaks*, dvs. dei syntaktiske funksjonane som infinitivsfrasar kan ha i høve til ei overordna matrisetning, *indre syntaks*, dvs. den syntaktiske strukturen internt i infinitivsfrasen, og endeleg *infinitivsmerket*. Innanfor alle desse temaa har han både eit synkront notidsperspektiv og eit diakront historisk perspektiv. Materialet er basert på omfattande korpus-granskingar. Det teoretiske rammeverket er generativ syntaks av nyare chomskyansk merke. Det empiriske materialet og den statistiske behandlinga av det spelar likevel jamt over ei viktigare rolle i dette arbeidet enn teoretiske drøftingar.

I denne artikkelen skal eg ta opp fire tema frå Kalms avhandling og min opposisjon: 1) avgrensinga mellom ulike typar setningsekvivalente infinitivsfrasar; 2) visse eigenskapar ved neksusinfinitivar; 3) subjektet i infinitivsfrasar; 4) historia åt infinitivsmerket.

Setningsekvivalente infinitivsfrasar

Tema for avhandlinga er avgrensa til setningsekvivalente infinitivsfrasar, det vil seia infinitivsfrasar som kan erstattast av bisetningar. Infinitiv ved hjelpeverb fell såleis utanfor emnet for avhandlinga. Her ligg det allereie føre eit definisjonsproblem, nemleg kva eit hjelpeverb eigentleg er. Hjelpeverb tek normalt infinitiv utan infinitivsmerke, men det gjer òg ein del andre verb i svensk (i større grad enn i dansk og norsk), som vi skal sjå. Dei modale hjelpeverba *böra, kunna, lär, må, måste* er klart hjelpeverb, men kva med verb som *behöva, förmå, hinna, orka, slippa, vilja*? Svenska Akademiens grammatik (Teleman et al. 1999, band 4: 290 ff.) kallar desse for 'hjelpeverbliknande huvudverb', og det er vanskeleg å avgjera om ein etterfølgjande infinitiv er hovudverb til eit modalverb eller objekt til eit hovudverb. I norsk kan somme av desse ta infinitiv med infinitivsmerke, og er såleis per definisjon ikkje hjelpeverbsinfinitivar.

¹ Eg vel å bruke den tradisjonelle norske termen 'bisetning' som ekvivalent med svensk 'bisats', i staden for den no gjeldande norske termen 'leddsetning'.

Innanfor dei setningsekvivalente infinitivsfrasane skil Kalm mellom kontrollinfiniteivar og neksusinfiniteivar. Dei tre typane er eksemplifisert i innleiingskapittelet (s. 14) med desse setningane:

(1.1)

- a. Vi måste *resa till Rom igen*. (hjälpverbsinfinitiv)
- b. Jag lovar *att läsa boken*. (kontrollinfinitiv)
- c. De såg *henne springa iväg*. (nexusinfinitiv)

Infinitivsfrasane i (1.1b) og (1.1c) er altså setningsekvivalente, og i kap. 4 jamfører han desse to kategoriane med bisetningar, både med omsyn til indre form og distribusjon. Eit hovudkriterium for å skilje mellom dei to kategoriane, er bruken av infinitivmerke, som kan vera obligatorisk eller fakultativt i kontrollinfiniteivar, men utelukka i neksusinfiniteivar, nett som i hjelpeverbsinfinitivar.

Kalm kjem fram til at neksusinfiniteivar kan sjåast som eit slags reduserte setningar. Dei har såleis meir til felles med bisetningar enn kontrollinfiniteivane har. Ein neksusinfiniteiv kan i følgje Kalm alltid erstattast av ei bisetning.

(4.23)

- a. Vi såg *henne kliva av tåget*.
- b. Vi såg *att/när hon klev av tåget*.

Dette er utan tvil rett, men det høyrer med til historia at det motsette ikkje alltid er tilfellet, som eg kan vise med norske eksempel:

- a. Eg høyrer *at du studerer lingvistik*.
- b. *Eg høyrer *deg studere lingvistik*.

Persepsjonsverb tek infinitivsfrase berre når det er tale om direkte sansemessig observasjon. Eit anna problem med å analysere neksusinfiniteivar som ekvivalente med bisetningar er at dei ikkje oppfører seg syntaktisk som bisetningar i alle høve. Medan ei bisetning kan topikaliserast i aktive hovudsetningar, og gjerast til subjekt i passiv, kan ikkje det same gjerast med ein neksusinfiniteiv.

- a. *Att hon klev av tåget*, såg vi inte.
- b. **Henne kliva av tåget* såg vi inte.
- a. *Att hon klev av tåget*, sågs av alla.
- b. **Henne kliva av tåget* sågs av alla.

I avsnitt 4.3 (s. 80) påviser Kalm ein skilnad mellom dei to infinitivsfrasane med omsyn til bruk av hjelpeverb, som i kontrasten mellom (4.35b) og (4.36b).

(4.35)

- b. Jag lovar **att {skola/komma att} läsa boken*.

(4.36)

- b. Han sade *sig {skola/komma att} närvara i morgon*.

Dette er eit interessant forhold, men i alle Kalms eksempel er infinitivsfrasen komplement til verbet *lova*, så restriksjonen kan ha å gjera med semantikken i dette verbet. Mo-

dale hjelpeverb er jo også verb, og dei står over hovudverbet i strukturen. Førekomsten av hjelpeverb i kontrollinfiniteivar skulle dermed vera meir avhengig av matriseverbet enn av sjølve infinitivsfrasen. Det hadde derfor vore interessant å sjå fleire eksempel også med andre verb.

Neksusinfinitivar

Slik Kalm definerer dei, er neksusinfinitivar komplement til to typar verb, persepsjonsverb og kognisjonsverb. I (1.1c) og (4.23a) ovanfor, er infinitivsfrasen komplement til persepsjonsverb. Dette er vanlege og typiske eksempel på neksusinfinitivar slik denne termen er brukt i tradisjonell skandinavisk grammatikk. Men i resten av avhandlingen er neksusinfinitivar eksemplifisert berre med kognisjonsverb, som i (1.9a).

(1.9)

a. Jag anser *honom vara kvalificerad*.

Det er mykje som tyder på at frasetypene i (1.1c) og (1.9a) er av to ulike slag, og at det ikkje er grunn til å behandle dei under eitt, slik Kalm gjer.

Typen i (1.9a) svarar til akkusativ med infinitiv i tradisjonell grammatikk, eller det som i generativ grammatikk er kalla *Exceptional Case Marking*. Det som skil desse frå neksusinfinitiv ved persepsjonsverb, som i (1.1c), er at subjektet for infinitiven ikkje får tematisk rolle frå matriseverbet. I (1.1c) og (4.23a) såg dei/vi henne, men i (1.9a) kan eg ikkje ‘anse honom’. Dette er ein så grunnleggjande skilnad at i andre språk blir desse to typene behandla ulikt i syntaksen. I dansk og tysk finst ikkje denne typen infinitivsfrase. I norsk krev vi infinitivsmerke etter kognisjonsverb.²

Subjektet

Subjektet i neksusinfinitivar står i akkusativ når det er eit pronomen. Det er vanleg å rekne med at det får kasus frå matriseverbet. Dette er òg Kalms syn (s. 96), men han tek ikkje stilling til den strukturelle posisjonen åt subjektet. Han nemner ikkje noko om lyfting av subjektet ut or infinitivsfrasen og opp i matrisetsetninga, eller om det blir ståande i infinitivsfrasen. Den siste løysinga treng ikkje vera eit problem for kasustilordninga, ettersom infinitivssubjektet i alle høve er strukturelt styrt av matriseverbet. Men spørsmålet om lyfting eller ei kan ha noko å seia for mogleiken for topikalisering og passiv, som eg viste ovanfor. Årsaka til at dette er ugrammatisk ved neksusinfinitivar, kan vera at subjektet for infinitiven er lyfta ut or frasen, slik at subjektet og resten av infinitivsfrasen ikkje lenger er éin konstituent.

I kontrollinfiniteivar reknar Kalm med eit usynleg subjekt (PRO). På grunn av restriksjonar på bruk av setningsadverbial og hjelpeverb i kontrollinfiniteivar, reknar Kalm med at dei ikkje har ein T-projeksjon. Dermed er det heller ingen plass til PRO i TP. Utvegen blir da å rekne med at PRO blir ståande i vP. Men problemet med dette er at SpecvP

² Brukt berre i bokmål, også der marginalt.

ikkje er ein subjekts plass. Subjektet kan komma frå andre stader i strukturen, for eksempel frå CompV, som i passivsetningar:

Ho håpar å PRO bli tilsett ~~PRO~~

Infinitivsmarket

I dagens svensk står infinitivsmarket alltid fyrst i infinitivsfrasen. Slik har det vore sidan 1500-talet, men det har ikkje alltid vore slik. På 1200-talet stod infinitivsmarket proklitisk føre verbet, og altså etter eit eventuelt objekt. Spørsmålet er så korleis denne endringa skjedd. Kalm sluttar seg her til ein analyse av Falk (2010), som går ut på at infinitivsmarket etter kvart fekk funksjon som innleiar av infinitivsfrasen, og måtte dermed flytte til fyrste plass. Men ettersom det framleis var eit proklitikon, drog det verbet med seg, slik at det vart ståande føre objektet. Ved ein seinare reanalyse skulle så verbet atter hamne i VP (s. 161). Kalm kallar dette ein elegant analyse, men han let vera å diskutere det teoretiske problemet med at ein infinitiv saman med eit proklitikon flytter til ein C-posisjon. Kalm underbyggjer imidlertid hypotesen med eit interessant eksempel på s. 199–200.

(9.28)

- a. Hon födde son ok lärdhe han *hwarn dagh läsa aue maria*
- b. Smaswenin wandis til at läsa aue maria. ok wilde for engin
tiling lata. at läsa *hwarn dagh at minzsto ena aue maria.*

I desse setningane frå tidleg 1400-tal står ein infinitiv utan infinitivsmarket bak eit adverbial, (9.28a), medan infinitiven med infinitivsmarket står føre det same adverbialet, (9.28b). Isolert sett kan dette vera gode argument, men vi veit jo ikkje kor obligatorisk desse plasseringane er. Plassering av eit temporalt verbaladverbial over VP (i ‘midtfeltet’), som i (9.28a), er stadig mogleg både i finitte og infinitte setningar, og plasseringa bak verbet i VP er den umarkerte plassen, også føre eit langt og komplekst objekt, som i (9.28b). Det hadde også vore interessant å sjå kva som skjer dersom verbaladverbialet blir bytt ut mot eit setningsadverbial. Ville det da óg komma etter ein infinitiv med infinitivsmarket, altså *at läsa inte at minzsto ...* ? I så fall ville det vera klart at verbet med infinitivsmarket var flytt ut or VP. Her manglar vi sårt tilgang til negative data.

Avhandlinga inneheld òg eit kapittel (kap. 9) om opphavet til kontrollinfinitivar. Her følgjer han Stroh-Wollin (2015) og andre tidlegare forskarar i teorien om at infinitivsmarket opphavleg var ein preposisjon, og infinitiven var eit verbalsubstantiv. Dette synet har støtte i etymologi og historisk belagde former, og verkar såleis plausibelt. Eit slikt opphav kan òg vera forklaringa på to fenomen som Kalm observerer, nemleg at kontrollinfinitivar sjeldan inneheld hjelpeverb eller setningsadverbial. Det er likevel eit problem med denne svært så plausible historiske forklaringa, som korkje Kalm eller andre har prøvt å gje svar på, og det er opphavet til akkusativkomplement ved verb, også infinitivar. Komplement til substantiv i germansk står gjerne i genitiv, aldri i akkusativ, men frå dei tidlegaste germanske belegga er kasus ved infinitiv den same som ved finitte verb – i nokre tilfelle genitiv eller dativ, men oftast akkusativ.

Sluttord

Kalms avhandling er eit grundig arbeid, basert på solide data og omfattande korpusstudium. Emnet infinitivsfrasar i nordisk har mange interessante aspekt, og mykje av det har til no vore lite utforska i detalj basert på omfattande korpusstudium. I så måte er dette eit verdifullt tilskott til vår kjennskap til denne viktige delen av nordisk syntaks og språkhistorie.

Referansar

- Falk, Cecilia, 2010: Ledføljen i svenska infinitivfraser. I: Magnusson, Erik & Lena Rogström (red.), *Studier i svenska språkets historia* 10. Göteborg. S. 99–107.
- Stroh-Wollin, Ulla, 2015: Understanding the gradual development of definiteness marking: the case of Swedish. I: *Working Papers in Scandinavian Syntax* 95. Lund. S. 11–32.
- Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson, 1999: *Svenska Akademiens grammatik*. Band 1–4. Stockholm.

Jan Terje Faarlund

Nordenfors, Mikael: *Elevernas texter. Redskap för textanalys, textsamtal och bedömning*. Studentlitteratur. 371 s. Lund 2017. ISBN 978-91-44-09711-4.

Med tanke på den centrala ställning som skrivande har inom svenskämnet i grundskolan och gymnasiet är det förvånande att det inte finns fler renodlade ämnesdidaktiska handböcker inom området. Men nu finns ett välkommet tillskott till den tidigare samlingen (till exempel Josephson, Melin & Oliv 1990, Palmér & Östlund-Stjärnegårdh 2005, 2015) i och med Mikael Nordenfors *Elevernas texter*.

Målet med *Elevernas texter* (hädanefter ET) är att den ska fungera som handbok för studenter som läser någon lärarutbildning med inriktning mot svenska eller svenska som andraspråk, och som underlag för fortbildning för verksamma lärare. Nordenfors är tydlig med att hans ambition har varit att erbjuda redskap för både bedömning och lärande, och han »tar överlag ställning för att lärare ska intervjua i processer som har med lärande av språk att göra» (s. 29). Det vill säga att en skrivundervisning som ska fungera bra är beroende av att läraren är aktiv innan, under och efter skrivprocessen.

Genomgående i ET är en tydlig koppling till nu rådande styrdokument, för svenska och svenska som andraspråk i grundskolan (med fokus på åk 9) och på gymnasiet. Genomgången av olika typer av analysverktyg, som till exempel textbindning, utgår från skrivningar i kunskapskraven, där man i kraven för betyget A i åk 9, både i svenska och svenska som andraspråk, hittar formuleringen: »Eleven kan skriva alla slags texter med [...] välutvecklad textbindning.» Nordenfors menar att om eleverna ska ha möjlighet att nå upp till kunskapskraven så krävs att de också kan delta i samtal om sina texter, de

behöver alltså utveckla ett metaspråk. Och även lärare behöver utveckla sitt metaspråk, för att bättre kunna hjälpa alla elever till skrivutveckling.

ET är uppdelad i fem olika kapitel: det första redogör för utgångspunkterna för textmodellen, det andra för analysverktyget textbindning, det tredje för förhållandet mellan genre, textaktivitet och text (och texttyp), det fjärde behandlar analys av faktabaserad text och det femte analys av elevernas skönlitterära texter. Alla textexempel är hämtade från elevtexter, i huvudsak från grundskolans senare år. I det följande sammanfattar jag kort de olika kapitlen.

Några utgångspunkter som dyker upp i kapitel 1 har jag redan nämnt ovan, som tydlig koppling till styrdokumentet, och en hänvisning till s.k. konstruktiv länkning – alltså kopplingen mellan centralt innehåll, undervisning, kunskapskrav och bedömning. Allt som bedöms måste eleverna få en chans att utveckla, med lärarens hjälp. Den textdidaktiska modellen bygger på genrepedagogik, med textsamtalet som ett centralt redskap i undervisningen.

Nordenfors avslutar det första kapitlet med kunskapskraven i nu gällande läroplan för åk 9, i svenska och svenska som andraspråk. Nyckelbegrepp som dyker upp i kraven för båda svenskämnen är bland annat språklig variation, textbindning, anpassning till texttyp, gestaltande beskrivningar och berättargrepp/dramaturgi, källors trovärdighet och ämnesrelaterat språk. Som Nordenfors noterar är kunskapskraven för de två svenskämnen nästan helt lika, och hans framställning är därmed lika relevant för textarbetet i båda svenskämnen. I åk 9 har elevers berättande texter ett relativt stort utrymme, och det för med sig att lärare (naturligtvis) också måste kunna använda litteraturvetenskapliga och narratologiska analysverktyg som stödjer elevers förmåga att skriva berättande texter. I de följande kapitlen presenteras de analysverktyg som lärare behöver för textarbetet.

I det andra kapitlet presenteras inledningsvis de formuleringar i kunskapskraven för betygen A, C och E som rör textbindning. Formuleringarna är av naturliga skäl knapphändiga; för betyget A i åk 9, båda svenskämnen, krävs att eleven ska skriva med »välutvecklad textbindning» – hur ska det förstås? Liksom i senare kapitel är avsikten att de analysverktyg som presenteras i ET ger en modell för hur bedömningen (och undervisningen) kan gå till. Med hjälp av elevtextexempel redogör Nordenfors sedan för tematik, referensbindning, sambandskedjor och för konnektion, alla åtföljda av separata avsnitt om bedömningsaspekter.

I kapitel 3 presenteras en sammanhållen syn på text och texters struktur. Kravet på eleverna här är att de ska kunna skriva texter med »väl fungerande anpassning till texttyp» (betyget A, åk 9, båda svenskämnen). Nordenfors noterar att Skolverket i huvudsak undviker begreppet genre, men väljer i sin egen modell att använda både genre och texttyp, det sistnämnda i lite annan betydelse än i Skolverkets. *Genre* är här en »socialt överenskommen etikett på texter, t.ex. etiketter som krönika, skräcknovell eller bokrecension» (s. 87). *Text* är det specifika, konkreta exemplaret av en genre, till exempel en viss elevs skräcknovell. *Textaktivitet* är olika mönster, som är kopplade till ett textavsnitts funktion. Nordenfors urskiljer sex textaktiviteter (i anslutning till exv. Holmberg 2010): berättelse, återberättelse, beskrivning, förklaring, instruktion, ställningstagande. De olika textaktiviteterna kännetecknas av att de är uppbyggda av olika steg och de utmärks av olika språkliga drag. Till exempel innehåller textaktiviteten *ställningstagande* stegen åsikt, skäl och slutkläm, och förväntade språkdrag är åsichtsverb, värde-

rande ord, modala hjälpverb/adverb och konnektiver som markerar orsak och kontrast. Förhållandet mellan genre och textaktivitet är inget ett till ett-förhållande utan en text, alltså ett specifikt exemplar av exempelvis en insändare, kan innehålla flera olika textaktiviteter, kanske både återberättelse, förklaring och ställningstagande. Men en text kan förstås också vara uppbyggd av en enda textaktivitet, som en novell helt uppbyggd som en berättelse. Det sista begreppet som behövs för att beskriva textmodellen är *texttyp*. Texttyp är här ett samlingsnamn för de olika genrer som har en viss textaktivitet som kärna – så hör till exempel recept och bruksanvisning till en instruerande texttyp.

Strukturen i modellen är inte ny, men den är välgörande tydlig och klar, trots en ganska begreppstung framställning. Till det tydliga hör att Nordenfors tar upp det som han kallar för »atypiska» texter, dvs. där vi i en text som vi klassar som en viss genre, till exempel debattartikel, finner textaktiviteter, till exempel berättelse, som normalt hör hemma i andra genrer. Välkända exempel är Astrid Lindgrens *Pomperipossa i Monismanien*, debattartikel i sagans form eller Stig Dagermans novell *Att döda ett barn*, novell men också ett led i en trafiksäkerhetskampanj.

Basen i det tredje kapitlet är textaktiviteter, och Nordenfors presenterar varje textaktivitet för sig, med konkreta exempel, roll i en aktuell genre och språkliga drag. Så diskuteras exv. berättelse i ett SO-arbete, beskrivning i ett SO-arbete och ställningstagande i en bokrecension. Avslutningsvis diskuteras bedömningsaspekter för genren krönika, med hjälp av fem texter, två elevtexter och för en gångs skull också tre texter skrivna av professionella skribenter. Just bedömning av krönika är intressant, eftersom den brukar beskrivas som en »svår» genre, och det visar sig också att de två elevtexterna vad gäller syfte och textaktiviteter genremässigt inte kan räknas som krönikor (till skillnad från de professionella). Alltså atypiska texter, men kanske av andra skäl än Dagermans och Lindgrens ovan.

Kapitel 4 behandlar faktabaserade texter. Kapitlet tar sin utgångspunkt i analys av fyra elevtexter, två SO-arbeten och två essäer i svenskämnet. Med texterna som bas går Nordenfors igenom de analysverktyg som läraren behöver både för att kunna stötta eleven i arbetet med diskursiva texter och för att kunna bedöma texten. De kunskapskrav som är relevanta här är att eleverna ska kunna använda ett ämnesrelaterat (i svenska) resp. kunskapsrelaterat (i svenska som andraspråk) språk, de ska kunna skriva texter av vetenskaplig karaktär, de ska kunna citera och referera och de ska kunna hantera källor.

Analysverktygen som dyker upp i det fjärde kapitlet är i huvudsak hämtade från systemisk funktionell lingvistik (SFL). Men kapitlet innehåller också en diskussion av det ganska knepiga begreppet variation, som återfinns i styrdokumentet, och en analys av röstväxling, vilket är Nordenfors term för källhantering, i två elevtexter.

I det tidigare kapitlet var textaktiviteter i fokus, i kapitel 4 är det i stället genre som är utgångspunkt. Textaktiviteter är alltså genreöverskridande och innehåller specifika steg. Men genreanalysen i kapitel 4 visar att också olika genrer har mer eller mindre förväntade, bestämda komponenter. Nordenfors skiljer på *komponenter*, konkreta innehållsligt avgränsade delar som titelsida och innehållsförteckning, och *drag*, snarare processer eller rörelser i texten, vad vill texten göra här? Dragen är inspirerade av Swales (1990) bekanta CARS-modell, där Swales visar typiska drag i en vetenskaplig artikel, som 'definiera ett forskningsfält' och 'visa på en kunskapslucka'. Som läsare blir man övertygad om relevansen i resonemanget men också lite matt av alla olika delar, särskilt

som de genreknutna *komponent* och *drag* kombineras med *textaktivitet*. Men en av styrkorna med ET är alla konkreta analyser, och den ganska snåriga analysmodellen blir mycket tydligare när den används för analys av ett SO-arbete. I analysen av SO-arbetets källförteckning och bilaga finner Nordenfors *textaktiviteten* beskrivning, *komponenterna* förteckning, källförteckning och bilagor, samt *dragen* 'redogöra för textintern och textextern formalia'. Läsaren förstår! Delar av texter som annars inte uppmärksammas i så hög grad, som innehållsförteckning och titelsida, får ett välförtjänt utrymme i Nordenfors analysmodell.

I kunskapskraven för betyget A, åk 9, båda svenskämnen, finns formuleringen: »Eleven kan skriva olika slags texter med god språklig variation.» Här lämnas en hel del till bedömande lärare. Vad menas med variation? På vilka nivåer? Det finns förstås inget helt uttömmande svar på de frågorna men Nordenfors urskiljer två typer av variation: lexikal och satsgrammatisk. För den lexikala bygger han sin analys på kvantitativ variation som LIX och OVIX och metaforiskt språkbruk, och för den satsgrammatiska på realiseringen av metafunktioner. Här kan man också notera vad som inte tas upp, till exempel fundamentlängd eller annan meningsbyggnad. För metaforik tas ett helhetsgrepp med analys av både klassiska lexikala/litterära metaforer och grammatiska metaforer, och som en tredje komponent, diskussion och presentation av ämnesspecifika metaforer, i det här fallet inom SO-ämnet.

Presentationen av begreppsapparaten hämtad från SFL blir av naturliga skäl omfattande och ganska kompakt för den lärare eller lärarstudent som inte har någon förhandskunskap inom området. Men som tidigare visar Nordenfors i den praktiska analysen hur begrepp som kontext, register och metafunktioner har sin plats i textmodellen och kommer till användning i analysen. I kapitlets sista avsnitt ligger fokus på bedömningsaspekter, och Nordenfors jämför två elevtexter, essäer, med avseende på hur de hanterar källor. God källhantering är som redan nämnts ett krav i kunskapsmålen.

I det femte kapitlet presenteras de verktyg som en lärare behöver för att stödja elevers skönlitterära skrivande och för att kunna bedöma texterna i enlighet med kunskapskraven. När det gäller centralt innehåll i åk 1–3, 4–6 och 7–9 finns tydliga formuleringar om berättande text, och redan i lågstadiet ingår att elever ska lära sig hur »en berättande text kan organiseras med inledning, händelseförlopp och avslutning samt litterära personbeskrivningar». Det ställer ganska stora krav på den undervisning som ska bedrivas. För åk 9 är kraven naturligtvis ännu högre när det gäller litterärt skrivande: »De berättande texter eleven skriver innehåller välutvecklade gestaltande beskrivningar och berättargrepp samt dramaturgi med komplex uppbyggnad.»

Som framgår av centralt innehåll och kunskapskrav räcker inte riktigt traditionellt språkvetenskapliga redskap till för den lärare som ska hjälpa elever i deras litterära skrivande, och den begreppsapparat som presenteras i kapitlet är i huvudsak hämtad från narratologi. Den litterära texten kännetecknas ju av att den refererar till en fiktiv värld, och det finns en författare, men det finns också en skapad verklighet, där det utspelas en historia som framställs och när en läsare genom olika lager (vilket illustreras av figuren på s. 243). Nordenfors går igenom följande analysområden som relevanta: Tid och struktur, där det till exempel ingår analys av tempo, kronologi och strukturella funktioner (efter Propps indelning av element i folksagor); Röstmångfald, med analys av anföringstyper; Perspektiv; Personer, med analys av olika karaktärstyper, röstkvalitéer och val av personnamn och till sist Komposition, med analys av dramaturgin i en

skräcknovell. Sammantaget resulterar det alltså i en ganska välfylld verktygslåda. Sist i kapitlet kommer återigen ett avsnitt med bedömningsaspekter, kopplade till dramaturgi, röst- och perspektivskifte samt personbeskrivningar.

ET är omfattande och ganska kompakt, och samtidigt tydligt pedagogiskt upplagd – de konkreta analyser av elevtexter som löper genom hela boken är en vägledning för läsaren och illustrerar hur de ibland snarlika begreppshierarkierna ska förstås. En annan grundbult i arbetet är den återkommande kopplingen till styrdokument, här tas nog inget upp som inte först presenterats i centralt innehåll eller kunskapskrav för de två svenskämnen.

ET skiljer sig från sina föregångare genom att vara så omfångsrik och genom att fylligt ta upp så många olika aspekter. Det är glädjande att textbindning får en central plats i analysmodellen; min bild är att det momentet inte har varit särskilt framträdande i våra svenskläroverutbildningar. Annat glädjande här är att Nordenfors så tydligt riktar sig till undervisare både i svenska och svenska som andraspråk, och att han presenterar en analysmodell med inslag från både språk och litteratur. Det kan tyckas självklart, eftersom språk och litteratur är integrerade i svenskämnen i grundskola och gymnasium, men så ser ju inte alla våra läroverutbildningar ut. Och även om elevernas egna berättande texter inte får så stort utrymme på gymnasiet så kvarstår litterära texter som en central genre, och det metaspråk som presenteras i kapitel 5 kan också med fördel användas när elever ska analysera andra skönlitterära texter.

Litteratur

- Holmberg, Per, 2010: Text, språk och lärande. Introduktion till genrepedagogik. I: Olofsson, Mikael (red.), Symposium 2009. Genrer och funktionellt språk i teori och praktik. Stockholm: Stockholms universitets förlag. S. 13–27.
- Josephson, Olle, Melin, Lars & Oliv, Tomas, 1990: Elevtext. Analyser av skoluppsatser från åk 1 till åk 9. Lund: Studentlitteratur.
- Palmér, Anne & Östlund-Stjärnegårdh, Eva, 2015: Bedömning av elevtext. En modell för analys. Stockholm: Natur och kultur.
- Swales, John, 1990: Genre analysis. English in academic and research settings. Cambridge: Cambridge University Press.

Carin Östman

Pettersson, Theresia: Stockholms stads tänkeböcker. Funktionell texthistoria 1476–1626. (Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 66.) Diss. 256 s. Stockholms universitet 2017. ISSN 0562-1097, ISBN 978-91-7649-803-3.

Theresia Petterssons doktorsavhandling i nordiska språk är en monografiavhandling som fokuserar på protokoll som sju olika stadsskrivare vid Stockholms rådstugurätt

har skrivit under en period på 150 år, dvs. från slutet av 1400-talet till början av 1600-talet.

Tänkeböcker är per definition böcker med domstolsprotokoll som fördes i en stads rådhusrätt i äldre tid. Det århundrade som undersökningen framför allt fokuserar är 1500-talet, dvs. den tidsperiod som – bortsett från närmast bibelspråket – hamnat något i skymundan inom svensk språkhistorisk forskning (s. 23). Den tidigare forskningen har främst varit intresserad av den fornsvenska tiden eller av senare århundraden från 1600-talet framåt. Pettersson skriver att hon vill fylla »en del av den forskningslucka som finns i vår kunskap om dessa texter [tänkeböckerna], och om 1500-talets skriftbruk i allmänhet» (s. 22, se även s. 23, 27). Hon är intresserad av den språkliga variationen och förändringen i de på folkspråket avfattade tänkeböckerna som kan sägas vara en genre i förändring.

Avhandlingen täcker en viktig språklig och samhällelig brytningsperiod: språkligt är perioden en övergång från den yngre fornsvenska tiden till den äldre nysvenska tiden, en traditionell språkhistorisk periodindelning som resultaten i avhandlingen även delvis ifrågasätter. Samhälleligt vittnar perioden om en utveckling från senmedeltiden till den tidigmoderna tiden. Den institutionella kontexten utgörs huvudsakligen av det svenska rättssystemet och den svenska förvaltningen. Staden växer, texter produceras i ökad takt, och stadens råd och rådstugurätt spelar en allt större roll i samhället. Inom rådstugans väggar möter vi den medeltida världen och människan i närbild; stadsskrivaren förevisar den dynamik och mångfald som kännetecknar diskursen i rättssalen. Rådstugurättens protokoll, *tänkeböckerna* eller *domböckerna*, erbjuder därför en unik möjlighet att undersöka hur skriftspråket sakta men säkert vinner terräng i olika sociala sammanhang i samhället, t.ex. inom städernas administration. Och huvudstadens rådstuga är självfallet det främsta exemplet på detta mångfacetterade fenomen. Pettersson visar att stadens tänkeböcker är »en ovärderlig källa till senmedeltida och tidigt modernt skriftbruk» (s. 228).

Rådstugan var inte bara en dömande instans utan också en förvaltande myndighet. Den hade alltså en dubbel roll. Tänkeböckerna innehåller därför många typer av ärenden: det finns *administrativa ärenden* som t.ex. justitie- och skatteförvaltning samt ekonomi-, militär- och kyrkoförvaltning. Det finns också *tviste- och civilmål* som t.ex. tvister i ekonomiska frågor, skiftesmål och utredningar samt arvs- och skuldärenden. Och det finns *brottmål* som t.ex. egendoms-, vålds- och sedlighetsbrott samt brott mot näringslagstiftning och religion.

Theresia Petterssons avhandling är »en *diakron språkbruks- och texthistorisk undersökning med funktionellt perspektiv*» (s. 15). Syftet består av två forskningsuppgifter: för det första finns det ett empiriskt syfte, dvs. författaren vill analysera språket och den språkliga förändringen i tänkeboksmaterialet och förklara den eventuella språkliga förändringen och variationen med hjälp av olika språkexterna faktorer (s. 16). För det andra finns det ett teoretiskt syfte: författaren vill bidra till den teoretiska diskussionen inom sitt område, speciellt den forskning som försöker förstå språkbruks- och textförändringar i en samhällelig kontext under givna historiska tidpunkter. Till de stora frågorna i avhandlingen hör bl.a. frågan om vad som händer med en text i ett 150-årsperspektiv och vilka textmönster som växer fram i protokollen (s. 210). Arbetet visar bl.a. att tänkeboken är en genre som kan sägas ha såväl »en äldre administrativ skriftspråklig texttradition» som »en mer modern beskrivande/berättande prosa» (s. 220).

Tänkeböckerna från Stockholm är bevarade från och med år 1474, men serien är inte komplett. Under den första hälften av 1600-talet genomgår magistraten en reform som också påverkar den tidsmässiga avgränsningen av arbetet. Undersökningsperioden för avhandlingen är åren 1476–1626, dock med följande avgränsningar: Pettersson har valt sju tänkeböcker för sin analys med ca 25 års mellanrum. De valda tänkeböckerna är årgångarna 1476, 1499, 1525, 1550, 1575, 1600 och 1626. En annan avgränsning är den att hon har valt hundra ärenden från varje årgång, vilket innebär att hon har excerperat 700 ärenden, dvs. drygt 76 000 ord (s. 22). Dessa ärenden och ord ligger till grund för ett antal textstrukturella och lexikogrammatiska analyser i avhandlingen.

En central aspekt som har med materialets natur och art att göra är att det består av s.k. *renovationer*, renskrivna protokoll som stadsskrivaren har skrivit utgående från de s.k. koncepttänkeböckerna. Som påpekats ovan, var sju stadsskrivare verksamma i Stockholm under den aktuella perioden, och speciellt den lärde Olaus Petris namn förekommer ofta i texten. Utöver mästare Olof vet vi inte så mycket om de övriga stadsskrivarna, men den tidigare forskningen har ändå kunnat visa att stadsskrivaren i Stockholm var bokligt bildad (s. 47). Det källmaterial som Pettersson använder har getts ut i tryck under 1900-talet, och hon har även skannat in detta material i elektronisk form för att underlätta excerperingen.

Sin metod utvecklar Pettersson i ett särskilt kapitel där hon redogör för de olika ärendekategorierna och diskursnivåerna som spelar en stor roll i arbetet. *Ärendekategorierna* är ett språkexternt sätt att systematisera tänkeboksmaterialet medan *diskursnivåerna* är en språkstrukturell indelning. I avhandlingen aktualiseras fyra ärendekategorier: *inregistreringsärenden*, *administrativa ärenden*, *brottmål* samt *tviste- och civilmål*. Till sitt kommunikationssätt kan dessa ärendekategorier vara antingen s.k. *ensidiga ärenden* eller *flerpartsärenden*. Med *diskursnivåer* – eller *diskurssituationella nivåer* – åsyftas de tre kommunikativa lager som urskilts i materialet (s. 68). I avhandlingen tillämpar Pettersson både kvantitativa metoder och kvalitativa metoder (närläsningar).

I sin avhandling visar Pettersson hur man kan anlägga ett funktionellt grammatiskt perspektiv på ett äldre historiskt (rättegångs)material (s. 228). Den teoretiska ramen för avhandlingen utgörs av den forskning som gjorts inom den sociokulturella språk- och texthistorien eller den sociohistoriska språkvetenskapen (s. 17). Det funktionella angreppssättet baserar sig på teorier och modeller som i Sverige har utvecklats bl.a. av Ulf Teleman och internationellt av Michael Halliday. Pettersson är intresserad av språkbruk och skriver så här (s. 15): »Avhandlingens övergripande frågeställningar har ett tydligt funktionellt fokus: för vad tas skriften i bruk under perioden? Vilket slags språk/språkbruk får representeras i skrift? Hur förändras skriftbruket inom verksamheten i och med att verksamheten förändras?» Avhandlingens språkvetenskapliga positionering beskriver hon med den ovan nämnda etiketten »*diakron språkbruks- och texthistorisk undersökning med funktionellt perspektiv*» (s. 17). I denna definition ingår de centrala nyckelorden som berättar om det valda teoretiska perspektivet: *språkbrukshistoria*, *texthistoria* och det *funktionella perspektivet*. Till de mest centrala begreppen i avhandlingen hör även *administrativ skrifkultur*, *diskurs* och *diskursnivå*, *register*, *språkbruksmiljö*, *verksamhet* och *ärendekategori* (s. 23–25). Här kan man dock konstatera att skribenten inte följer någon etablerad teorimodell i sina analyser: med hjälp av funktionella metoder vill hon besvara funktionella frågor (s. 223).

Avhandlingen är disponerad i åtta kapitel som i sin tur består av olika avsnitt. I det inledandet kapitlet redogör Pettersson för utgångspunkterna för avhandlingen och i ka-

pitel 2 för forskningssammanhanget och den teoretiska ramen. I kapitel 3 fokuserar hon på språkbrukssituationen (samhället) med speciell hänsyn till rättssystem och förvaltning, rättsutveckling och det tilltagande skriftbruket, samt skriftproduktion inom rådstugurätten. I kapitel 4 presenterar Pettersson hur hon har systematiserat sitt källmaterial och redogör för metoden i de delundersökningar som ingår i avhandlingen. Här introduceras de för avhandlingen centrala begreppen *ärendekategori* och *diskursnivå*. Brottmålen ägnas en specialundersökning i kapitlet, och i många avseenden intar de en speciell ställning i arbetet.

Kapitel 5 är en delundersökning som handlar om uttryck för *personreferens*. I fokus ligger »de språkliga medel som används i tänkeböckerna för att referera till personer som på ett eller annat sätt var indragna i rådstugans verksamhet, dvs. *vem* som gör, har gjort eller ska göra något» (s. 100). I de olika specialanalyserna analyseras uttryck för personreferens och olika variabler som t.ex. *ärendekategori* och *diskursnivå*. I kapitel 6 finns en delundersökning där olika uttryck för *tid* står i fokus, speciellt de finita verbens tempus samt tidsomständighet. Delundersökningen i kapitel 7 har *lexikala uttryck* som tema, speciellt juridiska pronomen (t.ex. *förskrivne, förbemälde*), ordpar (t.ex. *fritt och quitt, hand och mund, födde och ofödde*) och nominaliseringar (t.ex. bildningar på *-an, -else, -(n)ing, -ande*). I det avslutande kapitlet sammanfattas resultaten och tänkeboken som text diskuteras. Arbetet är försett med 19 figurer och 32 tabeller; litteraturlistan omfattar 17 sidor.

Theresia Petterssons funktionella texthistoria om Stockholms stads tänkeböcker 1476–1626 är den första vetenskapliga undersökningen som visar hur språk- och textmönster i Stockholms stads tänkeböcker ser ut. Avhandlingen är ett utmärkt exempel på att de svenska tänkeböckerna är mycket värdefulla källor till Sveriges historia och språkhistoria under medeltiden och nya tiden, och de belyser på ett mångsidigt sätt livet och människorna på det lokala planet och i ett riksperspektiv. Avhandlingen fördjupar vår bild om språk- och textmönstren under fornsvensk och nysvensk tid. Tänkeböckernas kulturhistoriska, rättshistoriska och stadshistoriska värde är stort, men de är dessutom viktiga språkhistoriska källor där det muntliga och det skriftliga möts. Protokollen är skrivarens referat av de muntliga vittnesutsagorna i stadens rådstuga, och i denna avhandling redogörs på ett övertygande sätt för samspelet mellan de språkexterna ärendekategorierna och de språkstrukturella diskursnivåerna. Vi ser hur skriftspråket tar i bruk i rådstugurätten och hur det växande skriftbruket leder till nya kommunikativa krav och situationer. Pettersson visar också att den rika språkliga variationen i tänkebokstexterna inte beror på slumpen utan där finns en inre logik; texterna är i stor utsträckning heterogena men där finns en röd tråd trots allt.

Theresia Petterssons ämnesval är ambitiöst och imponerande. Stockholms stads tänkeböcker är ett källmaterial som kräver mycket av sin forskare. Hon har tagit itu med ett stort ämne som har ett betydande informationsvärde; hon vill teckna stora linjer och är intresserad av den stora bilden. Hon skriver att hennes »övergripande ambition har varit att försöka ringa in en så lång period som varit praktiskt rimlig, och ett så brett material som möjligt» (s. 69). Arbetet innehåller gott om detaljer, men man kan följa författarens resonemang och logiska argumentation från pärm till pärm. Ämnesvalet och problemställningen är med andra ord högst relevanta, även om jag i min opposition som fakultetsopponent riktade viss kritik mot avgränsningen av uppgiften och forskningsfrågorna, speciellt syftesformuleringen. Också användningen av orden »hypotes» (s. 68,

99) eller »tes» (s. 17, 48, 68) i avhandlingen har jag upplevt som något problematisk ur avgränsningens synvinkel. Om det är fråga om hypoteser i ordets sanna bemärkelse borde de antingen verifieras eller falsifieras i slutet av avhandlingen. Reflektion saknas också när det gäller förslag till framtida forskning.

När det gäller beaktande av tidigare forskning uppvisar författaren en stor beläsenhet. Hon är väl insatt både i den nordiska och i den internationella forskningen från språkhistorien till texthistorien. Hon uppmärksammar den tidigare forskningen på ett sakligt och kritiskt sätt men upprepar den inte som sådan. Hennes undersökning är en betydelsefull fortsättning på tidigare diskussioner om Stockholms stads tänkeböcker och andra rättsprotokoll i riket, men arbetet är också ett helt nytt initiativ i ett metodiskt och teoretiskt perspektiv.

I arbetet definieras och används en hel del begrepp – somliga oftare än andra – och de flesta försvarar sin plats i framställningen. Den begreppsliga klarheten är överlag god, även om Pettersson ibland tycks utgå ifrån att terminologin inom den systemisk-funktionella traditionen är bekant för alla. De flesta termer i avhandlingen definieras dock på ett vetenskapligt men också läsarvänligt sätt, och Pettersson visar att hon behärskar den teoretiska ram och apparat som utgör grunden för hennes analyser.

Arbetets styrka ligger i dess material och metod. Materialet är både kvalitativt relevant och kvantitativt tillräckligt för ändamålet, och den metodologiska diskussionen för vetenskapen framåt. Och även om Pettersson inte analyserar varje årgång och ärende, består hennes material som nämnts av ca 700 ärenden och korpusen av ca 80 000 ord. Hon är också medveten om de källkritiska aspekter som förknippas med äldre textutgåvor och kan förhålla sig till det tryckta materialet med tillräcklig försiktighet. Det kritiska greppet är överlag bra i avhandlingen. Tvärvetenskaplighetsdiskussionen lyser dock med sin frånvaro, något som är intressant med tanke på det i allra högsta grad tvärvetenskapliga temat.

I ett metodiskt perspektiv har avhandlingen alltså många förtjänster. Genom att använda sig av ärendekategorier och diskursnivåer lyckas Pettersson i detalj belysa den stora språkliga variation som präglar tänkeböckerna som text. Arbetet övertygar också med sina många autentiska exempel som kommenteras på ett konsekvent sätt, och resultaten visar även att denna variation ingalunda är så slumpartad som tidigare ansetts. En aspekt som med fördel kunde ha diskuterats utförligare är frågan om de enskilda skrivarnas individuella roll vid producerande av tänkeböckerna, dvs. skrivaren som skrivande aktör och frågan om den kollektiva skrivprocessen. Finns det skillnader mellan skrivarna och vad är t.ex. Olaus Petris bidrag i processen?

Theresia Petterssons doktorsavhandling är utan tvekan ett mycket intressant och förtjänstfullt akademiskt lärdomsprov. Arbetet utgör en logisk och sammanhängande helhet och det råder god balans mellan dess delar. Avhandlingen präglas genomgående av stor noggrannhet och akribi, och ett kritiskt grepp genomsyrar hela framställningen. Avhandlingen är ett viktigt bidrag till vår kännedom om olika skriftbruksmiljöer och det innehåller gott om resultat som fördjupar vår förståelse om samspelet mellan samhällsförändringar och språkbruks/textförändringar. Samtidigt ser vi hur det på folkspråket tilltagande administrativa skriftspråkbruket växer fram under en av de mest dynamiska perioderna i den svenska historien och språkhistorien.

Salö, Linus: Languages and Linguistic Exchanges in Swedish Academia: Practices, Processes, and Globalizing Markets. (Dissertations in Bilingualism 26.) Diss. Stockholms universitet 2016. ISBN 978-91-7649-326-7.

I den danske sprogvidenskabelige tradition er det forholdsvis usædvanligt at der bringes anmeldelser af ph.d.-afhandlinger i nationale tidsskrifter. Når jeg her giver mig i kast med en anmeldelse af Linus Salös ph.d.-afhandling *Languages and Linguistic Exchanges in Swedish Academia*, er det altså for mig en øvelse udi en relativt ukendt genre. Opgaven gøres imidlertid nemmere af at der er tale om en bemærkelsesværdig stærk afhandling som i sin substans ikke står tilbage for mere etablerede udgivelser. Der er tale om en artikelbaseret afhandling som indeholder en indledende syntese, et kapitel fra en antologi, et manuskript som på tidspunktet for afhandlingens indlevering var under bedømmelse og siden er udkommet i bogform (Salö 2017), samt to artikler publiceret i førende internationale tidsskrifter.

Afhandlingens overordnede emne er sprog og sprogvvalg på svenske universiteter. De akademiske praksisser og processer der henvises til i titlen vedrører dog specifikt *forskning* og ikke for eksempel undervisning eller administration. Når man diskuterer forskning og sprogvvalg i skandinavisk sammenhæng er det ofte publiceringsprog der tænkes på, men Salös afhandling udmærker sig ved at behandle forskning som en mere kompleks aktivitet, der ikke blot handler om publicering, men også omfatter en lang række sociale praksisser som går forud for formidlingen af videnskabelige resultater gennem publicering. I det følgende giver jeg først et resume af hver af de fire studier i afhandlingen i den rækkefølge de er præsenteret i af forfatteren. Der er her tale om en progression fra den overordnede sprogpoltiske diskussion i Sverige helt ned til det detaljerede studie af produktionen af to tekster på svensk. Efter gennemgangen af de fire studier kommenterer jeg den indledende syntese, inden jeg til sidst kommer med nogle overordnede betragtninger vedrørende udgivelsens styrker og svagheder.

Det første studie, "Language ideology and shifting representations of linguistic threats", omhandler domænetabsdiskussionen i Sverige, dvs. debatten om hvorvidt en øget brug af engelsk som videnskabsprog vil føre til at svensk bliver irrelevant i denne sammenhæng. Salö henter her – som i resten af afhandlingen – stor inspiration fra Pierre Bourdieu og leverer med dette udgangspunkt en 'genlæsning' af den historiske udvikling i den sprogpoltiske debat i Sverige, med særligt fokus på domænetabsbegrebet. Salö konceptualiserer det sprogpoltiske landskab i Sverige som en kamplads – et 'felt' i bourdieusk forstand – og argumenterer for at formuleringen af domænetabsbegrebet og den popularitet det har opnået siden det opstod i slutningen af 1980'erne, kun kan forstås på denne historiske baggrund. Den anvendelse som begrebet har fået i Sverige, har efter Salös vurdering ingen solid forankring i den sprogvidenskabelige litteratur og er heller ikke empirisk belagt i nævneværdig grad. Det skal i stedet ses som et sprogiologisk begreb der er opstået *relationelt* (igen i bourdieusk forstand) i et samspil mellem det sprogpoltiske felt og relevante aktører, som del af en generel mobilisering af et forsvar for nationalsprogregimet og det sproglige *marked* (også i bourdieusk forstand) som knytter sig til dette regime, og som mange af de sprogpoltiske aktører har aktier i.

I det andet studie, "The sociolinguistics of academic publishing", tager Salö sprogvvalg i to fagområder, historie og psykologi, under behandling i en komparativ analyse.

Første del af analysen består af en historisk oversigt over de to fagområders historie i Sverige. Her viser Salö, ved hjælp af historiske kilder, hvordan de to fagligheder har udviklet sig fra meget forskellige udgangspunkter og på meget forskellig vis. Historie har en lang historie som videnskabeligt fagområde i Sverige, tæt knyttet til nationale interesser. Psykologi er et nyere fagområde hvor man fra starten har orienteret sig mod international – og særligt amerikansk – forskning. Disse udviklingshistorier har betydning for de sprogvvalg som træffes af aktører i de to felter. Salö bruger her Bourdieu som 'dåseåbner' i det evige sociologiske spørgsmål om styrkeforholdet mellem samfundsmæssig/social *struktur* og individuel *agens*, og påpeger at sprogvvalg aldrig foretages i et socialt og historieløst vakuum, og derfor heller aldrig er helt frit. Den enkelte forskers *habitus* (jf. Bourdieu) sættes altid i spil i relation til et felt, og den historiske udvikling af dette felt vil være med til at definere de overordnede principper som individuelle valg kan træffes indenfor. Svensk har historisk set været det 'oplagte' publiceringssprog indenfor historie, ligesom monografien, baseret på omfattende arkivarbejde, har haft forrang i forhold til tidsskriftsartikler. Indenfor psykologien har det omvendt været engelsk der har været det 'naturlige' valg, ligesom artikler i internationale tidsskrifter har været den dominerende publiceringsform. I anden del af analysen viser Salö, på baggrund af interview med to repræsentanter fra hver af de to fagområder, hvordan enkelte forskere navigerer i dette felt. Politiske krav om øget internationalisering og stigende markeds-gørelse af universitetssektoren har medført at universitetsforskere i stigende grad forventes at publicere internationalt samtidig med at deres 'output' løbende evalueres vha. nye bibliometriske performanceindikatorer. (Det er bl.a. denne udvikling som Salö siger til når han anvender begrebet *globalizing markets* i afhandlingens titel). For forskere indenfor psykologi giver udviklingen ikke anledning til de store omvæltninger – det er stort set *business as usual*. For historikerne er der tale om en regulær kamp mellem de nye udefrakommende krav og fagets selvforståelse. I denne situation bliver muligheden for at vælge engelsk som publiceringssprog i Salös analyse til 'et våben' som yngre generationer af historikere kan bruge til at redefinere feltet og skabe en magtposition for sig selv i forhold til de etablerede aktører på feltet som holder fast i fagets traditionelle dyder, herunder brugen af svensk som publiceringssprog.

I det tredje studie, "The linguistic sense of placement", går Salö tæt på de processer som går forud for publicering af en videnskabelig artikel. Fokus er her på forskere fra datalogi og fysik, fagområder hvor engelsk er det altdominerende publiceringssprog og hvor publikationer ofte frembringes i et samarbejde mellem flere forskere organiseret i mere eller mindre faste teams. Salö ser på to sådanne grupperinger, en fra hvert fagområde. Ved hjælp af etnografiske metoder, dvs. observation, lydoptagelse af naturligt forekommende interaktion, interviews med deltagerne, samt indsamling af forskellige artefakter, herunder e-mails og andre (fragmenter af) tekster, giver Salö et indblik i hvordan en videnskabelig tekst bliver til – hvordan den bliver tekstliggjort (*entextualised*) – og ikke mindst hvilke sprog der anvendes i processen. Salö viser at de deltagende forskere har en klar fornemmelse af at de opererer på forskellige markeder hvor henholdsvis engelsk og svensk har forskellig *valør*: Engelsk er (for dem) den gangbare mønt i international (publicerings)sammenhæng, mens svensk har en særstatus i dagligdagen i det lokale miljø. Det betyder at svensk – modsat den opfattelse som ofte fremføres i debatten om domænetab – faktisk spiller en betragtelig rolle i den videnskabelige proces indenfor både datalogi og fysik i Sverige. Selvom engelsk er allestedsnær-

værende, også i dagligdagen, giver deltagerne udtryk for at svensk er det foretrukne arbejdsprog så længe der ikke er nogen specifik grund til at bruge engelsk. At bruge engelsk i en samtale hvor der ikke er nogen funktionel grund kan nærmest være forbundet med fysisk ubehag. Salö henter igen inspiration fra Bourdieu og ser dette ubehag som et udtryk for at forskerne, som del af deres habitus og deres socialisering som aktører i de markeder som de opererer på, har en kropsliggjort bevidsthed om hvilke sprog der er passende i hvilke sammenhænge (*linguistic sense of placement*). For de grupper som er undersøgt her, gælder det at svensk fremstår som det 'passende' sprog at bruge i Sverige. Der er altså en stærk sprogideologisk orientering mod svensk som det relevante sprog i den frembringende del af forskningsprocessen, mens engelsk har forrang når det gælder produktet. Selvom der er undtagelser, som Salö påpeger, er denne form for indblik i faktisk forekommende forskningspraksisser desværre forholdsvis sjældne i skandinavisk sammenhæng, og det er en skam. Der er behov for flere studier af denne type for at få nuanceret den sprogpoltiske debat.

I det fjerde studie, "Performance of unprecedented genres", belyser Salö sammen med Linnea Hanell et andet spørgsmål i den sprogpoltiske debat på et empirisk grundlag. I domænetabsdebatten i de skandinaviske lande fremføres det ofte at truslen fra engelsk kan medføre at de lokale sprog ikke længere kan opretholdes som fuldt funktionsduelige sprog. Hvis forskere udelukkende bruger engelsk i deres videnskabelige praksis (hvilket vi lige har set ikke nødvendigvis er tilfældet) kan det tænkes, lyder argumentet, at forskerne på et tidspunkt mister evnen til at formulere deres indsigter på det lokale sprog, i dette tilfælde svensk. Argumentet er besnærende og har haft stor gennemslagskraft i de skandinaviske lande, men bortset fra spredte anekdoter har det generelt skortet på empirisk belæg. Salö og Hanell præsenterer til gengæld empiri. Det sker i form af 'Kim Lind', en anonymiseret datalog som over en periode – med gode kollegaers hjælp – (og under observation af Salö) formår at få konstrueret to tekster på svensk indenfor skriftlige genrer som i princippet er uden fortilfælde på svensk, idet tekster indenfor den svenske tradition for datalogi overvejende har været forfattet på engelsk lige siden grundlæggelsen af fagområdet i 1960'erne. Det er ikke nødvendigvis nemt for Kim og co. at finde de rette svenske ord, men eksemplet viser at det *kan* lade sig gøre. Der er selvfølgelig tale om et *case*-studie, og det er ikke sikkert at man kan generalisere (hvilket forfatterne er opmærksomme på), men eksemplet er alligevel interessant at tage med i diskussionen om domænetab. Studiet viser at vi har brug for andre måder at tænke på relationen mellem sprog på (engelsk og svensk lever ikke nødvendigvis skarpt adskilte tilværelser), og ikke mindst relationen mellem sprog, genrer og diskurser. Hvad vil det sige at kunne et sprog? I hvor høj grad er de kompetencer man har som (professionel) sprogbruger bundet til specifikke sprog, og i hvor høj grad kan man trække på eksisterende diskurser og genrer når man som Kim Lind skal producere en tekst i en (på svensk) ukendt genre?

De fire studier i afhandlingen fremstår hver især som stærke selvstændige videnskabelige arbejder. Den indledende syntese er imidlertid med til at løfte afhandlingen til et højere niveau. Salö er specielt god til at ride de større teoretiske linjer op. Som det fremgår ovenfor spiller Bourdieu en stor rolle i afhandlingen. Han står dog ikke som den eneste teoretiske og metodiske inspirator. Salö er grundigt indlæst i store områder af den moderne sociolingvistik, særligt de grene hvor der i de senere år er foregået en frugtbar udveksling med antropologisk og sociologisk teori, og han indgår som flydende samta-

lepartner i denne tværfaglige udveksling. Bourdieu er ikke desto mindre en dominerende figur i alle afhandlingens dele, og som læser får man fornemmelsen af at der tilsyneladende ingen grænser findes for hvor mange prægnante Bourdieu-sentenser man kan trække op af hatten – hvis man vel at mærke har læst Bourdieu så grundigt og med så stor interesse som Salö tydeligvis har. Heldigvis bruger Salö sin viden om Bourdieu på en befriende ikke-ortodoks måde. På grund af den artikelbaserede form får man som læser mange gange lejlighed til at blive præsenteret for en række centrale Bourdieu-begreber. Det kan være lidt tungt. Men heldigvis kommer begreberne og teorierne ikke til at skygge for de indsigter som Salö er kommet frem til på egen hånd, efter han har fået sine analytiske briller pudset og sin kritiske pen hvæsset hos den gamle mester.

I artiklerne er det særligt Bourdieus relationelle perspektiv der fremstår som en stor gevinst. På baggrund af dette dialektiske blik på forholdet mellem struktur og agens, felt og habitus, er Salö i stand til at producere og formidle nogle meget nuancerede og overbevisende analyser af det sprogpoltiske felt i Sverige. Sprogpolitik er på mange måder en mærkelig disciplin der blander lægfolk, politikere, sprogforskere og andet godtfolk, og sprogpolitisk forskning bedrives – desværre – ofte uden tilstrækkelig videnskabelig omhu. Salö er med til at give feltet noget af den omtanke og eftertanke det har brug for. I den indledende syntese er det særligt Bourdieus begreb om epistemisk refleksivitet som fremstår stærkt. Selvom det ikke er nyt at kritisere relevansen eller den videnskabelige lødighed af domænetabsbegrebet, er det ikke desto mindre en både provokerende og modig kritik som Salö fremsætter af begrebets historie i den svenske kontekst. Den kritik er kommet i stand som følge af at Salö har kastet sig ud i den overordentligt vanskelige øvelse det er at forholde sig kritisk til den tradition man selv er rundet af.

Salö sidder selvfølgelig også selv i saksen – i et vist omfang. Selv det mest kritiske blik vil altid være bundet til et bestemt perspektiv, en bestemt position. I Salös tilfælde ses det fx i det forholdsvis ensidige fokus på engelsk vs. svensk i afhandlingen. Andre sprog er stort set usynlige i de data som behandles, selvom der med garanti også bruges *andre* sprog end svensk og engelsk i den videnskabelige praksis på svenske universiteter. Salö gør opmærksom på at der naturligvis er foretaget fravalg i designet af afhandlingen og han er opmærksom på den svensk-engelske *bias*, men det kunne ikke desto mindre have været interessant at høre mere om hvordan den sproglige praksis udfolder sig i faglige miljøer hvor der er en (endnu) større grad af sproglig og kulturel heterogenitet end i de miljøer som Salö har beskæftiget sig med. På samme måde kan man sige at det er overraskende hvor lidt vi egentlig ser til konkret *praksis* i afhandlingen. Vi ser eksempler på analyser af naturligt forekommende social interaktion i det tredje og fjerde studie, men afhandlingen er primært båret af andre typer data, særligt interviewdata. Med hensyn til netop denne datatype er det påfaldende at alle citater i det andet og tredje studie udelukkende bringes i forfatterens engelske oversættelse (modsat transskription af naturligt forekommende interaktion som bringes parallelt på svensk og engelsk). Hvorfor ikke *også* give læseren adgang til interviewdeltagernes udsagn på det sprog de oprindeligt er blevet formuleret på – særligt når man som forfatter har et klart blik for de udfordringer som tekstliggørelse indebærer?

Med denne pointe om sprogvvalg er vi tilbage ved afhandlingens indledende og overordnede problematisering af domænetabsdebatten. I min læsning siger Salö *ikke* at brugen af engelsk nødvendigvis er uproblematisk, men han påpeger at rygter om det svenske sprogs nært forestående irrelevans som videnskabeligt sprog i Sverige nok – i

hvert fald i en periode – er blevet overdrevet uforholdsmæssigt i debatten. Salös eget valg af engelsk som publiceringssprog (selv når der citeres fra svensksprogede interviews) kan fremstå en anelse i ironisk i dette lys, men det kan også ses som en meta-kommentar til den eksisterende debat. Det kunne måske ligne en – bevidst eller ubevidst – måde at gøre op med nogle af de implicite logikker som har domineret feltet i fortiden, med det formål at gøre plads til nye måder at tænke på. Afhandlingen har – som helhed – i hvert fald haft netop den effekt på denne læser.

Litteratur

Salö, Linus, 2017: *The Sociolinguistics of Academic Publishing: Language and the Practices of Homo Academicus*. Cham: Palgrave Macmillan.

Janus Mortensen

Författarna i detta nummer

- Coppock, Elizabeth; docent, biträdande universitetslektor i lingvistik, Institutionen för filosofi, lingvistik och vetenskapsteori, Göteborgs universitet.
- Engdahl, Elisabet; professor em. i svenska språket, Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Eriksson, Harriet; fil.mast., doktorand i svenska språket, Åbo akademi.
- Faarlund, Jan Terje; professor em., Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo.
- Haapamäki, Saara; professor i svenska språket, Åbo akademi.
- Johansson Falck, Marlene; docent, universitetslektor, Institutionen för språkstudier, Umeå universitet.
- Kolu, Jaana; fil.dr, universitetslärare, Institutionen för språk och kommunikationsvetenskap, Jyväskylä universitet.
- Larsson, Lennart; docent, universitetslektor, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Leinonen, Therese; fil.dr, nordiska språk, Institutionen för språk- och översättningsvetenskap, Åbo universitet.
- Lönroth, Harry; professor i nordiska språk, Institutionen för språk och kommunikationsstudier, Jyväskylä universitet.
- Magnusson, Simon; fil.mast., doktorand i lingvistik, Institutionen för lingvistik och filologi, Uppsala universitet.
- Mortensen, Janus; PhD, lektor, Center for internationalisering og parallelsproglighed, Københavns Universitet.
- Rehnberg, Hanna Sofia; fil.dr, universitetslektor i journalistik, Institutionen för samhällsvetenskaper, Södertörns högskola.
- Rogström, Lena; fil.dr, universitetslektor, Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Sköldberg, Emma; docent i nordiska språk, universitetslektor, Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Waldmann, Christian; docent, universitetslektor, Institutionen för svenska språket, Linnéuniversitetet.
- Wenner, Lena; fil.dr, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen, Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg.
- Östman, Carin; fil.dr, universitetslektor i nordiska språk, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.